

Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира
Гнатюка
Університет ім. Яна Кохановського у Кельце
Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка
Кременецький обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка

Міжнародний інтеграційний проект для студентів,
магістрантів і аспірантів

ШКОЛА ВІДКРИТОГО РОЗУМУ
SZKOŁA OTWARTEGO UMYŚLU
ШКОЛА ОТКРЫТОГО РАЗУМА

Том 8

**ЗНАННЯ – ВІРА:
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНФЛІКТ**

Науковий журнал

Studia Methodologica – «Крок»
Тернопіль
2017

УДК 82.09
ББК 60+87.256
Р49

Рецензенти:

Оксана Лабашук, доктор філологічних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В.Гнатюка (Україна)
Ришард Стефанський, кандидат філософських наук, ад'юнкт, Університет ім. Яна Кохановського у Кельце (Польща)

Науково-редакційна рада:

О. Лещак, професор, доктор філологічних наук
(головний редактор)

Ю. Завадський, кандидат філологічних наук
(відповідальний редактор)

О. Волковинський, професор, доктор філологічних наук

В. Заїка, професор, доктор філологічних наук

С. Волковинський, доцент, кандидат філософських наук

А. Пасічник, кандидат філологічних наук

Том було видано за фінансової підтримки
Товариства Співпраці «Польща – Схід»
(Stowarzyszenie Współpracy Polska – Wschód)
та завдяки сприянню доктора Марека Мілека

У світі знаків: проблеми вербального і невербального, під ред. О. Лещака.
– Тернопіль: Studia Methodologica, – „Крок”, 2017. — 308 с. — (Школа Відкритого Розуму. — Том 8) – ISSN **2311-7176**.

До номеру увійшли наукові праці учасників Міжнародного інтеграційного проекту для студентів, магістрантів і аспірантів «Школа Відкритого Розуму», які у 2016 р. досліджували проблематику співвідношення віри й знання у різних сферах людської діяльності. Молоді науковці з українських, польських і російських вузів презентують результати колективного інтердисциплінарного дослідження проблеми людського пізнання і ролі у ньому дискурсивних та інтуїційних форм мислення.

Том розрахований на широке гроно фахівців у галузі гуманітарних і суспільних наук, студентів вищих навчальних закладів, які цікавляться проблемами методологічних та інтердисциплінарних досліджень у гуманітарній сфері людського досвіду.

© Studia Methodologica, 2017
© Школа відкритого розуму, 2017

ЗМІСТ

КУЛЬТУРНІ, ФІЛОСОФСЬКІ І СУСПІЛЬНІ АСПЕКТИ ЗНАННЯ І ВІРИ

KULTUROWE, FILOZOFICZNE ORAZ SPOŁECZNE ASPEKTY WIEDZY I WIARY

Mateusz Kowalski	
Redukcjonizm i antyredukcjonizm we współczesnej filozofii umysłu.....	5
Елена Плякина	
Коллективная память: знание или вера?.....	15
Jarosław Czarnota	
Wiara w systemie wolitywnym.....	20
Максим Воробьев	
Попытка критического анализа логико-семантических взглядов Фреге через призму теории суждений Канта.....	26
Monika Jando	
Wiara religijna wobec nauki: relacje.....	63
Marcin Pawlicki	
Wiedza i wiara w interakcji hipnotycznej.....	69
Katarzyna Stefańska	
Wiedza i wiara w koncepcji Jakuba Franka.....	74
Екатерина Стецок	
Теории общественного договора Томаса Гоббса и Джона Локка: попытка актуализации проблемы (пере)заключения договора в контексте новейшей российской истории.....	84
Przemysław Zieliński	
Zasada prawdy obiektywnej w polskim postępowaniu administracyjnym jako jeden z gwarantów sprawiedliwości proceduralnej.....	108
София Хромова	
Купить или не купить? 50 оттенков выбора.....	118
Marcin Pawlicki	
Wiara w procesach poznawczych: dlaczego poddajemy się irracjonalnemu... ..	125
Mateusz Kowalski	
Zarys antropocentrycznej teorii informacji.....	128
СЕМІОТИКА МОВОЗНАВСТВО SEMIOTYKA JĘZYKOZNAWSTWO ТЕОРІЯ КОМУНІКАЦІЇ ТЕОРИЯ КОМУНІКАЦІЇ	
Paulina Machulska	
Język potoczny a myślenie potoczne.....	141
Halina Gałda	
Językowa wizja sportowca zawarta w wypowiedziach komentatorskich na podstawie artykułów <i>Przeglądu Sportowego</i>	150

Екатерина Артамонова	
Эквивалентность и адекватность в переводе в аспекте дихотомии знание / вера.....	183
Ewa Sikora	
Wierzenia pierwszych słowian odzwierciedlone w imionach złożonych.....	195
Аркандиуш Матаховски	
Стереотипы заключённые в антропонимах (на материале польских и русских анекдотов).....	212
Karolina Osiepa	
Przyczyny programowe trudności w opanowaniu środków językowych z zakresu języka angielskiego w szkole podstawowej i gimnazjum.....	231
Justyna Jedlikowska	
Kategorie onomazjologiczne jako narzędzie porządkowania wiedzy o świecie.....	243
Małgorzata Oracz	
Leksyka abstrakcyjna w tekstach naukowych.....	248

**ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО
І ЛІНГВОАНАЛІЗ
ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**

**LITERATUROZNAWSTWO
I ANALIZA LINGWISTYCZNA
TEKSTU LITERACKIEGO**

Кацпер Граевски	
Столкновение вековых традиций и цивилизации («агрессивной» современности) в повести Валентина Распутина «Прощание с Матерой».....	254
Іванна Додчук	
Роман Люко Дашвар «Покров»: спроба художнього осмислення віри в родове прокляття.....	264
Алия Васильева	
Роль пространства в создании эффекта достоверности (на примере готической литературы).....	270
Юрій Коханевич	
Віра в надприродне як руйнівник звичного життя людини (за містично-детективним романом Сергія Бута «Листи з того світу»).....	279
Каролина Буковска	
Тема веры и неверия в поэзии Ф. И. Тютчева (на основе стихотворений „Фонтан”, „Наш век”, „О вещая душа моя!”).....	286
Зоряна Руднік	
Особливості психологізму в романі Чингіза Айтматова «Плаха».....	293
Ольга Фірман	
Ціннісна парадигма новелістики Наталени Королевої.....	301

Mateusz Kowalski
UŚ, Katowice

REDUKCJONIZM I ANTYREDUKCJONIZM WE WSPÓŁCZESNEJ FILOZOFII UMYŚLU

1. Problem psychofizyczny we współczesnej filozofii umysłu

Druga połowa XX wieku stała się okresem rozwoju szeregu dziedzin zajmujących się problemem struktury i natury ludzkiego umysłu. Problem ten dyskutowany jest obecnie na gruncie biosocjologii, psychologii ewolucyjnej, rozwojowej i eksperymentalnej, kognitywistyki czy wreszcie filozofii umysłu. Często podkreśla się wagę, a nawet konieczność interdyscyplinarnego podejścia do badań nad umysłem ze względu na ich ogromne skomplikowanie wynikające z samej złożoności obiektu badania naukowego. W ostatnich dziesięcioleciach powstał szereg często wykluczających się teorii i metodologii badań nad umysłem. Ich wielość wiąże się nieodzownie z wielością języków opisu, niekiedy niesprowadzalnych do siebie, rodzących szereg problemów w uzgodnieniu terminologicznej i konceptualnej płaszczyzny naukowego dyskursu.

Większość dwudziestowiecznych i współczesnych teorii badań nad umysłem łączy metodologiczne i ontologiczne nastawienie materialistyczno-monistyczne. Często podkreśla się, że przyjęcie tego stanowiska ma być głosem sprzeciwu wobec przejawów dualizmu – i to nie tylko substancjalnego (przeciwstawiającego *res extensa* i *res cogitans*), lecz również jego dwudziestowiecznych i współczesnych odmian, których zwolennikami są J. Eccles, K. Popper czy – w pewnym sensie – także R. Penrose. Odstępstwa od dominującego obecnie nastawienia fizykalistycznego często traktowane są jako przejaw anachronicznego myślenia, nieprzystającego do wymagań stawianych w XXI wieku przez neuronaukę.

Współczesny materializm na gruncie filozofii umysłu ma dwie główne odmiany: redukcjonistyczną i niereducjonistyczną. Reducjonistami nazywa się tych badaczy, którzy głoszą pogląd, że wszelkie nauki będzie można z czasem zredukować do praw i języka fizyki, będącej w ich opinii nauką podstawową (fizykalizm metodologiczny), lub też wychodzą z założenia, że każdy obiekt „mentalny” ma *de facto* fizykalną naturę i jako taki powinien być traktowany (fizykalizm ontologiczny). Często obserwowanym kierunkiem w rozważaniach metodologicznych jest dążenie do zredukowania naukowych teorii i pojęć wyższych poziomów do teorii i pojęć niższych poziomów, czego klasycznymi przykładami są choćby redukcja termodynamiki jakościowej do statystycznej i redukcja genetyki klasycznej do molekularnej [zob. Paprzycka 2008, s. 115-128].

2. Główne stanowiska redukcjonistyczne we współczesnej filozofii umysłu

Do najczęściej dyskutowanych teorii redukcjonistycznych należą: teoria identyczności typów oraz materializm eliminacyjny.

Pierwsza z wymienionych koncepcji, reprezentowana przede wszystkim przez Ullina Place’a i Johna Smarta, zakłada ekstensjonalną identyczność pojęć mentalistycznych oraz neurofizjologicznych. Zdania dotyczące zdarzeń neurofizjologicznych i psychicznych odnoszą się zatem do tych samych przedmiotów [Judycki 1995, s. 49-61]. Będąc przejawem psychologicznego behawioryzmu, teoria identyczności typów uznaje za obiekt badań wyłącznie obserwowalne zjawiska, które składają się na ludzkie zachowanie (w relacjach intersubiektywnych). Definicje budowane na gruncie tej koncepcji mają wyrażać odpowiednie prawa psychofizyczne. A skoro znamy prawa fizyczne, z których potrafimy wyprowadzić prawa psychologiczne, to teorię *P* (psychologiczną) możemy zredukować do teorii *N* (neuronaukowej) – zatem *P* jest redukowalne do *N*. Zależność tę można wyrazić znanym wśród filozofów umysłu stwierdzeniem: umysł = mózg.

Warto zwrócić uwagę, że teoria identyczności typów rozwiązuje istotny problem mentalnego przyczynowania. Posługując się przykładem J. Bremerera, kiedy to chęć pozdrowienia kogoś wywołuje podniesienie przeze

mnie ręki, „[...] ruch ramienia jest spowodowany bezpośrednio skurczeniem odpowiednich mięśni, co znowu jest spowodowane odpaleniem neuronów ruchowych (motoneuronów). Te z kolei są aktywowane przez impulsy pochodzące od neuronów z ruchowej kory mózgu. Tak dalece możemy – przynajmniej dzisiaj – prześledzić ruch przyczynowy. Lecz łańcuch ten nie kończy się na korze ruchowej, lecz także tutaj pojawia się aktywność neuronów. Oznaczałoby to, że ruch mojej ręki jest zaprzyczynowany jedynie przez neuronalne i inne fizyczne procesy. [...] Każde zjawisko fizyczne ma fizyczną przyczynę. [...] Proponowane przez teorię identyczności rozwiązanie przyjmuje, że mentalny zamiar pozdrowienia kogoś jest przyczyną podniesienia ręki na tej zasadzie, że zamiar ten jest identyczny z jakimś stanem mojego mózgu” [Bremer 2010, s. 108-109]. A zatem to, co mentalne, jest jedynie pewnym obszarem tego, co fizyczne.

Teoria identyczności typów nie pozostaje, rzecz jasna, wolna od ograniczeń. Wskazują je nie tylko jej oponenty, którzy widzą jej wyraźną nieprzydatność choćby w badaniach nad sztuczną inteligencją (bo skoro stan mentalny jest tożsamy ze stanem danego mózgu, to nic, co mózgiem nie jest, nie może wytworzyć stanów mentalnych), lecz również sami jej twórcy. Smart wyraził bowiem obawę o przygodność i przypadkowość współwystępowania określonego stanu neurologicznego z określonym stanem mentalnym. Bycie w danym stanie mentalnym i bycie w danym stanie neuronalnym nie ma *de facto* tego samego sensu, choć może opisywać te same cechy. Jak zauważa J. Bremer, świadczy to o aposterioryczności i niekonieczności identyczności *P* i *N* [Bremer 2010, s. 111].

Teoria identyczności typów, pod wpływem szeregu obserwacji, została z czasem zmodyfikowana do tzw. teorii identyczności egzemplarzy. Trudno bowiem zgodzić się, że znaczące różnice w budowie układu nerwowego ssaków, gadów czy ptaków pozwoliłyby mówić o identycznych typach procesów neurofizjologicznych, które byłyby odpowiedzialne np. za uczucie bólu u człowieka, małpy, psa czy papugi. Jak wiemy z badań neurologicznych, nie ma dwóch identycznie ukształtowanych mózgów ludzkich. Dlatego więc nie przyjąć hipotezy, w świetle której za jedno

(mówiąc umownie) zdarzenie mentalne u osób A i B byłyby odpowiedzialne różne typy zdarzeń neurofizjologicznych?

O ile w wypadku teorii identyczności typów możemy mówić o „miękkiej”, eksplanacyjnej redukcji pojęć teorii P do N , o tyle w wypadku kolejnego paradygmatu redukcjonistycznego, jakim jest materializm eliminacyjny, spotykamy się z postulatem całkowitej, „twardej” redukcji psychologii jako nauki zbędnej, niepotrzebnej. De facto mówi się o tu konieczności jej eliminacji, jako że potoczna psychologia jest opisem nieadekwatnym do wewnętrznych stanów człowieka. Stąd jej interdyscyplinarna, czy też interteoretyczna redukcja do neuronauki jest po prostu niemożliwa [Churchland 1992, s. 6-8].

Głównym przedstawicielem tego kierunku filozoficznego jest Paul Churchland. W jego przekonaniu psychologia, w dobie rozwoju neuronauki, pozostaje jedynie empiryczną teorią, której obiekty (np. stany mentalne) istnieją wyłącznie w jej obrębie, będąc przez tę teorię postulowane. „Każda teoria zaś – jak pisze Katarzyna Zahorodna – może okazać się fałszywa, nieważne, jak naturalnie *konieczna* i trafna wydawałaby się nam. Jeśli nasza zdroworozsądkowa koncepcja zjawisk psychicznych jest teorią empiryczną, to należy założyć, że przynajmniej może być nieprawdziwa, a jeśli dodatkowo okaże się, że jest ona słaba, że zakres jej wyjaśniania jest wąski i nieadekwatny, a ona sama jest programem badawczym od wieków trwającym w zastoju, to jej usunięcie może okazać się najlepszym rozwiązaniem” [Zachorodna, www.akademia.edu]. Od razu należy zaznaczyć, że Churchland utożsamia współczesną sobie psychologię z tzw. psychologią potoczną (*folk psychology*), która buduje swój system pojęć, a także wiedzę o funkcjonowaniu umysłu poprzez introspekcję. Z tego też powodu nie może być ona uznana przez kanadyjskiego filozofa za naukę. U podstaw tak rozumianej psychologii leżą postawy propozycjonalne, które (w znaczeniu węższym) pojmowane są jako nastawienie sędziowe, mające na celu podkreślenie, że obiektami stanów umysłowych są sądy logiczne, bądź też (w znaczeniu szerszym) rozumiane są jako stany intencjonalne [Putko 1995, s.14]. W ludzkim mózgu, zdaniem Churchlanda, nie ma ani

sądów, ani przekonań czy pragnień. Są natomiast złożone matryce neuronalne, a potoczna psychologia oparta jest na przestarzałych założeniach ontologicznych.

Przeciwnicy eliminacjonizmu szybko dostrzegli nieścisłość wynikającą z odrzucenia tezy o istnieniu przekonań. Koncepcja ta prowadzi do sprzeczności ich jednoczesnego przyjmowania i odrzucania (przyjęcie założenia o nieistnieniu przekonań jest też przekonaniem). Zdaniem Churchlanda przekonania i pragnienia nie istnieją w sensie ontologicznym, są jedynie przybliżonymi sposobami opisu procesów poznawczych (stanów mózgu).

Istotny argument natury metodologicznej skierował przeciwko eliminatywizmowi J. Searle. Radykalne sprowadzenie badań nad umysłem do płaszczyzny neuronalnej, biofizycznej – przy jednoczesnym odrzuceniu pojęcia świadomości – jest *de facto* odrzuceniem wspólnego gruntu w badaniach nad jego naturą. Zdaniem Searle’a konsekwencją podobnego postępowania naukowego jest *reductio ad absurdum* budowanej przez eliminatywistów teorii umysłu [Searle 1999, s. 24]. Podobny argument o samoznoszeniu się koncepcji Churchlanda przedstawia też S. Judycki. Gdyby bowiem eliminatywizm był prawdziwy, „[...] zdania opisujące jego treść należałoby uznać za zlepki śladów atramentu na papierze lub za zwykłe zakłócenia akustyczne. Napisy wyrażające materializm eliminacyjny muszą przecież coś znaczyć, a dla jakichkolwiek napisów czy dźwięków ‘znaczyć’ równa się posiadać odniesienie do splecionych ze sobą na praktycznie nieokreśloną ilość sposobów stanów intencjonalnych. Asercje czegoś (w tym oczywiście asercja eliminatywizmu materialistycznego) są pewnymi działaniami, a działania są wywołane przez przekonania i pragnienia. Nic nie mogłoby być zatem racją dla eliminacjonizmu, skoro według niego intencjonalne stany umysłu nie istnieją” [Judycki 1995, s. 61].

O behawiorystach mówi się często, że traktują człowieka jako „czarną skrzynkę”, do której docierają ze świata zewnętrznego spostrzeżenia (*inputs*), które stanowią podstawę konkretnych zachowań (*outputs*). Próżno jednak doszukiwać się wśród przedstawicieli tego kierunku odpowiedzi na pytanie,

czym są i jakie są owe procesy, które w tej „skrzynce” zachodzą. Dociekania behawiorystów są ponadto, zdaniem ich oponentów, jednostronne, ograniczone do zewnętrznych wektorów wpływających na zachowanie człowieka i pomijające jednocześnie kategorie mentalne (które mogą posłużyć do objaśnienia stanów wewnętrznych). J. Bremer zauważa, że ograniczenie badań i obserwacji do stanów zewnętrznych nie jest konieczne, by zredukować stany mentalne do fizycznych. W opinii polskiego filozofa stanowiskiem wychodzącym poza ramy behawioryzmu i łączącym oba typy stanów jest funkcjonalizm. Jak czytamy we wprowadzeniu do filozofii umysłu, pod tym terminem rozumie się „[...] kierunek charakteryzujący stany mentalne za pomocą pojęcia funkcjonowania, zwłaszcza w terminach przyczyny i skutku. Z jednej strony funkcjonalizm uznaje fakt, że nie jest możliwe utożsamienie stanów mentalnych z typami dyspozycji do zachowań. Z drugiej strony chce on charakteryzować stany mentalne przez odwołanie się do zachowań, chociaż jedynie pośrednio. Stąd próba opisywania ich za pomocą «ról przyczynowych», określających, jak dany podmiot się zachowa w znanych warunkach (na przykład zranienie w nogę wywołuje w niej ból, światło padające na oko wywołuje wrażenie wzrokowe). Role przyczynowe są też nazywane «rolami przyczynowymi»” [Bremer 2010, s. 122].

3. Wybrane stanowiska nieredukcjonistyczne we współczesnej filozofii umysłu

Jedną z najczęściej dyskutowanych koncepcji nieredukcjonistycznych na gruncie filozofii umysłu jest tzw. monizm anomalny, za którego twórcę należy uznać Donalda Davidsona. Jako monista i fizykalista, usiłował on zmodyfikować podstawowe założenie teorii identyczności typów, w świetle której zjawiska mentalne są tożsame z fizykalnymi. Anomalność jego koncepcji polega natomiast na tym, że pojęcia odnoszące się do sfery mentalnej nie mogą zostać nomologicznie zredukowane do pojęć fizykalnych. W swoich słynnych pracach, jak *Zdarzenia mentalne* czy *O schemacie pojęcionym*, Davidson zaznaczał, że w próbie rozwiązania problemu psychofizycznego należy rozróżnić zredukowaną do fizycznych

zdarzeń płaszczyznę ontologiczną od niepoddającej się redukcji sfery językowej. Monizm ontologiczny współgra w tej koncepcji z dualizmem pojęciowym, jeśli przyjmiamo, że rzeczywistość mentalna jest intensjonalnie różna od rzeczywistości fizycznej. A zatem rzekomo jedno zjawisko może zostać opisane przez dwie odmienne teorie, z których każda może okazać się prawdziwa.

Metodą pogodzenia monizmu fizykalistycznego z postawą antyredukcyjną miała być zdaniem Davidsona teoria identyczności egzemplarzy. Zależność tę objaśnia K. Paprzycka, która zauważa, że: „Davidson próbuje utrzymać intuicję monistyczną (a nawet fizykalistyczną, dając priorytet prawom fizyki [...]), jak i intuicję antyredukcyjną, twierdząc nie tylko, że prawa psychologiczne są niesprowadzalne do praw fizyki, lecz również że prawa psychologii w ścisłym tego słowa znaczeniu nie istnieją. Sugeruje on, że myśli te można pogodzić, jeśli zamiast wymogu utożsamienia rodzajów (typów) zdarzeń fizycznych i mentalnych wprowadzi się wymóg utożsamienia tylko jednostek (egzemplarzy) zdarzeń fizycznych i mentalnych” [zob. Paprzycka 2003].

Davidson, jako zwolennik ontologicznego monizmu, budując swoją teorię, stanął przed istotnym problemem natury kauzalnej. Należało bowiem wyjaśnić zależność i pochodność zjawisk mentalnych od fizycznych, zachowując nieredukcyjny charakter monizmu anomalnego. W *Zdarzeniach mentalnych* czytamy: „Tę pochodność można rozumieć tak oto, iż nie mogą istnieć dwa zdarzenia identyczne pod wszystkimi względami fizycznymi, ale różniące się pod pewnym względem mentalnym, albo też tak, iż przedmiot nie może się zmieniać pod pewnym względem mentalnym, nie podlegając pewnej zmianie fizycznej. Tego rodzaju zależność czy też pochodność nie pociąga za sobą redukowalności przez prawo lub przez definicję; gdyby pociągała, moglibyśmy zredukować własności moralne do opisowych, a istnieją dobre racje, by wierzyć, że taka redukcja nie jest możliwa; moglibyśmy także zredukować w pewnym systemie formalnym prawdziwość do własności syntaktycznych, a wiemy, iż jest to w ogóle niemożliwe” [Davidson 1992, s. 175].

Aby objaśnić pochodność zdarzeń mentalnych od fizykalnych (przy zachowaniu fizykalnej natury tych pierwszych), Davidson posłuży się pojęciem superwencji psychofizycznej. Mowa tu o pewnym typie relacji zachodzących między właściwościami obiektów. Jeśli zbiór obiektów bazowych X nie ulegnie zmianie, to bez zmian pozostanie także superwenujący na zbiorze X zbiór właściwości Y . Innymi słowy Y (pod którym rozumiem zbiór cech mentalnych) ulega zmianie w czasie t wtedy i tylko wtedy, gdy w tym samym czasie zmieniają się właściwości X (bazowego, czyli subwenujonego zbioru cech fizycznych). W sposób obrazowy przedstawiał tę zależność Beckermann, który przyporządkował określone barwy określonym bryłom istniejącym w konkretnym, obserwowalnym świecie A . I tak wszystkie kule występujące w świecie A są czerwone, walce żółte, a sześciiany zielone. Właściwości kolorów superwenują zatem na właściwościach geometrycznych brył (ciekawe, że autorzy traktują geometryczność obiektu jako jego obiektywną własność, a nie jako wynik zdolności percepcyjnej podmiotu poznającego). W obserwowalnym świecie A nie ma bowiem odstępstw od zależności określonych barw i kształtów (nie znaczy to jednak, że nie może istnieć wyobrażony świat B , w którym zależności te będą przedstawiały się inaczej) [Beckermann 2001, s. 206].

Podsumowując, chciałbym zwrócić jeszcze raz uwagę na dwa towarzyszące teorii superwencji założenia. Po pierwsze ma ona charakter **kowariantny**, bowiem właściwości superwenujone zmieniają się zależnie od właściwości subwenujonych. Jak mawiał Quine: „Żadnej różnicy, bez różnicy fizycznej”. Po drugie właściwości superwenujone są **nieredukowalne** do właściwości bazowych. Wyrażna jest przy tym jednostronność objaśnianej tu koncepcji, ponieważ wszelkie zjawiska mentalne przyczynowane są w jej świetle przez zjawiska fizyczne i to właśnie sferę fizyczną uznaje się za przyczynowo domkniętą. Warto jednak zadać pytanie, które stawiał m.in. J. Kim: Czy możliwe jest przyczynowanie mentalne? W jaki sposób myśl oddziałuje na ciało. Czy zdarzenia fizyczne

mogą mieć mentalne przyczyny i czy w ogóle to, co mentalne, zakotwiczone jest w sferze fizycznej?

Problem ten nie został pominięty również przez przedstawicieli kolejnej, istotnej nieredukcjonistycznej koncepcji umysłu – emergentyzmu.

U źródeł tej teorii, rozwijającej się od lat trzydziestych ubiegłego stulecia, leży przekonanie, że świat, a właściwie jego struktura, powstał na drodze ewolucji, wytwarzając coraz to bardziej złożone piętra „ugruntowane” na poziomach ewolucyjnie wcześniejszych. Każdy z tych poziomów posiada właściwe sobie, odmienne od pozostałych właściwości, których nie da się wydedukować z praw rządzących niższymi piętrami struktury rzeczywistości. Mówiąc bardziej obrazowo, stany mentalne, które powstały w wyniku oddziaływań materii ożywionej, nie mogły zostać wydedukowane z właściwości fizycznych i strukturalnych tejże materii. Jednak, jak zauważa J. Bremer: „Właściwości M danego obiektu O występujące na poziomie wyższym są jednak ukonstytuowane przez jego właściwości m występujące na poziomie niższym, na którym nie występują właściwości M ” [Bremer 2010, s. 168]. Te nowe właściwości powstałe na gruncie oddziaływań niższych stopni nazwane są emergentami. Oczywiście każdy z podstawowych obiektów rzeczywistości ma charakter materialny, a nadbudowane na nowych piętrach nowe cechy (będące synchronicznie i diachronicznie zdeterminowane)¹ mogą być weryfikowane empirycznie. Stąd w przedstawionej koncepcji nie przyjmuje się założenia o pojęciowym charakterze cech emergentnych.

Jak już wspomniałem, emergentyści – działający w drugiej połowie XX wieku, a także ci współcześni – odrzucają założenia materializmu redukjonistycznego jako metody umożliwiającej opis umysłu oraz

¹ Należy zwrócić uwagę, że dla emergentystów właściwości wszelkich systemów poznawczych są zależne od ich mikrostruktury. Każda zmiana niższego rzędu powoduje zmianę własności systemu (determinacja synchroniczna). Ponadto powstanie właściwości emergentnych nie jest kwestią przypadku, ale podlegającej konkretnym prawidłowości natury, w której pojawienie się konkretnych warunków wyjściowych skutkuje pojawieniem się odpowiednich dla tych warunków systemów i cech emergentnych (determinacja diachroniczna).

świadomości. Przykładem może być tu Karl Popper, dla którego świat fizyczny, świat stanów świadomych oraz trzeci świat wytworów kultury były do siebie niesprowadzalne. Niemniej jednak świat kultury ludzkiej może oddziaływać na świat obiektów fizycznych. Taka zależność i autonomiczność aspektów rzeczywistości, jak i paralelizm między umysłem a mózgiem nie byłyby możliwe w teoriach fizykalistyczno-redukcyjnych.

LITERATURA

- Bremer J., *Filozofia umysłu*, Kraków 2010.
- Beckermann A., *Analytische Einführung in die Philosophie des Geistes*, Berlin 2001.
- Churchland P., *A neurocomputational Perspective. The Nature of Mind and the Structure of Science*, Cambridge 1992.
- Davidson D., *Zdarzenia mentalne*, [w:] Eseje o prawdzie, języku i umyśle, Warszawa 1992.
- Davidson D., *O schemacie pojęciowym*, [w:] Literatura na świecie, 1991, s. 100-119.
- Judycki S., *Współczesne odmiany materializmu: identyczność psychofizyczna, superweniencja, eliminacjonizm*, [w:] Zeszyty Naukowe KUL, 38 (1995), nr. 3-4, s. 49-61.
- Paprzycki J., *Monizm anomalny Davidsona a problem epifenomenalizmu w świetle Idealizacyjnej Koncepcji Nauki*, [w:] Przegląd Filozoficzny, nr 1(45), 2003.
- Putko A., *O naturze przekonań jako reprezentacji umysłowych*, Poznań 1995, s. 14.
- Searle J., *Umysł na nowo odkryty*, Warszawa 1999, s. 24.
- Zahorodna K., *Materializm eliminacyjny w ujęciu P.M. Churchlanda*, http://www.academia.edu/13307200/Katarzyna_Zahorodna_Materializm_eliminacyjny_w_uj%C4%99ciu_Paula_M._Churchlanda

Редукціонізм і антиредукціонізм у сучасній філософії розуму

Мета даної статті полягає в тому, щоб представити основні проблеми сучасної філософії розуму, в якій домінує натуралістичне і фізикалістське мислення. У центрі уваги автора методологічна полеміка, яку вели на рубежі XX і XXI століть редукціоністи і антиредукціоністи.

Ключові слова: *розум, натуралізм, редукціонізм, антиредукціонізм.*

Reduccionism and anti-reduccionism in contemporary philosophy of mind

Цель данной статьи состоит в том, чтобы представить основные проблемы современной философии разума, в которой доминирует натуралистическое и физикалистское мышление. В центре внимания автора методологическая полемика, которую вели на рубеже XX и XXI веков редукционисты и антиредукционисты.

Ключевые слова: *разум, натурализм, редукционизм, антиредукционизм.*

Reductionism and anti-reductionism in contemporary philosophy of mind

The purpose of this article is to present the main problems of contemporary philosophy of mind dominated by naturalistic and physicalist approach. The author focuses on the methodological argument between the reductionists and the anti-reductionists that took place at the turn of the century.

Keywords: *mind, naturalism, reductionism, anti-reductionism.*

КОЛЛЕКТИВНАЯ ПАМЯТЬ: ЗНАНИЕ ИЛИ ВЕРА?

Феномен памяти, при всей его сложности, интуитивно понятен каждому, иначе общение в социуме, да и его существование, оказалось бы под вопросом. Память обеспечивает постоянный процесс адаптации к окружающему миру, с ее помощью человек постоянно как бы сверяет поступающую в мозг информацию, оценивает ее и принимает решение о дальнейшем поведении. Таким образом, прямо или косвенно, каждый из нас задействует память постоянно.

Не претендуя на полное и исчерпывающее объяснение механизма работы памяти, тем не менее, можно сказать, что так функционирует индивидуальная память, которая является одновременно и социальным, и психофизиологическим явлением. Как, впрочем, и все, что касается психических функций человека – социальное и биологическое в нас неразрывно связано.

Поскольку мы не живем в изоляции, получается, что на протяжении многих лет, день за днем, мы имеем дело с другими людьми, другими «постоянно запоминающими и воспроизводящими устройствами». Взаимодействие происходит внутри больших и малых коллективов, групп, мы общаемся с чужими и близкими людьми, в формальной и неформальной обстановке и так далее. С течением времени у нас появляется общее прошлое, общее отношение к прошлому или настоящему. В связи с этим возникает множество вопросов. Например, где грань между личной памятью и памятью коллективной? Кто «решает», что из случившегося должно остаться в истории, а что должно предаться забвению? Слово «решает», конечно же, может быть применено в данном случае лишь условно, поскольку вряд ли можно говорить о конкретном решении помнить. Интересен и вопрос о том, какое отношение я, не будучи очевидцем или участником, имею ко всему этому.

Здесь и появляется главное противоречие, заставляющее задуматься о природе возникновения коллективной памяти, о ее сущности, о том, чем же на самом деле она является: знанием о прошлом или верой в то, что это было именно так, как нам известно? А может, коллективная память – это вера в авторитет того, кто является транслятором этой памяти?

Для начала стоит оговорить, что именно мы будем понимать под верой. Вера в данном случае – явление психики, формирующее наше отношение к чему-либо. Разумеется, данное определение оставляет за рамками очень многие моменты и тонкости, с этим связанные. Например, открытым остается вопрос о том, является ли вера продуктом личного выбора или же она противоречит сознательному выбору и именно на этом основании мы можем ее отделить от других явлений.

Возвращаясь к феномену коллективной памяти, стоит обозначить, как она соотносится с памятью личной. Для этого было бы логичным сопоставить индивида и коллектив. Коллектив всегда (или почти всегда) кажется отдельному индивиду чем-то стоящим «над» ним, чем-то неизмеримо бóльшим. Но коллектив состоит из отдельно взятых людей, и каждый из них признает свою более слабую позицию (менее весомое мнение) по сравнению с коллективом. Таким образом, нам важно, чтобы наша личная память была согласована с памятью коллектива, вписана в него. Иными словами, те воспоминания, которые значимы лично для нас, проходят суровую фильтрацию перед тем, как стать достоянием всего коллектива: в памяти большого количества людей сохраняются немногие из них. Тем не менее, как без существования индивида невозможен коллектив, так и без личной памяти невозможна память социальная.

Здесь возникает важный момент. Наше ощущение принадлежности к большой группе людей возникает на основе совместно пережитого опыта. Немало исследователей указывало на то, что коллективная память связана с темой групповой идентичности. В таком случае

возникает несколько вопросов, остающихся открытыми в настоящее время. Так, мы не знаем точно, как именно связана память с моралью, но на саму эту связь указывает много факторов. Поскольку коллектив, как уже говорилось, обладает для нас сравнительно высоким авторитетом, мы готовы усвоить то, что принято в данном обществе, поверить в это. Об этом говорит наличие табуированных (или запретных) тем, отношение к которым мы не смеем подвергнуть пересмотру – нам кажется, что таково наше личное убеждение, однако оно сформировано общественным мнением. То есть, возможность личного выбора отношения к этим темам сводится к минимуму: его замещает вера. Стоит заметить, что такое положение вещей не может быть хорошим или плохим, ведь оно обеспечивает нам самоидентификацию, в которой мы, так или иначе, нуждаемся.

Другой интересный вопрос заключается в том, кто именно и как принимает условное «решение» о сохранении события в коллективной памяти. Как правило, в коллективной памяти остаются те события, которые прямо затронули большое количество людей или косвенно повлекли за собой последствия для них. И в данном случае вера и знание идут рука об руку: сначала информация становится достоянием общества, современного случившемуся событию, а затем закрепляется в общественной памяти. Но сохранение его в памяти обеспечивает именно вера в важность его сохранения.

Вряд ли нам удастся найти конкретных исторических персонажей, ответственных за решение помнить. Можно выделить некоторых «акторов» формирования коллективной памяти. Очень часто в качестве таковых выступают наиболее авторитетные деятели времени: это могут быть политики, ученые или деятели искусства. В таком случае мы также зачастую принимаем на веру их мнение. Важным «хранителем» коллективной и исторической памяти является государство и транслируемая им идеология: акцент на том или ином историческом явлении достигается путем активного обсуждения или «заказа» на разработку какой-либо темы. Логично, что авторитет

идеологии также не способствует личному рациональному выбору отношения к явлениям прошлого.

В то же время, в индивидуальной и коллективной памяти подчас хранятся и «случайные» воспоминания. Исследователи различают произвольную и непроизвольную память. Например, с каждым из нас бывало, что в голове играет определенная песня и по кругу бродят одни и те же слова. Зачастую это бывает связано с эмоциональной сферой. И в истории хранятся интересные и запоминающиеся сюжеты, которые на первый взгляд не имеют отношения ко всему обществу. Тем не менее, мы верим, что важно их сохранить.

О том, что коллективная память неразрывно связана с феноменом веры, говорят и мифы. Причем современные исследования показывают, что процесс мифотворчества не остался в далеких античных временах, а сопровождает нас постоянно. Принято считать, что миф зачастую возникает там, где есть необходимость избежать эмоционального дискомфорта. Вера также порой позволяет человеку снять с себя груз ответственности и отгородиться от необходимости логично объяснять неизвестное.

Очень интересна вера в сходство различных исторических событий. Такой подход как бы предрешает, что именно останется в памяти, что принять во внимание, а что нужно отсечь за ненужностью. Подобным образом историю зачастую используют для обоснования псевдонаучных теорий или религиозных догматов.

Однако даже в научной среде невозможно обойтись без элемента веры, без его положительного аспекта. Заявляя об актуальности той или иной темы, исследователь лишь транслирует свое об этом представление. Практически невозможно проверить объективно, актуальна тема или нет – этому мешают само размытое понятие актуальности. С другой стороны, исследователь принадлежит к определенному обществу, поэтому имеет полное моральное право профессионально работать с коллективной памятью.

Подводя итоги, заметим, что методология адекватного подхода к изучению прошлого неизбежно содержит в себе и веру, и знание.

Можно привести следующую логическую цепочку:

«Я помню – значит, я верю в то, что это важно помнить. Раз я помню, я имею об этом знание. Несмотря на то, что я имею знание, я понимаю, что информация не бывает истинной до конца, мое знание – лишь модель прошлого, которая способна включить в себя ограниченное количество элементов. И все же я верю, что включенные мной элементы важны.»

Это не хорошо и не плохо. Вера не противоречит знанию.

ЛИТЕРАТУРА

- Арнаутова Ю. А. Культура воспоминания и история памяти История и память: Историческая культура Европы до начала Нового времени /Под ред. А.П. Репиной. – М.: Кругъ, 2006
- Романова А.П, Культурная память как один из видов социальной памяти [электронный ресурс] // Журнал фронтальных исследований. 2013. URL: http://www.eternalfrontier.org/?page_id=165 (дата обращения: 04.11.2016)
- Хальбвакс М Социальные рамки памяти/Пер. с фр. и вступ. статья С. Н. Зенкина. М.: Новое издательство, 2007
- Шкуратов В. А. Историческая психология – М.:1997.

Колективна пам'ять: знання чи віра?

У статті автор розглядає феномен колективної пам'яті з погляду методологічного конфлікту знання та віри. Автор торкається питання межі поміж особистою пам'яттю та пам'яттю колективного. Розуміння взаємовідносин знання та віри в процесі появи колективної пам'яті відкриває шлях до висновків про те, якою є природа її появи і яка роль колективної пам'яті у формування групової ідентичності. При цьому віра та знання не постають поняттями, що суперечать одне одному: віру автор розумів широкому сенсі. Однак відкритим залишається питання про те, чи є віра особистим вибором, а чи диктується умовами існування в суспільстві.

Ключові слова: *віра, знання, пам'ять, колективна пам'ять, ідентичність, міф, мораль, особистий вибір.*

Pamięć zbiorowa: wiedza czy wiara?

W niniejszym artykule rozpatrzono fenomen pamięci zbiorowej z punktu widzenia konfliktu metodologicznego wiedzy i wiary. Poruszona została kwestia granicy między pamięcią jednostkową a pamięcią zbiorową. Zrozumienie relacji zachodzących pomiędzy wiedzą i wiarą w procesie wyrażenia pamięci zbiorowej pozwala wyciągnąć wnioski dotyczące natury jej wystąpienia, a także roli pamięci zbiorowej przy kształtowaniu tożsamości zbiorowej. W związku z tym wiedza i wiara nie są traktowane jako pojęcia, które są ze sobą sprzeczne: wiara rozumiana jest w szerszym zakresie. Jednocześnie otwartym pozostaje pytanie, czy wiara jest osobistym wyborem, czy jednak zostaje podyktowana warunkami współistnienia w społeczeństwie.

Słowa kluczowe: *wiara, wiedza, pamięć, pamięć zbiorowa, tożsamość, mit, moralność, osobisty wybór.*

Collective memory: knowledge or faith?

This article is devoted to phenomenon of collective memory is being described from the standpoint of methodological conflict between knowledge and faith. There is the question about the boundary between personal and collective memory arises. The understanding of how faith and knowledge relate to each other leads us to conclusions about the nature of its appearance and the role of collective memory in the process of group identity formation. It is important to notice that faith and knowledge do not contradict to each other. However, it is still not completely clear, whether faith is a conscious choice, or it is being dictated by conditions of existing in society.

Keywords: *faith, knowledge, memory, collective memory, identity, myth, morality, personal choice.*

Jarosław Czarnota
UJK w Kielcach

WIARA W SYSTEMIE WOLITYWNYM

Maciej Manikowski w swoim artykule pisze, że bardzo często w różnych publikacjach można spotkać się z utożsamianiem wiary i religii. Jest mianowicie taka tendencja bądź przyzwyczajenie, mówiąc o wierze mieć na myśli wiarę religijną. Natomiast z drugiej strony, skoro mówi się o wierze religijnej, wskazuje się tym samym, że istnieje jeszcze wiara niereligijna, która bardzo często nie zostaje określona. Termin „wiara” – posiada bardzo wiele różnorodnych znaczeń. Stosowany jest zarówno w dyskursie potocznym, jak też i religijnym. Jeśli mamy do czynienia z pojęciem wiary w dyskursie potocznym, to wówczas *wierzyć* oznacza tyle, co być przekonanym o słuszności czegoś. Jest to zatem w pewnym stopniu wyrażenie swojego poglądu na dany temat. Natomiast jeśli spojrzymy na termin z punktu widzenia religii, to wiara będzie dla nas terminem, który oznacza przyjęcie istnienia czegoś, na co nie ma żadnych dowodów, które mogłyby dany fakt potwierdzić. Pojęcia „wiara” i „religia” często są ze sobą mylone i uogólniane. Dlatego mówi się o „wiarach” w liczbie mnogiej i ma się na myśli wszystkie religie, mimo że pojęcie „wiara” jak wspomina Manikowski nie występuje we wszystkich religiach [Manikowski 2013, s. 244-245].

Czeski psycholog i teolog dr hab. Tomáš Halík próbuje pokazać, że różnice między religią a wiarą nie zawsze muszą prowadzić do wyraźnego ich przeciwstawiania. Do zagadnienia wiary proponuje podejść na dwa

sposoby. Po pierwsze, podjąć próbę scharakteryzowania jej poprzez to, czym ona w swej istocie nie jest, to znaczy określić wiarę negatywnie. Po drugie, znaleźć tego, co można uznać za definicyjne dla fenomenu wiary, tzn. spróbować charakterystyki pozytywnej. Próba negatywnego scharakteryzowania fenomenu wiary prowadzi zawsze do rozważenia jej w relacji do wiedzy. Można zauważyć że w życiu i funkcjonowaniu człowieka w dzisiejszym świecie są obszary zdominowane przez **wiedzę**, a wraz z nią i przez pewność, a z drugiej strony, w wielu momentach nasza wiedza zastępowana jest przez **wiarę** i wątpliwość, która nie musi być wiarą stricte religijną, choć niekiedy taką formę przyjmuje. Taka wiara opiera się na rzeczach, które do końca nie znamy, ale którym ufamy, bo bazujemy na doświadczeniach, które jak pisze Halík z reguły są pozytywne. Jak widać, istnieje różnica między pojęciem „wiary” i „religii”. Bez wiary trudno byłoby mówić o religii jako takiej. Pojęcie „wiara” nie może być zatem synonimem słowa „religia”, nie może go zastępować, wiara też nie może być traktowana jako coś przeciwstawnego religii [zob. Manikowski 2012].

Zgodnie ze słowami czeskiego psychologa, człowiek wierzy w wiele rzeczy (wierzy w przyszłość, w prawdę, że uda się coś zrobić, w dobro, sprawiedliwość, praworządność, itd.) Wielu ludzi dalekich od jakiegokolwiek religii opiera nie tylko szereg swoich przekonań, ale także zasadniczych decyzji i postaw życiowych na wynikającej z ufności wierze, a nie na czymś, co empirycznie sprawdzili czy też logicznie udowodnili. To pokazuje, jak wielką rolę w naszym codziennym życiu, czy tego chcemy, czy nie, odgrywa wiara, choć nie musi to natychmiast prowadzić do religii, i nie musi to jednocześnie prowadzić do zanegowania nauki czy wiedzy [Manikowski, 246].

W artykule tym chciałbym określić czym jest pojęcie „wiara” w swojej czystej postaci, jaki ma charakter, przeprowadzić kategoryzację tego pojęcia, a następnie dokonać jego typologizacji. Zgodnie ze zróżnicowaniem typologicznym informacji mamy 4 możliwości zakwalifikowania pojęcia „wiara” [Leszczak 2012, s. 768].

Ponieważ wiara może być przekazywana, osłabiana, wzmacniana, utracona, odzyskiwana, ma ona charakter dynamiczny. W konsekwencji, wiara nie jest jedynie jednorazowym aktem działającego podmiotu, ale jest aktem nieustannym, aktem codziennie powtarzanym i ponawianym. Podstawą wiary jest to nasze ciągle powtarzanie i wybieranie, gdyż właśnie poprzez to wiara zyskuje nie tylko swą ciągłość, ale również i to, co jest dla niej istotne, swą dynamiczność [Pikus *Wiara*, 75].

Odróżnienie siebie od świata zewnętrznych obiektów (którego pozwala dokonać sensoryka i kognicja) pozwala w konsekwencji odróżnić informacje o sobie od informacji o czymś, czym sam podmiot nie jest. W związku z tym, iż człowiek nie posiada organu odpowiedzialnego za powstawianie wiary, w związku z reakcją na zmiany w świecie energomaterialnym, wiara nie może być zjawiskiem zmysłowym. Wiara musi być zawsze ustosunkowana do czegoś. Nie można mówić o samej wierze, ogólnie o wierze, a o wierze w coś, wiara musi ciągnąć za sobą pewną kontynuację *wierzę w...*, *wierzę, że...*. Jednakże, wiara nic nie mówi nam o tym obiekcie, na który jest ukierunkowana. Spowodowane jest to tym, iż obiektu tego może również nie być, przez co sama wiara się nie zmienia, a człowiek i tak wierzy w to w co wierzył. Natomiast jeśli obiekt ten jest, a człowiek nie wierzy, to i tak nadal nie będzie wierzył. To podmiot decyduje co jest czym w polu jego doświadczenia umysłowego. Wiara nie należy do świata zewnętrznych obiektów, a więc nie jest informacją przedmiotową kognitywną ani sensoryczną. Pozostaje do rozważenia kwestia informacji podmiotowych, tj. aktów emocjonalnych albo wolitywnych.

Wiara w to, że uda się coś zrobić, albo wiara w czyjeś słowa, niekoniecznie musi budzić jakieś emocje. Stan psychiczny podmiotu nie ulega zmianie w związku ze zmieniającymi się okolicznościami. Człowiek może na czymś się nie znać ale temu zaufać. Można w coś wierzyć, a można również nie wierzyć i nie mieć przy tym żadnych emocji. Optymista wierzy że będzie lepiej, że coś się uda, że gorzej już nie będzie, pesymista natomiast wierzy że będzie gorzej, że się nie uda albo że lepiej nie będzie. Wiara nie wywołuje emocji pozytywnych (dobrych) czy negatywnych

(złych). W związku z tym wiara nie znajduje się w emocjonalnych procesach informacyjnych.

Skoro wykluczaliśmy wiarę z procesów informacyjnych takich jak sensoryka, kognicja i emocje, musi więc być zjawiskiem wolitywnym.

Należy podkreślić, że to, co tworzy wiarę w człowieku, przychodzi z wewnątrz, a więc jest to wola, mechanizm który zarządza zarówno jego ciałem (energomateria), jak i psychiką (informacją). Wola jest pobudzeniem do czynu. Człowiek coś robi jeśli w to wierzy, jeżeli nie wierzy to tego nie robi. Wiara jest więc potrzebna przede wszystkim do tego, żeby dokonywać bądź nie dokonywać jakichś pewnych działań. Człowiek wierzy, że można coś zrobić i zaczyna to robić, jeśli ktoś nie wierzy w taką możliwość, to tego nie robi. To od wiary zależy jak podmiot będzie postępował.

Psycholog T. Hałk wymienia także elementy, które jak twierdzi, składają się na wiarę (elementy, z których składa się jej struktura). Wskazuje w nich przede wszystkim na podmiotowy charakter wiary. Po pierwsze, tego rodzaju wiara zawsze odnosi się do kogoś. Drugim elementem jest zaufanie wielu ludzi, którzy używając codziennie różnych rzeczy, opierają się na rzetelności wiedzy leżącej u ich podstaw. Trzecim elementem jest pewnego rodzaju weryfikacja wiedzy w codziennym doświadczeniu. Tak więc wiara jest relacją w stosunku do tego, kto tę wiarę głosi. A to znaczy, że wiara, jako informacja ma pewien stosunek do czynności jakie posiada podmiot i jest powodem jego działania, a to jest dowód na to, że wiara jest z zakresu zjawisk funkcji wolitywnych [Manikowski 2013, 247].

W zakresie zjawisk funkcji wolitywnych mamy 4 rodzaje aktów wolitywnych, do których można zaliczyć wiarę i w każdym z nich wiara będzie miała swój udział.

W akcie wiary wyodrębnia się działanie woli – *wierzę*, ponieważ chcę, mogę albo muszę. Jednak umysł nie może być zmuszony do uwierzenia drugiemu podmiotowi. Wierzyć oznacza zaakceptować to, czego się nie widzi, przyjmując dobrowolnie to, co inny mu mówi. Podmiot porusza i inspiruje swoją wolę, jest zdolny skłonić umysł ku uwierzeniu w to, co mówi i czyni drugi podmiot. Jednak bez wiary w to, że ktoś może

posłuchać, wysłuchać, zrozumieć, ustosunkować się, opowiedzieć, wyrazić własny pogląd, bezsensowne byłoby **perswazyjne ruchy** tego podmiotu [Pikus *Wiara*, 80].

Człowiek nie może liczyć na to że ktoś mu powie jak należy postępować, a jak nie należy, jeżeli nie wierzy w to że istnieją pewne reguły, zasady bądź **odgórny nakaz**. Jeżeli czegoś nie można, nie wolno, jest zabronione, to człowiek musi wierzyć w to, że taki zakaz istnieje albo może istnieć. Człowiek wówczas bierze na siebie odpowiedzialność, kiedy wierzy, że jest coś takiego jak siła wyższa (Bóstwa), przykazania, prawo czy konstytucja, która głosi jakiś porządek. Wierzy w to, że jeśli trzymać się konstytucji, przykazań i nie naruszać prawa to wszystko będzie dobrze i będzie czuł się bezpiecznie. Jest to również wiara w ideały, autorytety, w słusność jakiejś sprawy. Człowiek uważa, że istnieje sprawiedliwość na świecie i chce aby zaistniała bo wierzy, że może ona być. Ma przekonanie, że coś jest słusne, prawdziwe, wartościowe oraz twierdzi, że istnieje coś takiego jak dobro i również chce aby ono było.

Wiara w znacznym stopniu jest funkcją, która operuje pojęciem **możliwości**. Mówimy *wiara góry przenosi* lub *wiara czyni cuda*, mając na myśli to, że wszystko można osiągnąć, jeśli się tylko uwierzy, że jest to możliwe. Kto wierzy, przyjmuje dobrowolnie to co inny mu mówi. Człowiek może czegoś bardzo chcieć, do takiego stopnia, że aż uwierzy, że takie coś jest możliwe. Jest to wiara we własne siły, opieranie się na własnym doświadczeniu, zaufanie do swoich możliwości. Ktoś wierzy komuś innemu, tzn. chce wierzyć temu człowiekowi, więc zakłada że ten człowiek może mówić prawdę, że tak mogło być i jest to możliwe. Bardzo często wiara w możliwość czegoś staje się podstawą do chcenia tak, żeby to aż się stało, żeby ta możliwość się uskuteczniła.

Podobnie jest z **chęciami** podmiotu. Człowiek czegoś chce, bo wierzy, że coś się spełni, ale wierzy w to również, ponieważ jest przekonany, że tego chce. Można powiedzieć, że wierzyć oznacza zaakceptować to, czego się nie widzi. Jeśli człowiek w coś wierzy, to bardzo często wiąże się z tym jego chęci, chce coś poznać bo wierzy, że da się to poznać, chce coś zrobić bo

wierzy, że jest to możliwe do wykonania, chce więc wierzyć i ufa w to, że coś się spełni.

Wiara, może więc leżeć u podstaw każdego z 4 typów woliwitywnych aktów. Wiara jest sprawą wyboru, dobrowolną decyzją człowieka, a jego postępowania są w dużej mierze zależne od wiary i od tego, w co wierzy.

Nie można również pominąć ważnej kwestii wątpliwości, która w naturalny sposób pojawia się w życiu każdego człowieka. Zdarza się, że napotykać niejasności, ktoś mówi, *mam wątpliwości*, a więc nie jest do czegoś w pełni przekonany, nie do końca w coś wierzy. Niejasność nie powoduje od razu wątpliwości. Wątpienie natomiast może zjawić się wtedy, gdy człowiek ma podstawne dowody komuś nie ufać, nie przyjmować słów za prawdziwe, nie wierzyć, a ponieważ w przestrzeni wiary zawsze jest miejsce na wątpliwości, tak więc, nie ma wiary bez wątpliwości [Pikus *Wiara*, s. 78].

LITERATURA

- Leszczak O., *Procesy informacyjne: myślenie – semioza – dyskurs*, w: Książka, biblioteka, informacja. Między podziałami a wspólnotą. III, pod red. Jolanty Dzieniakowskiej i Moniki Olczak-Kardas, Kielce: UJK, 2012, s. 765-780.
- Manikowski M., *Dialogiczność wiary: Tomáš Halík, Joseph Ratzinger i Josef Tischner*, w: Logos i Etos 2(33) 2012, s. 179-201, https://www.google.com.ua/url?sa=t&rcct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKewiPh-HIh_TNAhXG2CwKHVhiDFkQFggcMAA&url=http%3A%2F%2Fcejsih.icm.edu.pl%2Fcejsih%2Felement%2Fbwmata1.element.desklight-146517d7-fe81-4d86-9349-c8e9b4918e75%2Fc%2F188-462-1-SM.pdf&usq=AFQjCNE0xpGzJpNby261V9-SJvIjMt4zow&bvm=bv.127178174,d.bGg&cad=rja [23.04.2016].
- Manikowski M., *Wiara w pismach filozoficzno-teologicznych Tomáša Halíka*, w: Studia Gnesnensia Tom XXVII (2013) 243–256, http://studiagnesnensia.archidiecezja.pl/pliki/4211684_rSG_XXVII_243-256_MANIKOWSKI.pdf [17.04.2016].
- Pikus T., *Czym jest wiara religijna?*, w: idziemy.pl, <http://idziemy.pl/wiara/czym-jest-wiara-religijna/1/> [23.04.2016].
- Pikus T., *Wiara religijna – co to jest?*, w: *Warszawskie Studia Teologiczne* XXV/1/2012, 71-84, <http://pwtw.pl/wp-content/uploads/wst/25-1/Pikus.pdf> [17.04.2016].
- Wiara*, w: Wiem, darmowa encyklopedia – Portal Wiedzy Onet, <http://portalwiedzy.onet.pl/67417,,,wiara,haslo.html> [23.04.2016].
- Wiara*, w: Internetowy słownik: cotojest.info, http://www.cotojest.info/wiara_687.html [23.04.2016].

Віра в волітивній системі

У статті поставлено питання про поняття «віра» і різне його розуміння. Підкреслюється, що віра часто помилоково ототожнюється з релігією і релігійною вірою. Автор відокремлює віру як таку від релігійної віри і вказує на їх відмінності. У статті було проведено концептуальний аналіз, що виявляє суб'єктний характер віри, а

саме визначення даної функції серед волітивних інформаційних явищ. У сфері вольових функцій виділено 4 роду актів, які можуть включати в себе віру, що свідчить про ключовий, категоріальний характер даної функції.

Ключові слова: *віра, знання, воля, вольовий акт, бажання, можливість.*

Вера в волевитивной системе

В статье поставлен был вопрос понятия «вера» и его разное понимание. Подчеркивается, что вера часто ошибочно отождествляется с религией и религиозной верой. Автор отделяет веру как таковую от религиозной веры и указывает на их различия. В статье был проведен концептуальный анализ, выявляющий субъектный характер веры, а именно определение данной функции среди волевитивных информационных явлений. В сфере волевых функций выделено 4 рода актов, которые могут включать в себя веру, что свидетельствует о ключевом, категориальном характере данной функции.

Ключевые слова: *вера, знание, воля, волевой акт, желание, возможность.*

Faith in the volitional system

In the article there was raised a question of belief and its differential meaning. It was focused on the term "belief" and the various of meaning that comes with it. You ought to know that its usual that faith is mistakenly considered to be faith in religious meaning. Faith was separated from religious belief, and there were indicated differences between them. Analysis was carried out, where subjective nature of faith was shown, and it was established in volitional, informative phenomenons. Then it was raised that there is four types of volitional actions, which include faith, and that in every one of them belief takes it's share.

Keywords: *faith, science, volition, volitional act, desire, possibility.*

Максим Воробьев
ВШЭ, Москва

ПОПЫТКА КРИТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ЛОГИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ ФРЕГЕ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ТЕОРИИ СУЖДЕНИЙ КАНТА

Свое исследование того, какое место в логических воззрениях Фреге занимало отрицание, я планирую начать с анализа ряда его работ, носящих общее название «Логическая семантика», в которых он обращается к проблемам, связанным с функционированием естественного языка в его взаимосвязи с языком формальным. Этот анализ – по сути, являющийся критическим комментарием, – будет пониматься как пролегомены к анализу работ Фреге, непосредственно посвященных логике.

Целью именно такой последовательности работы является помещение взглядов этого философа и математика на логику – или,

корректнее сказать, того, что он сам понимал под логикой – в более широкий контекст его философских воззрений. Именно этим обстоятельством и обусловлено решение прокомментировать в критическом ключе в первую очередь его статью «О смысле и значении»: будучи по сути попыткой семантического анализа языка как такового она, как я – забегая вперед – предлагаю ее интерпретировать, предоставляет, хоть и проблематическую, но возможность введения некоторого универсального способа рассмотрения семантики некоторого языка, вне зависимости от того, является он формальным или же естественным.

Гипотезы, выдвинутые в связи с рассмотрением статьи «О смысле и значении» я впоследствии буду пытаться подтвердить или опровергнуть, обращаясь к другим работам этого автора, как посвященным логической семантике, так и – хотя и не очень часто – непосредственно логике. Во многом основанием для того, чтобы начать работу с критического комментирования именно этой статьи, является тот факт, что Фреге приходит к своей теории смысла и значения, задаваясь вопросом о том, как именно нам стоит понимать равенство с точки зрения познавательной ценности предложений, которые явно или неявно его содержат.

Ключевой вопрос, которым задается Фреге в самом начале статьи – является ли равенство отношением между предметами или же знаками предметов? Прежде всего, обращает на себя внимание сама постановка вопроса: 1) мы в каком-то одном смысле можем говорить и об отношении между предметами, и об отношении между знаками предметов, будь это не так, сам вопрос не имел бы смысла, поскольку деление, являющееся его импликацией, было бы проведено по разным основаниям 2) тезис о том, что предложения вида $a=a$ и $a=b$ имеют различную «познавательную ценность», подразумевает, что оба эти предложения так или иначе информативны, и это предположение делается с отсылкой к разделению типов суждений, восходящему к Канту.

Что касается первого выделенного пункта, то он интересен двумя моментами, а именно крайней неоднозначностью термина «отношение» и представлением о равенстве как об отношении. Что же я имею в виду под указанной неоднозначностью используемого Фреге термина? Дело в том, что отношения между предметами отличаются от отношений между знаками за счет того, что отношения между знаками, хоть это и звучит как тавтология и является ею — это знаковые отношения, основанные на том, что данный тип объектов выполняет означивающую функцию, отношения между предметами, которые заведомо знаками не являются — это отношения, описываемые знаками, но не сами знаковые отношения. Иначе говоря, предметы состоят в отношениях, в то время как знаки выполняют некоторую функцию. «Отношения» *между* знаками — это отношения синтаксические, то есть основанные на применении правил языковыми агентами, в то время как отношения между предметами не имеют прескриптивного элемента, если только речь не идет о способе их знакового описания.

Таким образом, поднимаемый Фреге вопрос о природе равенства кажется основанным на эквивокации. Этот, без сомнения, сильный тезис основан, правда, на несколько неочевидном предположении, согласно которому мы вообще можем говорить о синтаксисе независимо от семантики и, шире, можем говорить о синтаксисе как таковом. Ниже я подробно разберу этот вопрос.

Приведенная выше идея о принципиальном различии предметов как таковых и знаков кажется совершенно понятной. Однако, на мой взгляд, здесь возникают некоторые сложности концептуального порядка. Одна из них заключается в том, что указанное здесь разделение на «взаимосоотнесенность» предметов и функционирование знаков носит по сути онтологический характер, и этот факт при попытке совместить его с достаточно очевидной идеей о том, что мы в определенном контексте говорим о знаках как о предметах, а именно в том случае, когда прибегаем к мета-языку во избежание семантических парадоксов, связанных с

авторереферентностью, приводит к «пресыщению» онтологического статуса знаков, которые оказываются предметами, состоящими в отношениях, оставаясь при этом функционировать в своем семиотическом качестве.

Имеется несколько выходов из этой ситуации: 1) отказаться от использования мета-языка, обосновывая это тем, что его использование перформативно задает онтологию, в которой объекты не обладают вполне определенным онтологическим статусом 2) При употреблении мета-языка рассматривать знаки, являющиеся частью языка-объекта, не-семиотически, то есть как «просто предметы», рассматривая их в качестве собственно знаков только при употреблении в объектном языке 3) отказаться от рассмотрения предметов и знаков с точки зрения их онтологического статуса.

Как я полагаю, третий вариант является наилучшим из предложенных. Поскольку принятие этого варианта автоматически означает отказ от отвержения мета-языка в пункте 1 *на таком основании*, стоит прояснить, почему мне не кажется приемлемым вариант 2. Дело в том, что в нем предлагается рассматривать нечто как знаки или предметы в зависимости от того, какую цель мы преследуем в данном случае, то есть от прагматики, что подразумевает, что нечто, а именно то, что в соответствии с поставленной проблемой рассматривается как знаковое по определению, в принципе может быть рассмотрено как «(не) знак» в зависимости от намерения прибегнуть к такому рассмотрению, что представляется логически невозможным, поскольку «знаковость» того, с чем мы уже имеем дело в употреблении знаков, является необходимой; кроме того, «возможность прекращения рассмотрения чего-то как знака в зависимости от прагматики наших действий» – это перформативное противоречие, поскольку цель наших действий в этом случае задается через знаковое опосредование.

То же можно прояснить и иначе: когда мы приватно или публично высказываем намерение отказаться рассматривать некоторый объект, который до этого функционировал семиотически, как знак, мы делаем

это за счет утверждения(uttering) осмысленной пропозиции, в которой употребляемый перформативно, то есть имплицитно и не задаваемый через отдельное языковое выражение, описывающее его, квази-предикат «быть знаком» рассматривается как то, что можно отрицать, сохранив при этом смысл этой пропозиции, однако всякая пропозиция может быть осмысленной тогда и только тогда, когда каждый ее элемент является элементом пропозиции, то есть функционирует определенным образом в качестве знака – и этот тезис, опять-таки, является тавтологическим.

Еще одной возникающей здесь сложностью является, как я полагаю, проблема разделения различных типов соотнесенности знаков. Проясню, что имеется в виду. Выше уже упоминался синтаксический способ соотношения знаков, а точнее, языковых выражений. Будучи связанным с правилами построения таких выражений, синтаксис противопоставляется, с одной стороны, прагматике, то есть аспекту их употребления и, с другой стороны, семантике, то есть аспекту означения. Существенной трудностью в таком разделении я считаю не само выделение различных аспектов функционирования языковых выражений, а представление об этих аспектах как о взаимно независимых, характерное, скажем, для генеративной парадигмы в лингвистике [Chomsky].

Для демонстрации проблемности такого подхода приведу несколько примеров. Возьмем предложение русского языка «Сын сына брата моего отца является моим двоюродным племянником». Оно утверждает тот факт, что сын сына брата моего отца является моим двоюродным племянником, притом этот факт не зависит от того, есть ли у моего отца брат. При этом в данном предложении можно выделить синтаксическую структуру, состоящую из именной группы(NP) «Сын сына брата моего отца» и глагольной группы(VP) «является моим двоюродным племянником». Представление о независимости синтаксиса от семантики принуждает нас считать, что выражает это предложение, не зависит от выделяемой в нем структуры,

из чего следует два тезиса: 1) та же структура может быть приписана потенциально бесконечному количеству других предложений 2) тот же смысл может быть выражен через потенциально бесконечное количество других структур.

Однако прежде чем приступить к рассмотрению этих утверждений, остановимся на одном моменте. В приведенном выше предложении «Сын сына брата моего отца является моим двоюродным племянником» всякое языковое выражение выполняет какую-либо функцию просто в силу того обстоятельства, что мы имеем дело с предложением, притом имеется тенденция полагать, что функционирование составных частей этого предложения в определенном аспекте, а именно синтаксическом, не зависит от того, что это предложение значит и от того, что значат его части. Однако именно этот тезис и кажется неоднозначным. Кажущееся чисто синтаксическим отношение «находится в падеже» - в данном случае, в родительном – может быть рассмотрено как языковое отображение онтологического отношения родства, то есть маркеры родительного падежа –окончания «а» в выражении «сына брата отца» *обозначают* факт «Имеется некто, являющийся отцом, у него имеется брат, у которого имеется сын». Этот же факт можно описать и с помощью иного выражения «Отец имеет брата, у которого имеется сын».

Мне могут возразить, что в предложениях, с помощью которых я описал факт, якобы имплицитно выражаемый родительным падежом в анализируемом предложении, употребляются в ином падеже. Можно возразить на это возражение тем, что изменение падежа необходимо мотивировано изменением акцентов на составляющих факта в употреблении, и в данном случае это проявляется в том, что в одном случае в предложении сообщается о наличии объекта, являющегося отцом, а в другом эксплицитно не сообщается о том, что являющийся отцом объект существует, притом в обоих предложениях внутреннее отношение между их компонентами остается неизменным: и в том случае, и в другом это отношения между взаимопределяемыми и

взаимозависимыми свойствами «быть отцом», «быть братом отца», «быть сыном брата отца». Можно привести возражение более теоретического характера, которое заключается в том, что имеющее *status quo* разделение на предположительно взаимонезависимые прагматику, синтаксис и семантику заменяется на *автономное* и *гетеронимное употребление* языковых выражений. При гетеронимном употреблении языковые выражения играют роль отображения, будучи субститутами того, что они отображают, а при автономном употреблении выражения абстрагируются от гетеронимного употребления, будучи использованы как если бы не было предметных областей, нуждающихся в отображении. Иначе говоря, при гетеронимном употреблении мы принимаем как необходимое требование, во-первых, конвенциональность знака, во-вторых, наличие референта – объекта в мире, которых обозначается знаком. При автономном употреблении мы «выносим за скобки» оба указанных требования и берем в расчет только внутреннюю нормативную структуру соотношения знаков друг с другом.

Мотивирующим фактором для принятия мной концепта автономного употребления является уже упоминавшееся выше необходимое квази-онтологическое различие между "просто предметами" и знаками: существенным для гетеронимного употребления является то, что знаки намеренно применяются. Важными моментами, нуждающимися в прояснении являются два, а именно: во-первых, гетеронимное и автономное употребления не просто не исключают друг друга, но и проявляются одновременно, во-вторых, само автономное и гетеронимное употребления также являются способами рассмотрения языка, понимаемого через призму разделения на гетеронимное и автономное употребление языковых выражений.

Может возникнуть вопрос - как можно отличить гетеронимное употребление от автономного, если они одновременны? Однако этот вопрос просто-напросто не имеет смысла, поскольку различие между

автонимным и гетеронимным употреблением носит не характер эмпирического наблюдения, независимого от функционирования самого языка, а конститутивной структуры рассуждения о языке, являющегося не описанием языка через т.н. «декларативные» выражения «от третьего языка», а его самодемонстрацией через перформативы, в качестве которых употребляется любое языковое выражение, если контекстом его рассмотрения/употребления является не какой-то конкретный язык, для которого можно найти критерии, по которым он мог бы быть построен искусственно, а язык как таковой, понимаемый как универсальный посредник познания. Именно в силу сказанного одна из ключевых идей Фреге о необходимости введения особого искусственного языка для создания условия возможности правильно рассуждать является перформативным противоречием: невозможно одновременно считать язык неустранимым элементом познания, задаваясь вопросами «Является ли равенство отношением между предметами или между знаками предметов?» и предлагать способы устранения этого самого языка и заменой его другим, более совершенным, поскольку этот язык-заменитель, будучи также универсальным посредником, является не заменой имеющегося, а частной «внутренней» альтернативой, которая в совокупности с «менее совершенным» языком образует замкнутое целое, подобно тому, как утверждение и его отрицание образуют универсум, что возможно благодаря тому, что предложение и его отрицание тождественны относительно их смысла. Об этом, впрочем, позже.

Что касается тождества употребления и рассмотрения, то оно связано с субститутивным характером репрезентации, который исключает возможность и необходимость мета-языка, предшествующего в применении языку, о котором идет речь, но поскольку таким языком-«объектом» является язык как таковой, понимаемый как универсальный посредник, хотя такое понимание в контексте предложенной дихотомии тавтологично, то идея о применении мета-языка, в котором бы формулировалось, что такое

гетеронимное и автонимное употребление, является абсурдной, поскольку если эти формулировки принимались как адекватные языку, то мета-язык, для того, чтобы быть «логически» корректным, должен был бы не соответствовать способу рассмотрения через это разделение, что сделало бы его не универсальным при претензии на универсальное гетеронимное применение к языку, которое в случае анализа языка вообще сделало бы избыточным и невозможным автонимное употребление языковых выражений, описанием которых – и самим автонимным употреблением – кажутся формальные теории «синтаксиса» естественных языков, претендующие на верное в чисто «семантическом» смысле описание синтаксиса, не зависящего от семантики.

Мне могли бы возразить, что предложенная мной дихотомия вряд ли может быть хоть как-то применима в силу своей семантической замкнутости: все ее базовые понятия определяются друг через друга. Ответить на это возражение можно, упомянув, что в контексте применяемого разделения невозможна апелляция к семантической замкнутости, поскольку она является апелляцией к семантике как аспекту языковых выражений, который в рамках моей схемы не применяется; я ничего не могу возразить моему критику не потому, что ошибаюсь в строго «декларативном смысле», а потому, что мы с ним находимся на разном «концептуальном поле».

В свете применения мной разделения гетеронимного и автонимного применения языковых выражений возможна – во всяком случае, так можно предположить – «реабилитация» заданного Фреге в начале статьи «О смысле и значении» вопроса о статусе равенства как предметного отношения или знакового. Однако эта реабилитация оказывается неудачной на следующем основании: импликатурой этого вопроса является утверждение «Равенство является отношением между предметами или между знаками предметов», и, если исходить из того, что в гетеронимном употреблении знаки являются субститутами их значений, а сам факт постановки вопроса говорит о том, что в нем

делается предположение о наличии или отсутствии некоторого положения дел в мире, то можно прийти к выводу, что в первом дизъюнкте утверждается, что равенство как то, что рассматривается как отношение между предметами просто в силу вопросительной формы этого утверждения - поскольку вопросы в собственном смысле могут быть заданы только при том условии, что отрицание этого вопроса также является вопросом и имеет осмысленную импликацию – является отношением между предметами, притом что во втором дизъюнкте утверждается/спрашивается, что равенство является отношением между знаками предметов, но если это атомарное выражение описывает некоторое имеющее место положение дел, то получается, что такое употребление термина «равенство» является автономным в том смысле, термины в этом дизъюнкте показывают себя как знаки, а не как субституты предметов и отношений между ними. Таким образом, в импликации этого вопроса дизъюнкция соединяет два языковых выражения, кажущиеся утверждениями, описывающими положение дел, однако на самом деле оказывается, что первое из них выражает свою собственную импликацию, то есть является тавтологией, а второе не рассматривает термин «равенство» как субститутирующий собственно отношение равенства, а как субститутирующий сам себя (то есть речь идет о вырожденной репрезентации). Поскольку импликацией приведенного Фреге в качестве вопроса языкового выражения является логически некорректное совмещение выражения, которое показывает тавтологию с выражением, которое показывает только само себя, то есть не показывает ничего, оно в принципе не является вопросом (см. различие «сказывания» и «показывания» у Витгенштейна [Wittgenstein 2016]).

Хотя выше уже была предоставлена критика взгляда, согласно которому семантика, прагматика и синтаксис взаимно независимы, стоит кратко остановиться на обоих следствиях из этого представления. Приведенный выше разбор соотношения падежей с онтологическими

характеристиками предметной области некоторого языка может быть, предположительно, проинтерпретирован как свидетельство в пользу второго из приведенных тезисов – одно и то же положение дел может быть описано через выражения, содержащие разные падежи. Однако в этом предположении не учитываются некоторые обстоятельства. Во-первых, это разнообразие указано в рамках совокупности языков со схожей системой взаимно конвертируемых падежей, что позволяет их носителям выделять имеющее место в мире типологически ограниченное количество способов; если мы вообразим язык, в котором нет выражаемых знакомыми нам падежами отношений, вроде отношения принадлежности, как в случае родительного падежа, или даже простой фиксации объекта – функцию, выполняемую именительным падежом, можно было бы предположить, что отсутствие привычных нам падежей – в частности, родительного и именительного, в принципе невозможно, поскольку отношение принадлежности одного объекта к другому и перформативный акт фиксации чего-либо имеют чисто онтологическое основание.

Однако представление о них как имеющих место вне и независимо от языка является, во-первых, непроверяемым эмпирически от «третьего лица», поскольку при всякой претензии на подобное опровержение агенту, совершающему такую проверку, нужно быть носителем того языка, независимо от которого эти отношения якобы существуют, во-вторых, всякий говорящий о фиксации объекта и принадлежности как о не нуждающемся в языковой репрезентации, говорит это с помощью языка, то есть совершает нечто сходное с человеком, говорящим предложение «Я не говорю предложение, содержащее слово «это»».

Можно было бы возразить, что приведенный аргумент сам является перформативным противоречием, поскольку описывает возможную структуру языка, которым невозможно владеть, чем доказывает, что овладение языком уже произошло. Но такая аргументация ошибочна, поскольку, рассуждая по такому принципу, можно сказать, что некто,

утверждающий, что не понимает способ построения фразы в венгерском языке, понимает его, поскольку осведомлен о том, что в венгерском языке есть такой способ. Более адекватный пример: некто, говорящий что закон непротиворечия является тавтологией, не делает фактом своего утверждения выполнимой пропозицией – а не тавтологией - то, что он утверждает. Кроме того, - и именно в силу субститутивного характера репрезентации – язык мог бы не содержать выражений, которые мы с точки зрения некоторой семантической теории назвали бы «фиксирующими», в числе которых можно было бы выделить имена, поскольку фиксирующая роль языковых выражений включена в их применение, ее не нужно выделять или определять каким-то специфическим образом, как нет нужды в том, чтобы строить теорию, которая бы как-либо обосновывала различие автонимного и гетеронимного употребления. Таким образом, для носителя конкретного языка способ выражения конкретного смысла не единственен, но и не потенциально бесконечен.

С тезисом о возможности конкретной синтаксической структуры соответствовать потенциально бесконечному количеству смыслов дело обстоит сложнее. Если он неверен, то имеющее место в некоторых научных парадигмах представление о синтаксисе языка как совокупности правил построения языковых выражений, принципиально не зависящих от смысла этих выражений, становится бессмысленным. Если он – соответственно нашим интуитивным представлениям – верен, то это оказывается плохо совместимо с ошибочностью сопряженного с ним тезиса, согласно которому один смысл может быть выражен бесконечным количеством структур, поскольку только в совокупности эти принципы выражают тезис о независимости синтаксиса от семантики, хотя здесь трудно говорить о том, что эти принципы логически следуют из этого тезиса. Я же в принципе не склонен рассматривать эти тезисы как строго декларативные предложения, являющиеся истинными или ложными, а

как правила, задающие языковой каркас для исследовательской парадигмы.

Выше уже было упомянуто, что Фреге явным образом отсылает к теории суждений Канта, когда задается вопросом о различии выражений, содержащих знак равенства. Можно предположить, что у Фреге были основания апеллировать к кантовскому пониманию априори, поскольку и тот, и другой мыслитель задавались схожим вопросом – вопросом о том, как возможно познание. В теории Канта ответ заключался в принципиальном различии суждений, применяемых в научной практике, по ряду признаков. Нет никаких методологических оснований для попытки выяснить мотивы, по которым Фреге просто не заимствовал эту схему, однако можно привести несколько оснований, по которым он не мог принять кантову схему, даже если бы хотел.

Если разделение суждений на синтетические и аналитические еще можно соединить путем модификации с фрегевской концепцией без нарушения адекватности представления кантовской схемы в силу того, что суждения могут пониматься как типы языковых выражений, то кантово понятие априори и апостериори, к которым Фреге и пытается апеллировать, не могут быть идентифицированы через попытку связать их с определенным типом выражений; Кант преимущественно ведет речь не о априорных и апостериорных суждениях, а об априорном и апостериорном знании, что вынуждает последовательного исследователя либо явным образом сводить оригинальный термин «знание» к уже упомянутому «суждению» и понимать необходимость и всеобщность как необходимую и всеобщую истинность, либо пытаться эксплицировать смысл термина «знание» в работах Канта через неявное указание на эпистемические контексты, анализируемые, согласно аналитическому методу, которого придерживался и сам Фреге, через рассмотрение языковых выражений, которые в этих контекстах применяются, и если в этом деле применять кантово разделение суждений, то невозможно будет не столкнуться с

ситуацией, в которой «априорность» будет проясняться через «знание», а оно, в свою очередь, через классификацию суждений, разделяемых, в числе прочего, по критерию априорности.

Указанного круга можно избежать, отказавшись от применения кантовой теории суждения вообще, но при рассмотрении концепции Фреге мы, очевидно, имеем дело с иным случаем. Можно попытаться сохранить общий пафос стремления к классификации, изменив методологию с акцентом на рассмотрение функциональной роли языковых выражений. Также возможным является попытка частичного принятия классификации Канта в объеме тех пунктов, которые не противоречат пониманию языка как универсального посредника и не допускает появления круга наподобие описанного выше. Поскольку последние два указанных варианта не противоречат друг другу, в последующем анализе предложенной Кантом тетрахономии я не буду явным образом их разделять. Прежде чем критически проанализировать классификацию суждений по Канту, я кратко обрисую ее суть. Согласно основному тезису, на основании которого эта классификация строится, в обыденной и научной практике мы пользуемся конечным количеством типов выражений, которые могут быть эксплицированы через разделение по конечному числу оснований. В теории Канта таких оснований(критериев) два: синтетичность и априорность, соответственно, суждения, классифицированные по этим основаниям бывают синтетическими и аналитическими в одном случае и априорными и апостериорными в другом.

Критерий синтетичности указывает на то, приращается или нет в суждении информация о мире, что формально выражается в требовании не-включенности информации, содержащейся в предикате, в информацию, содержащуюся в субъекте, критерий априорности – является ли это суждение необходимым и всеобщим. Полный перечень суждений, выделяемых в данной теории с помощью такого инструментария, таков: априорные аналитические суждения,

априорные синтетические суждения, апостериорные аналитические суждения, апостериорные синтетические суждения.

Эта классификация могла бы показаться простой и эффективной, если бы не целый ряд проблем. Прежде всего, это замечание относится к репрезентативному аспекту этой теории, поскольку мы наблюдаем следующую ситуацию: суждения этой теории претендуют на всеобщность и необходимость, а также на то, что они приращают наше знание о том, какие бывают суждения, притом они, очевидно, являются суждениями по своей грамматической форме. Это создает проблему самоприменимости: суждения, составляющие данную теорию, также должны принадлежать к одному из указанных типов – АА(априорные аналитические), АС(априорные синтетические), АпА(апостериорные аналитические), АпС(апостериорные синтетические), но не более чем к одному, поскольку выделенные четыре типа логически несовместимы (об альтернативной критике некоторых аспектов см. [Quine 1953]).

Если суждения этой теории являются АА, то это означает, что приведенная Кантом классификация суждений универсальна, необходима и, кроме того, тавтологична, что означает по сути, что Кант просто раскрывает смысл термина «суждение» носителям языка, которые сами об этом осведомлены, поскольку «априорность» понимается Кантом еще и как «до-опытность».

Если суждения этой теории являются АС, то они приращают информацию о том, какие бывают суждения и то, что в них говорится, верно необходимым образом и для всех существующих суждений, то есть, во-первых, их необходимая истинность относится к ним самим, а, во-вторых, это приводит к тому, что всякое существующее суждение относится к АА, АС, АпА или АпС. В теории это означает, что 1) никакое суждение не может иметь пресыщенную типологическую принадлежность или менять ее 2) сами критерии, по которым проводится классификация, не сводимы друг к другу.

Оба эти тезиса представляются мне ошибочными. Если понимать под оригинальными кантовскими терминами «всеобщность и необходимость» всеобщую и необходимую истинность, то выражения формальной логики, расцениваемые согласно кантовской классификации как аналитические, согласно его же взглядам на эту дисциплину, являются необходимо истинными – «истинными вследствие одной только логической формы», а также универсальными, поскольку Кант не признавал в логике никакого плюрализма. В данном контексте для выражений формальной логики «быть аналитическими» означает «быть априорными», поскольку эти выражения не приращают никакого знания в силу своей всеобщей и необходимой истинности и являются всеобщие и необходимо истинными за счет того, что в них не приращается никакое знание. Следует в связи с этим упомянуть, что Кант явно ни в одной своей работе не признавал модальные операторы символами, которые могут быть элементами выражений формальной логики, а потому всеобщность и необходимость, составляющие априорность, для него не были особым способом расширения логической формы за счет возможности универсализировать или партикуляризировать истинность выражений логики через, скажем, применение аппарата «возможных миров». Таким образом, имеется по крайней мере один вышеописанный прецедент, в котором критерии разделения суждений оказались взаиморедуцируемыми.

Что же касается критики первого упомянутого тезиса, то хорошим материалом для нее является выражение «Золото есть желтый металл», приводимое Кантом в «Пролегоменах» в качестве однозначного примера аналитического априорного суждения. Такая атрибуция обосновывается Кантом тем, что это суждение является проясняющим, а не раскрывающим понятие золота, а априорным оно является потому, что ни при каких условиях это суждение не может выступать в качестве ложного. Если основываться на том, что всякое суждение, как неявно полагает Кант, описывает понятия, то мы действительно будем

должны признать это суждение аналитическим, но если признать, что мы используем языковые выражения для описания предметов, из которых, в свою очередь, и складываются понятия, то это суждение может быть признано синтетическим, поскольку приращает информацию о некотором типе предмета в том случае, если некто сталкивается с этим типом предмета в первый раз. Если мы предположим, что термин «золото» во всех случаях описывает понятие золота, имея его своим референтом, то мы окажемся либо в ситуации невозможности репрезентации языком предметного мира, либо в ситуации отсутствия необходимости репрезентации, исключающей возможность синтетических суждений как таковых. Таким образом, суждение «Золото есть желтый металл» может быть рассмотрено и как аналитическое, и как синтетическое, но что насчет его априорного статуса?

Мы как рациональные существа склонны, как кажется, согласиться с Кантом в признании его априорности, но мне такое решение кажется поспешным. Представим себе человека или какое-либо другое существо, которое принципиально лишено способности видеть, но способно овладеть языком, в том числе и языком химии. Это лицо знает о химической формуле золота и даже знает о том, что воздействие электромагнитного излучения на зрительный аппарат приводит к тому, что люди знают про существование различных цветов. Для него суждение «Золото есть желтый металл» в том смысле, в котором его употребляют зрячие, является не истинным или ложным и тем более не необходимо истинным или ложным, а бессмысленным, то есть вопрос об его априорности для этого существа даже не может быть поставлен, что делает не-априорной саму характеристику априорности. Кроме того, мы можем предположить, что данное лицо, владея языком, знает о том, что из себя представляют модальности необходимости и всеобщности вообще, но не относительно данного суждения, что при подходе Канта, предполагающем универсальную применимость его классификации ко всем выражениям языка,

невозможно. Таким образом, анализируемое суждение в данном случае в принципе «избегает» возможности быть атрибутированным как априорное или апостериорное, если только не прибегать к попытке описать его через «априорность второго порядка», которая Кантом исключается.

Можно, однако, представить контекст, в котором это суждение является апостериорным: человеку, видевшему золото желтым, изменили зрительный аппарат таким образом, что он стал видеть его в другом цвете. Оказывается, что суждение «Золото есть желтый металл» может быть интерпретировано как АА, АС, АпА, АпС, притом что, согласно Канту, АпА в принципе невозможны. Это создает по крайней мере ту трудность, что перформативно исключает универсальную применимость кантовской классификации, поскольку последняя оказывается неприменимой к самой себе: всякие суждения, в том числе и суждения рассматриваемой теории суждений, должны принадлежать к одному из четырех типов, но оказывается, что они могут принадлежать только к трем из них.

Есть еще один аргумент против данной классификации, основанный на том, что Кант отрицает наличие АпА. Дело в том, что типы суждений выделяются на основании, которое является их свойством, и апостериорные аналитические суждения – это суждения, выполняющие конъюнкцию свойств «апостериорный» и «аналитический». Отрицание наличия суждений, выполняющих такую конфигурацию, либо является, - вне имплицитных требований конкретно этой классификации - необходимым, либо носит контингентный характер. В первом случае должна иметься возможность обосновать, как возможно выделять у суждений свойства «апостериорности» и «аналитичности» и при этом не иметь возможности объединить их, и такое объяснение либо будет содержать круг, поскольку в нем будут применяться упомянутые свойства, либо в процессе объяснения мы придем к выводу, что апостериорность суждения противоречит его аналитичности, тем самым

перформативно установив, что «синтетичность» и «апостериорность» – это одно и то же.

Если отсутствие апостериорных аналитических суждений носит контингентный характер, то это значит, что либо указанные свойства существуют помимо суждений, которые через них характеризуются, что в принципе неопровержимо, либо что само наличие этих свойств является случайным, что лишает классификацию Канта претензии на универсальность. Если же рассматривать суждения этой теории как АпС, то мы приходим к тому результату, к которому пришли только что: суждения этой теории фиксируют случайные положения дел.

Существуют и другие аргументы против принятия этой классификации. Как было сказано выше, Кант понимает аналитические суждения как те, в которых «высказано в предикате только то, что уже было в понятии субъекта», но, как мы знаем, для Канта языковое опосредование познания в явном виде не играло существенной роли, и он не различал в рассмотрении суждения означающее и означаемое, как поступил бы Фреге. Это различие привело бы к открытию, согласно которому приведенная здесь формулировка «аналитичности» не имеет смысла, поскольку части суждения, понимаемого как языковое выражение, не могут «содержаться друг в друге», это возможно только по отношению к референтам. Однако если считать референтами суждений, которые Кант опознает как «аналитические», предметы в мире, то получится, что указанную включенность следует понимать мереологически – один референт является частью другого – что очевидно не имеет ничего общего с тем, как Кант понимал аналитические суждения. Но если отказаться от понимания «включенности» как мереологического отношения, то остается только одна альтернатива: всякое аналитическое суждение относится к свойствам, которые совокупно – через отношения между ними – и являются референтами суждений.

Помимо того, что никакое аналитическое суждение при таком подходе автоматически не может относиться к объектам, здесь имеется

еще один аспект: неявное принятие Кантом интенциональной семантики естественного языка. Следует заметить, что под «интенциональной семантикой» естественного языка здесь вовсе не имеется в виду акцент на рассмотрение пропозициональных установок или принятие одного из вариантов «теории непрямо́й референции», согласно которой репрезентация мира языком невозможна без дополнительного опосредования особым типом сущностей. Кант, если рассматривать его концепцию через призму аналитического метода, принимает вариант теории прямо́й референции, в котором референтами языковых выражений являются свойства и отношения между свойствами, образующие «интенциональные положения дел». При таком подходе – если речь идет о первопорядковых выражениях, хотя сам концепт «порядка» некоторого языка нерелевантен концепции Канта – исчезает различие между экстенционалом и интенционалом (в терминах Карнапа), что приводит к невозможности отличить универсалию от партикулярии без обращения к прагматике, которое теория Канта не предполагает.

Так, выражение «Воробей сидит на ветке» без обращения к контексту перцепции, самоотчета и обращения к собеседнику выражает соотношение свойств «быть воробьем», «сидеть на ветке», но не позволяет понять, о каком именно воробье и ветке идет речь, то есть опознать ситуацию; теория Канта в приводимой здесь экспликации не дает механизм референции к контексту.

Как мы увидим ниже, Фреге пытается создать теорию, предусматривающую акцент на контекстуальности семантики и рассматривающей референцию как опосредованную. Можно утверждать, что Фреге принимает разделения языковых выражений на синтетические и аналитические, рассматривая разницу между выражениями $A=A$ и $A=B$ именно в таком ключе. Однако принятие этой дихотомии создает для Фреге трудность, связанную с отличием его эксплицитной семантической теории от имплицитной теории Канта. Дело в том, что если в кантовской схеме аналитическим и

синтетическим суждениям соответствуют «интенциональные положения дел», которые и являются их значениями, то в фрегевской схеме значениями языковых выражений являются *Истина* и *Ложь*, а аналогом кантовских «положений дел» выступают *Смыслы* предложений. Именно рассмотрение *Ажи* в качестве одного из двух возможных значений предложений делает принятие Фреге разделения на «синтетическое» и «аналитическое» фатальным, хотя сам он не замечал этой фатальности.

Рассмотрим уже приводимое выше выражение «Золото есть желтый металл» с точки зрения схемы, предлагаемой Фреге. Его смыслом является *Золото есть желтый металл*, его значением – *II* или *I*. Но данное выражение является сложным, то есть включающим в себя логические связки. Термин «есть» здесь не может выражать эквивалентность, поскольку в таком случае нечто золотое также является желтым металлом, а всякий желтый металл является золотом, что не является истинным. Остается расценивать связку «есть» как обозначение условной связи – « \rightarrow ». Однако в таблице истинности для импликации – которую Фреге принимал – она истинна в том числе и тогда, когда антецедент ложен, то есть в том случае, если относительно чего-то, что является желтым металлом, неверно то, что оно является золотом.

Иначе говоря, выражение «Золото есть желтый металл» истинно и в том случае, когда то, о чем в нем идет речь, не является золотом, притом предложение продолжает иметь смысл *Золото есть желтый металл*, а не меняет его в зависимости от значений компонентов в таблице истинности, поскольку в противном случае это предложение невозможно было бы опознать как это предложение: единственным критерием того, что мы имеем дело с этим предложением, а не с каким-либо другим, является смысл, поскольку все ложные предложения обладают значением *I*, а все истинные – значением *II*. Для сохранения тождества предложения требовалось единство смысла, который оказывался инвариантным относительно отрицания

истинности/ложности атомов сложного предложения, но это означало, что, во-первых, нет никакого «отрицательного» смысла, а, во-вторых, отрицание могло приписываться только предложениям, но не их частям. Согласно такому взгляду, нет такого смысла, как «не золото», а смысл выражения «X не является золотом» не отличается от смысла «X является золотом», а отрицание, которое можно было бы рассматривать как внутреннее одноместное отношение, соотносится с актом утверждения. Технически это отражается в применении Фреге (в «Записи в понятиях») знаков « \neg » для выражения *представлений* и знака « \vdash » для выражения *утверждений*. Применяя термины «аналитический» и «синтетический», Фреге явным образом изменил их смысл, неявно подчеркнув путаницу, имеющую место в рассуждениях Канта: при разговоре о «синтетических» суждениях мы говорим по сути о декларативных предложениях, фиксирующих положения дел, при разговоре об «аналитических» суждениях – о выявлении их логической формы, не зависящей от того, что именно фиксируют эти предложения.

Так, выражение «Воробей сидит на ветке» является синтетическим, а выражение «Воробей сидит на ветке или воробей не сидит на ветке» - аналитическим. Однако тот фактор, что одни из этих выражений что-то описывают, а другие только показывают собственную структуру делает бессмысленным их различие в рамках семантики как если бы эти выражения различались по тому, что они фиксируют; их различие состоит в уже упомянутом выше различии гетеронимного употребления в первом случае и автономного во втором.

Помимо путаницы, связанной с независимостью смысла сложных выражений от их значений, Фреге сталкивается еще с одной: признавая различие синтетических и аналитических «суждений», он показывает, что оно не является применимым. Впрочем, и эта трудность не единственная. Поскольку, как мы выяснили выше, смысл для Фреге всегда *позитивен*, выражения, содержащие отрицание своих значащих компонентов могут быть осмысленными в том и только в том случае,

если полученные из них утверждения могут быть истинными. Выражение представления «Атилла был вождем гуннов» кажется осмысленным вне зависимости от того, соответствует ему утверждение или нет, а термины «Атилла» и «был вождем гуннов» отображают некоторые представления, которые являются их референтами. При добавлении знака утверждения возникает вопрос его истинностной оценки, и становится существенным, является ли это выражение простым или же оно содержит связки, поскольку в последнем случае оказывается, что представления, составляющие смысл этого утверждения, являются отрицательными.

Смысл этому выражению, неявно включающему отрицание в силу его сложносоставности, придает его фактическая истинность, связанная с возможностью выявить в мире предметы и отношения; здесь не может идти речь о том, что *условиями истинности* этого утверждения являются какие-либо абстрактные сущности, поскольку эти абстрактные сущности не могут быть, согласно базовой интуиции Фреге, негативными.

Здесь имеется две трудности. Одна состоит в том, что наличие *условий истинности* предложений и, в частности, данного, является контингентным, в то время как для всякого предложения, согласно Фреге, верно, что оно принимает значение \perp или \top необходимо. Для того, чтобы совместить одно с другим, следует либо признать существование негативных сущностей, что для Фреге неприемлемо, либо признать, что условия истинности существуют не в единственном числе, что приводит к применению аппарата возможных миров, которые рассматриваются в том числе и в первую очередь как условия истинности; однако, Фреге не рассматривал возможное существование. В итоге, обращаясь неявно к концепту модальности при приписывании необходимой истинности истинным предложениям и прибегая к экстенциональному подходу, Фреге не обладал формальным аппаратом, который бы позволял эксплицировать эти концепты.

Но даже отказ от столь сильной реалистической трактовки значений как присущих необходимо повлек бы не слишком приятные последствия: предложения, контингентно истинные за счет контингентных условий истинности все же должны обладать указанной выше связью между истинностью и осмысленностью – предложения, отсылающие к негативным сущностям, должны быть истинны для того, чтобы быть осмысленными, но контингентно истинное предложение, в качестве которого мы в обыденной практике склонны рассматривать «Атилла был предводителем гуннов» по определению могло бы быть *ложным*. Никакое ложное предложение не имеет условий истинности, поскольку это означало бы допущение негативных объектов, но оно также не могло бы иметь условий ложности, поскольку эти условия можно было бы описать только как условия *не-истинности*, то есть через отрицание, и условием осмысленности предложения, описывающего условия ложности того предложения, о котором идет речь, является его истинность, что приводит либо к круту в описании условий ложности одного предложения через истинность другого, либо к регрессу. Контингентность предложения «Атилла был предводителем гуннов» означает, что оно могло бы быть и ложным, но в таком случае оно не имело бы смысла и не было бы предложением.

Еще одна трудность опять-таки связана с принятием Фреге разделения на синтетические и аналитические языковые выражения: включающие отрицание в логическую форму, но не содержащие отрицания в каком-либо явном виде выражения нуждаются в соотнесении с реальностью для того, чтобы быть осмысленными. Здесь важно подчеркнуть три момента: 1) связки полагаются нерепрезентативными выражениями, но попытка выявления логической структуры выражений естественного языка приводит к тому, что связки считаются способами соотнесения истинностных значений предложений 2) выражения формального языка – пропозиции – полагаются инвариантами выражений естественного языка –

предложений 3) предложения, которым невозможно приписать условия истинности, определяются как не имеющие значения в строгом смысле слова, их значением, по мысли Фреге, оказывается их смысл.

Подробнее обо всех трех пунктах. Рассмотрение связей как способов соотнесения истинностных значений в совокупности с концепцией формального языка как схемы, по которой работает естественный, приводит, во-первых, к контринтуитивным результатам вроде того, что истинность предложения, говорящего об условной связи, не меняется, если antecedent ложен, что применительно к предложениям, говорящим о существовании или имеющим экзистенциальные предложения в качестве импликатур приводит к странному выводу, что отображаемая через импликацию условная связь между различными наблюдаемыми факторами имеет место даже тогда, когда один из этих факторов отсутствует; во-вторых, исследователи оказываются в ситуации, в которой логика требует выявлять условную связь там, где она, как кажется, вовсе не имеет место, в-третьих, отрицание понимается двумя способами: в терминах истинности и в терминах условий истинности.

Проясню на примере. Имеются предложения «Лондон – столица Англии» и «Солнце находится во млечном пути». Мы знаем, что первое из этих предложений истинно, как и второе при стандартных интенциях говорящего, но если некто имеет в виду под «Лондоном» местность в Монголии, населенную сусликами, а вовсе не столицу Англии и, согласно, «инвариантной» концепции логики, объединил эти предложения условной связью, то, несмотря на отсутствие города Лондона, являющегося столицей Англии, предложение, высказывающее мысль о связи этого несуществующего – для говорящего – города с нахождением Солнца в галактике Млечный путь, является – по Фреге – необходимо истинным, поскольку *Ложь*, согласно законам логики, о которой говорит Фреге, имплицитно *Истину*. Если же предположить, что тот же говорящий под «Солнцем»

имеет в виду недавно открывшееся неподалеку от его дома Казино, то предложение «Если Лондон – столица Англии, то Солнце находится во Млечном пути», обладая значением *Ложь* и для антецедента, и для консеквента, само является истинным. Более того, поскольку Фреге является сторонником семантического эссенциализма, согласно которому языковые выражения необходимым образом обозначают только одни объекты и никогда другие, предложения, репрезентирующие подразумеваемую только этим говорящим информацию о Лондоне и Солнце, либо являются ложными, что, как показано выше, делает их бессмысленными в контексте концепции Фреге, либо лишает их истинностного значения, что уже противоречит их рассмотрению как истинных в силу их структуры.

Следует заметить, что для Фреге, как и для Канта, стоит проблема онтологического статуса репрезентируемых объектов, и в случае Канта речь идет о разделении предметов и понятий. Так, например, приведенное выше суждение «Воробей сидит на ветке» будет, вероятнее всего, расценено как [синтетическое] апостериорное, суждение «Воробей – это род птиц» - как [синтетическое] априорное, притом для того, чтобы разделить эти суждения на общем основании, они должны относиться к одному и тому же объекту, иметь общий референт, но дело обстоит иначе: первое суждение относится к конкретному воробью, сидящему на ветке, второе – к понятию «воробей». Странность в том, что если мы учтем этот факт и во втором предложении эксплицируем его, то получим бессмысленное суждение «Понятие «Воробей» - это род птиц», являющееся таковым, поскольку понятия не подпадают под какой бы то ни было элемент классификации живого.

Из ситуации возможно три выхода: 1) чисто экстенциональный, или номиналистический подход к приданию значений терминам 2) создание иерархии, позволяющей избежать ситуацию соотнесенности термина с разными типами референтов 3) отказ от создания теорий, описывающих функционирование языка «от третьего лица». Третьего

подхода придерживаюсь я сам, предлагая применять по отношению к языковым выражениям разделение на гетеронимное и автонимное употребление, первых двух придерживается Фреге, притом его представления о преимущественно экстенциональном характере языковой репрезентации проявляются достаточно явно в, скажем, «Записи в понятиях».

Если коротко, суть этого подхода состоит в следующем. Выражения, в рамках силлогистической логики расцениваемые, – Кантом, в частности, – как состоящие из субъекта и предиката – «S есть P», в языке, представленном в указанной выше работе, имеют иной вид и состоят из квантора, функтора и индивидуального термина, а также технических знаков.

Продемонстрировать различие в способе формализации выражений естественного языка можно продемонстрировать на следующем примере. Предложение «Воробей сидит на ветке» на языке силлогистики записывается как «Некоторый S есть P»(SiP), предложение «Воробей – это род птиц» будет иметь такую же структуру, поскольку имеется маркер единственного числа – окончание «ей», притом обозначающий квантификацию термина «воробей» знак относится не к самому этому термину, а характеризует тип всего предложения целиком, из-за чего и возникает двузначность, при которой одно и то же слово обозначает в одном случае конкретную птицу, а в другом – понятие, притом нет грамматического критерия, который бы позволял сказать, с чем мы имеем дело.

Предложенная Фреге запись позволяет избежать подобной неоднозначности: предложение «Воробей сидит на ветке» будет иметь вид « Существует x такой, что он является воробьем и(конъюнкция) сидит на ветке» в то время как предложение «Воробей – это род птиц» – «Для всякого x имеет место, что если он является воробьем, то он принадлежит(обратная импликация) роду птиц».

Впрочем, тут можно заметить, что в подобной экспликации речь вообще не идет о понятиях как особом типе сущностей, они

заменяются квантифицируемыми множествами, выполняющими определенные свойства. Частично это так, поскольку подход Фреге является экстенциональным, но важно учитывать, что Фреге является сторонником теории опосредованной(непрямой) референции, и этот момент непосредственно связан с тем, что Фреге принимает не только первый, но и второй способ выявления типа объектов из указанных выше и, более того, он предпринимает попытку включить понятия в свою семантическую концепцию.

Говоря о теории опосредованной референции в контексте логико-семантических воззрений Готтлоба Фреге, невозможно не упомянуть его теорию смысла и значения, изложенная в основном в работах «О смысле и значении» и «Размышления о смысле и значении» соответственно. Следует упомянуть, что статья «О смысле и значении» 1892 года не была первым документом авторства Фреге, в котором им была поднята эта тема, поскольку еще в 1891 году в письме Э. Гуссерлю он формулирует свою семантическую схему в сжатом виде.

Заключается она в следующем. Всякое языковое выражение может быть рассмотрено как знак или «имя», которое указывает на объект и выражает смысл, опосредующий это указание. Фреге выделяет три различных вида схем для предложений, собственных имен и понятийных выражений: для первых смыслом является мысль, а значением – истина или ложь, для вторых смыслом является то, что Фреге тавтологично называет смыслом собственных имен, а значением – предмет, для третьих смыслом является, собственно, смысл понятийного выражения, а значением – понятие.

Странным фактом кажется то, что в своей работе «О смысле и значении» Фреге не касается вопроса о смысле понятийных выражений и о связи понятийных выражений и собственных имен/понятий и предметов, притом что он касается этого вопроса в указанном письме: переход от собственного имени и понятийного выражения к их значениям осуществляется через смысл этих выражений, для перехода от понятийного выражения к предмету требуется опосредование

смыслом понятийного выражения и понятием, под которое предмет подпадает, что объясняется тем фактом, что понятие является не смыслом понятийного выражения, а предмет не является его значением, тем более что это создало бы путаницу между схемами, проясняющими семантику различных типов языковых выражений, понятие является для Фреге значением понятийного выражения, поскольку в научной и повседневной практике могут использоваться понятия с пустым объемом, то есть те, под которые не подпадает ни один предмет.

В свою очередь, дистинкцию смысла и значения в статье «О смысле и значении» Фреге вводит, задаваясь уже упомянутым выше вопросом – по разным основаниям расцениваемый мной как бессмысленный – о том, что такое равенство, но не в чисто техническом аспекте, а в концептуальном, а именно: является ли равенство отношением между предметами или отношениями между знаками предметов, которые однозначным образом с ними соотнесены? Фреге склоняется ко второму ответу. Можно сказать, что основной результат Фреге касательно двух этих выражений – это утверждение, согласно которому два этих выражения различаются своей познавательной ценностью и это различие, в свою очередь, возможно потому, что каждое из них, как уже было сказано, обладает значением, то есть тем, на что выражение указывает и смыслом, то есть способом указания.

В статье «О смысле и значении» вводится определение «имени» относительно собственных имен (т.е. в узком смысле): имя есть «любое обозначение, представляющее собою собственное имя, чьим значением, стало быть, является определенный предмет (в самом широком смысле этого слова), но *не понятие и не отношение*»; в качестве примера получившейся схемы «Имя – Значение – Смысл» приводится имя «Венера», обозначаемая им планета солнечной системы и смыслы «Утренняя Звезда» и «Вечерняя звезда».

Исходя из сказанного, термин «предмет» – несмотря на то, что он понимается, по словам автора, в самом широком смысле – никак не может пониматься интенционалистски, - во всяком случае, без оговорок, - то есть как любое нечто, с чем соотнесена чья-либо психическая деятельность, будь то памятование, воображение, восприятие или даже мышление в узком смысле, то есть как нечто данное мне в сознании. «Ковкость» является предметом в указанном интенционалистском понимании, но не в понимании Фреге. Возникает вопрос: если имя соотнесено с предметом «в самом широком смысле», но при этом никакое понятие предметом не является, то что Фреге понимает под «понятием» и под «предметом в широком смысле»? Кроме того, необходимое наличие у языковых выражений семантического компонента создает (еще одну) некоторую трудность для принятой Фреге триадической схемы. Смыслы «Утренняя звезда» и «Вечерняя звезда» очевидным образом обозначаются соответствующими выражениями, выступающими в качестве собственных имен, и аспект, связанный с тем, что одному значению соответствует не единственный знак, вполне когерентен фрегевской схеме и, кроме того, не кажется контринтуитивным; вернее, лучше сказать, *был бы* когерентен и не казался бы контринтуитивен, если бы не некоторые обстоятельства.

Дело в том, что смыслы, соотнесенные с именами, сами оказываются необходимым образом соотнесенными с определенными языковыми выражениями, проще говоря, возникает ситуация, при которой смыслы сами становятся значениями языковых выражений, при том что согласно той схеме, которой Фреге придерживается, смыслы не могут быть значениями просто потому, что они в силу определения выполняют совершенно иную семантическую функцию; кроме того, смыслы, оказывающиеся значениями – или, лучше сказать, выступающие в роли значений – порождают семантическую путаницу.

Во-первых, они создают бесконечную иерархию. В приведенном нами примере имя «Венера» обозначает планету Венеру и выражает

смыслы «Вечерняя звезда» и «Утренняя звезда», которые в силу необходимого семантического компонента языковых выражений обозначаются соответствующими словосочетаниями, выступающими в качестве имен, что задает помимо схемы «Венера» - Венера – Утренняя звезда второпорядковую схему «Утренняя звезда» - Утренняя звезда – *Утренняя звезда*, притом на схеме второго порядка порождение иерархии не заканчивается, поскольку принцип рассмотрения языка как универсального посредника в совокупности с принципом, разделяющим обозначение и выражение, продолжает работать, что приводит к необходимости выражать и обозначать смыслы и значения терминов, образующих уже второпорядковую схему, и в итоге перед нами оказывается схема третьего порядка «**Утренняя звезда**», - *Утренняя звезда* – *Утренняя звезда 1* и т.д. Поскольку согласно определению, пусть и не вполне явному, ни один смысл не может быть значением и ни одно значение не может быть смыслом, в схеме второго порядка «Утренняя звезда» не обозначает Венеру, но смысл имени «Венера», то есть – Утреннюю звезду, смыслом этого имени является *Утренняя звезда*, но какой тип сущностей она из себя представляет?

Подобный вопрос нетривиален хотя бы тем, что может быть повторен бесконечное количество раз по поводу объектов с бесконечным количеством других «онтологических индексов». Венера является предметом физического мира, Утренняя звезда в случае обеих схем – некоторым эмпирическим аспектом предмета, необходимо опосредующим его познание, его свойством, но чем является *Утренняя звезда*? Она не может быть ни предметом, ни тем, что мы назвали [эпистемическим] свойством, если мы находимся в границах фреговской семантической схемы, поскольку в таком случае нарушились бы принципиально различные способы семантического соотношения имени с реальностью: оно не может и выражать, и обозначать предмет, равно как оно не может и выражать и обозначать свойство предмета хотя бы потому, что это нарушило бы

синтаксическое различие между грамматическим субъектом и грамматическим предикатом и связь этого различия с экспрессивной силой языковых выражений, помимо этого, в таком случае стало бы избыточным различие выражения и обозначения.

Во-вторых, введенная Фреге схема перестала бы объяснять возможность языка опосредовать приращение знания, поскольку для знания существенно различие между тем, о чем знание приращается - то есть значением - и самим знанием, выражаемым смысловой компонентой знака. Тем более этот вопрос, как и было сказано возникает касательно *Утренней звезды 1, 2, 3* и т.д. Остается предположить, что *Утренняя звезда* является либо понятием, поскольку она не подходит под какой бы то ни было иной выделяемый Фреге тип значения языкового выражения, не являясь ни истинностным значением, ни предметом, либо другим элементом онтологии, который Фреге не вводит явно; то же верно и для объектов с более высоким индексом с тем уточнением, что введенных неявным образом элементов онтологии становится бесконечно много.

Предлагаемая гипотеза может обоснованно показаться слишком «сильной», но по сути в ней мы пытаемся заполнить пробел, состоящий в имплицитном наличии в статье «О смысле и значении» теории иерархий смыслов и значений и эксплицитном отсутствии в той же статье и теории понятий, и указанной теории смысловых иерархий. В письме к Гуссерлю Фреге уже обозначил тот тезис, что значением понятийных выражений являются понятия и никаким иным образом, кроме отношения обозначения, понятия и понятийные выражения не соотносятся. В данной статье этот тезис раскрывается более подробно. Вставая на точку зрения логики объема, а не логики содержания, Фреге утверждает, что в любом предложении понятийные слова, которым соответствует один и тот же объем понятия, могут быть заменены друг другом без нарушения истинности предложения. Предмет, подпадающий под некоторое понятие, подпадает под все понятия, обладающие этим объемом, поскольку объем понятия – это и

есть совокупность предметов, под него подпадающих, из чего, согласно Фреге, следует, что главное логическое отношение между понятиями – это отношение подпадания предмета под понятия. Указанный выше принцип замены равнозначных с сохранением истинности Фреге распространяет не только на собственные имена, но и на понятия при условии сохранения объема. *При этом объем понятия не является значением понятийного слова, им является понятие.* Фреге обосновывает этот взгляд через интерпретацию понятия как функции с одним аргументом: значением функции всегда является истина или ложь, которые являются, согласно Фреге, значениями предложения, аргументом является значение собственного имени, а сам знак функции(функтор) интерпретируется как ненасыщенное выражение, как и аргумент. По сути, функтор интерпретируется как понятийное слово, становящееся предложением при подстановке вместо индивидуальной –то есть предметной - переменной константы. При таком подходе значением понятийного выражения никак не может быть объем понятия, поскольку это требовало бы, чтобы функтор и имя аргумента не отличались друг от друга.

По сути, грамматически понятийное выражение является тем, что в традиционной логике называли предикатом, и новаторство Фреге заключалось в том, что он заменил идущее из естественного языка и вводящее в заблуждение разделение на субъект и предикат разделением, основанным на записи в функциональном языке за счет применения принципа замены равнозначных, но модифицированным и имеющим другой смысл: если в сложном выражении заменить простое выражение одного типа простым выражением того же типа с другим смыслом, то тип сложного выражения не изменится. В свою очередь, для проверки принадлежности двух выражений к одному типу необходимо подставить их в сложное выражение вместо друг друга. Если в предложение «Венера является второй по удаленности планетой солнечной системы» вместо «второй по удаленности планетой солнечной системы» подставить «планета со средней

орбитальной скоростью 35 км/с», то мы по-прежнему получим правильно построенное предложение, являющееся кроме того истинным. Трудность здесь заключается в том, что в данном случае принцип взаимозаменяемости не позволяет отличить собственные имена от понятийных выражений: «вторая по удаленности планета солнечной системы», по Фреге – собственное имя, поскольку указывает на конкретный объект, «планета со средней орбитальной скоростью 35 км/с» - понятие, поскольку может употребляться и будучи пустым.

Таким образом, вопреки мнению самого Фреге, принадлежность какого-либо выражения естественного языка к собственным именам, обозначающим предметы или к понятийным словам, обозначающим понятия, зависит от количества элементов в классе, который, в свою очередь, сам выделяется на основании некоторого свойства, которое обозначается таким образом как понятийными выражениями, так и собственными именами, разница между которыми оказывается стертой из-за неявного понимания свойства одновременно как смысла вообще в качестве того, что опосредует референцию имен, и как смысла определенного типа выражений.

Что касается выдвинутого нами предположения о том, что значения выражений, обозначающих смыслы первопорядковых и, далее, *n*-порядковых схем, могли бы быть понятиями, то здесь все обстоит не так однозначно. С одной стороны, это предположение является вполне обоснованным из-за неявной путаницы между смыслами и свойствами, с другой стороны, *Утренняя звезда* из нашего примера никак не может быть первопорядковой одноаргументной функцией, - и это тем более верно в отношении *Утренней звезды 1* поскольку при подстановке мы получили бы логически некорректное выражение, что очевидно и на интуитивном уровне, поскольку фактически второпорядковые схемы являются мета-языковыми по отношению к первопорядковым, говоря о семантических отношениях их элементов.

В связи с упомянутой выше проблемой смысловых иерархий и рассмотрением взаимосвязи между различными типами языковых

выражений интересным моментом представляется неявное наличие в схематической концепции Фреге представления не только о бесконечных иерархиях смыслов и значений имен, но и бесконечной иерархии смыслов и значений предложений. Эта иерархия образуется на тех же основаниях, что и иерархия смыслов и значений, а именно на представлении о необходимой репрезентации объекта любого рода каким-либо языковым выражением и на самом разделении смысла и значения в отношении предложений. Предложения, которые мы здесь и далее будем называть первопорядковыми, выражают некоторый смысл, принимают значение Истина или Ложь и обладают условиями истинности, относящимися к предметному миру; в свою очередь, их смысл прямо связан с наличием у них условий истинности, как было показано выше. Например, предложение «Снег бел» обладает смыслом *Снег бел* и принимает значение *Истина* если и только если из четырех возможных конфигураций истинностных значений его атомов в реальности выполняется та, в которой оба атома – «Снег» и «бел» - принимают значение *Истина*. В этом примере второпорядковое предложение будет иметь следующую семантическую схему: предложение «Снег бел-1» обладает смыслом «Снег бел» и принимает значение *Истина-1* если и только если из четырех возможных конфигураций истинностных значений его атомов в реальности-1 выполняется та, в которой оба атома – «Снег-1» и «бел-1» принимают значение *Истина-1*. Эта экспликация, однако, имеет два существенных недостатка. Во-первых, смыслом предложения «Снег бел-1» является предложение «Снег бел», что исключает саму возможность того, что эта схема имеет какое-либо отношение к теории опосредованной референции, которой Фреге придерживался. Во-вторых, в качестве условий истинности здесь указаны соотношения истинности атомов, что также не имеет прямого отношения к пониманию условий истинности у Фреге, поскольку у него они являются положением дел, а не строкой в таблице истинности.

Возможна более простая экспликация, прямо калькирующая образование бесконечной иерархии в отношении имен. Предложение «Снег бел» обладает значением *Истина* или *Ложь* и смыслом *Снег бел*, предложение «Снег бел-1» обладает значением, являющимся смыслом предложения «Снег бел» и смыслом *Снег бел-1* и так далее до бесконечности. Таким образом, иерархия предложений по Фреге не является иерархией истинностных значений, поскольку значением каждого предложения, начиная со второпорядкового, является смысл предложения предыдущего порядка.

Заключение.

Общим критическим замечанием, которое можно возразить против принятия схемы, приводящей к бесконечным иерархиям, является необходимость для каждого конкретного носителя языка иметь дело с особыми опосредующими репрезентацию реальности языком объектами, которые сами составляют особую реальность и должны быть репрезентируемы, что приводит к предположению о неявном наличии в естественном языке бесконечных порядков семантических схем, которые невозможно выявить на основании какого-либо явного грамматического критерия и отсутствие которых невозможно опровергнуть, притом что предположение об их наличии выглядит как эмпирическая гипотеза, претендующая на прояснение того, как язык может обладать т.н. «семантикой».

Что касается частного возражения, возникающего в связи различением у Фрегева концепции объединения предложений естественного языка и выражений формального языка, которое, на мой взгляд, приводит к ненужному усложнению концептуального аппарата, не говоря уже о попытке задаваться не имеющими смысла вопросами наподобие вопроса о равенстве. Сопоставляя Фреге с Кантом, я пытался показать методологические «нестыковки» их концепций или общие места, которые чаще почему-то оказывались ложными. Одним из таких общих мест является представление о принципиальной

сопоставимости выражений формального языка и выражений языка естественного, которое у Канта выражено в виде теории суждений, а у Фреге – в виде теории смысла и значения. Я ставил перед собой задачу показать бесплодность и избыточность – но не ложность(!) такого подхода, оценивать, удалось ли мне это, я не решаюсь.

ЛИТЕРАТУРА

- Chomsky N. Aspects of the theory of syntax. Cambridge, Massachusetts: MIT Press;
Quine W.V.O From the Logical Point of View. Harvard University Press, 1953
Smullyan R. Gödel's Incompleteness Theorems. Oxford University Press, 1991;
Wittgenstein L. Tractatus Logico-Philosophicus. Sweden: Chiron Academic Press, 2016;
Кант И. Прологомены ко всякой будущей метафизике, могущей возникнуть в смысле науки. Москва: Академический проект, 2008;
Карнап Р. Значение и необходимость: исследование по семантике и модальной логике. М.: АКИ, 2007;
Фреге Г. Логика и логическая семантика. Москва: книжный дом «Либроком», 2012;

Спроба критичного аналізу логіко-семантичних поглядів Фреге крізь призму теорії сужень Канта.

У статті робиться спроба постановки проблем, що виникають у зв'язку із логіко-семантичною концепцією Готлоба Фреге. Остання розглядається і як самостійна теорія, і в генетичному зв'язку з теорією сужень Канта, яка також піддається критиці за допомогою її застосування до самої себе. Робиться висновок, що проблеми, які мають місце в семантичній теорії Фреге, пов'язані з нез'ясуванням способу постановки питання про характер зв'язку між мовою і світом, а також з одночасним розглядом мови як об'єкта логіко-семантичного дослідження і умови можливості такого дослідження. Вказується на концептуальний пробіл між т.зв. «семантичним трикутником» - «Знак-Значення-Сенс» - і запропонованою Фреге функціонально-аргументною експлікацією мовних виразів.

Ключові слова: *Готлоб Фреге, Імануїл Кант, теорія смислу і референції, кантіанська теорія сужень, семантична теорія, синтаксис, семантика, прагматика.*

Próba krytycznej analizy logiczno-semantycznych poglądów Fregego przez pryzmat teorii sądów Kanta.

Artykuł jest próbą sformułowania problemów powstających w związku z koncepcją logiczno-semantyczną Gottloba Fregego. Jest ona potraktowana jednocześnie jako niezależna i samodzielna teoria, oraz w genetycznym powiązaniu z teorią sądów Kanta, która również została poddana krytyce poprzez jej zastosowanie do siebie samej. Stwierdzono, że problemy, które występują w semantycznej teorii Fregego, związane są z brakiem jasności w sposobie formułowania kwestii charakteru relacji między językiem a światem, a także jednoczesnym rozpatrzeniem języka jako przedmiotu logiczno-semantycznych badań oraz warunkami możliwości takiego badania. Został wykazany brak koncepcyjnego powiązania między tzw. „Trójkątem semantycznym” – „Znak-Znaczenie-Sens” – a zaproponowaną przez Fregego funkcjonalno-argumentową eksplicacją wyrażen językowych.

Słowa kluczowe: *Gottlob Frege, Immanuel Kant, teoria sensu i referencji, Kantowska teoria sądów, semantyczna teoria, syntaktyka, semantyka, pragmatyka.*

Attempt of critical analysis of logical-semantic views of Frege through the Kantian theory of judgements

Annotation: in this article is made an attempt to state the problems, occurring in relations with logic-semantic conception of Gottlob Frege. The last one is considered both as self-sufficient theory and as genetically related to the theory of judgements of Immanuel Kant, which is also criticized through self-application. It's concluded, that problems, taking place in the Frege's semantic theory, are connected with unclarity about the way of stating the question of a relation between the language and the world, as well as about concerning language both as the object of logic-semantic investigation and as the condition of possibility of this investigation. It's referred to conceptual gap between so called 'semantic triangle' – 'Sign-Reference-Sense' – and functional-argumentative explication of linguistic expressions, proposed by Frege.

Key words: *Gottlob Frege, Immanuel Kant, theory of Sense and Reference, Kantian theory of judgements, semantic theory, syntax, semantics, pragmatics.*

Monika Jando
UJK w Kielcach

WIARA RELIGIJNA WOBEC NAUKI: RELACJE

Każdy człowiek czasem zastanawia się, dlaczego coś powstało, jak coś powstało lub jak coś działa. Dotyczy to zarówno zjawisk przyrodniczych, fizjologii naszego organizmu a także podstawowych prawd naukowych. Nie zależnie od tego czy ludzie wierzą w istnienie jakiegoś bytu ponad ludzkiego odpowiadającego za świat i jego strukturę, czy w badania naukowe udawadniające jakąś tezę, słysząc o wierze religijnej i nauce od razu próbują dopasować odpowiednie stanowiska. Czy religia ma wpływ na kształtowanie poglądów i rozwijanie umysłów naukowców ciężko zbadać. Jest wielu przeciwników łączenia religii z nauką, a także wielu zwolenników. Znajdą się również tacy, którzy są głęboko wierzący, lecz potrafią oddzielić swoją prace naukowców od poglądów religijnych.

Według różnych źródeł można podać wiele klasyfikacji relacji zachodzących pomiędzy nauką a religią. Ian G. Barbour podaje klasyfikacje opartą na czterech stanowiskach: konflikt, niezależność, dialog i integracja. Jest to jedna z wielu typologii i obejmuje w sposób adekwatny relacje między tymi dwoma źródłami poznania.

Konflikt już istniejący w oświeceniu jest zapewne pierwszą z relacji przychodzących nam do głowy podczas zestawienia nauki i religii. Po jednej

ze stron powiadają się naukowcy przekonani, że poznanie naukowe stanowi jedyne źródło poznania przedstawiając na to dowody naukowe, odkrycia naukowe, badania nad DNA, badania cząstek materii, czy podbój kosmosu przez człowieka. Z drugiej strony mamy zaś ludzi wierzących, że wszystko na świecie poznajemy dzięki łasce Boga. Są to ludzie, którzy wszystko potrafią wyjaśnić interpretując odpowiedni fragment z świętych ksiąg na przykład biblii. Przyjmując teorię konfliktu przedstawienie świata w religijnym świetle wyklucza nam przedstawienie w naukowym i odwrotnie. Konflikt przez krytyków uważany jest jak sztuczny wytwór medialny. Dlatego, że ta teoria jest bardzo radykalna media chcąc uzyskać rozgłos, zapraszają do swoich programów gości stojących po skrajnych stanowiskach, licząc w ten sposób na lepsze „widowisko”.

Kolejnym stanowiskiem jest *niezależność*. Przedstawia nam naukę i wiarę jako dwa autonomiczne byty, które są tak różne od siebie że należy je rozgraniczyć. Rozróżnienie może dotyczyć aspektu zaangażowania się naszych emocji. Wiara jest ściśle powiązana z naszymi subiektywnymi uczuciami, wymaga od nas zaangażowania duchowego. A nauka wręcz przeciwnie nie powinna być niczym subiektywnym i wymaga od nas w pewnym stopniu neutralności. Zwolennikiem takiego podejścia jest Stephen Jay Gould (Gould 2002), który pragnie oddzielić obie dziedziny poprzez całkowite okrojenie ich ze wszelkich nachodzących na siebie współzależności. A rolę religii ograniczyć jedynie do zagadnień związanych z etyką.

Kolejnym poglądem jest *dialog*, który stanowi pewne pośrednie powiązanie pomiędzy metodami obydwu dziedzin. Dialog jest relacją naturalną, ponieważ wynika z historii i trwa mniej więcej tyle, co filozofia grecka i chrześcijaństwo. Wskazuje się tu na fakt, że nauka, jaką znamy dziś, jest pochodzenia judeochrześcijańskiego. Prosty sposób, w jaki biblia i myśl grecka przedstawiała poznanie miało ułatwić badanie naukowe świata uczonego. Jednak z czasem nauka w trakcie postępu i rozwoju stał się na tyle wiarygodna, że nie potrzebowała już żadnych inspiracji czerpanych z „istoty

wyższej”. Założyć, więc, można, że religia jest początkiem lub końcem poznania naukowego.

Ostatnią relacją, do której mam najmniej przychylnie podejście jest *integracja*. Wyszukuje ona różne wymiary obszarów gdzie religia i nauka łączą się ze sobą. Zwykle podkreśla się wkład duchowych teorii w rozwój naukowy świata. Można wyróżnić dwa rodzaje integracji. Po pierwsze przekształcenie tez naukowych w taki sposób by pasowały one do wierzeń religijnych lub odwrotnie, dopasowanie doktryn religijnych tak by miały swoje odbicie w nauce. Drugim rodzajem integracji jest zespolenie ze sobą obu dziedzin tak, by mogły wyjaśniać wspólnie światopogląd. Kategorię taką mogą przedstawiać różne doświadczenia w ramach racjonalnej metafizyki [Tyrla 2007, s.21].

Faktyczna relacja nauki i wiary jest bardzo trudną do określenia. Obie dziedziny zajmują się odczytywaniem prawd w ten sam sposób poprzez odczytywanie rzeczywistości. To suma wielu zachodzących po między sobą zależności, w rozmaitych sytuacjach, które na przelomie czasu w związku z rozwojem naukowo-technicznym ulegają zmianie. Jest to więc relacja ulegająca ciągłym zmianom, które prowadzą w kolejnym stopniu do zmian w przekonaniach do podejścia religijnego. Przekonania religijne dotyczące tej samej wiary mogą z czasem ulec znacznej zmianie. Oznacza to, że w każdym pokoleniu ze względu na rozwój cywilizacyjny świata, zmienia się także podejście. Największe problemy wynikające z relacji wywodzą się z takich nauk jak biologia i fizyk, ponieważ wynikające z nich konsekwencje dla człowieka wierzącego są trudne do połączenia ze swoimi poglądami [Sokołowski 2009, s.129-130].

Wśród badaczy wiele osób skłania się do trzeciego z wyżej wymienionych stanowisk. Swą popularność może zawdzięczać temu, iż stanowi nieodłączny element badań naukowych. Teoria uznaje, że w zależności od tego na jakie pytanie, postawione samym sobie, czy też tezy naukowe można odpowiedzieć patrząc z różnych perspektyw. Dialog pomaga połączyć obie dziedziny bez ich odosobnienia, ponieważ zadawane przez nie pytania są w tej samej rzeczywistości. Wiedza kładzie szczególny

nacisk na pytanie: jak? Religia zaś koncentruje się na pytaniu: dlaczego? Naukowiec zajmujący swoją określoną dziedziną podczas wyjaśniania zjawisk nie powinien koncentrować się na tym, by jego teza była uznana za jedyną słuszną, lecz powinien odnieść się do odmiennego punktu widzenia. Absurdem byłoby stwierdzenie przez przykładowo biochemika, że jego badania są wystarczające dla poznania ludzkiego organizmu i odrzucono by tezy przedstawione przez neurologa, czy biologa komórkowego dotyczące tego samego przedmiotu badań i dające nowe spojrzenie uzupełniające się wzajemnie. Według zwolenników tej teorii tutaj właśnie pojawia się miejsce dla wiary w kontekście religijnym. Wierząca osoba z naukowymi prawdami zestawiać może wymiar duchowy. Nie chodzi tutaj o złe wyjaśnienia dokonywane przez badaczy. Posiadając pełną i wyczerpującą wiedzę na dany temat nadal możemy dodać do niego spojrzenie duchowe [Aleksander, White 2006, s.39].

Istotną informacją przy badaniu relacji nauki i wiary religijnej jest fakt, iż wielu chrześcijan, a także wyznawców innej religii jest uczonymi, a co więcej wielu z nich twierdzi, że ich religia posiada jakiś związek pomiędzy posiadaną przez nich wiedzą naukową, a religią. Wspólne są poglądy na temat określenia, czym jest przedmiot poznania. Przykładem takiego poglądu może być stwierdzenie nad słusnością lub nie słusnością pewnych rzeczy ze wgląd na etyczność [Aleksander, White 2006, s.88].

Aby w głębszym stopniu zbadać relacje nauki i wiary należy sięgnąć do korzeni obu dziedzin. W encyklice Jana Pawła II podkreślono, że w myśli filozoficznej starożytnej Grecji między filozofią, nauką i wiarą nie występowały żadne konflikty. Wyjątkiem są jedynie atomiści. Jako, że uważano, że filozofia wywodzi się z religii powinna ona rozpatrywać problemy religii i nauki. Pełniła wobec nich funkcje służebną oraz próbowała w racjonalny sposób pokazać istnienie Boga. Współczesna teologia korzysta obecnie z wielu osiągnięć jakie filozofia dokonała wyjaśniając naturę wielu religijnych tez. Podobieństwem tu wykazywała się nauka, która w podobny sposób wykorzystywała osiągnięcia filozofii. Problem wiedzy i religii ukazał się wraz z narodzeniem chrześcijaństwa.

Zaczęto uważać że religia chrześcijańska, jako religia objawiona, nie powinna korzystać z filozofii, ponieważ jest to dla niej w pewnym stopniu poniżenie. Warto tutaj przytoczyć słynne powiedzenie Tertuliana „Cóż mają wspólnego Ateny i Jerozolima? A cóż Akademia i Kościół?”. Filozofia i religia dla zwolenników podobnej teorii stanowiła dwie różne dziedziny nie posiadające wspólnych punktów [Rusecki 2009, s.116]. A konflikt pojawia się wtedy, gdy religia i nauka walczą o tą samą nagrodę, którą jest właściwe formułowanie opisów wyjaśniających poswatanie i funkcjonowanie świata.

Uwzględniając genezę historyczną początkiem wszelkich problemów między wiarą i religią. Wiara chrześcijańska miała stać się rezultatem braku posiadania wiedzy na temat prawd sił przyrody przez ludzi oraz ich lękiem przed nieznanym. Błędem religii było tkwienie w błędnym i nie pełnym poznaniu. Uznano religie za błędną metodę czerpania wiedzy. A przekonanie w jej słuszność miało mieć skutki negatywne dla człowieczeństwa, więc najlepszą metodą byłoby całkowite wyeliminowanie jej z życia. Metodą na to miało być kontynuowanie nauki w taki sposób, by poprzez poznanie świata oraz panowanie nad przyrodą wiedzy opartej na nauce i rozwój techniczny, zniszczyć religijne źródła wiary. Miała być ona całkowicie zastąpiona nauką, która posiadała całą wiedzę na temat ogólnej rzeczywistości. Poznanie naukowe posiadające charakter empiryczny jest zawsze możliwe do udowodnienia i precyzyjne. Wszystko, co nie jest poznaniem empirycznym, według zwolenników tej teorii, nie jest prawdziwe i nie powinno w ogóle istnieć lub jest nie do poznania. Stąd właśnie narodziło się przypuszczenie, że religia powinna na przestrzeni czasu zostać wyparta przez naukę i filozofię, które posiadają jedyne słuszne, prawdziwe wyjaśnienia świata w przeciwieństwie do wiary religijnej, która miała stanowić niższe, fałszywe i nie do udowodnienia źródło poznania [Rusecki 2009, s. 118-119].

Współczesne relacje determinuje dwubiegunowość ewolucjonizmu. Nauka wytwarza wiedzę w taki sposób by była niezgodna z racjami religijnymi. Wiara zaś w taki sposób by pokazać możliwość integracji. Przekształca się tak by wyeliminować wszelkie niezgodności. Jeżeli

weźmiemy pod uwagę stanowiska wymienione wcześniej, sądzić możemy że dominującą jest teoria konfliktu, lecz wnioskując z dążeń obu dziedzin nie znajdujemy w nich relacji jednokierunkowych. Do konfliktu dąży jedynie nauka, która dyskredytuje religię, a religia pragnie dojść do porozumienia. Poprzez różne podejścia ciężko jest zrozumieć te skomplikowane relacje. Dlatego powstało nowe stanowisko sformułowane poza podstawowymi kryteriami. Jednak nie chodzi by wyeliminować wcześniejsze klasyfikacje, lecz połączyć je i zawrzeć w jednym, które można opisać jako *poznawczy wysiłek zbrojeń* [Tytła 2007. s.126-128]. Nauka stale się rozwija i próbuje oddalić się od religii i udoskonalać swoje sposoby poznawcze by zwiększyć przepaść. Religia zaś stale myśli nad metodami obrony przed nauką. W sensie poznawczym przekonania religijne są na słabszej pozycji i dlatego ona stale dąży do zintegrowania. Zwycięstwo żadnej ze stron nie jest możliwe gdyż musiałoby dojść do sformułowania argumentu niepodważalnego. Plastyczność religii umożliwia jej przekształcenie też w taki sposób, by odpierać każde próby wyeliminowania poznawczego. Mimo, iż teraz nie jesteśmy w stanie rozstrzygnąć zwycięzcy wysiłgu istnieją szanse, że w przyszłości będzie to możliwe. Istnieje wiele możliwości zmian, lecz należy wziąć pod uwagę pewne warunki, zmiana w podejściu tych dziedzin lub zmiana podejścia do tych dziedzin społeczeństwa.

LITERATURA

- Aleksander D, White R, *Nauka blisko wiary. Nowe wyzwania etyczne*, Instytut Wyd. Pax, Warszawa 2006.
- Gould S, *Skaty wieków. Nauka i religia w pełni życia*, Zysk i S-ka, Poznań 2002.
- Rusecki M, *Wiara i rozum w świetle encykliki Fides et ratio*, [w:] *Nauka-wiara. Rola filozofii*, pod red. Marek Słomka, KUL, Lublin 2009.
- Sokołowski L, *Religia chrześcijańska wobec wielkiego wszechświata*, [w:] *Nauka-wiara. Rola filozofii*, pod red. Marek Słomka, KUL, Lublin 2009.
- Tytła R, *Dwa bieguny ewolucjonizmu. Nauka i religia w poznawczym wysiłku zbrojeń*, Nomos, Kraków 2007.

Релігійна віра щодо науки: стосунки

Відносини між наукою і релігійною вірою практично неможливо визначити. Початок відносин між цими двома сферами життя має історичні підстави. Обидві відносяться до пізнання світу і, наскільки це можливо, намагаються довести свою точку зору. Ці відносини динамічно змінюються з плином часу.

Незважаючи на існування багатьох класифікацій цих відносин, ми не в змозі визначити, які з них є єдино правильними. Кожна концепція має своїх супротивників і прихильників.

Религиозная сфера и наука: отношения

Отношения между наукой и религиозной верой практически невозможно определить. Начало отношений между этими двумя сферами жизни имеет исторические основания. Оба относятся к познанию мира и, насколько это возможно, пытаются доказать свою точку зрения. Эти отношения динамично меняются с течением времени. Несмотря на существование многих классификаций этих отношений, мы не в состоянии определить, которые из них являются единственно правильными. Каждая концепция имеет своих противников и сторонников.

Religious faith and science: relations

Actual correlation between knowledge and religion is very hard to define. Beginning of relations for both areas has its roots in history. Both concern discovering the world and as far as possible they are trying to prove their own rights. Relation between these two areas is dynamic and it is changing through time. Despite of existing many ways of classifications we are not able to classify which one is correct one. Both theories have followers and opponents.

Marcin Pawlicki
UJK w Kielcach

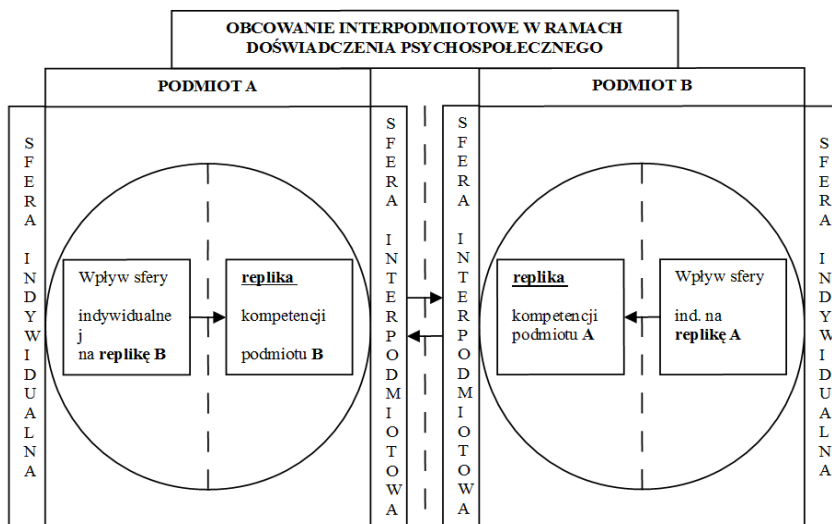
WIEDZA I WIARA W INTERAKCJI HIPNOTYCZNEJ

Przyjmując, że wiedza naukowa to udowodniona, sprawdzona i zbadana wiara, możemy pozbyć się stereotypowego przyjęcia jako faktu stwierdzenia, że nauka nie ma nic wspólnego z wiarą. Nie mówimy tu o wierze religijnej, ale o jednym z podstawowych mechanizmów poznawczych. Tego właśnie rodzaju „naukowa wiara”, czyli wiedza, będzie obok hipnozy głównym tematem tego artykułu. Jak widać wynika ona wprost z wiary. Jaki jest udział obu tych zjawisk w interakcji hipnotycznej? Żeby odpowiedzieć na to pytanie, musimy najpierw dokładnie określić, czym jest taka interakcja. Moje definicje hipnozy jako stanu oraz bycia hipnotyzowanym w ujęciu komunikacyjnym brzmią: hipnoza (proces hipnotyzowania) to semiotyczna interakcja (komunikacja) przynajmniej dwóch podmiotów, o nierównorzędnym statusie komunikacyjnym. Jeden podmiot pełni rolę

wiodącą (hipnotyzer) i kieruje doświadczeniem (rozumianym jako odbieranie rzeczywistości tu i teraz) drugiego podmiotu (hipnotyzowanego), którego podległość można nazwać „stanem hipnozy” (byciem zahipnotyzowanym). Oczywiście jest, że bez przynajmniej dwóch podmiotów taka interakcja nie może nastąpić, a zarówno proces hipnotyzowania jak i stan hipnozy są ze sobą nierozdzielnie związane; jeden nie występuje bez drugiego. Proces komunikacji hipnotycznej można moim zdaniem dobrze wyjaśnić posługując się modelem obcowania interpersonalnego w ramach doświadczenia psychospołecznego Mateusza Kowalskiego (Rys. 1).

Rys. 1

Model ten został stworzony do ukazania interakcji pomiędzy indywiduami,

ale chciałbym wykorzystać pojawiające się tu repliki i zastosować je do uproszczonego modelu, w którym indywidua zastąpią podmioty, a sfera społeczna – sferą komunikacji interpersonalnej. Powstaje w ten sposób zmodyfikowany schemat uniwersalny, ukazujący obcowania inter-, jak i intrapersonalne.

Widać tu też, że do takiej interakcji nie jest niezbędne wystąpienie zjawiska zwanego transem; jest on tylko jednym z wielu tzw. fenomenów hipnotycznych, nie jest to jednak przedmiotem tego artykułu. Jaką więc rolę odgrywa wiara w akcie hipnozy i hipnotyzowania? Czy trzeba wierzyć w jej siłę oraz/lub w umiejętności hipnotyzera, aby w ogóle doszło do udanej interakcji hipnotycznej? Badacze czynników wpływających na podatność na zahipnotyzowanie wymieniają szereg istotnych czynników (niektóre z nich nie mają udowodnionego dotąd wpływu na podatność hipnotyczną, ale są przedmiotem najczęstszej refleksji, ponieważ praktyka wskazuje, że mogą być kluczowe). Najczęściej opisywane z nich to:

- płeć: większość publikacji na ten temat podaje, że podatność obu płci jest na tym samym poziomie

- cechy fizyczne (w tym rasa): nie wykazano żadnych różnic w podatności na hipnozę

- wiek: w wypadku tego kryterium opisywane są zupełnie skrajne stanowiska: jedne mówiące o tym, że małe dzieci o wiele łatwiej ulegają hipnozie, a inne wskazujące na ich bardzo duży opór na poddanie się hipnozie

- inteligencja: nie ma wykazanej zależności między podatnością, a inteligencją, ale trzeba pamiętać, że praktyka pokazuje, że bardzo trudno jest zahipnotyzować osobę o niskim poziomie inteligencji oraz ubogiej wyobraźni, jest to oczywiście związane z ogólnym rozwojem procesów poznawczych

- osobowość i projekcyjne testy psychologiczne: nie stwierdzono korelacji; nie istnieją żadne testy pozwalające określić z góry podatność na hipnozę (hipnotyzerzy posługują się „testami” podatności, ale ich natura jest nieodróżnialna od samego aktu hipnozy; są po prostu krótkimi, łagodniejszymi i szybkimi aktami hipnozy, które mają wykazać, czy dana osoba łatwo poddaje się hipnozie)

- poziom lęku: występuje tu silna korelacja; im wyższy jest poziom lęku, a także im bardziej potencjalny obiekt hipnozy jest bezradny i nie wie, co robić, tym większa jest jego hipnotyczna podatność. Wiele technik wprowadzania w stan hipnozy bazuje na tym fakcie i stara się poprowadzić daną osobę w niezręcznej, niekomfortowej i nieznannej dla niej sytuacji, a tym samym spowodować, że taka osoba będzie wykonywać polecenia.

- motywacja: brak motywacji do bycia zahipnotyzowanym, a także silny przed nią opór stanowią istotne czynniki osłabiające podatność na bycie zahipnotyzowanym

- światopogląd: wyznawcy ortodoksyjnych wspólnot religijnych; ludzie uprawiający rygorystyczne praktyki religijne wykazują większą podatność na hipnozę

- cechy osobowości (w tym zespoły neurotyczne): nie wykazano korelacji między typami osobowości a podatnością na hipnozę, należy jednak pamiętać, że osoby z silnymi zaburzeniami psychicznymi, a także osoby wykazujące cechy psychopatii, z powodu zaburzonego funkcjonowania bardzo trudno poddają się jakimkolwiek próbom zmierzenia ich podatności.

- Hilgard wykazał, że ludzie, którzy w dzieciństwie mieli tzw. wyimaginowanego przyjaciela, którzy czytają bardzo dużo powieści oraz ci, którzy w bardzo intensywny sposób doświadczają otaczającego ich świata, mieszcza się w górnej części skali podatności na hipnozę (bardzo szybko ulegają jej wpływowi i bardzo dobrze reagują na padające w jej trakcie sugestie). Badania wykazują, że fałszywym jest stwierdzenie obecne często w niefachowej literaturze, a mówiące o tym, jakoby osoby o osobowości zależnej lub historycznej poddawały się hipnozie najłatwiej; często przychodzi im to wręcz z oporem nie do pokonania.

- podatność na sugestię: cała komunikacja hipnotyczna odbywa się dzięki sugestiom wydawanym przez hipnotyzera, jest więc oczywiste, że jest to kluczowy czynnik wpływający na podatność; im bardziej dana osoba jest podatna na sugestię, tym łatwiej poddaje się woli hipnotyzera (tym bardziej, że jedna z przyjmowanych przez hipnotyzowanego postaw wyróżnianych w interakcji hipnotycznej jest nastawienie rolowe, w którym osoba oczekuje, że stanie się obiektem hipnozy, a jej podatność na sugestię się zwiększy. Badania przeprowadzone przez G. Wilsona Shaffera na uniwersytecie Johna Hopkinsa pokazały, że podatność na sugestię silniejsza u dzieci, spada w okresie dojrzewania, a następnie kształtuje się na stałym poziomie w okresie wczesnej dorosłości [Wolberg 1975, s. 109-112].

Jak mają się wiara i wiedza do powyżej opisanych faktów? Nawet powierzchowna analiza wymienionych powyżej czynników – należy jednak zaznaczyć, że wyłącznie tych, których rola zwiększająca podatność na sugestię – została dobrze udokumentowana, wskazuje na znaczącą rolę wiary. Dzieci, którym

wiara przychodzi o wiele łatwiej niż dorosłym, poddają się procesowi zahipnotyzowania znacznie bardziej niż dorośli; osoby, które są zagubione w sytuacji, poddane stresowi, o wiele łatwiej ufają, a więc zawierają hipnotyzerowi i dają się poprowadzić w stan hipnozy; osoby bez motywacji, a więc nie wierzące w celowość całego aktu lub po prostu nie wierzące w skuteczność hipnozy lub/i hipnotyzera, nie poddają się łatwo omawianemu procesowi, a widać tu wyraźnie, że powodem takiego stanu rzeczy jest ich wiara lub jej brak – czym są takie przekonania? Nie tyle brakiem wiary, co wiarą w to, że hipnoza lub/hipnotyzer nie mają na nie wpływu. Znowu więc mamy do czynienia z wiarą; światopogląd mocno związany z pewnym opisanym wyżej typem religijności również silnie związany jest z wiarą w znaczeniu mechanizmu przyjmowania czegoś bez dowodów, bycia o czymś przekonanym. Ostatnia i najważniejsza omówiona cecha to podatność na sugestię. Podobnie jak za każdą świadomą i złożoną ludzką działalnością stoi za nią wiara, ale jest ona jeszcze silniejszym mechanizmem, niż opisywane dotychczas. Ponieważ podatność na sugestję jest w dużej mierze poddana podświadomości (nie zdajemy sobie przecież sprawy z większości czynników, które sprawiły, że ulegliśmy sugestii, na tym polega jej subtelna siła perswazji; często reagujemy na poziomie automatyczno-fizjologicznym, niemal w odruchu, np. kiedy ktoś poprosi nas, abyśmy w wyraźny sposób wyobrazili sobie że żujemy cytrynę, normalną reakcją będzie ślinienie się, jakbyśmy naprawdę żuli coś kwaśnego) wiara, której tu ulegamy ma na nas większy wpływ i zdecydowanie mniej uświadamianą naturę. Coś – czynnik, który może uciekać naszej świadomości – pozwala nam uwierzyć w siłę sugestii; może to być zwykłe zachowanie ciała, niekontrolowane przez świadomość, takie jak np. podniesienie się temperatury jakiejś części ciała pod wpływem wyobrażenia sobie narastającego w niej ciepła.

W jakich aspektach hipnotycznej interakcji odnajdziemy cechy wskazujące na udział wiedzy? Dotyczy to przeciwnego do osoby poddanej hipnozie końca tej relacji: to hipnotyzer, bazując na wiedzy prowadzi cały proces. Osoba hipnotyzowana wie znacznie mniej niż on. Wiedza hipnotyzera dotyczy sposobów wywoływania i utrzymywania efektów hipnotycznych, a także kierowania nimi i co za tym idzie całą interakcją. Wiedza ta obejmuje szczegółowe techniki wywoływania wyżej wymienionych zjawisk, oparte głównie na pracy wyobraźni hipnotyzowanej

osoby. Interesującym faktem jest, że podczas interakcji hipnotycznej można doświadczyć działania efektów, w które się nie wierzy, ponieważ jeśli dana osoba, poddana hipnozie, przyjęła już jako możliwy fakt bycia zahipnotyzowanym, to nawet tego sobie nie uświadamiając zgadza się na wszystko, co wydaje jej się (a więc w co wierzy) możliwe podczas takiego aktu. Dużą rolę odgrywa tu wpływ popkultury, dlatego bardzo ważna jest rozmowa, jaką przed seansem powinien odbyć hipnotyzer z osobą poddającą się hipnozie, w której wyjaśni on, czego można się spodziewać w trakcie sesji – ustala on tym samym ramę co jest możliwe, a co nie, dodaje też tym samym określone elementy do nastawienia rolowego osoby poddającej się hipnozie.

LITERATURA

Wolberg L. R., *Hipnoza*, Warszawa 1975.

Знання і віра в гіпнотичній інтеракції

У статті ми зосередилися на проблемах впливу віри і ролі знань в гіпнотичній комунікації. Ми представили і дослідили характерні аспекти цих двох факторів, а також їх функції в гіпнотичній комунікації.

Ключові слова: *гіпноз, віра, знання*

Знания и вера в гипнотической интеракции

В статье мы сосредоточились на проблемах влияния веры и роли знаний в гипнотической коммуникации. Мы представили и исследовали характерные аспекты этих двух факторов, а также их функции в гипнотической коммуникации.

Ключевые слова: *гипноз, вера, знания*

Knowledge and belief in hypnotic interaction

The article discusses effects of believe and the role of knowledge in the hypnotic communication. It analyzes and examines the specific of two these factors in the whole structure of the hypnotic communication.

Key words: *hypnosis, belief, knowledge.*

Katarzyna Stefańska

Łódź

WIEDZA I WIARA W KONCEPCJI JAKUBA FRANKA

Mesjanizm żydowski na ziemiach polskich jest pojęciem stosunkowo krótkim, trwającym niespełna 200 lat. W swojej najbardziej aktywnej postaci istniał od XVII do XIX wieku. Cezurą może być tu rok 1648, powstanie Chmielnickiego i idące za nim nastroje apokaliptyczne, które ugruntowują wśród ludności żydowskiej przekonanie o przyjsciu nowego, zmianie

określanej mianem „bólów porodowych mesjasza” [Kraushar 1895]. Co więcej, czas ten miał być według świętej księgi, *Sefer ha-Zohar*, mistycznego komentarza do Tory, rokiem pojawienia się mesjasza. Paradoksalnie tragiczne wydarzenia nie osłabiły mesjanistycznych oczekiwań, tylko przesunęły je w czasie [Doktór 2006, s. 114].

Na tak podatny grunt natrafił Jakub Lejbowicz Frank, charyzmatyczny przywódca sekty religijnej, czerpiącej z tradycji kabalistycznej, przy jednoczesnym synkretyzmie i antynomijności. Głoszona przez niego nauka odcisnęła się piętnem na ziemiach Imperium Osmańskiego, Podola i Wołoszczyzny, docierając nawet do Wiednia. Jednak najwięcej wyznawców znalazł na terenach Rzeczypospolitej.

Warto tu nakreślić obraz historyczny byłych ziem polskich – to konglomerat kultur i narodów, nieprzystający do nacjonalistycznych wyobrażeń z powieści sienkiewiczowskiej. Katolicyzm będący podstawą etnicznej i stanowej przynależności miesza się z zabobonem, Jasna Góra funkcjonuje zarówno jako sanktuarium, jak i więzienie. Dominacja polskości jest iluzją i anachronizmem, a Żydzi głoszą solidarność wyznaniową przy jednoczesnym oskarżaniu apostatów o mordy rytualne [Sosnowski 2015, s. 316].

W takiej atmosferze w 1726 roku w Korolówce na Podolu przychodzi na świat Jakub. Wychowany w tradycji sefardyjskiej, młodość spędza na Wołoszczyźnie. Stąd późniejszy przydomek „frank”, funkcjonujący jako potoczne określenie Sefardyjczyka w jidysz. Jakub posługuje się ladino, dialektem powstałym po wygnaniu Żydów z Półwyspu Iberyjskiego. Musi znać też turecki – to w tym języku składa późniejsze zeznania sądowe, oraz hebrajski. Co ciekawe, polskiego, być może jidysz, uczy się dopiero po przyjeździe do Polski w 1755 roku [Doktór, *Jakub Frank – fenomen mesjasza*].

Franka fascynuje sabataizm, mesjanistyczny ruch, czerpiący z tendencji mistyczno-kabalistycznych, utworzony przez samozwańczego mesjasza, Sabataja Cwi. Nawiązując do idei zbawienia, kładzie on nacisk na egzaltację religijną, głosząc afirmację życia, łączenie się z Bogiem w ekstazie religijnej czy odrzucenie praktyk judaistycznych, a nawet konwersję. Ostatni

z zabiegów nie jest bezcelowy – według kabaly mesjasz jest zobligowany do połączenia w całość iskierki światła rozproszonych w ciemnościach stworzenia. Owe iskierki wniknęły w trzy największe religie – chrześcijaństwo, judaizm i islam. Choć na marginesie, Sabataj stał się konwertytą na islam raczej z przymusu, w obawie o swoje życie, a owo przejście odcisnęło się niechlubnym piętnem na jego działalności. Nie zmienia to faktu, iż śmierć pseudo-mesjasza utwierdziła jego wyznawców w przekonaniu, iż zbawca się ukrył, czekając na ponowne przyjście [Sabataizm].

Geszom Szolem, znawca żydowskiego mistycyzmu, tłumaczy sukces Sabataja oczekiwaniami mesjańskimi Żydów wypędzonych z Półwyspu Iberyjskiego, inni badacze wskazują raczej na kontrreformację. Tak czy inaczej, masy Żydów na Bliskim Wschodzie i w Europie zapalały ekstatycznym uniesieniem, niejednokrotnie porzucając dotychczasowe zajęcia i „całymi dniami siedzieli w bożnicach, śpiewali pieśni na cześć zbawcy” [Kim byli frankiści]. Owemu uniesieniu dał się porwać również Frank, który w tajniki sekty został wprowadzony w dniu swojego ślubu z córką sabatajskiego uczonego.

Niebagatelne znaczenie dla kształtowania doktryny frankistów miał ruch donmejczyków, i ich nauczyciela Baruchii Russa z Salonik. Mający się za inkarnację Boga Izraela, głosił, iż należy zerwać instytucjonalne skorupy wszystkich trzech religii i połączyć je w jedną Torę. W praktyce oznaczało to konwersję na islam i chrześcijaństwo, tyle że nie wiązało się to z instytucjonalną akceptacją religii. Swoją ścieżką należało podążać w ukryciu za mesjaszem-apostatą, bowiem konwersja nie stanowiła celu mesjańskiej wędrówki, tylko jej etap. W przekazach frankistów zachował się obraz Russo uczestniczącego w obrządkach chrześcijańskich czy jego obecność w cerkwi. Fascynację donmejczykami widać w *opus magnum* Franka, *Księżę Słów Pańskich*, w których dowodzi zapoczątkowania drogi zbawienia przez jego poprzedników: „Wy powinniście być wdzięczni Pierwszemu, który otworzył ten krok nowy w tureckiej religii. Również drugiemu, który odkrył ten stan Edoma, czyli chrzest” [Księga 1997, s. 202]. Mowa

oczywiście o Cwi i Russo. Frank postanowił kontynuować nauki konwertytów wśród polskich Żydów. Jego działania były sprytnie, a plany długofalowe. Nie obiecywał szybkiego zbawienia i jego dokładnej daty. Początkowo nie chciał się również narażać talmudystom. Wypracował teorię według której dawna mesjanistyczna narracja brzmiała głucho, nie przystając tym samym do wytworzonych realiów. Chciał wprowadzić swoich wyznawców w przestrzeń nowożytną, swoiste *novum*, odkładające na bok literalne znaczenie świętych pism, tradycji, która wyznacza porządek życia czy też odczuwalnej bliskości Boga. Ogłosił się trzecim, ostatecznym mesjaszem, utożsamiając się z Jezusem Parakletem [Doktor, *Jakub Frank...*].

Tyle że tryumfalny pochód w kierunku Polski i rosnącą popularność przerwały wydarzenia lanckorońskie w 1756 roku. Wówczas to frankistów zastano na orgiastycznym obrzędzie, którego punkt kulminacyjny stanowiła tzw. „wymiana żon”. Przekaz Franka miał brzmieć – pierwiastek kobiecy (w tym przypadku naga kobieta wokół której tańczono) należy utożsamiać z Szechiną, by doprowadzić do mistycznym zaślubin i pozwolić mesjaszowi przywrócić jedność. Swoboda seksualna była tu jednym z elementów wyzwolenia zarówno od prawa ziemskiego, jak i boskiego. Celem z kolei, droga do konsekwentnej religijnej anarchii. Nie bez przyczyny owe wydarzenia nie spotkały się ze zrozumieniem ortodoksów. Oskarżony o „grzech adamitów” i bluźnierstwo, spotkał się z zarzutem działania na szkodę Rzeczypospolitej: „Ci to są, którzy przeciwko Bogu bluźnią i sprośnie między sobą żyją i Żydów za granice polskie od swych Panów wyprowadzają do mahometańskiej sekty przywodząc” [Awedyk 1760, s. 14]. Innymi słowy, talmudyści zarzucili Frankowi agitowanie ludności żydowskiej dla własnych, plugawych potrzeb, co wiązało by się z utratą tychże na niedawno odzyskanych przez Polskę ziem i osłabienie siły państwa. Ten argument wygrał, Franka wydalono, a jego zwolennicy zostali postawieni przed sądem. Wydarzenie to jest o tyle ważne, iż zapoczątkowuje nurt obecny w późniejszej działalności samozwańczego mesjasza – wrogość do ortodoksów i grę z instytucjami Kościoła katolickiego [Gliński].

Nie można odmówić Frankowi sprytu i populizmu. Odtąd lawirował

między różnymi kulturami i wyznaniem, zmieniając nauki i cel mesjański w zależności od położenia. Obiecuje swoim poplecnikom bogactwo i nieśmiertelność. Zostaje protegowanym biskupa kamienieckiego, Mikołaja Dembowskiego, zapewniając sobie bezkarność. Wchodzi w ostry spór z talmudystami, doprowadzając do tak zwanej debaty kamienieckiej, która była wydarzeniem na tyle niezwykłym, że mówiono o niej w całej Europie [Gliński].

Po raz pierwszy w historii, w 1757 roku, naprzeciw siebie stanęli ortodoksi i kontrtalmudyści, dowodząc swoich racji, zarzucając adwersarzom niesłuszność i obrazoburstwo. Walka toczyła się o to, którą opcję poprą polskie władze. Frankiści przedstawili tezy brzmiące: „(...) Krzyż Święty jest wyrażeniem Trójcy Przenajświętszej i pieczęcią Mesjasza; (...) Do wiary Mesjasza Króla żaden przyjsć nie może, jeno przez chrzest; (...) Talmud naucza, iż potrzebna jest krew chrześcijańska, a kto wierzy w Talmud, musi jej potrzebować” [Borzymińska, Żebrowski 2003, s. 355-356], co bezsprzecznie wpłynęło na decyzję sądu – odtąd sekciarzy nazywano starozakonnymi antytalmudystami, nakazano masowe palenie Talmudu, dowodząc jego szkodliwości, a zarzuty o plugawieniu krwi chrześcijańskiej doprowadziły do realnych prześladowań ludności ortodoksyjnej. Z kolei frankiści mogli cieszyć się swobodą wyznania, otrzymując bezterminowy list bezpieczeństwa. Sytuacja odwróciła się stosunkowo szybko, wraz ze śmiercią biskupa Dembowskiego. Represje i ucieczka z kraju sporej części zwolenników Franka wpłynęła na decyzję o konwersji na chrześcijaństwo [Doktor 2006, s. 120].

Jakub Lejbowicz rozpoczął negocjacje z Kościołem katolickim, zapewniając sobie list żelazny i wyjęcie spod jurysdykcji sądów rabinackich. W 1759 roku, wraz z kilkoma tysiącami (według jednych źródeł dwoma, według innych siedmioma) wyznawców przyjął chrzest najpierw we Lwowie, potem w Warszawie, a jego ojcem chrzestnym został król August III. Neofici zostają nobilitowani, zgodnie ze statutem koronnym i litewskim. Przyjmują polskie nazwiska, a do najbardziej popularnych należą: Wołoski, Jeziorański, Szymanowski, Majewski, Krzyżanowski, Dobrucki, Dąbrowski,

Przybylski, Przybyszewski, Nawrocki czy Kwiatkowski. Rozpoczyna się działalność na szeroką skalę. Wiąże się to też z ostatecznym wykluczeniem ze społeczności żydowskiej [Kim byli frankiści].

Nowa doktryna samozwańczego mesjasza zakładała wspomniane wcześniej utożsamianie się z Jezusem, przyjęcie symboliki chrześcijańskiej, ale przede wszystkim konieczności apostazji. Całość doktryny zamyka się w haśle „chodu do Ezawa”, stanowiącego jakąś formą judeochrześcijaństwa [Frank, frankizm i spór].

W Księdze Rodzaju równoważy się krainę Edomu z królestwem Ezawa. On z kolei w tradycji żydowskiej symbolizuje chrześcijaństwo. Kabalistyczny *Zohar* mówi o rządach Edomu w kontekście postaci metafizycznych, pierwotnych, tytanów zniszczonych przez Boga u zarania dziejów. Jednocześnie interpretuje ich jako władców rządzących przed przyjściem Mesjasza, figur historycznych i chrześcijańskich. Ezaw i Edom we frankijskiej doktrynie są więc, po pierwsze: symbolem chrześcijaństwa, utwierdzającym w konieczności konwersji, po drugie: metafizyczną, mistyczną wiedzą, którą należy odnaleźć. W *Księdze Słów Pańskich*, pojęcia „wiedza” i „wiara” (czy też „religia”) stają się równoznaczne, w odniesieniu do Edomu. Powstaje zlepek *das* z połączenia hebrajskich słów *dat* – wiara oraz *da’at* – wiedza. Co ciekawe, Aszkenazyjczycy oba słowa wymawiają niemal identycznie. W owym *Das* zamyka się cała nauka Franka, a „wiara” stanowi etap na drodze do „wiedzy” [Maciejko 2013, s. 148].

Być może dlatego również powołana zostaje instytucja 12 apostołów, której cel wyjaśniają słowa: „Teraz odkryję wam, co ja miałem na myśli czynić pierwszego razu, gdym przyjechał z Lwowa do Warszawy. Wszyscy widzieli, że was stawiałem za braci. Nazwiska wasze takie były, jak apostołów co wprzód byli. (...) Pytaliby mnie byli: Co ty czynisz? Odpowiedziałbym, że ja, ja to jestem Jezus, a bracia moi są apostołowie. I prowadziłbym was do kościoła i tam bym wszystko połamał, mówiąc: Nie to jest Mesjasz, bo dlaczego on zabitym został od żydów takich jak on. Wszyscy żołnierze, co by tylko byli w Warszawie, nie mieliby mocy (...) nad wami. Wy bylibyście pierwszymi, co byście się zwali ludźmi w całości (...) i od was zacząłby się

początek świata” [Księga 1997, s. 1290]. Przyjęcie symboliki chrześcijańskiej jest więc koniecznością na drodze do zbawienia, swoistym preludium do oświecenia.

Tyle że ta symbolika interpretowana jest w zgoła odmienny sposób. Alfabet hebrajski zaczyna się literą *alef*, podobną do pochylonego krzyża. Jednak pierwszą literą Tory, a drugą w abecadle, jest *beth*. W rozumieniu frankistów krzyż – *alef* ma zostać zdetronizowany przez literę Pisma. Innymi słowy, konwersja na chrześcijaństwo jest nie tylko wysupłaniem cząstki boskiego objawienia, ale i odebraniem chrześcijaństwu owego krzyża i narzuceniem mu panowania. W tym odwróconym porządku świata oczywistym wydawało się, że chrześcijanie zajmą miejsce Żydów, i przejmą od nich wraz z literą *beth* Prawo Mojżeszowe, uznane przez nich za niezwykle skuteczne narzędzie zniewolenia, zaś na wyznawców Franka spłyną bogactwa i przywileje polskich panów. Podobną, odwróconą retorykę przyjmuje się w stosunku do Trójcy Świętej, czy też trojakości bóstwa. Frankiści przedstawiają ją pod postaciami Stwórcy, Boga Izraela i Szechiny. Jednak istnieje zasadnicze rozróżnienie między pierwszymi dwoma – Bóg jako *En-Sof*, nie ma bezpośredniego wpływu na świat materialny. Ta koncepcja, charakterystyczna dla różnego rodzaju ruchów gnostyckich, dokonujących rozróżnienia między złym Demiurgiem a dobrym Zbawicielem, uznawała więc skażenie wszelkiego stworzenia jako wynik niedoskonałości samego aktu kreacji. Efektem takiego rozumowania było przyjęcie, że Mesjasz, zanim proklamuje swoje królestwo, musi zniszczyć zastany porządek. Należy się więc wyzwolić od wszelkich doczesnych zasad, by dotrzeć do prawdziwego życia, opartego na wolności i nieujarzmieniu [Jak fałszywy mesjasz Frank chciał zniszczyć Polskę].

Apostazja musiała być podparta twardymi założeniami, ideami i naukami mistrza. Ze źródeł historycznych wiadomo, iż następowała bardziej z przymusu niż przekonania, zatem istotne było ukazanie sensu i konieczności (nawet jeśli miała być tylko pozorna), a także przedstawienia tezy, iż należy postawić znak równości pomiędzy Frankiem–Mesjaszem a Jezusem, a nawet dowieść wyższości tego pierwszego. Bałwochwalcze

przebóstwienie miało mieć swoje korzenie w wizji, która nawiedziła Jakuba zaraz po przyjeździe do Polski. Co więcej, porównuje się do swego biblijnego imiennika, przywołując jego konflikt z bratem, Ezawem (jako symbol dysonansu na linii judaizm – chrześcijaństwo). Jak pisze Paweł Maciejko w swoim opracowaniu: „Tak jak biblijny Jakub wyparł Ezawa i został przez Boga Izraela »nazwany bogiem«, tak też nowy Jakub, Jakub Frank, zastępuje Jezusa, który »objawił się jako Bóg zesłany z tego świata «” [Maciejko 2013, s. 151].

Wybuch zarazy wśród uczniów Franka i śmierć kilkudziesięciu z nich znacznie podważyło autorytet mistrza, negując jego obietnice o nieśmiertelności. Coraz częściej pojawiły się oskarżenia o hochsztaplerstwo, a nawet denuncjacja pseudo-mesjasza przed instytucjami kościelnymi. Zarzucono konwertycie nieszczerść w nowej wierze, a w 1760 roku bezterminowo osadzono go w więzieniu na Jasnej Górze [Kraushar 1895, s. 179].

To tutaj powstaje finalna wersja doktryny czerpiąca inspirację z kultu maryjnego. W obrazie Matki Boskiej dostrzega spętana, instytucjonalną skorupę Szechiny, a jego uwięzienie nabiera znaczenia symbolicznego, wyzwolenia z owej skorupy. Panna musi zostać ożywiona, przybiera więc postać namacalną – Ewy Frank, córki i kochanki Jakuba. Mowa tu o objawieniu kobiecej części Pisma, niezbędnej do przywrócenia całości światu. Według frankistów porządek istnienia możliwy jest tylko w przypadku połączenia męskiego i żeńskiego pierwiastka, rozdzielonego po wygnaniu z raju pierwszych ludzi. Kabała również podkreśla przyjście mesjasza jako spełnienie tych elementów. Ewa, nosząca swoje imię nie bez przyczyny, staje się więc inkarnacją Szechiny, przebóstwioną mesjaszką, świętością samą w sobie. Paweł Maciejka zwraca uwagę na jeszcze jedną rzecz: Frank w odwróconej interpretacji dowodzi słuszności twierdzenia o „Jezusie Synu Bożym” w odniesieniu do Maryi, a nie transcendentnego Boga - Ojca. Zbawienie jest więc możliwe tylko za sprawą kobiety – mesjasza. W tym czasie Frank odchodzi od tytułowania owym mianem, przedstawiając się pod postacią biologicznego ojca i partnera Ewy.

Równocześnie formuje teozoficzną doktrynę o czworakości bóstwa - Bogu życia, Bogu bogactw, Bogu śmierci i Bogu bogów, obiecując wyznawcom dotarcie do tego ostatniego i osiągnięcie życia wiecznego. Oba założenia miały być rozumiane dosłownie [Maciejko 2013, s. 156-157; Frank, frankizm i spór].

Niezmiernie ważne miejsce w koncepcji teologicznej i historiozoficznej Franka odgrywała Polska. Jego założenie było o tyle rewolucyjne, iż nie zakładało powrotu do Palestyny, ale stworzenie nowej ziemi obiecanej na terenach Rzeczypospolitej, określając ją mianem krainy Edomu. Nad ezoterycznymi wizjami o Polsce mogła jednak przeważać kwestia ekonomiczna - Frank spodziewał się, że wraz ze swoimi wyznawcami uzyska rodzaj autonomicznego terytorium na Kresach. W zamian za to miał „nawrócić” polskich Żydów na chrześcijaństwo [Janion 2009, s. 208]. Z drugiej strony odcinał się od możliwości asymilacji ze środowiskiem katolickim, nie dopuszczając do mieszanych małżeństw, czy rozproszenia się wyznawców. W dwunastoletnim okresie jasnogórskim znaczna grupa żyła w Częstochowie, pod koniec XVIII wieku ich enklawą stała się Warszawa (gdzie żyło około 24 tys. frankistów), a najbardziej zaufana część entuzjastów opuściła wraz z nim Polskę, kierując się do Brna morawskiego, Wiednia, a w końcu Offenbachu, gdzie w 1791 roku Frank zmarł [Doktor 2006, s. 124].

Twórca frankizmu był postacią niezwykle. Stworzył mesjanistyczną doktrynę w oparciu o chrześcijaństwo, judaizm i sabataizm, jednocześnie przekraczając ich granice. W sposób nowatorski zinterpretował boskość Jezusa, redefiniując również pojęcie odkupienia. Co najważniejsze jednak, zrównał znaczenie słów „wiedzy” i „wiary” umieszczając je w obrębie pojęcia *Das* – wiedzy przez wiarę, które definiowało jego koncepcję. Można wysnuć tezę, iż po wypaleniu pierwotnego impulsu religijnego, nihilizm nauki frankijskiej uitorował drodze ruchowi reformacyjnemu i sekularyzacji. Nawet prekursor haskali, Mojżesz Mendelssohn twierdził, iż rojenia samozwańczego mesjasza są uzasadnione. Owym uzasadnionym elementem przejętym przez świeckich reformatorów żydowskich, miało być odrzucenie

dotychczasowej tradycji religijnej judaizmu oraz niecierpliwego mesjanizmu, upatrującego zbawienia w kolejnych utopiach.

LITERATURA

- Awedyk K., *Opisanie wszystkich dworniejszych okoliczności nawrócenia do wiary świętej Contra-Talmudystów albo historia krótka, ich początki i dalsze sposoby przystępowania do wiary świętej wyrażająca*, Lwów 1760, wersja cyfrowa
- Chocimski Z., Jak fałszywy mesjasz Frank chciał zniszczyć Polskę, <http://www.fronda.pl/a/jak-falszywy-mesjasz-jakub-frank-chcial-zniszczyc-polske,46705.html?part=1>, 30.08.2016
- Doktór J., Mesjanizm Żydów Polskich, „Teologia Polityczna” nr 4, Warszawa 2006
- Doktór J., Jakub Frank – fenomen mesjasza, <http://www.jhi.pl/blog/2013-12-09-jakub-frank-fenomen-mesjasza>, 30.08.2016
- Gliński M., Frank, frankizm i spór o paradygmat polskiej kultury, <http://culture.pl/pl/artukul/frank-frankizm-i-spor-o-paradygmat-polskiej-kultury>, 30.08.2016
- Janion M., Bohater, spisak, śmierć. Wykłady żydowskie, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2009
- Księga Słów Pańskich. Ezoteryczne wykłady Jakuba Franka, red. Jan Doktor, Wydawnictwo Semper, Warszawa 1997
- Kraushar A., *Frank i frankiści polscy 1726 – 1816. Monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych i rękopiśmiennych*, Kraków 1895, wersja cyfrowa
- Maciejko P., *Pan Jezus i Pan Jakub Frank*, „Kronos” nr 1, Warszawa 2013
- Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, wyd. Z. Borzumińska, R. Żebrowski, t. 1, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2003
- Sabataizm*, <http://www.sztetl.org/pl/pl/term/119,sabataizm/?gclid=Cj0KEQjw3ZS-BRD1xu3qw8uS2s4BEiQA2bc0f0M19gDBfLg0gh0DTtE0O4r7uLnQXkeKTDbKQP-LjRV8aAj088P8HAQ>, 30.08.2016.
- Sosnowski J., *Co Bóg zrobił szympansom?*, Wydawnictwo Wielka Litera, Warszawa 2015.

Знання і віра в концепції Якоба Франка

У статті пояснюються положення доктрини Якоба Франка. Особлива увага приділяється поняттям віри і знання. Його біографія має безпосередній вплив на розуміння основних процесів та змін в його вченні – теологічній та історіософській концепції, заснованій на містицизмі, християнстві, каббалі та новому таумаченні християнської символіки.

Ключові слова: *Якоб Франк, франкізм, містика, знання, релігія, вчення.*

Знание и вера в концепции Якоба Франка

В статье объясняются положения доктрины Якоба Франка. Особое внимание уделяется понятиям веры и знания. Его биография имеет непосредственное влияние на понимание основных процессов и изменений в его учении - теологической и историсофской концепции, основанной на мистицизме, христианстве, кабале и новом толковании христианской символіки.

Ключевые слова: *Якоб Франк, франкизм, мистика, знания, религия, учение.*

Knowledge and faith in Jakob's Frank concept

The article explains assumptions of the Jakob Frank doctrine. Moreover, particular emphasis is placed on meaning of faith and knowledge. His biography is important to understand main processes and changes in its teaching. The theological and historiosophical concept is based on mysticism, christianity and cabala; different interpretation of Christian symbolism.

Key words: *Jakob Frank, frankism, mysticism, knowledge, religion, doctrine.*

**Екатерина Стецюк
РАНХиГС, Москва**

ТЕОРИИ ОБЩЕСТВЕННОГО ДОГОВОРА ТОМАСА ГОББСА И ДЖОНА ЛОККА: ПОПЫТКА АКТУАЛИЗАЦИИ ПРОБЛЕМЫ (ПЕРЕ)ЗАКЛЮЧЕНИЯ ДОГОВОРА В КОНТЕКСТЕ НОВЕЙШЕЙ РОССИЙСКОЙ ИСТОРИИ

Статья посвящена рассмотрению теории общественного договора в рамках концепций Томаса Гоббса (1588-1679) и Джона Локка (1632-1704), выявлению их взглядов на возможность (пере)заключения общественного договора и анализу применимости их концепций к российскому контексту. Вопрос заключения общественного договора остается актуальным до сих пор, потому что для мирного сосуществования в обществе людям нужен гарант защиты их прав, в то же время определяющий границы личных свобод индивидов, удерживающий общество в целостном состоянии. Его заключение также означает наличие определенного способа правления в государстве, от которого и зависят уровень свободы граждан, правовой статус личности в обществе и методы осуществления политического управления.

Отправной точкой в теории общественного договора является понятие «естественного состояния», (лат. *status naturalis*) – «понятие правового и политического сознания, встречающееся у киников и Аристотеля, но приобретшее важное значение в трудах мыслителей 17–18 вв.» [Новая философская энциклопедия, т.2: 24]. Естественным состоянием называется предполагаемое изначальное положение людей в обществе, не имеющем единой общей власти, осуществляющей контроль поведения и защиту жизни индивидов, в нем проживающих,

предшествующее состоянию гражданскому, наступающему после заключения общественного договора, концепцию которого впервые в своем труде «Левифан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского» ясно сформулировал Томас Гоббс.

Естественное состояние, по Гоббсу, — это «состояние абсолютной свободы, в каком пребывают люди, не являющиеся ни суверенами, ни подданными, анархия и состояние войны» [Гоббс 2001: 243]. В таком состоянии человек является существом, не имеющим никаких ограничений в своих правах, свободах и притязаниях. Из этого следует, что столкновение двух индивидов, желающих обрести одно и то же, порождает в них чувство вражды друг с другом, и если поведение этих людей не регулируется ничем и никем свыше, то между ними возникает противостояние, в рамках которого они имеют также равные права, что и порождает в социуме состояние «войны всех против всех» [Гоббс 2001: 87]. Однако, по Гоббсу, в естественном состоянии действуют свои, естественные, законы, являющееся не прописными нормами, а заключениями разума. Соблюдение этих законов во имя гармоничного сосуществования с остальными отвечает интересам каждого человека.

Вторым политическим философом, сформировавшим свою концепцию общественного договора в труде «Два трактата о правлении», был Джон Локк. Согласно его учению, естественным состоянием является «состояние полной свободы в отношении их [людей] действий и в отношении распоряжения своим имуществом и личностью в соответствии с тем, что они считают подходящим для себя в границах закона природы, не испрашивая разрешения у какого-либо другого лица и не завися от чьей-либо воли. <...> Состояние равенства, при котором вся власть и вся юрисдикция являются взаимными, — никто не имеет больше другого» [Локк 2014: 226], но, тем не менее, «не состояние своеволия; хотя человек в этом состоянии обладает неограниченной свободой распоряжаться своей личностью и собственностью, у него нет свободы уничтожить себя или хотя бы

какое-либо существо, находящееся в его владении, за исключением тех случаев, когда это необходимо для более благородного использования, чем простое его сохранение» [Локк 2014: 228]. В то же время Локк четко разграничивает понятия «естественное состояние» и «состояние войны». С его точки зрения, сосуществование людей согласно законам природы и в отсутствии верховной власти, еще не означает войны всех против всех. Последняя происходит тогда, когда возникает необходимость наказать агрессора, нарушающего естественные законы, вне зависимости от того, есть ли общий для всех властитель, или же его нет.

Таким образом, обществу, желающему существовать и развиваться гармонично, нужен кто-то, кто смог бы, по Гоббсу, обеспечить ему должный уровень безопасности жизни посредством создания общеобязательных для соблюдения прав и урезания естественных свобод индивидов во имя их же блага. Исходя из концепции Локка, общество нуждается в независимом и непредвзятом судьей, способном справедливо разрешать в рамках права все возникающие в обществе конфликты, а также обеспечивающем каждому индивиду неприкосновенность в вопросах свободы и личной собственности. Для удовлетворения подобной потребности, по Локку, каждый индивид должен отказаться от своего права творить суд над другими в соответствии с законами природы, или, по Гоббсу, от всех своих естественных прав, за исключением права на самосохранение, лежащего в основе заключения общественного договора, в пользу верховного правителя. По Гоббсу, правитель может быть отдельным человеком или собранием, или же, согласно идее Локка, охранительным органом, обеспечивающим защиту прав и свобод индивидов, задачей которого является стремление к достижению общественного блага. Только тогда выстраивается политическое (гражданское) общество, единый организм, как говорит Локк, или, по Гоббсу, тело Левиафана: «это реальное единство, воплощенное в одном лице посредством соглашения, заключенного каждым

человеком с каждым другим» [Гоббс 2001: 119]. Этим соглашением и является общественный договор, сигнализирующий об образовании гражданского общества.

В рамках концепции Гоббса, общественный договор заключается между членами общества вне зависимости от того, все ли индивиды согласны с условиями договора; решающим является мнение большинства. «С самим же Сувереном договоров никто не заключает, поэтому он, будучи гарантом всех прочих договоров, сам не нуждается в гарантиях: он им трансцендентен» [Филиппов 2006: 28]. Однако заключение договора, по мнению Гоббса, подразумевает отсутствие иных, предшествующих, договоренностей относительно власти, потому как если «народ заключает соглашение, то следует разуметь, что он не обязался каким-либо предыдущим соглашением к чему-нибудь противоречащему данному соглашению» [Гоббс 2001: 120]. Общество не может изменить установленный договором строй государства, свергнуть суверена или протестовать против его деятельности, не нарушая справедливости, ибо все эти действия будут перечить установленным правилам общественного договора, по которым народ уже вверил право на представление своих интересов суверену. «Суверен – судья в вопросах о том, что необходимо для мира и защиты своих подданных» [Гоббс 2001: 123], и посему он вправе определять границы свободы жизни и собственности граждан своего государства, не обращаясь к их мнению. Также в руках суверена находится власть судебная, «право юрисдикции, т. е. право рассмотрения и решения всех споров, могущих возникнуть относительно закона, как гражданского, так и естественного, или относительно того или иного факта» [Гоббс 2001: 124]. Иными словами, суверен, по Гоббсу, обладает абсолютной властью над обществом; Гоббс подчеркивает плюсы абсолютной монархии, так как, по его мнению, при демократии, когда «власть народа» есть единственный легитимный источник власти, и аристократии, которая являет собой правление привилегированного меньшинства, «личное

благополучие лиц продажных или честолюбивых обеспечивается не столько общественным процветанием, сколько чаще всего вероломным советом, предательством или гражданской войной» [Гоббс 2001: 130], тогда как при наличии одного единственного правителя вся власть и забота о благе общества принадлежит лишь ему и не разделяется более ни с кем. Монархия устанавливается только лишь в том случае, если весь народ передает власть над собой в руки суверену навсегда; если же народ оставляет за собой право на схождение в собрание, то суверен «является не монархом, а только «первым слугой народа» [Шмитт 2005: 49].

Тем не менее, по Гоббсу, расторжение общественного договора возможно лишь в ряде случаев, когда он перестает соответствовать своей главной задаче: обеспечению безопасности общества. Сам народ не может свергнуть суверена, потому как это будет противоречить принципу справедливости. «Расторгнуть договор между собой граждане не могут: его соблюдение гарантировано Сувереном; расторгнуть же договор с ним они не могут, потому что не с ним его заключали» [Филиппов 2006: 28]. Суверен в свою очередь не имеет права отказываться от какого-либо из неделимых пунктов, определяющих его верховную власть, и при своем отвержении от правления он лишается их всех, после чего общество вновь возвращается в естественное состояние, покада не будет заключен новый общественный договор. Таким образом, договор может прекратить свое действие только после отречения правителя, в случае захвата государства другим, после чего в нем вступает в действие новый договор, и в случае нарушения правителем его главной задачи: обеспечения безопасности. В последнем случае деятельность суверена начинает угрожать жизни индивидов, посягая на их право на самосохранение, являющееся главенствующим постулатом в заключении общественного договора, потому как «никто не может обязаться по какому бы то ни было заключенному им соглашению не противиться причинению ему смерти, ран или иного телесного

повреждения, потому что есть некий высший предел для всякого страха, за которым причиняемый вред признается величайшим. <...> Когда эта степень страха достигнута, нельзя ожидать от угрожаемых, что они откажутся помогать себе бегством или борьбой. А так как никто не обязывается к невозможному, то тот, кому угрожает смерть (которая есть величайшее из естественных зол), или раны, или иные телесные повреждения и кто недостаточно тверд, чтобы перенести их, не обязывается их переносить» [Гоббс 2001: 44]. Следовательно, в случае посягательства со стороны суверена на жизнь индивидов они в праве расторгнуть договор между собой, так как соглашение, обязывающее к невозможному, то есть к добровольному позволению уничтожить себя, во-первых, «противоречит природе соглашений» [Гоббс 2001: 45], во-вторых, противоречит естественному праву на самосохранение, и, в-третьих, идет вразрез с главной задачей общественного договора – обеспечением безопасности.

Общественный договор в рамках концепции Локка является заключением соглашения между людьми, согласно которому они отказываются от своей индивидуальной власти вершить правосудие над другими в соответствии с естественными законами в пользу органа, наделенного верховной властью. Этот орган разрешает все споры, возникающие в обществе, и работает на благо всего общества, «чтобы удобно, благополучно и мирно совместно жить, спокойно пользуясь своей собственностью и находясь в большей безопасности, чем кто-либо не являющийся членом общества» [Локк 2014: 317]. Заключение такого договора требует от каждого индивида подчинения решениям большинства, отречения от своих естественных свобод, так как в ином случае договор теряет свою силу. Только такое согласие, по Локку, «дало или могло дать начало любому законному правлению в мире» [Локк 2014: 321].

В то же время, хоть индивиды и отказываются от того объема свободы и равенства, которым они обладают в естественном состоянии, это делается ими лишь для того, чтобы обезопасить свою

же свободу и частную собственность. Власть правителя может быть направлена лишь на осуществления блага большинства, но не на получение личной выгоды, «и кто бы ни обладал законодательной или верховной властью в любом государстве, он обязан править согласно установленным постоянным законам, провозглашенным народом и известным народу» [Локк 2014: 352]. Посему, по мнению Локка, абсолютная монархия и гражданское общество – вещи несовместимые ввиду того, что абсолютный монарх, также являющийся частью общества, при такой форме правления тоже находится в естественном состоянии по отношению к своим подданным, ибо ни один орган не регламентирует его поведение свыше. Отсюда следует, что ни один человек не может считать себя членом гражданского общества, пока «законодательная власть не была отдана в руки коллективного органа, который можно называть сенатом, парламентом или как угодно» [Локк 2014: 315]. В то же время он не говорит о том, что правильными формами являются демократия, аристократия и прочие; Локк говорит исключительно о независимом сообществе, «которое латиняне обозначили словом «civitas»; этому слову в нашем языке лучше всего соответствует слово "государство" (commonwealth), оно более точно выражает понятие, обозначающее такое общество людей» [Локк 2014: 354].

Локк выделяет три ветви власти: законодательную, главенствующую ветвь, организующую общество и защищающую права индивидов, исполнительную, воплощающую идеи законодательной власти в жизнь и осуществляющую контроль над их исполнением внутри социума, и федеративную, руководящую внешней безопасностью общества. Конфликт данных ветвей, в особенности конфликт законодательной и исполнительной власти, когда вторая начинает посягать на обязанность и право законотворчества первой в попытке захватить верховную власть, приводит к аннулированию общественного договора, так как он перестает отражать интересы народа, ибо система государства перестает работать только лишь во

благо общества и начинает заботиться о своей личной выгоде, ставя под угрозу жизнь, безопасность и частную собственность индивидов.

По мнению Локка, в обществе, в котором больше нет власти, отстаивающей интересы народа, больше нет и правительства, и такое общество вновь повергается в свое естественное состояние. Поэтому, «когда правление распалось, народ волен сам позаботиться о себе, создав новый законодательный орган, отличающийся от прежнего или составом, или формой, или же и тем и другим в зависимости от того, что народ сочтет более соответствующим интересам его безопасности и блага» [Локк 2014: 441]. Также, если общество существует в рамках законов, противоречащих общественному договору, оно вправе восстать и пытаться «передать власть в руки тех, кто может обеспечить ему достижение целей, ради которых первоначально создавалось государство и без которых древние названия и благовидные формы ничуть не лучше, а гораздо хуже, чем естественное состояние или чистейшая анархия» [Локк 2014: 447]. Но, в то же время, если конфликта нет, «народ, дав законодательному органу право существовать непрерывно, тем самым передал свою политическую власть этому органу и не может вернуть её себе» [Локк 2014: 468].

Таким образом, концепции Томаса Гоббса и Джона Локка обладают как рядом схожих, так и отличных позиций. Для Гоббса государством является Левиафан, «смертный Бог», политическая машина, стоящая на страже безопасности жизни общества, во главе которой находится суверен, тогда как для Локка государство есть способ обеспечения защиты прав и свобод граждан и свершения непредвзятого разрешения конфликтных ситуаций.

Актуализацию концепций Томаса Гоббса и Джона Локка на примерах российского общества целесообразнее всего начать с переломного момента в истории России, а именно с событий Русской революции февраля 1917 года, когда, в рамках концепций Гоббса и Локка, произошло расторжение и перезаключение общественного договора.

Февральская революция 1917 года была следствием продолжительного пребывания общества в угнетенном состоянии, основными причинами которого являлись милитаризация общественной жизни за период участия России в Первой мировой войне и конфликт между исполнительной и законодательной властью Российской империи – императором Николаем II и Государственной думой. В своем манифесте от 3 июня 1907 года Николай II объявил о роспуске Государственной думы второго созыва и изменении избирательного закона государства, говоря о том, что дума должна быть исключительно русской по духу: «... В тех же окраинах государства, где население не достигло достаточного развития гражданственности, выборы в Государственную думу должны быть временно приостановлены» [«Государственная дума в России в документах и материалах» 1957: 273]. Данное распоряжение противоречило своду основных государственных законов Российской империи, действовавшему с 23 апреля 1906 года, так как в соответствии с ним избирательный закон государства мог быть изменен только с согласия Государственной думы. Таким образом, хоть Российская империя и являлась государством монархическим, то есть многим ближе по строению к описанному Гоббсом государству, в ней произошло нарушение общественного договора в рамках теории Локка, так как согласно его концепции, во-первых, государство должно работать на благо общества, отталкиваясь от интересов проживающих в нем индивидов, и, во-вторых, исполнительная власть не имеет права влезать в полномочия законодательной ради свершения своих собственных целей. Следствием данного конфликта властей являлось ослабление государственного аппарата, из-за чего революционные движения стали ему неподконтрольным, а там, где нет надлежащего функционирования органов власти, по Локку нет и правления.

2 марта Николай Александрович Романов отрекся от престола, что, по Гоббсу, означало расторжение общественного договора, осуществленное по правилам, после чего общество возвратилось в

свое естественное состояние, положение чего усугубляли внешне- и внутриполитические события. Такое время хаоса, по Гоббсу, естественное состояние, продлилось вплоть до окончания Гражданской войны и четкого установления власти большевиков во главе с В.И. Лениным в 1923 году, поддерживаемой и признанной народным большинством, что сигнализировало о заключении нового общественного договора. Большинство, поддержавшее Ленина, представлялось Советами, чью массу составляли представители крестьянства и пролетариата, обычные граждане. Будучи марксистом, Ленин апеллировал к идее построения коммунизма путем предоставления власти пролетариату и посему «увидел в Советах прообраз общественного устройства, которое будет не государством, а средством объединения трудящихся в грядущем бесклассовом обществе» [Исаев, Баранов 2009: 169]. Как писал А.Ф. Филиппов, «Советы, как и Коммуна – новая форма государственности, то есть не освоение победившим классом существующей государственной машины, но полный слом и замена ее самоорганизацией народа [Филиппов 2006: 16]».

Так, первоначальная гипотеза Ленина относительно будущего строения гражданского общества частично соответствовала идеям Локка, а именно существованию государства в виде сплачивающей силы, защищающей равенство прав, и в то же время являлась его антитезой, так как при коммунистическом строе подразумевается постепенное отмирание государства, а, следовательно, и законотворческой независимой власти, и также наличие собственности исключительно коллективной; иными словами, главенствующим аспектом строя становится не каждый отдельный индивид и его личное благо, а однородная народная масса, целиком и полностью работающая на обеспечение всех своих потребностей самостоятельно.

Тем не менее, «большевики всеми силами обеспечивали большинство в Советах рабочим и членам партийной элиты как самой пролетарской, в результате чего советская власть начала приобретать

черты однопартийной диктатуры. Главным орудием строительства новой государственности был Совет Народных Комиссаров во главе с В.И. Лениным, который с самого начала освободился от контроля Советов» [Исаев, Баранов 2009: 171]. Из этого следует, что, хотя государственный аппарат и должен был постепенно отмирать в рамках коммунистического строя, в данном случае вся власть концентрировалась в руках одного «класса» новой партийной бюрократии (в рамках концепции Гоббса этот класс можно назвать «аристократией») во главе с лидером партии, возведенным выше остальных. «Разделение власти законодательной и исполнительной не соответствует деятельности Советской республики. Совет Народных Комиссаров — это непосредственный орган власти как таковой: и законодательный, и исполнительный, и административный» [Свердлов 1960: 42]. Это значит, что строение российского политического общества ранней эпохи СССР полностью отвечало идее строения государства по Гоббсу: в нем наличествовал признанный большинством индивидов, образующим общество, суверен, образованный собранием и имеющий лидера, в чьих руках были сосредоточены все ветви власти и чья деятельность была направлена на поддержание безопасности в обществе посредством осуществления контроля над общественно государственной жизнью. Также такое государство, как и единый организм-Левиафан Гоббса, состояло из множества частей, союзных республик, формально наделенных рядом прав и имеющих свои собственные центры управления, но нуждающихся в согласовании своих решений с общим центром, с ЦИК СССР. Таким образом, можно предположить, что если *de jure* сложившаяся в ранний советский период система правления тяготела к локковской модели, то *de facto* она функционировала в соответствии с теорией Гоббса.

После смерти В.И. Ленина в руководящей партии наступает период борьбы за власть, в результате которой победу одержал И.В. Сталин. Подобная смена главы правительства, с точки зрения теории Гоббса,

может трактоваться как преемственность верховной власти, ибо, как уже было обозначено ранее, эта власть находилась в руках «аристократии» (партийной верхушки), а «когда при аристократии умирает кто-нибудь из членов верховного собрания, то право избрания другого принадлежит собранию как суверену, которому принадлежит право избрания своих советников и чиновников» [Гоббс 2001: 135]. Однако если о режиме правления Ленина можно говорить как о режиме авторитарном и частично вписывающемся в концепцию Гоббса, сталинский режим характеризуется крайней степенью жестокости и контроля над всеми сферами жизни общества, что противоречит идеям Гоббса. Согласно его теории, у суверена как у лица, способного принимать решения о том, что является благом для своих подданных, и имеющего права наказывать за нарушение договора (за восстание против действующего режима), в то же время нет власти нарушать естественное право на жизнь человека, который не нарушал договор, что в свою очередь совершал Сталин на должности верховного правителя, Генерального секретаря ЦК КПСС.

Для формирования тоталитарной власти государства, подчиняющей себе все сферы жизни индивидов, Сталин «должен был уничтожить остатки власти Советов, которые, как главные органы народного представительства, еще играли определенную роль и предохраняли от абсолютного правления партийной иерархии» [Арендт 1996: 425]. Также в его интересы входило уничтожение классов для усиления дифференциации, разрозненности общества, так как «тоталитарные движения – это массовые организации атомизированных, изолированных индивидов» [Арендт 1996: 430]. Во имя достижения этих целей происходило усиление карательно-репрессивного аппарата государства, осуществлявшего «чистки» населения, чья деятельность была направлена на избавления общества от несогласных с действующим режимом, причем обвинения проходили не только по политическим и экономическим делам, но также касались социальных и личностных аспектов. Помимо террора

со стороны государства, расколотое общество находилось в состоянии «войны всех против всех», испытывая страх как перед властью, так и перед самим собой. Частой практикой содействия карательной машине были доносы, поощряемые государством: «чтобы спасти свои собственные шкуры, они [люди] спешат выскочить с непрошенной информацией и обличителями, поставляя несуществующие данные против обвиняемого [Арендт 1996: 429].

Таким образом, можно сделать вывод, что государство под предводительством Сталина являлось Левиафаном гиперболически извращенным и отвечающим критериям государства по Гоббсу лишь своей формой, но не содержанием. Да, согласно концепции Гоббса, суверен сам вправе устанавливать границы свободы своих подданных и определять, что есть благо для них. Но в случае со сталинским режимом, когда общество находилось в состоянии страха и негласной войны, подстегиваемой поощрениями за посягательства на честь и жизнь индивидов в нем проживающих во имя сохранения своей собственной жизни каждым отдельным человеком, происходит нарушение общественного договора, потому как согласно ему именно суверен должен обеспечивать безопасность граждан. И если его деятельность противоречит данному постулату, договор является недействительным. Договор, обязывающий индивидов к добровольному позволению уничтожить себя, что противоречит естественному закону, не имеет фактической силы; из этого следует, что в случае государственного террора индивиды освобождаются от соблюдения договора, оказываясь вновь в естественном состоянии «войны», в котором они и пребывали при сталинском режиме, только формально при этом находясь также и под контролем государства. Говоря о разобщении индивидов, нужно сослаться на слова Карла Шмитта о причинах заключения общественного договора: «Объятые страхом атомизированные одиночки собираются вместе, затем вспыхивает свет разума и возникает консенсус, нацеленный на всеобщее и безусловное подчинение сильнейшей власти» [Шмитт

2006: 151]. Шмитт обозначает, что «представительство ничего не значит, если оно не обеспечивает tutela praesens» [Шмитт 2006: 153], то есть немедленной защиты. Иными словами, общественный договор во имя образования государства должен сплачивать, а не разделять индивидов в своем движении к общему благу в безопасности, тогда как во время правления Сталина в обществе наблюдалась абсолютно противоположная ситуация.

После смерти И.В. Сталина перезаключение общественного договора и его трансформация из рамок концепции Гоббса в локковскую происходила постепенно, несмотря на происходящие изменения политического режима СССР за время его существования при ряде правителей, от Н.С. Хрущева до К.У. Черненко. В соответствии с теорией Гоббса, приход лидеров СССР к власти можно трактовать как преемственность (невзирая на то, что Хрущев был фактически насильственно отстранен от власти), потому как формой правления в Советском Союзе была партийная «аристократия». «Фактически тоталитарные структуры сохранялись и в экономической, и в политической сферах советского общества, гражданское общество делало лишь первые робкие шаги» [Сахаров 2011: 1192].

Политика «перестройки» М.С. Горбачева конца 1980-х – начала 1990-х годов была нацелена на переход общества из тоталитарного строя в демократический, к «социализму с человеческим лицом», дабы извлечь «из первоначальной коммунистической идеологии гуманистическую составляющую» [Фурман 2010: 18]. Горбачев апеллировал к первоначальной гипотезе Ленина о «диктатуре пролетариата», народа, только теперь этим «пролетариатом» являлся не однородный класс трудящихся, а общество, состоящее из отдельных индивидов; был провозглашен «приоритет общечеловеческих ценностей над классовыми» [Сахаров 2011: 1192]. Отмена Третьим Съездом народных депутатов шестой статьи Конституции о руководящей роли КПСС означала признание существования многопартийной системы в СССР, что провозглашало новую для

страны политику плюрализма, которая является одним из основных принципов демократического устройства общества.

Несмотря на выбранный Горбачевым курс демократизации режима СССР, что на уровне риторики снова частично перекликается с идеей Локка о построении государства как «рамки», в границах которой обществу обеспечивается защита его прав и ценностей, государство по своему внутреннему строению соответствовало модели Гоббса и функционировало согласно его концепции. Институт президентства, введенный в 1990 году как очередной акт демократизации, не обеспечил разделение власти на законодательную и исполнительную: высшим исполнительным и законодательным органом все так же являлся Верховный Совет СССР, только теперь во главе с президентом СССР, М.С. Горбачевым. В его полномочия входили и представительство, и законотворчество, то есть, в рамках концепции Гоббса, Горбачев являлся полноправным сувереном, в руках которого были сосредоточены все ветви власти. Политика гласности, разрушение тоталитарного идеологического режима даровали народу «право на собрание», а именно на образование политических партий. Это сделало суверена не монархом, по Гоббсу, а «первым слугой народа», защищающим теперь не только его безопасность, но и интересы.

В то же время многообразие политических взглядов, ставшее возможным из-за предоставления обществу некоторой свободы, способствовало не трансформации государственного строя в рамках СССР, а распаду всей государственной системы: «Интеллигентский «средний класс», мечтающий о свободной и обеспеченной жизни «как на Западе», быстро революционизировался, компенсируя безопасным в условиях «перестройки» радикализмом прежний конформизм и приспособленчество, и обратился против Горбачева, который стал восприниматься как недостаточно радикальный и решительный» [Фурман 2010: 18]. Из-за неразрешенного кризиса международных отношений 1986-1988 годов, когда власть оставила решение

этнических конфликтов, вспыхнувших на фоне самоидентификации народов, «на усмотрение жизни и истории» [Сахаров 2011: 1200], против действующей власти обратились также и союзные республики, требующие права на суверенитет. Согласно договору об образовании СССР, «за каждой из союзных республик сохраняется право свободного выхода из Союза», коим правом ввиду ослабления аппарата верховной власти они и воспользовались. «25 августа 1991 г. Украина объявила об образовании независимого государства и отказалась принимать участие в подписании нового союзного договора. За ней последовали все остальные республики, кроме России и Казахстана. <...> Главы одиннадцати государств подписали Декларацию о создании СНГ, где констатировалось, что с образованием Содружества СССР прекращает свое существование. Президент СССР М.С. Горбачев сложил свои полномочия» [Сахаров 2011: 1200, 1201]. Таким образом, путем аннулирования союзного соглашения и отречения от правления суверена происходит расторжение общественного договора в рамках концепции Гоббса; ключевым моментом является именно отречение верховной власти, так как простое расторжение соглашения между членами общества (в данном случае – между союзными республиками, образовывавшими СССР), по Гоббсу, невозможно, потому как соблюдение договора контролируется сувереном. В случае его добровольного ухода от власти действие договора прекращается, и общество снова переходит в свое естественное состояние.

В результате распада СССР прекратило действие союзное соглашение республик, после чего граждане каждой из них получили право на заключение собственного общественного договора внутри своей республики. Так, в результате всенародных выборов, первым президентом теперь уже РСФСР стал Б.Н. Ельцин, в чьих руках была сосредоточена исполнительная власть; органом законодательной власти являлся Верховный Совет РФ. Подобное разделение власти означает, что новое государство, РСФСР, было образовано уже в рамках концепции Локка, а не Гоббса, как СССР.

Ввиду существования в одной системе государства президентской власти и власти Советов, руководствовавшихся разными принципами – новым демократическим и принципом советского однопартийного управления соответственно, – и отсутствия конституционной легитимности власти как таковой, конфликт законодательной и исполнительной ветвей власти был неизбежен. «Власть победителей 1991 г. вначале не имела адекватного институционального оформления. Конституции, при которых осуществлялась эта власть, — это не подходившие к новым условиям советские республиканские основные законы, в которые лишь были внесены многочисленные и разнообразные поправки. В результате эти конституции приобрели крайне противоречивый вид. Даже вне зависимости от иных политических обстоятельств, такие конституции не могли не порождать постоянных конфликтов ветвей власти, чьи компетенции не были в них ясно и четко определены» [Фурман 2010: 59]. «Борьба вокруг основ конституционного строя России шла с переменным успехом до весны 1993 г. Верховный Совет РФ во главе с Р.И. Хасбулатовым все более активно вмешивался в дела исполнительной власти, требуя отставки президента» [Сахаров 2011: 1209]. Для урегулирования этого конфликта Б.Н. Ельциным был издан указ № 1400 «О поэтапной конституционной реформе», так как до 25 декабря 1993 г. имел действие Основной закон РСФСР от 1977 года. В указе объявлялось «о роспуске съезда и Верховного Совета и проведении 12 декабря референдума по новой Конституции и выборов в двухпалатное Федеральное собрание» [Сахаров 2011: 1210]. Такой шаг формально противоречил действующей Конституции, однако давал обществу реальное право «пойти на выборы и демократическим путем решить вопрос о власти» [Сахаров 2011: 1210]. Однако, «оппозиция отвергла легитимный вариант развития событий и перешла к решительной атаке на президента. В ночь на 23 сентября 1993 г. чрезвычайный Десятый Съезд народных депутатов, на котором не было кворума, принял постановление, объявившее действия

Б.Н. Ельцина «государственным переворотом», и отстранил его от должности. <...> Получив полномочия [президента], А. Руцкой создает вооруженные формирования, в «Белый дом» свозятся оружие и боеприпасы. <...> В этой ситуации Ельцин, взяв на себя всю полноту ответственности, отдал приказ о вводе в Москву танковой дивизии и блокаде Белого дома. <...> Мятежники были арестованы [Сахаров 2011: 1210].

Следовательно, конфликт ветвей власти был урегулирован скорее в духе идей Гоббса посредством применения силы сувереном, то есть президентом. «Везде президенты требовали себе дополнительных полномочий для проведения реформ, поскольку в «переходный период» нужна концентрация власти и действовать надо решительно и энергично» [Фурман 2010: 62], как и поступил Ельцин. По Гоббсу, одним из неделимых прав, коими наделяется суверен, является право наказания своих подданных: «суверену предоставлено право награждать богатством и почестями, а также накладывать телесные и денежные наказания, как и наказание бесчестьем, на всякого подданного в соответствии с ранее изданным сувереном законом. А если такого закона не было, то суверену предоставлено право награждать и наказывать соответственно тому, как он это сочтет разумным, чтобы поощрить людей к служению государству или удержать их от нанесения вреда ему» [Гоббс 2001: 125]. Так как действовавшая на тот момент Конституция не разграничивала права исполнительной и законодательной ветвей власти в той мере, в которой бы их сосуществование в системе государства не вызывало бы кризисных ситуаций, то это означает, по Гоббсу, наличие у суверена права урегулирования конфликта силовым методом.

Курс Ельцина на проведение выборов в Федеральное собрание и референдума по проекту новой Конституции наоборот говорит о переходе из гоббсовской модели государства в локковскую. Конституция 1993 года «впервые в истории Российского государства утвердила основополагающий принцип современного

парламентаризма – принцип разделения властей. <...> Законодательный орган был назван парламентом, его полномочия были отделены от полномочий других государственных органов, что позволяло ему сосредоточиться на законодательной деятельности» [Сахаров 2011: 1211]; также Конституция являлась прописным гарантом обеспечения прав и свобод индивидов. Таким образом, с принятием Конституции были решены те задачи, которые Локк ставит перед государством: закрепление и гарантирование прав человека на свободу и собственность и упорядочение государственной власти. Началось становление новой государственности России, Российской Федерации.

В процессе развития политическая система РФ претерпела плавную трансформацию из демократической, выстраиваемой со времени правления Горбачева, в авторитарную, ввиду постепенной бюрократизации государственного аппарата и смешения полномочий законодательной и исполнительной ветвей власти; наблюдалась медленная деформация локковской модели государства. «Логика развития системы ведет к превращению выборов в фикцию, ритуал. [Президентские] выборы 1991 г. были действительно свободными и действительно «судьбоносными». Выборы 1996 г. еще могли восприниматься как «судьбоносные». Хотя объективно Ельцин уже был «безальтернативным» кандидатом, их участники могли воспринимать свое голосование как результат своего свободного и даже трудного решения. Некоторая «спонтанность» и неполная предсказуемость результатов сохранялась даже в 2000 г. Но в 2004 и 2008 гг. выборы уже вообще не воспринимались как выборы. Их исход был очевиден абсолютно для всех. Они еще не вызывали протеста, но уже перестали вызывать интерес» [Фурман 2010: 143].

Предпосылками к зарождению протестного движения 2011-2012 гг. в России служили кризис легитимности власти, вызванный падением рейтингов правящей партии и ее первых лиц, общий экономический спад и «нечеткое разделение полномочий между президентом и премьер-министром и неопределенность положения самого

Медведева» [«Политика аполитичных» 2015: 203], что привело к «дезориентации аппарата управления, а “кадровые чистки” вертикали власти завершились тем, что она “превратилась в инструмент, который должен в дни голосования обеспечивать требуемые Кремлем показатели лояльности электората, но при этом не связан с решением проблем регионов и городов страны”» [«Политика аполитичных» 2015: 203]. Таким образом, рассуждая в рамках теории Локка, аппарат власти стал работать на обеспечение личного блага, что является нарушением оказанного ему доверия.

Катализатором всплеска протестной активности стало «публичное обнародование фактов массовых фальсификаций [результатов выборов в Российскую Государственную думу 4 декабря 2011], запустившее волну негодования и заставившее выйти на улицу даже тех, кто не имел предыдущего политического опыта» [«Политика аполитичных» 2015: 220]. По Локку, если государственный аппарат «заранее привлекает на свою сторону выборщиков и предписывает им избрать тех, кого он посредством уговоров, угроз, обещаний или иным каким-либо способом обратил в своих сторонников, и использует выборщиков для выбора тех, кто заранее пообещал голосовать и издавать законы, как им скажут» [Локк 2014: 444], то он оказывает неуважение к обществу, благодаря которому и существует, а также нарушает правовой принцип построения государства, согласно которому должностные лица обретают власть путем народных выборов, а не назначением.

Режим правления России является авторитарным с точки зрения работы электоральных институтов, и этот факт обуславливает неравенство условий участвующих в выборах кандидатов, «благодаря которым победа достается инкубенту независимо от предпочтений избирателей. <...> Именно эта двойственность «выборов без выбора», предполагающих, что избиратели имеют право выбора, но не имеют возможности выбрать, становится слабым местом режима: в определенных условиях фальсификации способствуют

возникновению массовых протестов или даже «цветных революций», которые, в свою очередь, могут закончиться отставкой инкубента и приходом к власти оппозиционного лидера, а затем и изменением самого режима (например, его демократизацией)» [«Политика аполитичных» 2015: 233]. Из этого следует, что при наличии разделения ветвей власти и отсутствия прямого конфликта между ними, а наоборот наличия явного симбиоза из-за общей заинтересованности в одной цели – присутствия у власти, локковская модель государства перерождается в модель Гоббса, где во главе находится суверен, образованный собранием; в то же время, рассуждая снова в рамках концепции Гоббса, нарушение общественного договора объективно не происходит, так как нет посягательства на безопасность большого числа индивидов. К неделимым правам, коими Гоббс наделяет суверена, относится в том числе и право выбора советников и министров; в такой логике депутаты Госдумы воспринимаются скорее как назначаемые чиновники, чем народные избранники, поскольку законодательная власть находится не в их руках, а в руках суверена.

Можно предположить, что попытки подчинить законодательную власть исполнительной – осуществить гоббсовскую модель правления, вопреки закрепленной в Конституции локковской, и послужили катализатором протестов в ходе последних парламентских выборов в России. На следующий день после выборов в Государственную думу и обнародования факта фальсификации, 5 декабря 2011 года, по Москве прошло сразу несколько акций протеста, крупнейшей из которых была санкционированная акция движения «Солидарность» на Чистопрудном бульваре. 10 декабря митинги протеста прошли по всей стране, протестный митинг оппозиции на Болотной площади стал «самым массовым за последнее десятилетие» по заявлению «Киевской Правды». Третья массовая акция протеста прошла 24 декабря на проспекте Сахарова; попутно также состоялись митинги и в других городах. Тем не менее, несмотря на количество протестующих (по данным Forbes,

на Болотной площади присутствовали от 25 000 до 50 000 участников. По официальным данным ГУ МВД по Москве, число присутствующих на митинге на проспекте Сахарова превысило 30 000. Организаторы называют цифру 120 000 участников, «Новая газета» – 102 тысячи 486 участников) и общий градус недовольства общества, протестные движения 2011-2012 годов не переросли в революцию. Причинами тому являлись неясность программы действий, резкая мобилизация народной массы, отсутствие явного лидера и гарантий улучшения политической ситуации после смены власти. Немаловажную роль сыграла и разнотипность массы митингующих: по данным антропологического исследования, проведенного на митингах оппозиции «За честные выборы», «эти люди [опрошенные информанты, участники митинга] не были представителями какой-либо одной гомогенной социальной, профессиональной, политической или иной группы. Это было множество макро- и микрогрупп, объединенных внешними по отношению к их социальной или иной группе событиями» [«Мы не немцы!» 2014: 101].

Ввиду отсутствия общепризнанного идейного лидера движения, четкого плана действий и неуверенности в изменении ситуации в будущем перезаключение общественного договора не произошло, хотя, по Локку, общество было в полном праве восстать, что и случилось, и передать власть в руки тех, кто, по его мнению, мог обеспечить исполнение задач договора, но таких рук не оказалось. В то же время, обращаясь не к форме, но к содержанию государственного аппарата, можно сделать вывод, что его функционирование осуществляется в рамках концепции Гоббса, а не Локка, и посему права на восстание у общества не было, так как, во-первых, суверен обладает абсолютной властью над обществом, во-вторых, заключенный договор означает передачу верховной власти одному лицу, против которого восстать несправедливо, так как он представляет волю всех, и, в-третьих, восстание с последующим

свержением возможно только в случае посягательства власти на жизнь индивидов, коего не было.

Можно сделать вывод, что в России прослеживается историческая тенденция к концентрации всей власти в руках меньшинства, вне зависимости от политического режима и внутренней структуры государства. Такая склонность может быть обусловлена отсутствием стабильности в модели Локка, а именно высокой вероятностью конфликта ветвей власти. Во избежание прямого конфликта, следуя собственным интересам, представители обеих ветвей власти вынуждены заключать определенное соглашение между собой во имя достижения общей цели личного, а не общественного блага, во имя которого, по Локку, заключается общественный договор. Данный факт объединения ветвей власти и несоответствие их деятельности главному постулату общественного договора в рамках концепции Локка, то есть, в первую очередь, защите прав и свобод граждан, снова переносит сам общественный договор из плоскости идей Локка в гоббсовскую, где во главе стоит безопасность жизни, а не права и частной собственности, потому как, по Гоббсу, суверен вправе решать, что есть благо для общества. Если жизни его подданных ничего не угрожает – значит, договор действителен, а во всем совершаемом сувереном виновато само общество, ибо он был результатом выбора большинства. И, раз государственное устройство на протяжении многих лет непременно склонялось в сторону гоббсовской концепции, даже по форме соответствуя идеям Локка, то, возможно, именно модель государства Гоббса является предпочтительной для России.

ЛИТЕРАТУРА

- Арендт Х. Истоки тоталитаризма [Текст] / Х. Арендт ; пер. с англ. И.В. Борисовой, Ю.А. Кимелева, А.Д. Ковалева, Ю.Б. Мишкенене, Л.А. Селова ; послесл. Ю.Н. Давыдова ; под ред. М.С. Ковалевой, Д.М. Носова. — М.: ЦентрКом, 1996. — 672 с.
- Гоббс Т. Левиафан [Текст] / Т. Гоббс. — М.: Мысль, 2011. — 478 с.
- Гоббс Т. Философское основание учения о гражданине [Текст] / Т. Гоббс. — Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2011. — 304 с.

- Исаев Б.А., Баранов Н.А. Политические отношения и политический процесс в современной России [Текст] : учебное пособие / Б.А. Исаев, Н.А. Баранов. — СПб.: Питер, 2009. — 395 с.
- История России. С древнейших времен до начала XXI в. [Текст] : учебное пособие / А.Н. Сахаров, Л.Е. Морозова, М.А. Разматуллин и др. ; под ред. А.Н. Сахарова. — М.: АСТ: Астрель, 2011. — 1263 с.
- Локк Дж. Два трактата о правлении [Текст] / Дж. Локк ; пер. с англ. Е.С. Лагутина, Ю.В. Семенова. — Москва ; Челябинск : Социум, 2014. — 494 с.
- «Мы не немцы!»: Антропология протеста в России 2011–2012 годов [Текст] / коллективная монография ; сост. А. Архипова, М. Алексеевский. — Тарту: Научное издательство ЭАМ, 2014. — 336 с.
- Политика аполитичных: Гражданские движения в России 2011-2013 годов [Текст] / коллективная монография ; М.А. Алюков, С.В. Ерпылева [и др.] ; под ред. С.В. Ерпылевой, А.В. Фурман. — М.: Новое литературное обозрение, 2014. — 480 с.
- Свердлов Я.М. Избранные произведения [Текст] : в 3 т. Т. 3 / Я.М. Свердлов. — М.: 1960.
- Филиппов А.Ф. Критика Левиафана [Текст] : вступительная статья // Шмитт К. Левиафан в учении о государстве Томаса Гоббса. / А.Ф. Филиппов. — СПб.: Владимир Даль, 2006. — 98 с.
- Фурман Д.Е. Движение по спирали. Политическая система России в ряду других систем [Текст] / Д.Е. Фурман. — М.: ВесьМир, 2010. — 168 с.
- Шмитт К. Диктатура. От истоков современной идеи суверенитета до пролетарской классовой борьбы [Текст] / К. Шмитт ; пер. с нем. Ю.Ю. Коринца ; под ред. Д.В. Складнева. — СПб.: Наука, 2006.
- Шмитт К. Левиафан в учении о государстве Томаса Гоббса [Текст] / К. Шмитт ; вступит. ст. А.Ф. Филиппова ; пер. с немецкого Д.В. Кузницына. — СПб.: Владимир Даль, 2006. — 300 с.

Теорії суспільної угоди Томаса Гоббса и Джона Локка: спроба актуалізації проблеми (пере)укладення угоди в контексті найновішої російської історії

Стаття присвячена розгляду теорії суспільного договору в рамках концепцій Томаса Гоббса (1588-1679) і Джона Локка (1632-1704), окреслення їхніх поглядів на можливість (пере)укладення суспільного договору і аналізу можливості застосування їх теорій до російського контексту. Проведено аналіз актуальності вчень Гоббса і Локка на прикладах радянської (революція 1917 року, встановлення нового політичного ладу, зміна форм влади за життя і після смерті Сталіна, розпад СРСР), пострадянської (події вересня-жовтня 1993 року) і сучасної Росії (громадянський рух в Росії 2011-2012 років). На основі проведеного аналізу зроблені висновки про функціонування державного апарату Росії і зроблена спроба виявлення найбільш придатної форми правління для Російської держави в рамках теорії суспільного договору

Ключові слова: *Томас Гоббс, Джон Локк, держава, теорія суспільної угоди, природний стан, суверен, сліпке благо, (пере)укладення суспільної угоди, легітимізація влади, делегітимізація влади.*

Teoria umowy społecznej Thomasa Hobbesa i Johna Locke'a: próba aktualizacji ponownego zawarcia umowy w kontekście najnowszej historii Rosji

Artykuł jest poświęcony teorii społecznej umowy w ramach koncepcji Thomasa Hobbesa (1588-1679) i Johna Locke'a (1632-1704), zestawieniu ich poglądów na możliwość ponownego zawarcia umowy społecznej oraz analizie możliwości zastosowania ich teorii do kontekstu rosyjskiego. Dokonano analizy aktualności nauk Hobbesa i Locke'a na przykładach

Rosji radzieckiej (rewolucja 1917 roku, ustanowienie nowego systemu politycznego, zmiana form władzy za życia i po śmierci Stalina, upadek ZSRR), postradzieckiej (wydarzenia wrzesnia-października 1993 r.) i współczesnej (ruch obywatelski w Rosji w latach 2011-2012). Na podstawie tej analizy wyciągnięte zostały wnioski dotyczące funkcjonowania aparatu państwowego Rosji oraz dokonano próby ustalenia najbardziej odpowiedniej formy rządów dla państwa rosyjskiego w ramach teorii umowy społecznej.

Słowa kluczowe: *Thomas Hobbes, John Locke, państwo, teoria umowy społecznej, stan naturalny, suweren, wspólne dobro, ponowne zawarcie umowy społecznej, legitymizacja władzy, delegitymizacja władzy.*

The Thomas Hobbes' and John Locke' Social Contract Theories: an Attempt to Actualize the Problem of the Social Contract (re)Negotiation in the Context of Contemporary Russian History

The article focuses on the theory of social contract in the framework of concepts of Thomas Hobbes (1588-1679) and John Locke (1632-1704), revealing their views on the possibility of (re)entering into a social contract and analyzing the applicability of their theories in the Russian context. The article brings forward the analysis of the relevance of Hobbes and Locke on historical examples of Russia during different periods: the soviet (the Revolution of 1917 to establish a new political system, changing forms of power during his lifetime and after Stalin's death, the disintegration of the USSR), the post-soviet (the events of September-October 1993) and the modern (the civil movement in Russia in 2011-2012). On the basis of this analysis conclusions are made about the functioning of the Russian political machinery and an attempt is made to identify the most appropriate form of polity of the Russian state in the framework of the social contract theory.

Key words: *Thomas Hobbes, John Locke, state, theory of social contract, state of nature, sovereign, commonwealth, social contract (re)negotiation, legitimation of power, delegitimation of power.*

Przemysław Zieliński
UJK w Kielcach

ZASADA PRAWDY OBIEKTYWNEJ W POLSKIM POSTĘPOWANIU ADMINISTRACYJNYM JAKO JEDEN Z GWARANTÓW SPRAWIEDLIWOŚCI PROCEDURALNEJ

1. Wstęp

Prawda obiektywna stała się kanonicznym terminem dogmatyki prawa administracyjnego, a jej istotną rolę podkreśla ujęcie jej w katalogu zasad ogólnych postępowania administracyjnego. Istota prawdy obiektywnej jako zasady wyraża się w zobligowania organów administracji publicznej do wszechstronnej analizy materiału dowodowego, który jest zasadniczym źródłem poznania stanu faktycznego. W efekcie zasada ta staje się jednym z podstawowych gwarantów sprawiedliwości proceduralnej, której

dochowanie zarówno przez sądy jak i administrację publiczną jest immamentną cechą demokratycznego państwa prawa.

Celem niniejszego referatu jest próba zdefiniowania terminu prawda obiektywna w kontekście procedury administracyjnej oraz charakterystyka zasady prawdy obiektywnej jako jednego z podstawowych instytucjonalnych gwarantów sprawiedliwości proceduralnej w polskim postępowaniu administracyjnym. Cel zostanie zrealizowany poprzez analizę przepisów oraz syntezę poglądów literaturowych w badanym zakresie.

2. Sprawiedliwość proceduralna oraz jej instytucjonalne wyznaczniki

W literaturze nie wypracowano dotychczas jednej, powszechnie akceptowanej definicji pojęcia sprawiedliwość proceduralna.

W rozważaniach nad istotą sprawiedliwej procedury warto zwrócić uwagę na pogląd J. Rawlsa, który intuicyjną ideę sprawiedliwości określił jako *takie zaprojektowanie systemu społecznego aby rezultat był sprawiedliwy bez względu na to, czym się okaże- przynajmniej, gdy mieści się w pewnych granicach* (Rawls 1994 s. 122, cyt. za: Kmiecik 2000, s. 148). Na podstawie powyższego poglądu można wywnioskować, iż w przypadku postępowań usankcjonowanych prawnie sprawiedliwość proceduralna wyraża się w takim zorganizowaniu procesu pozyskiwania informacji faktycznej, jej analizy, subsumcji i podejmowania rozstrzygnięcia, która pozwala uznać wynik uruchomienia procedury za sprawiedliwy. W tym przypadku kryterium sprawiedliwości staje się sama, rzetelnie przeprowadzona procedura.

Dwa kolejne poglądy na sprawiedliwość proceduralną prezentuje M. Niedużak. Pierwszy z nich odnosi się do instrumentalnego pojmowania tej idei jako *równego wobec wszystkich oraz uczciwego postępowania się procedurami prowadzącymi do stanowienia aktów prawnych*, czyli w analizowanym przypadku aktów indywidualnie-konkretnych (Niedużak 2012, s. 122). Druga koncepcja opiera się na uzasadnieniu Wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 21 lipca 2009 roku (sygn. K 7/09, OTK ZU 2009/7A/113) i nawiązuje do prawa o postępowaniu. Zgodnie z tym poglądem sprawiedliwość proceduralna sprowadza się do *zorganizowania postępowania w taki sposób, aby istniało jak*

największe prawdopodobieństwo uzyskania rozstrzygnięcia zgodnego z prawem i opartego na prawdziwych ustaleniach faktycznych (Niedużak 2012, s. 122).

Idei sprawiedliwej procedury nie należy jednak rozpatrywać wyłącznie na gruncie teorii, jedynie jako doktrynalnego założenia, czy też jako ogólnego, nie poddającego się weryfikacji w praktyce postulat. Jest ona konkretyzowana w mających praktyczny wymiar w dyrektywach, czy też wyrokach. Warto w tym kontekście przytoczyć stanowisko zawarte w uzasadnieniu wyroku NSA z 19 października 1993 roku (sygn. V S.A. 250/93). Stwierdzono w nim, iż *prawo do rzetelnej i sprawiedliwej procedury, ze względu na jego istotne znaczenie w procesie urzędowywania praw i wolności obywatelskich mieści się w treści zasady państwa prawnego*. Świadczy to również o niezwyklej roli sprawiedliwości proceduralnej w budowaniu zaufania społeczeństwa w istnienie demokratycznego państwa prawa.

Synteza zaprezentowanych poglądów sprowadza istotę sprawiedliwej procedury do prawidłowej organizacji procesu, prowadzącej do rzetelnego ustalenia faktów i wydania na ich podstawie sprawiedliwego orzeczenia. Ponadto poglądy wyrażone w przytoczonym fragmencie wyroku świadczą o tym, iż za miarę sprawiedliwości proceduralnej uznaje się wewnętrzną poprawność unormowania procesowego. Powyższe elementy są oceniane według kryterium spójności, zupełności oraz stopnia realizacji immamentnych wartości demokratycznego państwa prawa.

W literaturze można zauważyć znaczne rozbieżności w kwalifikowaniu określonych instytucji i wartości jako wyznaczników sprawiedliwej procedury. Zdaniem Z. Kmiecika jest to następstwem przyjmowania różnych kryteriów określania ocen, bądź prowadzenia badań odznaczających się różnym stopniem ogólności. Wynikiem tego jest dalece posunięta dowolność w nazywaniu poszczególnych założeń (Kmiecik 2000, s. 152). Dokonując próby określenia katalogu gwarantów sprawiedliwej procedury warto zwrócić uwagę na klasyfikację przedstawioną przez R.S. Summers'a, który tego katalogu zaliczył: partycypację obywatela w postępowaniu; demokratyczną zgodę obywateli legitymizującą proces; dążenie do łagodzenia konfliktów; humanitaryzm procesu; ochrona sfery życia

osobistego; możliwość uchylecia się od partycypacji; zagwarantowanie stronom pewności uczestnictwa w procedurze; staranna, bezstronna i obiektywna analiza argumentów oraz uzasadnienie podejmowanych rozstrzygnięć; wyznaczanie procesu we właściwym czasie, nie wpływającym na rozstrzygnięcie; działanie na rzecz skuteczności w dochodzeniu wymienionych wartości (Sumers 1974, s. 20-29, za: Kmiecik 2000, s. 152).

Pozycje instytucjonalnych gwarantów sprawiedliwości proceduralnej podkreśla również europejskie *Soft Law*. W załączniku do Rezolucji Komitetu Ministrów Rady Europy nr (77) 31 z 28 września 1977 roku o ochronie jednostki w sprawach rozstrzyganych aktami organów administracji wymieniono następujące główne zasady realizujące wartości sprawiedliwej procedury: prawo do wysłuchania; dostęp do informacji; reprezentacja i wsparcie; przedstawienie uzasadnienia; wskazanie środków odwoławczych.

W krajach o skodyfikowanym postępowaniu administracyjnym, a więc również w Polsce wyznacznikiem sprawiedliwości proceduralnej nadano normatywny charakter. Trudno jest jednoznacznie konkretne normy prawne, których stosowanie pozwala na urzeczywistnianie tych wartości, z uwagi na to, iż cały system prawa o postępowaniu tworzy funkcjonalną całość, pewien mechanizm procesowy, którego uruchomienie ma na celu osiągnięcie pożądanego wyniku końcowego. W owym systemie można jednak wskazać pewne normy i przepisy, które należy uznać za przewodnie w stosunku do całego postępowania administracyjnego. W przypadku proceduralnego prawa administracyjnego największe znaczenia ma ustawa dnia 14 czerwca 1960 roku kodeks postępowania administracyjnego (T.j. Dz. U. 2016, poz. 23). W przepisach tej ustawy zdecydowanie najdonioślejsze dla wartości sprawiedliwości proceduralnej mają zasady ogólne ujęte w artykułach 6-16 kodeksu:

- 1) zasada praworządności (legalności)- art. 6 k.p.a.;
- 2) zasada prawdy obiektywnej- art. 7 k.p.a.;
- 3) zasadę uwzględniania z urzędu interesu społecznego i słusznego interesu obywateli- art. 7 k.p.a.

- 4) zasada pogłębiania zaufania do działań organów administracji publicznej- art. 8 k.p.a.;
- 5) zasada informowania- art. 9 k.p.a.;
- 6) zasada czynnego udziału stron w postępowaniu- art. 10 k.p.a.;
- 7) zasada przekonywania – art. 11 k.p.a.;
- 8) zasada szybkości i prostoty postępowania- art. 12 k.p.a.;
- 9) zasada ugodowego załatwiania spraw- art. 13 k.p.a.;
- 10) zasada pisemności- art. 14 k.p.a.;
- 11) zasada dwuinstancyjności postępowania administracyjnego- art. 15 k.p.a.;
- 12) zasada trwałości decyzji ostatecznych- art. 16§ 1;
- 13) zasada sądowej kontroli decyzji administracyjnych- art. 16§ 2.

Przytoczone zasady postępowania administracyjnego stanowią bezpośredni fundament procedury administracyjnej w Polsce (Krzyszowski 2010, s.21). O ich istotnej roli świadczy nadane im przez ustawodawcę ujęcie legislacyjne, a mianowicie umieszczenie ich nie we wstępie, lecz w osobnym rozdziale kodeksu. Zasad tych nie należy więc rozpatrywać jedynie jako postulatów, dezyderatów bądź niewiążących zaleceń, lecz zgodnie z podejściem E. Ochendowskiego powinny one stanowić powszechnie obowiązujące i egzekwowane normy prawne ustalające wytyczne dla działania organów administracji publicznej (Ochendowski E., 1977, s. 24).

3. Prawda obiektywna

Zasada prawdy obiektywnej ujęta jest w art. 7 kodeksu postępowania administracyjnego. Przepis ten stanowiący, iż *w toku postępowania organy administracji publicznej stoją na straży praworządności, z urzędu lub na wniosek podejmują wszelkie czynności niezbędne do dokładnego wyjaśnienia stanu faktycznego oraz do załatwienia sprawy, mając na względzie interes społeczny i słuszny interes obywateli* ustanawia również zasadę obowiązku uwzględniania z urzędu interesu społecznego i słusznego interesu obywatela. Ponadto warto nadmienić, iż pierwsza część tego przepisu stanowiąca o tym, iż *organy administracji stoją na straży praworządności* łączy obie te zasady z określoną

bezpośrednio w art. 6 k.p.a. zasadą praworządności. Konstrukcja tego przepisu sugeruje więc łączne rozpatrywanie wszystkich tych zasad .

W analizowanym przepisie bezpośrednim źródłem zasady prawdy obiektywnej jest zapis stanowiący, *iż w toku postępowania, organy administracji publicznej (...) z urzędu lub na wniosek strony podejmują wszelkie czynności niezbędne do dokładnego wyjaśnienia stanu faktycznego oraz do załatwienia sprawy*. Na jego podstawie można wysnuć kilka istotnych wniosków odnośnie zakresu obowiązywania prawdy obiektywnej i stosowania jej w trakcie postępowania.

Po pierwsze zasada ta obowiązuje w *toku postępowania*. Jego bieg, zgodnie z przepisami rozpoczyna się wraz z podjęciem pierwszej czynności procesowej, natomiast za koniec biegu postępowania administracyjnego uważa się, co do zasady, moment uprawomocnienia decyzji administracyjnej lub wydanie postanowienia o odmowie wszczęcia postępowania.

Po drugie obowiązek stosowania tej zasady przypisuje się organom administracji publicznej, które to są zasadniczo adresatami przepisów kodeksu postępowania administracyjnego. Tak więc to przede wszystkim organ jest zobowiązany do realizowania założeń tej zasady, jednocześnie obligując stronę do podjęcia niezbędnych w tym zakresie czynności.

Kolejnym, zasadniczo formalnym elementem, w kontekście którego należy rozpatrywać zasadę prawdy obiektywnej jest zapis *z urzędu lub na wniosek*, przez który należy rozumieć, iż zasada ta obowiązuje zarówno wobec spraw inicjowanych z urzędu, czyli z reguły tych, których pozostawienie w trwającym stanie może zagrozić interesowi publicznemu, jak również spraw inicjowanych przez stronę, które służą jej interesowi prawnemu.

Po czwarte *organy administracji są zobowiązane podjąć wszelkie czynności zmierzające do dokładnego wyjaśnienia stanu faktycznego oraz załatwienia sprawy*. Zapis *wszelkie czynności* jest niezwykle istotny dla prowadzonego później postępowania dowodowego, ponieważ implikuje on stosowanie otwartego katalogu środków dowodowych, które są zasadniczym źródłem pozwalającym na określenie stanu faktycznego. Istotny jest również zapis stanowiący, iż celem zasady prawdy obiektywnej jest wyjaśnienie stanu

faktycznego, ponieważ należy zaznaczyć, iż to na podstawie stanu faktycznego organ administracji publicznej konstytuuje poprzez decyzję administracyjną stan prawny określonej sprawy.

Ostatnią reguluje zapis stanowiący o tym, iż postępowanie ma doprowadzić do załatwienia sprawy, przez co rozumie się owe ukonstytuowanie stanu prawnego na podstawie stanu faktycznego, wyrażone w formie decyzji administracyjnej.

4. Postępowanie dowodowe a prawda obiektywna

W doktrynie przyjmuje się, iż prawda obiektywna realizowana jest w śledczej organizacji procesu poznawczego (Jaśkiewicz 2014, s. 72). Należy przez to rozumieć, że istota zasady prawdy obiektywnej odnosi się w szczególności do postępowania dowodowego, które jest zasadniczym procesem poznawania prawdy w postępowaniu administracyjnym. Głównym zadaniem w postępowaniu dowodowym jest proces dowodzenia, który opiera się na środkach dowodowych. W naukach z zakresu prawa administracyjnego spotkać się z dwoma podejściami w zakresie kwalifikacji dowodów i środków dowodowych. Pierwszy z nich, utożsamiający środek dowodowy z dowodem reprezentowany m.in. przez B. Adamiaka stanowi, iż pod pojęciem dowodu należy rozumieć środek dowodowy, a zatem środek, który umożliwia dowodzenie, a więc pozwala na przekonanie o istnieniu lub nieistnieniu oznaczonych faktów, a tym samym o prawdziwości lub względnie nieprawdziwości twierdzeń o tych faktach (Adamiak 1999, s. 131). Z kolei W. Dawidowicz uważa, iż dowód istnienia lub nieistnienia określonego faktu albo prawdziwości lub nieprawdziwości określonego twierdzenia o tym fakcie jest rezultatem procesu dowodzenia uzyskanym na podstawie określonych środków dowodowych (Dawidowicz 1983, s. 109-110, cyt. za: Wiktorowska 2010, s.109), w związku z czym nie każdy środek dowodowy staje się dowodem.

Rozwijając zagadnienie dowodu w procedurze administracyjnej należy zwrócić uwagę na przepis art. 75 k.p.a, który stanowi, iż *jako dowód należy dopuścić wszystko, co może przyczynić się do wyjaśnienia sprawy, a nie jest sprzeczne z prawem. W szczególności dowodem mogą być dokumenty, zeznania świadków, opinie*

biegłych lub oględziny. Tak więc przyjmuje się, iż dowodem jest każdy dopuszczony przez organ administracji publicznej środek dowodowy, na którego podstawie można wyprowadzić określony stan faktyczny. Najistotniejszym czynnikiem wpływającym na to, czy dany środek dowodowy może zostać uznany za dowód jest jego legalność.

Do kompleksowego ujęcia dowodu jako jednego z podstawowych czynników niezbędnych do określenia stanu faktycznego danej sprawy niezbędne jest określenie katalogu środków go stanowiących. W doktrynie przyjęło się rozróżnienie dowodów na dwie kategorie. Pierwszą są dowody nazwane, czyli te wymienione w art. 75 k.p.a: dokumenty, zeznania świadków, opinie biegłych lub oględziny. Drugą kategorią są dowody nienazwane, czyli wszystkie pozostałe dowody, które nie zostały wymienione w katalogu zwartym w art. 75 k.p.a (Przybysz 2010, s. 224).

Nie w każdym przypadku postępowanie wymaga gromadzenia i orzekania co do środków dowodowych. W postępowaniu administracyjnym nie wymagają dowodu fakty powszechnie znane, czyli fakty notoryczne, a także fakty znane organowi z urzędu. Wartą uwagi metodą dowodzenia jest również domniemanie. Nie zostało ono wprost uregulowane w k.p.a, jednakże metodę tą ustanawiają przepisy szczególne kodeksu. Ponadto w doktrynie rozróżnia się domniemanie faktyczne polegające na wnioskowaniu na podstawie jednego faktu istnienia innego faktu oraz prawne, które polega na tym, iż przepis prawa nakazuje przyjęcie określonego faktu za prawdziwy na podstawie wystąpienia innego faktu. W postępowaniu dowodowym poza potwierdzeniem określonego stanu faktycznego, w wyjątkowych sytuacjach dopuszczalny jest środek zastępczy w postaci uprawdopodobnienia. Na gruncie postępowania administracyjnego, metoda ta dopuszczalna jest w sytuacjach określonych w ustawie.

5. Istota prawdy obiektywnej- podsumowanie rozważań

Zmierzając do podsumowania podjętych w referacie rozważań należy określić najistotniejszy aspekt zasady prawdy obiektywnej, a mianowicie to, czym jest prawda obiektywna w rozumieniu przepisów o postępowaniu

administracyjnym. Dotychczasowe refleksje pozwoliły na określenie roli prawdy obiektywnej jako zasady w systemie prawnym, jej konstrukcji oraz metod jej poznania w postępowaniu administracyjnym. Na ich podstawie oraz dzięki syntezie poglądów na ten temat przejawianych w doktrynie można dokonać próby zdefiniowania terminu prawda obiektywna w analizowanym kontekście.

W literaturze przedmiotu można spotkać się z dwoma podejściami do rozumienia prawdy obiektywnej. Pierwszym z nich jest teoria zakładająca korespondencyjność rezultatu poznania z realnie istniejącym stanem faktycznym. W ramach kolejnej teorii uznaje się, iż prawda obiektywna jest pewną zasadą, która obliuguje do przeprowadzenia przez określony podmiot pewnych ustaleń faktycznych oraz dokonania ich wszechstronnej oceny. W efekcie stanowi ona dyrektywę nakazującą podmiotowi opieranie decyzji na podstawie ustaleń faktycznych, uzasadnionych na gruncie wiedzy naukowej (Jaśkiewicz 2014, s. 67).

Niezwykle cenny jest w tym aspekcie jest również pogląd O. Boguckiego, według którego *w postępowaniu sądowym nie chodzi o prawdę, lecz o należyte uzasadnienie twierdzeń uznane w procesie za prawdziwe na gruncie paradygmatu poznawczego, zbliżonego w ogólnym zarysie do paradygmatu poznawczego przyjmowanego współcześnie w badaniach naukowych, choć zarazem związanego z różnorodnymi swoistymi zastrzeżeniami* (Bogucki 2000, s. 53). Ponadto, przytaczając słowa M. Zielińskiego i Z. Ziemińskiego, autor ten twierdzi, iż *podstawą podejmowania legalnych decyzji procesowych mają być ustalenia faktów zgodne z rzeczywistością, ustalenia prawdziwe, w których chodzi o ustalenia dające się uzasadnić na gruncie paradygmatu poznawczego, wiążącego dany organ orzekający* (Zieliński, Ziemiński 1988, s. 227, cyt. za: Bogucki 2000, s. 53).

Powyższe tezy, skonstruowane w kontekście prawa cywilnego można odnieść na grunt prawa administracyjnego. Na ich podstawie można wywnioskować, iż zasadniczym celem postępowania dowodowego jest potwierdzenie określonych twierdzeń faktycznych na gruncie wiążącego dany organ administracji publicznej paradygmatu poznawczego, a więc dowodu lub w ograniczonym zakresie uprawdopodobnienia.

Przeprowadzona analiza pozwala na stwierdzenie, iż prawda obiektywna w rozumieniu postępowania administracyjnego jest to zaistniały stan prawny określony na podstawie stanu faktycznego, stwierdzonego w wyniku przeprowadzonej wszechstronnej analizy dowodów, a w wyjątkowych okolicznościach uprawdopodobnienia takiego stanu.

Wyprowadzona definicja prawdy obiektywnej pozwala również na potwierdzenie tezy, iż zasada obligująca do jej stosowania może stanowić gwarant sprawiedliwości proceduralnej. Przede wszystkim służy temu wszechstronne rozpatrzenie materiału dowodowego oraz otwarty katalog środków dowodowych, co z kolei stanowi jeden z fundamentów wiary społeczeństwa w realność założeń demokratycznego państwa prawa.

LITERATURA

- Adamiak B., Borkowski J., *Polskie postępowanie administracyjne i sądownictwo administracyjne*, Warszawa 1999.
- Bogucki O., *Teoretyczne aspekty zasady prawdy materialnej w nowym modelu postępowania cywilnego* [w] *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny* Rok LXII, z. 1, Poznań, 2000.
- Jaśkiewicz J., *Prawda jako przypadek praktyki. Uwagi na marginesie dogmatycznej koncepcji prawdy obiektywnej* [w] *Acta Universitatis Lodzensis Folia Iuridica* 73/2014.
- Kmieciak Z., *Ogólne zasady prawa i postępowania administracyjnego*, LexisNexis, Warszawa 2000.
- Krzyszowski P., *Kodeks postępowania administracyjnego w pytaniach i odpowiedziach*, WSGE, Józefów 2010.
- Niedużak M., *Z praktycznych zagadnień sprawiedliwości proceduralnej: konflikt zasad na gruncie art. 11 k.p.c. w świetle orzecznictwa trybunału konstytucyjnego i Sądu Najwyższego* [w] *Studia Erasmiiana Wratislaviensia* 6/2012.
- Ochendowski E., *Postępowanie administracyjne i postępowanie przed sądem administracyjnym*, Comer, Toruń 1997.
- Przybysz P., *Kodeks postępowania administracyjnego- komentarz*, LexisNexis, Warszawa 2010.
- Wierzbowski M., Szybiakowski M., Wiktorowska A., *Postępowanie administracyjne- ogólne, podatkowe, egzekucyjne i przed sądami administracyjnymi*, Warszawa 2010, cyt. za Dawidowicz W., *Postępowanie administracyjne*. Zarys wykładu, Warszawa 1983.

Akty normatywne i inne dokumenty

1. Rezolucja Komitetu Ministrów Rad Europy nr (77) 31 z 28 września 1977 roku o ochronie jednostki w sprawach rozstrzyganych aktami organów administracji.
2. Ustawa dnia 14 czerwca 1960 roku kodeks postępowania administracyjnego (T. j. Dz. U. 2016 nr 0, poz. 23.)
3. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 21 lipca 2009 roku, sygn. K 7/09, OTK ZU 2009/7A/113
4. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 19 października 1993 roku, sygn. V S.A. 250/93

The principle of objective truth in the Polish administrative practices as one of the guarantors of procedural fairness

Objective truth institutionalized in the catalogue of general rules of the Code of Administrative Procedure became a fundamental term of administrative law system. It is based on the idea of compulsory and objective verification of factual state with the use of all possible cognitive factors, that becomes a guarantee of procedural justice, which is understood as normative foundation of social trust in the democratic state under the rule of law. In the article, an attempt was made, basing on the legal provisions, in order to define the term objective truth in the context of administrative procedure, as well as to determine its role as a principle which is an institutional guarantor of procedural justice.

Засада об'єктивної істини в польській адміністративній практиці як один із гарантів процедурної справедливості

Об'єктивна правда, що інституціоналізована в загальних принципах Адміністративно-процесуального кодексу, стала канонічним терміном догм адміністративного права. Суть її зводиться до необхідності об'єктивної перевірки фактів, використовуючи всі можливі когнітивні чинники, що є гарантією процесуальної справедливості і розуміється як нормативна основа суспільної довіри до демократичної правової держави. На підставі правових положень, у цій статті була здійснена спроба визначити значення терміну об'єктивної істини в контексті адміністративної процедури, а також визначити його роль як принципу, який є інституційним гарантом процесуальної справедливості.

Принцип объективной истины в польской административной практики как один из гарантов процедурной справедливости

Объективная правда, институционализируемая в общих принципах Административно-процессуального кодекса, стала каноническим термином в догмах административного права. Суть ее сводится к необходимости объективной проверки фактов, используя все возможные когнитивные факторы, что является гарантией процессуальной справедливости и понимается как нормативная основа общественного доверия к демократическому правовому государству. На основании правовых положений, в этой статье была предпринята попытка определить значение термина объективной истины в контексте административной процедуры, а также определить ее роль как принципа, являющегося институциональным гарантом процессуальной справедливости.

**София Хромова
РАНХиГС, Москва**

КУПИТЬ ИЛИ НЕ КУПИТЬ? 50 ОТТЕНКОВ ВЫБОРА

Каждый производитель знает, что упаковка – это неотъемлемая часть бренда. И чем быстрее растет рынок, чем больше конкурентов появляется у конкретного продукта, тем важнее становится упаковка. Производитель стремится сделать ее более оригинальной, броской,

яркой, чтобы товар не затерялся на полке среди многочисленных аналогов и обязательно завладел вниманием покупателя.

Покупатель сегодня тоже осведомлен о значении упаковки для товара. Он знает, что продавец может обмануть его красивым фантиком, поэтому старается подходить к выбору продуктов объективно: не обращая внимания на красивую картинку, оценивает лишь содержимое.

Но и продавец, и покупатель отчасти заблуждаются в своих суждениях об упаковке. Первый, стремясь завладеть вниманием, забывает, что его главная цель – продать товар, а не просто подманить клиента ярким дизайном. Второй, думая, что совершает покупку на основании изученного состава, скажем, сока, не замечает того, что он уже взял товар с полки (пусть всего лишь для ознакомления), а значит, уже сделал свой выбор, основываясь лишь на внешних данных.

Целью нашего исследования стало рассмотрение влияния упаковки на представление о качественных характеристиках продукта. Проведём анализ на примере бумажных стаканчиков для кофе, рассматривая такие элементы упаковки, как цвет и логотип. В связи с этим для нашей работы подойдут сходные по форме и объему стаканчики.

Для исследования были взяты четыре различных бумажных стаканчика.

Два из них не ассоциируются с какими-либо брендами и не имеют на себе персонализированного логотипа. Два других, напротив, явно принадлежат определенным компаниям. Но каждый по-своему уникален.

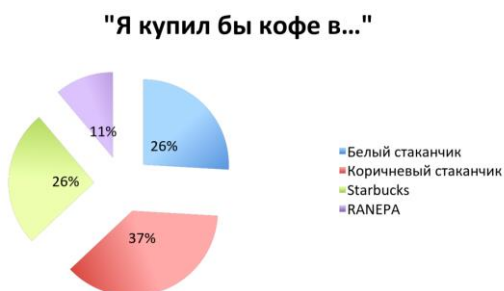
Один из «простых» стаканов представляет собой «чистый лист». Он белого цвета и не имеет никаких узоров. Второй же насыщенного коричневого цвета и покрыт неброскими надписями – слово «кофе» на разных языках.

В категории «брендированных» стаканчиков один представляет стандартный белый стакан с зеленым логотипом всемирно известной

сети кофеен «Старбакс». На второй нанесен логотип РАНХиГС: это белый стаканчик с красно-коричневой надписью RANERA по центру.

В рамках исследования были опрошены 156 юношей и девушек от 16 до 23 лет. Опрос состоял из двух частей.

Респондентам было предложено выбрать, в каком из стаканчиков они купили бы кофе. Предполагалось, что победу одержит стаканчик из «Старбакс», так как эта сеть является довольно модной среди молодежи. Однако с отрывом в 11% в опросе победил безымянный коричневый стаканчик, набрав 37% голосов.

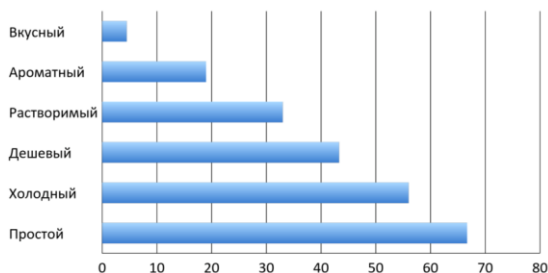

Оказывается, такому результату можно найти объяснение. Как показали исследования [znaytovar.ru, 2016], чем ближе цвет упаковки к цвету продукта, тем более органично ее воспринимает наш мозг. Поэтому, можно сделать вывод, что теплая коричневая «оболочка» этого стакана для кофе удачно выделилась на фоне практически полностью «белых» соперников.

Во второй части опроса респонденты должны были описать кофе в данных стаканчиках тремя прилагательными. Примечательно, описание необходимо было подобрать именно напитку, а не бренду или самому сосуду.

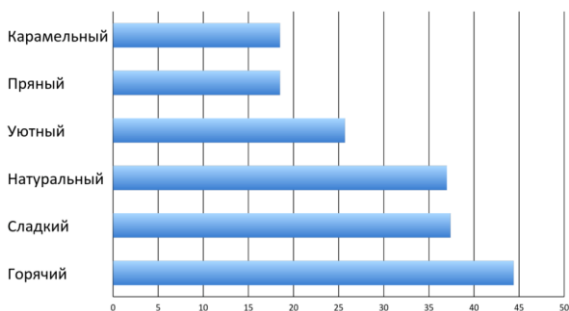
Первым был кофе в белом стаканчике. Самым частым определением для него стало прилагательное «простой», явно больше относящееся к стакану. Следующим определением было слово «холодный», которое можно объяснить холодным оттенком

стаканчика, цвет которого, к тому же, еще и прямо противоположен черному цвету кофе, что отпугивает покупателей [znaytovar.ru, 2016]. Ну и третьим по популярности словом оказалось прилагательное «дешевый». Должно быть, респондентов смутила излишняя простота оформления, поэтому они предположили, что в ни чем не примечательном сосуде находится такой же невыдающийся напиток.

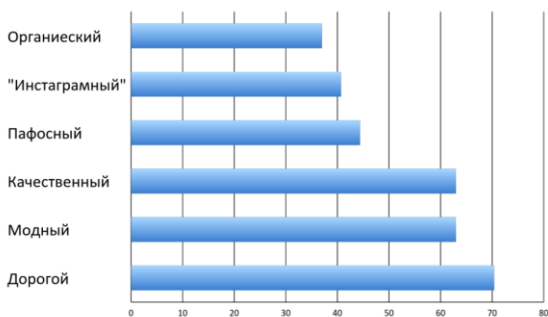

Вторым стал всеобщий фаворит – кофе в коричневом стакане.

Тут фантазия отвечающих разыгралась: кофе был и шоколадным, и карамельным (оба продукта, кстати, имеют коричневый оттенок), и пряным. Но три главных определения – это «горячий, сладкий, натуральный». Коричневый, как правило, ассоциируется у людей с «домом», «очагом», «уютом», [Шутова, 2013]. Исходя из этой информации, прилагательное «горячий» является очевидным выбором для нашего подсознания. «Натуральный» можно связать с коричневым цветом обжаренных кофейных бобов, который перекликается с упаковкой, а если верить «Теории о пяти элементах» [znaytovar.ru], китайской таблице соответствия вкуса и цвета, то коричневый цвет наводит людей на мысли о сладком, что объясняет последнее определение.

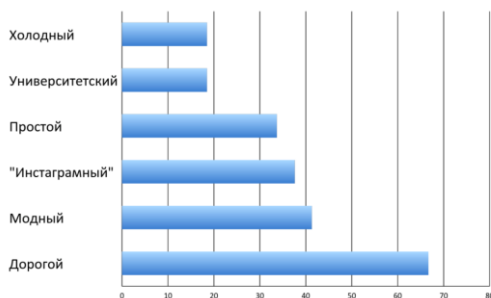
Третьим стал стаканчик из «Старбакс». Тут опрашиваемые вовсе забыли, что описывают кофе. Определением, которое стояло первым почти в каждом ответе, было слово «дорогой» (кто-то даже указал это прилагательное все три раза), хотя белый стаканчик, не имеющий на себе логотипа, респонденты заклеили «дешевым». Затем, кофе конкретно в этом стаканчике оказался «модным» (так же кофе называли «распиаренным», «сильно возвышенным», «пафосным» и даже «неоправданным»). Третьим прилагательным стало слово «качественный», и его можно объяснить сочетанием белого и зеленого цветов (которое, кстати, часто используются на упаковках молока), которые создают образ свежести [Ковалева, Кострыкина, 2010, с.2].

В данном случае мы видим, как одни ассоциации в нашем подсознании берут верх над другими. Цветовые сочетания упаковки уходят на второй план, так как у нас уже имеется сложившееся представление о продукте данного бренда, логотип которого напоминает нам об этом [Ipgenertor.ru, 2015]. Нередко человеку

достаточно увидеть логотип бренда, чтобы принять решение о покупке. Как можно заметить, решение не обязательно будет положительным. Лого популярной сети кофеен может и навести на мысли о вкусных кофейных напитках, и напомнить, что «Старбакс» сегодня является частью «мейнстрима», но, если человек не хочет «быть как все», он, скорее всего, охарактеризует товар негативно, и не станет его покупать.

Наконец, респондентам предлагалось описать кофе в стаканчике с логотипом RANERA. Нужно отметить, что в опросе участвовали как студенты нашего университета, составляющие большинство, так и люди, не имеющие отношения к РАНХиГС.

Тут кофе снова оказался «модным», «дорогим», а также «инстаграмным». Реже «институтским», «ранховским» и «университетским». Но, что интересно, респонденты, не являющиеся студентами РАНХиГС, описали кофе в белом стаканчике с коричневой надписью почти так же, как и первый «безымянный» белый стакан. Он был «простым», «обыденным», «холодным», «дешевым», «растворимым». Тут мы видим ту же борьбу ассоциаций, что и в предыдущем примере.

В поисках подтверждения этой теории отправимся в «Инстаграм». Там можно найти множество фотографий нашего последнего «участника», под которыми все упоминают академию («То ощущение, когда в универе реально круто» [@a.n.a.s.t.a.s.i.a_k.i.r]; «Ranera Family» [@owsasha]; «Никогда так не чувствовала свою причастность. Спасибо

РАНХиГС» [@bocharova.ao]). На основании собранных данных, можно утверждать, что некоторые студенты буквально воспринимают надпись на бумажном стаканчике как некий знак отличия, причастности к «университетской семье», следовательно, они уже не обращают внимания на простоту упаковки, и, возможно, даже не придают особого значения вкусу напитка, который они покупают.

Подведем итоги. Исходя из данных проведенного опроса, можно сделать вывод, что, даже имея цель описать качества продукта, наш мозг зачастую подменяет их качествами упаковки. И рассуждая о признаках товара, мы не можем противостоять влиянию определенных цветов и их сочетаний, образный смысл которых заложен в нашем подсознании с раннего детства. Мы судим о содержимом по обложке. Нашими поступками может управлять желание быть «в тренде», а может наоборот, быть «не в мейнстриме». И, конечно же, человек как существо социальное всегда будет стремиться найти «своих», некую особую группу, связанную общим качеством, поэтому знак принадлежности к определенному кругу, скорее всего, заставит нас купить товар, закрыв глаза на его недостатки.

ЛИТЕРАТУРА

Воздействие цвета в дизайне упаковки молочных продуктов на восприятие потребителей. / А. А. Ковалева, С. А. Кострыкина // Вестник Амурского государственного университета. – 2010

Как упаковка товара влияет на продажи? [Электронный ресурс].

<http://lpgenerator.ru/blog/2015/02/10/kak-upakovka-tovara-vliyaet-na-prodazhi/>
[Режим доступа: 10.04.2016].

Основы психологического воздействия упаковки на потребителя [Электронный ресурс].

http://www.znaytovar.ru/s/Osnovy_psixologicheskogo_vozdej.htm. [Режим доступа: 10.04.2016].

Психология цвета в дизайне [Электронный ресурс]. [http://e-](http://e-shutova.by/blog/psihologiya_cveta_v_dizajne)

[shutova.by/blog/psihologiya_cveta_v_dizajne](http://e-shutova.by/blog/psihologiya_cveta_v_dizajne). [Режим доступа: 10.04.2016].

Купити чи не купити? 50 відгінків вибору

Мета роботи – проаналізувати вплив на думку покупця про продукт таких чинників, як колір упаковки і наявність на ній логотипу певного бренду. Для розгляду були взяті подібні за формою і обсягом кавові паперові філіжанки. Особлива увага в статті приділяється саме кольорам, їх сполученням і тому впливу, який вони чинять на підсвідомість покупця.

Ключові слова: *реклама, колір, маніпуляція.*

Kupować czy nie kupować? 50 odcieni wyboru

Celem pracy jest analiza wpływu na opinię kupującego o produkcie takich czynników, jak kolor opakowania i obecność na nim logo pewnej marki. Do uwagi były brane podobne pod względem kształtu i wielkości kubki na kawę. Szczególną uwagę przywiązuje się do kolorów, ich kombinacji oraz wpływu, jaki one wywierają na podświadomość nabywcy.

Słowa kluczowe: reklama, kolor, manipulacja

To buy or not to buy? 50 shades of consumer's choice

The aim of this article is to analyze the influence of such things as color of a packaging and presence of a logo on it on consumer's product quality expectations. For consideration were taken «to go» coffee cups which are similar in shape and size. The special attention in article is given to colors, color combinations in particular and the impact they have on consumer's subconscious.

Marcin Pawlicki
UJK w Kielcach

WIARA W PROCESACH POZNAWCZYCH: DLACZEGO PODDAJEMY SIĘ IRRACJONALNEMU

Analiza któregośkolwiek z mechanizmów ludzkiego poznania świata pokaże, że u podstaw jego działania leży wiara, rozumiana jako całkowite przekonanie o jakimś fakcie bez posiadania dowodów. Podejmując każde codzienne działanie, robimy to popychani mniej lub bardziej uświadomianą wiarą, a ściślej mówiąc „wiarami”, ponieważ jest ich wiele w każdej takiej działalności. Zwykle podniesienie szklanki z herbatą z chęcią napicia się jej, wymaga od nas przyjęcia przynajmniej tak podstawowych założeń jak: a) herbata nie jest trucizną; b) naprawdę stoi przed nami szklanka z herbatą; c) potrafimy ją pochwycić; d) potrafimy pić ze szklanki.

Można powiedzieć, że wiara jest domyślnym stanem rzeczy – William James zatytułował swój wykład poświęcony właśnie zagadnieniu wiary *The Will to Believe*, wskazując właśnie na ten jeden z kluczowych mechanizmów, w które wyposażony jest gatunek ludzki. W takim ujęciu, nie można nazwać uprawiania nauki naturalnym, jest to działalność stojąca w zupełnej opozycji do naszej naturalnej potrzeby przyjmowania informacji bez udowodnienia. Z kolei naukowiec ciągle powinien podważać swoje ustalenia, tylko tak może odbyć się jakakolwiek zmiana. Jednak to, co przeszkadza naukowcowi w procesie poznania prawdy, może być użyteczne w – jak już to nazwałem –

mniej sztucznych rodzajach działalności ludzkiej. Kwestia ta łączy się jednocześnie z pytaniem, skąd w nas to dążenie do wiary? Według Michaela Shermera odpowiedź kryje się w warunkach, w jakich ewoluowaliśmy; życie na sawannie kilkadziesiąt-kilkaset lat temu, podczas kształtowania się naszego gatunku, z pewnością obfitowało w śmiertelnie niebezpieczne sytuacje. Jeśli myśliwy, słysząc w zaroślach podejrzany szelest, zareagował ucieczką, to obojętnie, czy miał do czynienia z prawdziwym zagrożeniem, np. drapieżnikiem, miał szansę przeżyć. Wzięcie więc naturalnego odgłosu, jak np. szelest trawy pod wpływem wiatru, za głos pochodzący od istoty żywej, mógł być przydatny ewolucyjnie. To doprowadziło do promowania przesadnych reakcji na domniemane zagrożenie. Równie przydatne okazać się mogło wyczulenie na widok twarzy; obojętnie czy to człowieka, czy zwierzęcia.

Nie ulega wątpliwości, że jednym z mechanizmów kognitywnych, „wbudowanych” w nasz mózg i umysł jest dopatrywanie się wzorów twarzy nawet tam, gdzie ich nie ma. Mówiąc szerzej: mamy tendencję do wyszukiwania wzorów (zależności) w otoczeniu. Potrafimy odróżnić sztuczne twory od naturalnych (Richard Wiseman mówi nawet o mechanizmie wykrywania obecności osobowej [Wiseman 2012, s. 240]), ale bardzo rozbudowane systemy służące poszukiwaniom wzorów i „sztucznej” działalności, skutkuje jego nadwrażliwością na rozregulowanie: często widzimy zależności tam, gdzie ich nie ma. U zwierząt znakomicie wykazał podobny fakt Skinner: gołębie otrzymujące pożywienie w sposób losowy, zaczęły wykonywać bardzo złożone wzorce zachowań (np. przypominające taniec lub składające się z wielu ruchów sekwencje), kiedy podczas otrzymania pokarmu wykonywały akurat jakąś czynność dodawały go do wzorca zachowań kojarząc ją bezpośrednio z otrzymaniem pokarmu. Podobne wnioski płyną z eksperymentów Pawłowa. Takie zachowanie u ludzi spełnia wszystkie kryteria zabobonu; mechanizm jego powstawania jest podobny jak u zwierząt: czynność, którą robilem, kiedy stało się coś dobrego, musi być bezpośrednio powiązana z tym pozytywnym faktem.

Shermer nazywa takie zachowania polegające na poszukiwaniu wzorów *paternizacją (patternicity)*.

W tym procesie wyróżnia również dwa rodzaje błędów: 1) wynajdywanie wzorów tam, gdzie ich nie ma; 2) nie rozpoznanie prawdziwego wzorca [Shermer 1997, s. 47]. Błędy kognicji typu pierwszego są o wiele mniej szkodliwe w skutkach niż błędy typu drugiego. Te ostatnie mogą się w takich sytuacjach, jak opisana wcześniej historia z dalekiej przeszłości, skończyć śmiercią. Tak więc to w drodze doboru naturalnego wykształciliśmy w sobie silny mechanizm przyjmowania wielu rzeczy w odpowiednich warunkach na wiarę. Ten system jest wrodzony, ale oczywiście wraz z doświadczeniami pojawia się to, w co konkretnie wierzymy. Fizjologicznym ośrodkiem tego mechanizmu jest przedni zakręt obręczy kory mózgowej. Potrafi on się przełączać tak, jak widzimy to podczas doświadczania iluzji optycznych z dwiema możliwościami percepcji (np. możemy zobaczyć konia lub żabę na jednym rysunku). Kiedy wiemy, co powinniśmy widzieć, to trudno nam „przełączyć” się na widzenie innej możliwości. Taki proces – wskazywanie, czego możemy się spodziewać – nazywa się torowaniem. Proces paternizacji działa też na poziomie informacyjnym; nie szukamy tylko wzorców twarzy i nie tylko je widzimy, ale też wyszukujemy działania jakichś sił. Efektem tego jest myślenie typu „ktoś – jakaś inteligencja – musi za tym stać”. Oczywiście daje to podłoże do istnienia wszelkim teorią spiskowym. Eksperyment Jennifer Whitson, polegający na ukazywaniu ochotnikom prawdziwych wzorów, a następnie sugerowanie istnienia prawidłowości w kompletnym szumie informacyjnym, wykazał, że pod wpływem stresu i lęku wzrasta nasza skłonność do wyszukiwania wzorów tam, gdzie ich nie ma. Badanie dotyczyło wpływu na pracowników korporacji poczucia braku kontroli Shermer 1997, s. 84].

Powyższa analiza i wyniki badań, wskazują na mechanizmy, które powodują, że względnie łatwo przychodzi nam wiara w nawet irracjonalne historie. U podłoża tego stanu rzeczy stoi wrodzony mechanizm przyjmowania bardzo wielu informacji na wiarę; jest on także niezbędny

w naszym codziennym funkcjonowaniu, ponieważ wiara jest podstawą wszelkiej ludzkiej działalności.

LITERATURA

1. James W., *Will to Believe*, Nowy Jork 2012.
2. Shermer M., *Why We Believe Weird Things*, Nowy Jork 1997.
3. Wiseman, R. *Paranormalność: dlaczego widzimy to, czego nie ma*, Warszawa 2012.

Віра в когнітивних процесах: чому ми піддаємося ірраціональному

У статті ставляться питання виникнення, розвитку та функціонування когнітивних механізмів, відповідальних за віру. Демонструється також їх роль у формуванні забобного мислення.

Ключові слова: *віра, знання, забобони.*

Вера в познавательных процессах: почему мы находимся под влиянием иррационального

В статье мы поставили вопросы происхождения, развития и деятельности познавательных механизмов, которые отвечают за веру. Мы описали также их роль в суеверном мышлении.

Ключевые слова: *вера, знания, суеверия*

Belief in cognitive processes: Why we believe in irrational

The article describes the issues of origin, evolution and functions of the cognitive mechanisms responsible for our tendency to believe. It is also shows their role in the formation of superstitious thinking.

Key words: *belief, knowledge, superstition.*

Mateusz Kowalski
UŚ, Katowice

ZARYS ANTROPOCENTRYCZNEJ TEORII INFORMACJI

1. Materialistyczne pojęcia informacji

Czas, by przyrzeć się wreszcie jednemu z kluczowych pojęć, bez którego objaśnienie relacji umysł – ciało byłoby nie tylko niepełne, ale praktycznie niemożliwe. Mowa o pojęciu informacji.

Jak zauważają B. Świątczak [Świątczak 2008, s. 33] i U. Żegleń [Żegleń 2003, s. 46], poszczególne dziedziny nauki często sprowadzają pojęcie informacji do aspektu ilościowego. Problem ten został dostrzeżony nie tylko przez filozofów umysłu, lecz również przez przedstawicieli nauk szczegółowych. Nie sposób pominąć tu nazwiska Mariana Mazura, polskiego cybernetyka, który w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych

ubiegłego stulecia pracował nad jakościową teorią informacji. Miała być ona odpowiedzią na dominujące od lat czterdziestych podejście ilościowe, kładące nacisk na problem przekazu (transmisji), prędkości i obliczania zawartości informacji. Mowa tu przede wszystkim o koncepcjach przedstawionych w pracach Hartleya, Shannona i Weavera, z których szczególną sławę zyskała sobie *The Mathematical Theory of Communication* opublikowana w 1948 roku. W dziełach wspomnianych powyżej autorów, jak i wśród kontynuatorów opracowanego przez nich podejścia ilościowego próżno doszukiwać się odpowiedzi na pytanie: czym jest informacja, jaka jest jej natura ontologiczna, semantyczna etc. Nie jest to, rzecz jasna, zarzut pod adresem zwolenników ilościowej teorii informacji. Sam Shannon otwarcie mówił, że ma ona zastosowanie przede wszystkim w inżynierii i naukach technicznych, dla których aspekt semantyczny jest po prostu nierelevantny [zob. Shannon, 1948].

Pytanie „czym jest informacja” pozostawało wciąż otwarte i nie można było pominąć go w naukach inżynierskich, w cybernetyce i naukach przyrodniczych. Jeszcze w latach czterdziestych Norbert Wiener zaproponował jej „negatywną” definicję, twierdząc, że: „Informacja jest informacją, a nie materią ani energią” [zob. Wiener, 1948]. Mimo obecnego tu błędu *idem per idem* wiemy jednak, że informacja ma dla Wienera charakter niematerialny, niefizyczny, co jest pewną istotną wskazówką w rozważaniach nad jej ontologiczną naturą. Wciąż jednak nie mamy jednoznacznej odpowiedzi, czym ona *de facto* jest. Również w późniejszych pracach Wienera, jak choćby *Cybernetyka i społeczeństwo* [Wiener 1960, s. 16] trudno doszukać się definicji, która dałaby pełniejszy obraz tego obiektu badania naukowego. Trudno bowiem orzekać coś na temat jego natury na podstawie stwierdzenia, że: „Informacja jest nazwą treści zaczerpniętej ze świata zewnętrznego, w miarę jak się do niego dostosowujemy i jak przystosowujemy doń swoje zmysły”. Problem tkwi, rzecz jasna, w tym, że *informacja* została tu odniesiona do niezdefiniowanego pojęcia *treści* (*ignotum per ignotum*).

Dużym krokiem w objaśnieniu jakościowego i ontologicznego aspektu informacji były dokonania dwóch polskich cybernetyków – Mariana Mazura oraz jego ucznia Józefa Kosseckiego.

Obaj badacze, mówiąc bardzo ogólnie, pojmowali informację jako relację między elementami danego zbioru. Dla Mazura była ona „[...] związkim między komunikatami tego samego zbioru komunikatów (związkiem między oryginałami lub związkiem między obrazami)” [Mazur 1967, s. 22], przy czym *oryginałem* nazwano tu komunikat znajdujący się na początku drogi przekazu informacji (źródło informacji), *obrazem* zaś każdy komunikat będący na jej końcu (odbiornik/odbiorca). Samo pojęcie *komunikatu* definiuje Mazur jako elementy zbioru obrazów lub oryginałów, między którymi zachodzą relacje-informacje. Komunikat znajdujący się w innym miejscu toru sterowniczego określane jest jako *interkomunikat*. Wreszcie proces przetwarzania (transformacji) jednego zbioru komunikatów w inny to nic innego jak *komunikacja*.

Sposób przejścia komunikatu między zbiorem oryginałów i obrazów określony został przez Mazura jako kod. Istotne jest, czy informacje w obu zbiorach są identyczne czy też nie. W pierwszym wypadku można bowiem mówić o *przenoszeniu* informacji, w drugim – o ich *przetwarzaniu*. Nie należy przy tym, jak sądzę, utożsamiać *przetwarzania*(1) jako elementu procesu komunikacji z *przetwarzaniem*(2) jako wspomnianym powyżej przeciwieństwem przenoszenia informacji.

Koncepcja Mazura tworzona była z myślą o zastosowaniu w badaniach procesów i zjawisk fizycznych (inżynieria, telekomunikacja). Sama informacja jest tu relacją między komunikatami pojmowanymi jako **fizyczny** stan danego zbioru lub, mówiąc bardziej precyzyjnie: „[...] stan fizyczny różniący się w określony sposób od innego stanu fizycznego w torze sterowniczym” [Mazur 1970, s. 34]. Warto dla przejrzystości wywodu podać wspomniany przez autora *Jakościowej teorii informacji* przykład objaśnianych zależności. Zdaniem Mazura przy pomiarze napięcia elektrycznego samo napięcie jest oryginałem. Obrazem jest natomiast przesuwająca się wskazówka woltomierza. „Jeżeli zamiast 1 volta napięcia wynosi 5 voltów,

przy czym przesunięcie wskazówki woltomierza zamiast 20 mm wynosi 100 mm, to informacja, że napięcie jest pięciokrotnie wyższe od jednostki napięcia, jest zawarta zarówno w zbiorze napięć (oryginałów), jak i w zbiorze przesunięć wskazówki woltomierza (obrazów). Kodem jest odpowiedniość między napięciem a przesunięciem wskazówki woltomierza” [Mazur 1967, s. 22].

Można zatem mówić o stosunku, którego stronami są obiekty o charakterze energomaterialnym. Jednakże twórca jakościowej teorii informacji doskonale zdawał sobie sprawę z trudności i rangi zastosowania teorii informacji do procesów psychicznych. Nie był on oczywiście pierwszym badaczem, który dostrzegł semantyczny i pragmatyczny aspekt interesującego nas obiektu badania naukowego. Warto wrócić tu do nazwiska Weavera, który poza technicznym problemem informacji (dotyczącym możliwości przenoszenia znaków i ich dokładności (*accuracy*)) rozpatrywał też kwestię przekazu pożądanego znaczenia znaków (semantyka) oraz wpływu znaków na sposób zachowania się (pragmatyka) [zob. Shannon, Weaver 1949].

Józef Kossecki, uczeń Mazura, usiłował rozszerzyć pole zastosowania pojęcia informacji, które objęłoby także nauki społeczne. Jednakże opracowana przez niego ogólna jakościowa teoria informacji ma charakter nieantropocentryczny. Pozostaje tu bowiem Mazurowskie pojmowanie informacji w kategoriach transmisyjności. Wiąże się to oczywiście z pojęciem tożsamości czy adekwatności informacji (obrazu i oryginału) A i B w różnych miejscach toru sterowniczego, które będą poruszane i dyskutowane w dalszej części pracy.

Wróćmy jednak do problemów informacji na gruncie naturalistycznej filozofii umysłu. Podobnie jak w naukach przyrodniczych i matematyce pojęcie informacja jest bytem obiektywnym (istniejącym niezależnie od podmiotu) i przenoszonym przez pewne nośniki. B. Świątczak zauważa, że „[...] informacja jest zewnętrzną i relacyjną własnością sygnału” [Świątczak 2008, s. 37], zdobywanie informacji zaś „[...] sprowadza się do odkrywania zależności przyczynowo- nomologicznych, w jakich znajdował się lub

znajduje określony sygnał [...]. Znajomość fizycznej formy sygnału jest jednym z warunków koniecznych odtworzenia informacji, którą on przenosi” [Świątczak 2008, s. 38].

Trudno oprzeć mi się wrażeniu, że z przytoczonych wyżej definicji wynika (implicite), że uzyskanie rzekomo obiektywnie istniejącej informacji jest zależne od wiedzy podmiotu poznającego. Jeśli wiedza jest ontologicznie czymś innym niż informacja, to czym ona jest? Tego autor *Treści umysłu* nie wyjaśnia.

Przyjrzyjmy się kolejnemu fragmentowi cytowanej powyżej książki: „Im lepsza **znajomość** typowych związków przyczynowych, w jakich partycypuje sygnał należący do danego typu fizycznego, tym większa szansa na zdekodowanie informacji, którą ten sygnał niesie [...]. Jeżeli **wiem**, w jaki sposób powstaje sygnał w oscyloskopie, jeżeli **znam** przyczynę powstawania sygnału na ekranie oscyloskopu, to daje mi to szansę odczytania informacji, która pojawia się na ekranie. Cała trudność w dekodowaniu informacji sprowadza się zatem do umiejętności odtworzenia zależności przyczynowych, w jakich znajdował się lub będzie znajdował się dany sygnał, na podstawie (między innymi) pewnych wewnętrznych cech sygnału [pogrubienia moje – M.K.]” [Świątczak 2008, s. 39]. Jak sądzę, obiektywny charakter informacji jest tu trudny do utrzymania. Czym bowiem informacja różni się od fizycznego sygnału, skoro zdolność jej uzyskania/zdekodowania jest reakcją podmiotu na ten sygnał? Doszukiwanie się praw i zależności, wiedza na temat fizycznej struktury sygnału etc. są zdolnościami poznawczymi człowieka, a nie immanentną cechą przedmiotu poznania. Informacja może zaistnieć tylko w odniesieniu do ludzkiej kompetencji – wiedzy.

Trudno mi w powyższym kontekście zgodzić się z zasadnością kolejnego, przytoczonego przez B. Świątczaka przykładu, który ma być potwierdzeniem, że informacja jest zewnętrzną cechą sygnału (jego treścią szeroką): „Dźwięk dzwonka do drzwi może przenosić informację o tym, że przyszedł listonosz, a w innym wypadku o tym, że nastąpiło zwarcie w przewodach elektrycznych, do których podłączony jest dzwonek. Jeżeli

ten sam stan fizyczny w jednej sytuacji może być sygnałem przynoszącym informację X, a w innej sytuacji może być sygnałem przynoszącym informację Y [...], to z całą pewnością informacja nie może być wewnętrzną właściwością sygnału. Jeżeli takie same sygnały mogą przynosić różne informacje ze względu na pewne okoliczności zewnętrzne, to oznacza, że informacja jest własnością zewnętrzną sygnału”. Uważam, że informacja nie jest ani zewnętrzną ani wewnętrzną własnością obiektywnego sygnału fizycznego i odrzucam stanowisko eksternalistów głoszące, że informacja (czy baza treści informacyjnej) może być lokowana poza systemem poznawczym (poza człowiekiem). Odrzucam ponadto założenie o transmisyjnym charakterze informacji, które sprzeczne jest z przyjętym przeze mnie stanowiskiem relacjonistyczno-antropocentrycznym, gdzie informacja może być pojmowana wyłącznie jako jedna z funkcji ludzkiego doświadczenia – o czym dalej.

2. Antymaterialistyczne spojrzenie na relację umysł-ciało

Zarówno monizm, jak i materializm naturalistyczny traktuje fizykarność umysłu (i świata) jako fundament ontologiczny. Ontologia urasta też tu do miana filozofii pierwszej. Jest to – w pewnym sensie – aksjomat ujęć materialistycznych i naturalistycznych, co starałem się przedstawić we wcześniejszej części pracy. Jednak naturalizm, o czym niejednokrotnie wspominają jego oponenci, ma szereg metodologicznych ograniczeń. Czy materia (mózg, neurony etc.) może faktycznie myśleć i czuć?

Stanisław Judycki w jednym ze swoich artykułów podjął polemikę z dwoma głównymi stwierdzeniami materialistów, w świetle których:

1. materialny mózg (sieci neuronów) może posiadać zdolność myślenia i odczuwania (mózg jest podmiotem świadomości);
2. to, co mentalne, może zostać sprowadzone do tego, co fizyczne.

Argumentem naturalistów potwierdzającym prawdziwość pierwszego stwierdzenia jest ogromna komplikacja struktury centralnego układu nerwowego, która dzięki swojej złożoności strukturalnej umożliwia powstanie stanów świadomościowych oraz treści mentalnych. Zdaniem Judyckiego argument ten jest nie do utrzymania, jeśli spojrzymy na ten

problem z antropocentrycznego punktu widzenia. Okazuje się bowiem, że terminy *komplikacja* czy *złożoność* są jedynie znakami odnoszącymi się do pojęć funkcjonujących w ludzkim obrazie świata. Należy zatem umieszczać je nie w aspekcie ontologicznym, jako własności obiektywnie istniejącego bytu (materialnego mózgu), lecz w semantycznym – jako sposób opisu świata naszego doświadczenia [Judycki 2005, s. 142-158].

Co do drugiej tezy naturalistycznej również nie ma zgody. Zarówno Judycki, jak i przywoływany przez niego Plantinga wątpią w możliwość utożsamienia myśli z wykazywaną przez aparaturę badawczą aktywnością konkretnych obszarów mózgu. Otóż zależność sfery mentalnej od fizycznej (neuronalnej) nie dowodzi jeszcze ich identyczności [Judycki 2005, s. 142-158].

Stanowisko S. Judyckiego, zdecydowanie bliższe przyjętemu przeze mnie, niż poglądy naturalistów (zwłaszcza redukcjonistów), popada jednak w antymaterialistyczną skrajność. „Mózg, który posiadamy, jest w stanie przyjmować miliardy stanów, lecz w tej całej swojej komplikacji może być raczej podobny do motka wełny poplątanego przez kota i tak samo, jak motki wełny nic nie rozumieją, tak też i nasz mózg nic nie myśli i nic nie rozumie – mimo tego, że jest bardzo skomplikowany” [Judycki 2005, s. 142-158]. Jeśli mózg nie myśli, to co? Warto zwrócić uwagę, że aby uznać opinię S. Judyckiego, należałoby przyjąć określoną w ramach jego teorii definicję myśli, a tej w przytoczonym artykule nie znalazłem.

W moim przekonaniu, mimo istotnych argumentów przeciwko materialnej naturze myśli, nie sposób w zupełności odrzucić hipotezy o fizycznej podstawie sfery mentalnej. Jednakże problem ten jest – przynajmniej obecnie – nie do rozwiązania, jeśli przyjmiemy za punkt wyjścia obiektywistyczną ontologię. Owszem, nic nie stoi na przeszkodzie, by przyjmując założenia emergentyzmu, twierdzić, że informacja (od fizycznego do świadomościowego piętra opisu struktury umysłu), treść czy myśl ludzka to superwenientny byt, wtórny w stosunku do swojej bazy. Ale jaką wartość wyjaśniającą będzie miała podobna definicja dla nauk zajmujących się szeroko rozumianą sferą psychiczną i semiotyczną? Mówiąc

słowami M. Preyznera, „[...] to tak, jakby ktoś zamiast księżniczki i grochu w bajce zaczął badać księżniczkę lub babę i groch – choć niewątpliwie na relacji autentycznego grochu i jego stosunku do ciała ludzkiego oparta jest cała intryga tej bajki!” [Preyzner 1993, s. 240].

Donald Davidson w swoich pracach głosił przekonanie, że świat ma jedną ontologiczną naturę – fizykalną. Zdarzenia i obiekty składające się na świat zewnętrzny mogą i są różnorodnie opisywane przez poznające podmioty. Różnorodność świata jest zatem wynikiem różnorodności, którą podsuwa nam język. Stanowisko to stało się jedną ze stron sporu o istnienie schematów pojęciowych, który Davidson toczył z relatywistami językowymi. Zastanawiające jest jednak, dlaczego Davidson uczynił ze zdarzeń obiektywnie istniejące byty. Dlaczego nie pozostawił ich w sferze noumenalnej, jak czynił to Kant, traktując je jako pojęcia zawarte w ludzkim obrazie świata. Co zaważyło na „uprzywilejowaniu” zdarzeń i obiektów? Tego Davidson nie wyjaśnia.

Naturaliści i fizykaliści, czyniąc z ontologii filozofię pierwszą, nie zwracali uwagi na to, że opis rzeczywistości (każdego jej elementu) możliwy jest tylko z konceptualno-semiotycznego poziomu jej oglądu. Usiłując położyć pomost między dziedzinami ciała i umysłu, rozpoczynali swoją pracę zawsze od strony ciała (materii). Stąd też informację uznawano za zjawisko fizyczne. Obierając ten kierunek analizy, łatwo zapomnieć, że to język dostarcza nam całą paletę dyskursów, które stosujemy do opisu obiektu badania naukowego – również w naukach przyrodniczych. Jeśli – podobnie jak ja – przyjmuje się antropocentryczny punkt widzenia, to trzeba pogodzić się z tym, że obraz świata fizycznego jest częścią ludzkiego (konceptualno-językowego, kulturowego) obrazu rzeczywistości, stanowiącej *rzecz dla nas*. Zgadzam się z Davidsonem, że nie sposób opisać sfery mentalnej w języku fizyki czy nauk przyrodniczych. Popieram głoszony przez niego dualizm pojęciowy. Odrzucam natomiast przekonanie o obiektywnym istnieniu zdarzeń i o ich *stricte* fizycznej naturze, wybierając tym samym przeciwny kierunek rozważań – od umysłu do ciała.

Antropocentryczny punkt widzenia odrzuca, rzecz jasna, nadrzędność ontologii względem teorii poznania. Ontologię można budować jedynie z perspektywy obrazu świata (który kształtuje się w ramach społecznego, językowego, kulturowego doświadczenia) i w granicach systemu poznawczego. Jest to naturalna aporia, uniemożliwiająca poznanie innego świata niż świat możliwego doświadczenia. W jaki sposób można orzekać o fundamentach rzeczywistości, wierząc, że dostępne są nam zjawiska/obiekty wykraczające poza nasze doświadczenie (jak czynił to Davidson w wypadku *zdarzeń*)?

Zastanówmy się zatem, jak w powyższym kontekście zdefiniować pojęcie informacji. Otóż informacja – w przeciwieństwie do tego, co głoszą fizykaliści i naturaliści – nie ma w moim przekonaniu charakteru fizycznochemicznego (energomaterialnego) i transmisyjnego, lecz jest tworzona w ramach działalności **systemu poznawczego**, który pojmuję tu jako relację **umysł – mózg**.

Informacja jest, w moim przekonaniu, konstituowana przez umysł dzięki jego zdolności różnicowania pola doświadczenia. Takie operacje poznawcze, jak abstrahowanie, analiza i synteza doświadczanych obiektów jest *de facto* wynikiem postrzegania różnic w otaczającej nas rzeczywistości. Różnica, którą z ontycznego punktu widzenia jest informacja, jest bytem negatywnym, a jako taka nie może istnieć w sposób absolutny, *sama w sobie*. Jak zauważa O. Leszczak: „Konstituują ją inne, odmienne od niej byty, a jeszcze precyzyjniej – konstituuje ją sam fakt odmienności” [Leszczak 2012, s. 765].

Bytowanie informacji w umyśle musi wiązać się z pewnym substancjalnym podłożem, które stanie się warunkiem istnienia wszelkich procesów informacyjnych. Otóż w ramach ludzkiej działalności doświadczeniowej, będącej aktywnością podmiotu, która prowadzi do konstituowania rzeczywistości w ramach systemu poznawczego, kształtuje się wspomniane przeze mnie substancjalne podłoże bytów informacyjnych w postaci:

- a) **duratywno-potencjalnej** wiedzy o rzeczywistości możliwego doświadczenia – systemu algorytmów zachowania, pojęć, utrwalonych wyobrażeń etc.
- b) **aktualnej realizacji (*hic et nunc*)** wybranych elementów tejże wiedzy – w postaci myślenia, tzw. przetwarzania informacji.

Płaszczyzna substancjalna bytów informacyjnych jest warunkiem pojawienia się w naszym doświadczeniu wszelkich procesów informacyjnych, czyli czynności, których obiektem jest dany element z płaszczyzny substancjalnej. Zdaniem O. Leszczaka: „Każdy byt procesualny (czyli każde bytowanie informacji) powinien posiadać co najmniej trzy charakterystyki typologiczne – **esencjalną** (powiązaną z istotą czynności informacyjnej, czyli charakterem relacji informacyjnej pomiędzy jej podmiotem a przedmiotem), **teleologiczną** (powiązaną z celem informacyjnej czynności) oraz **kauzalną** (związaną z siłami napędowymi i motywami genetycznymi, które ów proces pobudziły do życia)” [Leszczak 2012, s. 766]. Ze względu na charakterystykę esencjalną O. Leszczak wyodrębnił dwa zasadnicze typy procesów informacyjnych: a) **podmiotowe**, do których zaliczają się zarówno **akty woli** (jak popędy, pragnienia, chęci czy planowanie), jak i **akty emocjonalne** (reagowanie, wartościowanie, ocenianie), oraz b) **przedmiotowe**, do których należą przede wszystkim **akty sensoryczne** (odczuwanie, percypowanie, wyobrażanie) oraz **akty kognicji** (łączenie w całość, parcelacja, wyodrębnianie etc.).

Teleologiczna charakterystyka procesów informacyjnych wiąże się z realizacją dwóch zasadniczych celów intencjonalnych, jakie człowiek realizuje w ramach doświadczeniowej działalności. Pierwszym z nich jest zrozumienie i oswojenie otaczającej nas rzeczywistości (relacja JA – ŚWIAT), drugim natomiast korelacja szeregu indywidualnych doświadczeń (poszczególnych ludzi) w ramach szerszej, społecznej działalności (relacja JA – INNI). „Każdy z tych celów wymaga innych narzędzi informacyjnych. Oddziaływanie na świat wymaga stosowania raczej procesów pojęciowych (czyli myślenia racjonalnego), natomiast oddziaływanie na innego człowieka – refleksji emocjonalnej. Dlatego właśnie dziedziny naszego życia, których

celem jest poznanie i oswojenie świata, można określić jako dziedziny doświadczenia racjonalnego, a informację, która służy temu celowi – informacją racjonalną, natomiast dziedziny, których celem jest stworzenie wokół siebie bezpiecznego otoczenia społecznego, określamy jako dziedziny emocjonalne, zaś informacje wykorzystywane w tym celu nazywamy informacjami emocjonalnymi” [Leszczak 2012, s. 770].

Ostatnia z wymienionych charakterystyk każe rozróżnić procesy informacyjne ze względu na ich źródło – leżące w świadomości konkretnej jednostki bądź poza nią (w świecie zewnętrznym, w psychice innych ludzi oddziałujących na nas w społecznym doświadczeniu). Pierwszy typ procesów informacyjnych będzie miał najczęściej charakter twórczy, drugi – zwykle stereotypowy lub odtwórczy.

Przytoczona typologia bytów informacyjnych jest, rzecz jasna, jedną z możliwych. W tym miejscu chodzi przede wszystkim o zwrócenie uwagi na to, że – w sposób mniej lub bardziej świadomy – szukając fizjologicznych (neurologicznych) fundamentów informacji, zawsze wychodzimy od konkretnych danych ludzkiego doświadczenia, które opisujemy jako przeżycie, emocje, wrażenie, myśl, chęć etc. Co więcej fizyczność czy energomaterialność są niczym innym jak pojęciami konstytuowanymi w ludzkim obrazie świata. Są po prostu „charakterystykami” obiektów ludzkiego doświadczenia, które – w przeciwieństwie do tych, które określamy jako informacje – mają charakter pozytywny. Warto więc zauważyć, że pojęcie energomaterii również jest bytem informacyjnym (informacją o energomaterii). Stąd też cała wiedza o rzeczywistości (rzeczywistość naszego doświadczenia) dostępna jest nam wyłącznie jako informacja. W moim przekonaniu powstaje ona wskutek reakcji systemu poznawczego na zmiany stanów zachodzących w jego obrębie, przy czym informacja przynależna jest do sfery umysłu, a nie mózgu, który jest z nią jedynie skorelowany.

Na czym polega wspomniana tu korelacja i jak ona przebiega – nie jestem w stanie stwierdzić z całą pewnością. Mogę jedynie przypuszczać, że odpowiedzi dostarczą nam w przyszłości interdyscyplinarne badania,

pozwalające zestawić psychologiczne i semiologiczne rozważania nad procesami informacyjnymi z prędko postępującymi badaniami nad plastycznością mózgu oraz nad tzw. śladami pamięciowymi (engramami).

Engramy definiowane są zwykle jako trwale zmiany w układzie nerwowym (przede wszystkim w obrębie połączeń synaptycznych) wywołane przez jego chwilowe pobudzenia. Ślad pamięciowy jest fizycznochemiczną strukturą utożsamianą przez neurobiologów z reprezentacjami mentalnymi konkretnych przeżyć, doznań, wspomnień, nabytych umiejętności etc. Sądzę, że nie popełnię błędu, uogólniając wymienione tu stany podmiotu do pojęcia **wiedzy**, która z kolei ściśle wiąże się z **pamięcią**.

Zachowując stanowisko dualistyczne, nie mogę, rzecz jasna, przystać na propozycję monizmu fizykalistycznego (w którego duchu definiuje engram np. J. Vetulani [Vetulani 2006] czy M. Liguz-Lęcznar [Liguz-Lęcznar 2014]. W myśl tego stanowiska należałoby utożsamić ludzką wiedzę bądź to z określonymi strukturami neuronalnymi, bądź też z chemiczną aktywnością zachodzącą w tychże strukturach. Zaznaczyłem powyżej, że pojęcie informacji traktuję jako domenę umysłu, a nie mózgu. Sądzę jednak, że proponowana przeze mnie definicja informacji jako reakcji systemu poznawczego na zmiany zachodzące w jego obrębie pozwoli uniknąć dyskusji nad pewnym aspektem kauzalnym objaśnianego problemu. Co było pierwsze? Energomaterialny bodziec czy myśl ludzka? Czy ludzką myśl może wywołać jedynie fizjologiczna aktywność mózgu (i czy w ogóle fizyczny proces może wywołać niefizyczny skutek), czy może odwrotnie – to informacja pobudza konkretne procesy energomaterialne (np. podczas aktu hipnozy, w wypadku efektów placebo i nocebo). Problem ten jest niewątpliwie intrygujący. Zastanawiam się jednak, czy nie jest to próba odpowiedzi na pytanie, co było pierwsze – jajko czy kura?

LITERATURA

- Judycki S., *Dwa argumenty przeciwko naturalizmowi*, [w:] *Diametros*, nr 3, 2005.
Leszczak O., *Procesy informacyjne: myślenie – semioza – dyskurs*, [w:] Książka, biblioteka, informacja. Między podziałami a wspólnotą. III, Kielce 2012, s.765-780.

- Liguz-Lęcznar M., *Oslabienie sprawności poznawczej w starzeniu. Przyczyny i mechanizmy neurobiologiczne*, [w:] Gerontologia Polska, 2014, 3.
- Mazur, M., *Informacja, dezinformacja, pseudoinformacja*, [w:] Argumenty, 1967, nr. 22 (468).
- Preyzner M., *Status tekstów uznawanych za językoznawcze*, [w:] Językoznawstwo synchroniczne i diachroniczne, Warszawa 1993.
- Shannon, C., *The Mathematical Theory of Communication*, Reprinted with corrections from The Bell System Technical Journal, Vol. 27, pp. 379–423, 623–656, July, October, 1948.
- Shannon C., Weaver, W., *The Mathematical Theory of Communication*, Urbana 1949.
- Świątczak B., *Treści umysłu*, Toruń 2008.
- Vetulani J., *Pamięć: podstawy neurobiologiczne i możliwości wspomagania*, [w:] Farmakoterapia w psychiatrii i neurologii, 2006, 1, s. 7-12.
- Wiener N., *Cybernetics or Control and Comunication in the Animal and the Machine*, New York, Wiley, 1948.
- Wiener N., *Cybernetyka i społeczeństwo*, Warszawa 1960.
- Żegleń U. *Filozofia umysłu. Dyskusja z naturalistycznymi koncepcjami umysłu*, Toruń 2003.

Нарис антропоцентричної теорії інформації

У статті зроблена спроба представити план антропоцентричної теорії інформації на тлі сучасного підходу до проблеми розум – тіло, котра розглядається як на рівні філософії розуму, так і у світлі нейронаук.

Ключові слова: *інформація, антропоцентризм, розум.*

Очерк антропоцентрической теории информации

В статье предпринята попытка представить план антропоцентрической теории информации на фоне современного подхода к проблеме ум – тело, рассматриваемой как на уровне философии разума, так и в свете нейронаук.

Ключевые слова: *информация, антропоцентризм, разум.*

Outline of an anthropocentric theory of information

The article is an attempt to present an outline of the anthropocentric theory of information against the background of the modern approach to the body-mind problem both in the philosophy of mind and the neurosciences.

Keywords: *information, anthropocentrism, mind*

Paulina Machulska
UJK w Kielcach

JĘZYK POTOCZNY A MYŚLENIE POTOCZNE

W niniejszym artykule zostanie podjęta próba określenia zależności między potocznym myśleniem, a językiem potocznym. Postaramy się odpowiedzieć na następujące pytania: *Czym jest język potoczny? Czym się charakteryzuje? Co to jest myślenie potoczne? Jakie są jego cechy charakterystyczne? W których typach dyskursu można spotkać się z językiem potocznym i myśleniem potocznym?*

Na początku naszych rozważań warto zwrócić uwagę na znaczenie terminu „potoczny”. Badając kategorię potoczności można spotkać się z następującymi frazami: *nazwa potoczna, język potoczny, mowa potoczna, termin potoczny*, mówimy o *stylu potocznym (potocznym stylu językowym), potocznym doświadczeniu, komunikacji potocznej, potocznym charakterze* jakiegoś zjawiska, że ktoś posiada *potoczną wiedzę*, lub że *coś jest potocznie nazywane* w jakiś sposób.

W „Wielkim Słowniku Języka Polskiego” W. Doroszewskiego słowo „potoczny” określa się następująco: „1. często, stale się zdarzający, często, na co dzień, powszechnie używany, stosowany, spotykany; codzienny, pospolity, zwyczajny (...) 2. daw. a) dokonywany mimochodem, przy okazji czego innego; nieoficjalny (...) b) łatwo się toczący; płynący”. [Doroszewski, *Potoczny*, [w:] *Wielki Słownik...*] B. Witosz w artykule „Potoczność jako wartość w dzisiejszej kulturze” zauważa, że określenia, które mieszczą się w polu semantycznym przymiotnika *potoczny* i które są najczęściej przywoływane jak w dyskursie naukowym czy słownikach, tak i w niespecjalistycznych wypowiedziach współczesnych użytkowników polszczyzny to: *codzienny, pospolity, zwyczajny, powszechny, błahy, banalny* [Witosz, 2007, s.11]. Tym samym autor zwraca uwagę na problem pejoratywnego charakteru tego określenia. W niniejszym artykule „potoczny” (tak

w kontekście myślenia, jak i języka) będzie rozumiany jako „codzienny”, „pospolity”, tj. taki, który jest charakterystyczny dla każdego człowieka.

Czym jest język potoczny?

Jak podaje słownik języka polskiego: język potoczny to „wariant języka używany w codziennych sytuacjach życiowych” [*Język potoczny*, [w:] *Słownik języka...*]. J. Warchała twierdzi, iż język potoczny jest: „(...) mniej staranny, mniej zdyscyplinowany (...) niski stopień normatywności można by uznać za cechę definicyjną (...)” [Warchała, 2003, s.13.]. W kontekście naszych rozważań oba sformułowania są poprawne, lecz ogólne.

Język potoczny w naszych rozważaniach to podstawowa odmiana języka, będąca pierwotną dla każdego z rodzimych użytkowników języka (każdego z rodzimych, gdyż wyróżniamy tu również obcokrajowców, którzy ucząc się języka obcego przeważnie w pierwszej kolejności opanowują jego literacką odmianę). Językiem potocznym posługują się zarówno pracownicy fizyczni, jak i intelektualiści. Nie ma tu ograniczeń, co do płci, wieku, czy wykonywanego zawodu.

Czym się charakteryzuje język potoczny?

Język potoczny w literaturze przedmiotu utożsamiany jest przede wszystkim z ustnym wariantem języka. Niemniej jednak ten typ języka realizowany jest zarówno w formie ustnej, jak i pisanej – dzięki spopularyzowaniu elektronicznej formy komunikacji mamy do czynienia z nim na blogach, czatach, podczas komunikacji za pomocą wiadomości sms czy komunikatorów internetowych.

Zarówno ustny wariant, jak i wariant pisemny wykazują się większą swobodą, niż jest to w normie poprawnościowej. Wiąże się to z mniejszą dbałością użytych struktur gramatycznych, doboru leksyki. Charakteryzuje się skłonnością do chaosu w konstrukcjach oraz licznych powtórzeniach. Głównym celem jest skupienie się na skuteczności przekazu. W związku z tym można spotkać się z frazami: *dostaniesz w mordę* zamiast *pożałujesz tego*, *gadaj* zamiast *mów*, *dawaj* zamiast *daj mi*, *wyskakuj z kasy* zamiast *oddaj mi pieniądze*, co sprawia, że komunikat jest bardziej bezpośredni.

Podczas komunikacji pisemnej liczy się zarówno skuteczność, jak i szybkość przekazania informacji, co wiąże się z pomijaniem podczas pisania znaków diakrytycznych (*ide spac, czesc!, daj spoko!*), wielkich liter (*jutro dam ci; zuzanna polka mieszkajaca w polsce chlopak polak mieszkajacy w angli*), stosowania połączeń literowo-liczbowych (*3msię* - wariant *3maj się*, który okazuje się być w części przypadkach za długi; *4U* - *For you*, *pRz3pR45b4m* - przepraszam, *trW4ć* - trwać) lub połączeń literowo-liczbowo-znakowych (*Bu\$ke@* - buźka, *Dl4* - dla, *bO()Ss!* - Boże!), ekonomizacja lub pelen brak znaków przestankowych (*Nie przetlumaczysz ze konczy sie nalezy sie; najlepsza szkola to kontakt z kims kto nie mowi w twoim jezyku bo wiesz na kursach uczysz sie jakichs bzdetow*).

Leksyka w obrębie języka potocznego przesiąknięta jest wulgaryzmami oraz slangiem (*zmiataj stąd, spadaj, zmywamy się*). Dobór środków jest uwarunkowany pragmatyką sytuacji.

Cechą charakterystyczną są również wtrącenia: (*no*) *wiesz, fajnie, prawda*, również wulgarne (*no i co ja wtedy, kurwa, zrobię; no więc, kurwa, siedzimy i chlejemy; I wtedy, kurwa, dzwoni telefon*).

Ponadto w obrębie języka potocznego popularne jest skracanie form, co wiąże się z coraz popularniejszą tendencją do ekonomizacji w języku (*dożo* - do zobaczenia, *nara* - na razie, *cho no zoba* - chodź no zobacz).

W ramach języka potocznego, w szczególności w języku młodzieży zauważa się również tendencje do kreacji nowych jednostek językowych. Dane zjawisko wyraża się poprzez, m.in. zapożyczenia z języków obcych (przede wszystkim z języka angielskiego): *sorry, by the way, true story, what the fuck?!, I don't care, bitch please, challenge accepted*, które zostały zachowane z oryginalną pisownią lub w formie spolszczonej zapisu: *niusy, frendżon, hejt, jutub, skeriny, czeleńdż akcepted*. Pojawiają się również przypadki fraz-hybryd, które zachowały swoją oryginalną pisownię i uzupełnione zostały polskimi elementami, np.: *I don't, kurwa, care* lub *looknij no*.

Mamy również niekiedy do czynienia z grą styli o charakterze naśmiewczym, np. *Zacny suchar milordzie; Jasnie pan raczy wątpić? Raczysz pierdolić sir?*

W formie pisanej występuje również użycie formy fonetycznej: *czej...myśle* – czekaj, myślę, *asssienaebałam* - ale się najebałam, *będę potrzebował* – bende poczebował.

Co to jest myślenie potoczne?

Myślenie potoczne, przez niektórych badaczy określane również jako *myślenie zdroworozsądkowe* jest to proces umysłowy, w wyniku którego powstaje wiedza (nie tylko wiedza potoczna), który szuka odpowiedzi wyłącznie na pytania instrumentalne o cele praktyczne: zaspokojenie życiowych i witalnych potrzeb, wyjaśnienie oraz zrozumienie mechanizmów funkcjonowania otaczającego świata, a także określenie podstawowego systemu wartości, który pomoże je osiągnąć - jak widać myślenie tego typu na pierwszym miejscu stawia pragmatyczność działań.

Czym charakteryzuje się myślenie potoczne?

J. Warchała w swojej książce „Kategoria potoczności w języku” wyróżnia 5 zasad myślenia potocznego:

1. Zasada generalizacji prostych doświadczeń życiowych – brak analizowania i zgłębiania problemu, np. wniosek *Choroby biorą się z brudu* jest wyciągnięty na podstawie prostych codziennych obserwacji.

2. Zasada stosowania schematu odniesienia – obserwacja świata i pierwsze doświadczenia są źródłem wiedzy pierwotnej, np. *Ogień jest gorący* – wniosek na podstawie doświadczenia sensorycznego.

3. Zasada myślenia antropocentrycznego – człowiek zawsze postrzega otaczający go świat z punktu widzenia „ludzkiej perspektywy” z uwzględnieniem czynnika czasowego i przestrzennego.

4. Zasada ukonkretniania abstrakcji – tworzenie potocznych metafor w celu skonkretyzowania tego, co niekonkretne i niematerialne, np. *splonąć ze wstydu* (bardzo się zawstydzić).

5. Zasada typizacji – patrzenie na pewne obiekty przez pryzmat reprezentantów „typowych” dla danej grupy, np. klon, dąb i sekwoja są zaliczane do grupy drzew na podstawie cech typowych: ma pień, koronę, korę, liście, zielone, rośnie itp.

Zasady te jednak nie wyczerpują wszystkich możliwości w obrębie myślenia potocznego. Oprócz powyższych można ponadto zaobserwować:

1. Postawa bierno-wroga: bierniej, ponieważ prawdy ogólnie uznane traktuje jako niepodważalne, a wroziej wobec krytyki oraz zmian stanu obecnego. Myślenie potoczne jest zamknięte na krytykę i inne punkty widzenia, nie jest również skłonne do kwestionowania powszechnych prawd, powoduje to zakłócenie złudnego poczucia stabilizacji oraz naruszenie sfery komfortu.

2. Porządek i ład wewnętrzny – każdy element powinien mieć swoje miejsce. To, co narusza dany porządek w systemie potocznym i narusza jego harmonię jest od razu odrzucane, bądź wyrzucane całkowicie z systemu. W myśleniu potocznym wszystko powinno mieć swój początek – nic nie może powstać z niczego. Warto zwrócić uwagę na ten moment, gdyż w tym miejscu ujawnia się rola zdrowego rozsądku w kreowaniu indywidualnej rzeczywistości potocznej.

3. Zdroworozsądkowość – zdrowy rozsądek, nieakceptujący sprzeczności, niejasności oraz zakrętów pojęciowych, jeśli takie napotyka – eliminuje je, lub doprowadza do bardziej akceptowalnej formy. Zdroworozsądkowość, która ma specyficzny charakter – nie jest to ta sama naukowa zdroworozsądkowość (opierająca się na falsyfikacji i weryfikacji faktów, ciągłym krytycznym poszukiwaniu prawdy. Potoczna zdroworozsądkowość ma specyficzny charakter – opiera się na sprawdzonych (przez poprzedników) rozwiązaniach, utartych, tradycyjnych i schematycznych zachowaniach, uważanych za uniwersalne i „skuteczne”.

4. Wiedza ogólnie znana – opieranie się i kierowanie się w działalności „wiedzą ogólnie znaną i ogólnie poważaną” - oczywistości znane wszystkim, teorie powszechnie uznane (tzw. głos ogółu), źródłem których są kodeksy moralne, religia, autorytety, ale również wierzenia, zabobony i przesady (przekazywane z pokolenia na pokolenie w formie przysłów, porzekadeł, zaklęć, magicznych formuł osławiających rzeczywistość). W końcu źródłem wiedzy też może być instynkt (tzw. głosy instynktów, intuicja). Niniejsza zasada wiąże się jednak z szeregiem zagrożeń, takich jak: zaspokajanie się

półprawdami, strzępkami wiedzy, prawdami banalnymi, generalizacja na bazie skąpych informacji, zaufanie autorytetom i nieanalizowanie oraz niekwestionowanie informacji.

5. Pragmatyzm – jak było to wspomniane powyżej myślenie potoczne na pierwszym miejscu stawia praktyczność: każdy z elementów powinien mieć swoje przeznaczenie – ma być użyteczny, jeśli takim nie jest – ulega eliminacji. Stąd też w myśleniu potocznym spotkamy się z niechęcią poznania prawdy, gdyż przede wszystkim interes motywuje poglądy.

6. Powtarzalność – rytuały, stereotypy, przyzwyczajenia, schematy, sztampy, tradycje.

7. Prostota – uproszczenia myślowe i pojęciowe, maksymalne uproszczenie również zawiera się w widzeniu świata „czarno-białym” (metafora Ossowskiej) Brak wartości pośrednich, np.: *Albo się to kocha, albo nienawidzi.*

8. Stalość i stabilizacja - lęk przed innowacjami oraz nowościami, lubowanie się w utartych schematach i stereotypach, z których korzysta się arefleksyjnie.

9. Wygoda intelektualna - Odrzucanie rzeczy trudnych, niekiedy tłumaczona jest brakiem cierpliwości, by się z nimi męczyć. Wygoda intelektualna to także rozpatrywanie zagadnienia jednostronnie, obstając przy swoich poglądach, które nierzadko są stanowcze i dogmatyczne (stanowczość tłumaczona jest jako oznaka tłumienia lęku przed niewiadomym). Również chwytnie się bez namysłu zasad, ku którym „czuje się” skłonność, brak zrozumienia (lub chęci zrozumienia) dla przeciwników poglądowych, szukanie poglądów, które będą popierać nasze stanowisko – które będą wygodne, zgodne z naszym interesem, uczuciami jest wyznacznikiem wygody intelektualnej – jest to poszukiwanie komfortowej pozycji w dyskusji poprzez posiadanie argumentów „na każdą okazję”. Nierzadko argumentem w sporze może być tekst precedensowy:

- to dla mnie za drogo...

- to sobie dupę kotłkiem zabił!

- Jeśli nie poradziliśmy sobie z USA, to napewno nie poradzimy sobie z Koreą. Są sto razy lepsi od jakiejś Brazylii czy USA.

- *Idź sobie d**e papierem ściernym podetrzyj a głupot tu nie pie****. Korea lepsza od Brazylii?? Chyba w ping pongu.*

10. Postawa oceniająca - nieustanne wartościowanie, nawet jeśli coś jest nieporównywalne jest traktowane w kategoriach lepsze/ gorsze.

W których typach dyskursu można spotkać się z językiem potocznym i myśleniem potocznym?

Myślenie potoczne, czyli to, w jakich kategoriach pojmowany jest otaczający świat, ma swoje odzwierciedlenie w języku. Najbardziej będzie to zauważalne w języku potocznym, zauważa się to w komunikacji codziennej. Niemniej jednak coraz częściej elementy potoczności przenikają do innych sfer: biznesu, mediów, nie wspominając już o obecności w literaturze, co jest z punktu widzenia nauk humanistycznych w dzisiejszych czasach jest sprawą bezsporną.

Jak podkreśla M. Kita w swoim artykule „Gra funkcjami w języku potocznym”: „Potoczność weszła bowiem w takie domeny – poza literaturą piękną: publiczne wypowiedzi polityków, ekonomistów, gwiazd show biznesu, naukowców itp., reklama, język prasy, język ludzi Kościoła, publiczny i wewnętrzkościelny, np. homilie, działalność katechetyczna.” [Kita 2007, s.33.]

Myślenie potoczne realizowane jest w każdym typie dyskursu i w każdym z nich jest narzędziem podstawowym. Język potoczny natomiast może również funkcjonować we wszystkich typach dyskursu, lecz z różnym natężeniem. W dyskursie codziennym (bycie) język potoczny jest dominującym narzędziem, w pozostałych typach dyskursu mamy z nim do czynienia zazwyczaj w komunikacji nieoficjalnej w ramach konkretnego dyskursu (nauka, filozofia, sztuka, ekonomia, polityka).

Takim przykładem realizacji myślenia potocznego za pomocą środków języka potocznego mogą być w ramach dyskursu politycznego słynne słowa Lecha Kaczyńskiego *Spieprzaj dziadku!* lub *Jeszcze jedno pytanie, ale nie od tej małpy w czerwonym*. Słowa Elżbiety Bienkowskiej *Sorry, taki mamy klimat*, które miały usprawiedliwić wielogodzinne opóźnienia pociągów spowodowane oblodzeniem torów. Potoczny charakter mają również słowa Radosława Sikorskiego: *Na głowę to jest krem Nivea, ja proszę o dokumenty* w kontekście

oskarżeń ówczesnego prezydenta Lecha Kaczyńskiego o jego potencjalnym zagrożeniu interesów państwowych.

Bywają jednak sytuacje, kiedy myślenie potoczne realizowane jest za pomocą środków języka potocznego i jest to zabieg, mający określony cel. Poniżej kilka przykładów, pochodzących z dyskursu ekonomicznego: *Media Markt- nie dla idiotów; Teraz to mi to lotto; No to Frugal; Włożyły bez konsekwencji możesz tylko w Plush na kartę; Śpieszmy się kochać ludzi tak szybko odchodzą* (slogan kontrowersyjnej reklamy rajstop); - *A gdzie ja mam te metkę? – w d***e* (reklama *Plush na kartę*). Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że sytuacja taka może dotyczyć się zarówno dyskursu politycznego, jak i ekonomicznego – może być celowym środkiem skierowanym w stronę odbiorcy w celu zdobycia jego aprobaty (uzyskanie zaufania wyborców, zachęcenie klienta do nabycia towaru bądź usługi).

Pogląd, że myślenie potoczne nie jest procesem zarezerwowanym tylko dla języka potocznego podziela wielu badaczy. B. Witosz w swoim artykule „Potoczność jako wartość w dzisiejszej kulturze” odnosząc się do badań innych naukowców, podkreśla, iż język potoczny, jako kategoria stylistyczna, może służyć do werbalizowania myślenia teoretycznego. Potwierdzenia tego upatruje w tym, że język potoczny jest tematycznie nieograniczony, jak również „(...) w sposób bardziej autentyczny, „niezmediatyzowany” pozwala dotrzeć do rzeczywistości (...); zarazem jego złożona struktura nie powoduje uproszczeń i ograniczeń oglądu.” [Witosz 2007, s.17-18.]

Jednakże warto zauważyć, że język potoczny charakteryzuje się szeregiem cech, które nie sprzyjają tworzeniu np. teorii naukowych. Zbytняя generalizacja, uproszczenie i dążenie do ujednoczenia (poprzez eliminację elementów sprzecznych i zbędnych) może w pewnych przypadkach okazać się przeciwnikiem, a nie sprzymierzeńcem naukowca, prowadząc do ograniczonego rozpatrzenia określonego zagadnienia. Rzecz inaczej się ma w procesie objaśniania i samego procesu nauczania, gdzie w/w cechy są pożądane. O ile w pierwszym przypadku celem jest dogłębne zbadanie obiektu badań, o tyle w drugim – przekazanie w najprostszy sposób pewnych osiągnięć nauki. W związku z tym sfera naukowa powinna być

obsługiwana przez język literacki (znacznie bogatszy leksykalnie i gramatycznie), a nauczanie – tzw. standard językowy.

Na koniec warto zwrócić uwagę na obecność języka potocznego w literaturze, jednakże pełni on rolę stylizacyjną, wzbogacającą dzieło literackie. Myślenie potoczne jest dla ludzi procesem pierwotnym i podstawowym, z którego korzystamy niezależnie od tego, w jakim typie działalności się znajdujemy, jak również niezależnie od języka, jakim się posługujemy

LITERATURA

Holówka T., „Myślenie potoczne”, Warszawa 1986.

Język potoczny, [w:] „Słownik języka polskiego”, <http://sjp.pwn.pl/slowniki/jezyk-%20potoczny.html>, [03.12.2016]

Karpiński A., Kojkol J., „Filozofia. Zarys historii”, on-line: <http://docplayer.pl/4530552-Adam-karpinski-jezyk-kojkol-filozofia-zarys-historii.html>, [03.12.2016].

Kita M., „Gra funkcjami w języku potocznym” [w:] „Potoczność a zachowania językowe Polaków”, Lublin 2007.

Potoczny, „Wielki słownik W. Doroszewskiego PWN”, <http://sjp.pwn.pl/doroszewski/potoczny;5479090.html>, [28.06.2015, 19.03].

Warchała J., „Kategoria potoczności w języku”, Katowice 2003.

Warchała J., Furgalska-Skudrzyk A., „Potoczność – kategoria rozmyta?” [w:] „Potoczność a zachowania językowe Polaków”, Lublin 2007.

Witosz B., „Potoczność jako wartość w dzisiejszej kulturze” [w:] „Potoczność a zachowania językowe Polaków”, Lublin 2007.

Лешак О. В., Функционально-прагматическая оценка терминов дискурс, используемых в современном русском языкознании, on-line: <http://www.ujk.edu.pl/strony/Oleg.Leszczak/raboty.htm> [15.12.2016]

Розмовна мова і буденне мислення

У даній статті була зроблена спроба визначення залежності між розмовною мовою і буденним мисленням. В першу чергу були з'ясовані терміни "розмовна мова" і "і буденне мислення", а також були встановлені їхні характерні риси. Потім була визначена роль і буденного мислення і розмовної мови в кожному з типів дискурсів.

Ключові слова: *розмовна мова, і буденне мислення, дискурс.*

Разговорный язык и быденное мышление

В данной статье была предпринята попытка определения зависимости между разговорным языком и быденным мышлением. В первую очередь были выяснены термины „разговорный язык” и „быденное мышление”, а также были определены их характеристические черты. Затем была определена роль быденного мышления и разговорного языка в каждом из типов дискурсов.

Ключевые слова: *разговорный язык, быденное мышление, дискурс.*

Colloquial language and colloquial thinking

In this article an attempt was made to define dependence between colloquial language and colloquial thinking. In the first instance were explained terms "colloquial language" and "colloquial thinking" and their characteristics. Then it was determined the role of colloquial language and colloquial thinking in every types of discourses.

Key words: *colloquial language, colloquial thinking, discourse.*

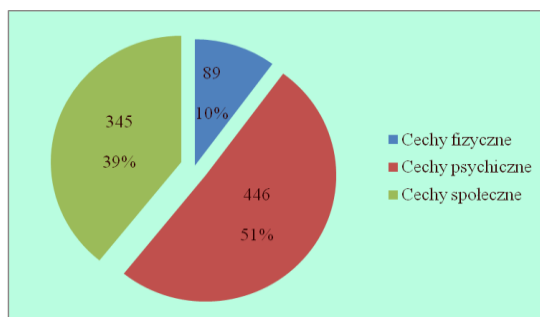
Halina Gałda
UJK w Kielcach

JĘZYKOWA WIZJA SPORTOWCA ZAWARTA W WYPOWIEDZIACH KOMENTATORSKICH NA PODSTAWIE ARTYKUŁÓW *PRZEGLĄDU SPORTOWEGO*

Sport jest jedną z najpopularniejszych dziedzin życia, która dzięki swojej powszechności i znacznemu zainteresowaniu ze strony mediów stanowi rozrywkę dla wielu ludzi na całym świecie. Ciągła obecność kamer towarzyszących widowiskom sportowym powoduje, iż zawodnicy są poddawani nieustannym obserwacjom i ocenom. Oceny te zawarte są przede wszystkim w wypowiedziach użytkowników języka, wśród których prym wiodą dziennikarze sportowi oraz komentatorzy telewizyjnych transmisji, gdyż to właśnie oni najczęściej wyrażają opinie o zawodnikach, poddają ich krytyce i komentują poszczególne postawy.

Celem tej pracy jest wyłonienie z wyrażen zawartych w artykułach *Przeglądu Sportowego* fraz i zwrotów, które pozwolą na zrekonstruowanie najistotniejszych z punktu widzenia komentatorów cech sportowca. Zgromadzony materiał badawczy pochodzi z analizy zawartości dziennika *Przegląd Sportowy* i obejmuje numery od 18.04.2012 r. (nr 91) do 1.11.2012r. (nr 255). Wyekscerpowano z nich fragmenty tekstów o odpowiedniej zawartości.

Wizerunek sportowca wylaniający się ze zgromadzonego materiału zawiera się w 880 przykładach zgromadzonych w 3 głównych kategoriach, które zostały przedstawione na poniższym wykresie.

Wykres 1 Procentowe zestawienie wyrażen zawartych w zgromadzonym materiale według przyjętego w pracy podziału na kategorie

Na podstawie powyższego zestawienia można łatwo zauważyć znaczną dysproporcję między poszczególnymi grupami wyrażen. Najlichnieszą reprezentację posiadają obszary związane z cechami psychicznymi oraz społecznymi, podczas gdy sfera fizyczności stanowi zaledwie 10% spośród analizowanych przykładów.

Spośród wszystkich dziedzin życia sportowca najistotniejszym elementem są kwestie związane z szeroko pojętą stroną mentalną. To właśnie wyrażenia określające siłę psychiczną, odporność na presję, nastawienie przed wyzwaniem oraz reakcje na osiągnięte rezultaty posiadają największą liczbę reprezentacji w zgromadzonym materiale (445 przykładów).

Komentatorzy sportowi w swoich wypowiedziach z chęcią zwracają uwagę na zachowania nie związane ze sferą przygotowania fizycznego i interpretują je przez pryzmat psychologiczny. Szczególnie interesujące dla użytkowników języka są cechy, zgromadzone w następujących kategoriach: siła psychiczna, sposoby motywacji i słabość psychiczna.

Współczesny sport wyczynowy zobowiązuje zawodników do nieustannego osiągania najwyższych rezultatów, bez względu na dyspozycje fizyczne czy psychiczne zawodników. Wartością najwyższą stało się dążenie do doskonałości, co w swoich rozważaniach podkreśla Bohdan Misiuna:

Wyttrwałość w dążeniu do celu poprzez trening jest wartością doskonałości osobistej, dzięki której człowiek odnosi zwycięstwo nad sobą samym. Wielki

sportowiec potrafi wielokrotnie przezwyciężyć własną fizyczną i psychiczną słabość, stając się wzorem dla innych [Misiuna 1994, s. 246].

W języku realizuje się te ideały przede wszystkim w wyrażeniach przedstawiających codzienną walkę sportowców mimo bólu i zmęczenia, sposoby reagowania na presję, przelamywanie słabości oraz wielkie ambicje, por.:

- *Nie zraża się niepowodzeniem. (PS nr 152, 07-08.07.12 r.);*
- *Właśnie ona będzie pod tym względem silniejsza. Zaprezentuje silną wolę, pokaże jeszcze więcej niż potrafi. (PS nr 152, 07-08.07.12 r.);*
- *Ma silny charakter i jest bardzo waleczna, a tej ostatniej cechy w ubiegłym sezonie naszej drużynie brakowało. (PS nr 94, 21-22.04.12 r.);*
- *W każdym ze spotkań daje z siebie wszystko, potrafi mobilizować innych zawodników, poradzi sobie z presją. (PS nr 131, 6-7.06.12 r.);*
- *Po każdym liczeniu czułem się na siłach i mogłem walczyć dalej, bo nigdy nie „pekam”. (PS nr 205, 03.09.12 r.);*
- *Nie zamierzał się poddawać i szybko rozpoczął rehabilitację. (PS nr 134, 11.06.12 r.);*
- *Złamała dłoń w nadgarstku, usztywnili to i biegła dalej. Pod tym względem to dziewczyna z żelaza. (PS nr 228, 29-30.09.12 r.);*
- *Po wszystkich tych bolesnych wydarzeniach X. nie chciał pauzować, zakładał maskę i grał. (po pęknięciu kości policzkowej) (PS nr 201, 29.08.12 r.);*
- *Na finiszu zemdlala. (PS nr 186, 10.08.12 r.);*
- *Żadna grypa czy gorączka nie powodują że opuszcza treningi. (PS nr 228, 29-30.09.12 r.);*
- *Ma twardy charakter. Ciężko zasumal, by wrócić do formy po złamaniu ręki, a na boisku potrafi głośno ochrzanić kolegów. Ma zdolności przywódcze. (PS 6.06.12 r.);*
- *To symbol heroicznej walki z przeciwnościami losu, walki o powrót do ukochanej siatkówki. (PS nr 130, 05.06.12 r.);*
- *Dziś szuka się ludzi z charakterem. Właśnie takich jak ten chłopak. Może marudzić, może się gorzej czuć, ale gdy wychodzi na matę, o wszystkim natychmiast zapomina. Jest niesamowicie odporny na ból. (PS nr 144, 22.06.12 r.);*
- *Pozostaje tylko trenować, oddać dziesiątki, setki, tysiące prób i efekt się pojawi. (PS nr 252, 27-28.11.12 r.);*
- *Odegrał się za upokorzenie jakim była degradacja. (PS nr 255, 31.10.-01.11.12 r.);*
- *Każdy chce bowiem pokonać mistrza. (PS nr 36, 18.09.12 r.);*
- *Kocha rywalizację i wielkie wyzwania. (PS nr 122, 26-27.05.12 r.);*
- *To inteligentny chłopak, zależy mu, by grać i nie przyjechał tu tylko cieszyć się pieniędzmi. (PS nr 101, 30.04. – 01.05. 12 r.).*

Poświęcenie i determinację najwyraźniej przedstawiają powyższe wyrażenia ukazujące codzienne doskonalenie własnego ciała, tak aby sprostało ono morderczym treningom i ogromnemu wysiłkowi. Jerzy Kosiewicz przedstawia przyczyny tego zachowania w następujący sposób, por.:

Sportowcy popadają w konflikt z własnym ciałem. Jego rozwój i doskonalenie sprawności fizycznej traktują instrumentalnie. Odrzucają w większości koncepcję autotelicznego, równomiernego i zharmonizowanego rozwoju cech jednostki. Zmuszają ich do tego bezwzględne i bezkompromisowe wymagania oraz postępująca profesjonalizacja współczesnego sportu nyczynowego [Kosiewicz 1990, s. 116].

Przedstawione powyżej wyrażenia są szczególnie interesujące, gdyż przedstawiają cechy, które niejako identyfikuje się ze sportowcami: niezłomność, wytrwałość, opanowanie i cierpliwość. Dzięki tym cechom postrzega się zawodników jako osoby o wielkich ambicjach, które nigdy się nie poddają i ciągle walczą, by osiągnąć sukces. Ponadto powodują one postrzeganie ciała sportowca jako narzędzia, dzięki któremu można uzyskać najwyższe rezultaty, to zaś prowadzi do odrzucenia cierpienia na rzecz zwycięstwa.

Wszystkie dyscypliny sportu opierają się na rywalizacji z drugim człowiekiem oraz na dążeniu do osiągnięcia jak najlepszego wyniku. Właśnie te aspekty stają się czynnikami przyciągającymi kolejnych zawodników do współzawodnictwa, kibiców chcących podziwiać prawdziwą walkę z przeciwnikiem, ale również sportowców mierzących się z własnymi słabościami. J. Lipiec interpretuje rywalizację sportową jako odzwierciedlenie sytuacji społeczno-politycznej, w której ciągle dokonuje się współzawodnictwo, por.:

Sport jest terenem spotkania dwóch ciągów ludzkiej aktywności: jeden to rywalizacja, drugi to perfekcjonizm. Rywalizacja w sporcie zdaje się dokładnie współbrzmieć z tendencją ustrojową systemu wolnej przedsiębiorczości oraz wymogami demokracji. Zarówno w życiu publicznym, jak i w sporcie, chodzi o to, aby wyjść zwycięsko z rywalizacji, aby wygrał najlepszy i aby ten, kto wygra, mógł nadawać ton sprawom ogólnym, społecznym [Lipiec 2000, s. 105].

Sama rywalizacja w sporcie może mieć dwojakie skutki: z jednej strony uatrakcyjnia rozgrywkę, z drugiej zaś prowokuje niesportowe zachowania w przypadku przegranej. Zjawiska te realizują się w języku w następujący sposób:

- *Pali się do gry, widać, że po niemal dwóch miesiącach brakuje mu piłki. (PS nr 120, 24.05.12 r.);*
- *Sytuacja jej sprzyjała, ponieważ od początku kariery miała bardzo dobre i ambitne rywalki, z którymi trzeba było walczyć. (PS nr 186, 10.08.12 r.);*
- *Kocha rywalizację i wielkie niszczanie. (PS nr 122, 26-27.05.12 r.);*
- *Poleciała do Finlandii na ME, bo brakuje jej startów, adrenaliny i rywalizacji. (PS nr 150, 29.06.12 r.);*
- *Uwielbia walczyć, dla niego nie ma straconych piłek. (PS nr 103, 04.05.12 r.).*

Powyższe przykłady obejmują zachowania pozytywne związane z rywalizacją oraz ukazują wewnętrzną siłę zawodników, którzy niejednokrotnie stają do walki z lepszymi od siebie przeciwnikami, a mimo to nie szcędzą sił próbując odnieść zwycięstwo.

Znacznie ważniejszą od rywalizacji cechą sportowców jest dążenie do perfekcji. Stanowi ona podstawę rozwoju nie tylko sportowca, ale także każdego człowieka. Szerzej na ten temat pisze J. Lipiec:

W ramach drugiego ciągu aktywności szukamy nie zwycięstwa nad drugim człowiekiem, ale nad samym sobą, w doskonałości własnej pracy nad sobą, wedle posiadanych możliwości. Wszystkim przychodzącym do sportu trzeba powiedzieć dobitnie to samo, co powinno się mu doradzać na temat „jak żyć”. Pamiętaj, że do wszystkiego masz dojść samemu poprzez samodoskonalenie swojego potencjału osobniczego. Nie musisz być koniecznie lepszy od innych, bo ludzie są niejednakowo wyposażeni w wyjściowe, pierwotne cechy. Najważniejsze, abyś był lepszy, wciąż lepszy od siebie samego, tego z wczoraj i przedwczoraj [Lipiec 2000, s. 105].

O dążeniu do perfekcji w rozwoju sportowym komentatorzy mówią zazwyczaj w kontekście ambicji, które przede wszystkim dotyczą zwycięstwa w turnieju, por.:

- *Zapowiada, że chce się wspiąć jeszcze wyżej. Na razie zadanie realizuje, krok po kroku. (PS nr 221, 21.09.12 r.);*
- *Pokazuje, że jego forma rośnie. (PS 07.07.12 r.);*

- *Robi największy postęp ze wszystkich w drużynie. (PS nr 251, 26.10.12 r.);*
- *Jest przykładem profesjonalizmu dla młodszych kolegów. (PS nr 33, 28.08.12 r.);*
- *Wskoczył na tzw. 'international level'. Zdał sobie sprawę z błędów, jakie popełniał, co okazało się kluczowe. (PS nr 139, 16-17.06.12 r.);*
- *Zawodnik systematycznie się poprawia, a co najważniejsze jest coraz bardziej ustabilizowany na najwyższym poziomie. (PS nr 136, 13.06.22 r.).*

Omówione elementy należące do sfery psychicznej stanowią trzon wizerunku zawodnika ukazywanego ze strony mentalnej. Jednak w wypowiedziach komentatorów często pojawiają się inne cechy, bez których nie można mówić o sportowcach. Do grupy tej należą: inteligencja w grze, potencjał zawodników oraz przeblyski talentu. Zebrany materiał obfituje w przykłady ilustrujące omawiane zagadnienia, por.:

- *Zna swoje atuty i używa ich. Gra z całkowitym spokojem i koncentracją, niczego się nie boi. Dużo widzi, szybko podejmuje decyzje. (PS nr 255, 31.10.-01.11.12 r.);*
- *Zawodnik z dużym potencjałem. (PS nr 138, 15.06.12 r.);*
- *Zagrał jak przystało na wielkiego bramkarza, czyli w zasadzie nie było go widać, ale było go cały czas czuć. (PS nr 139, 16-17.06.12 r.);*
- *Ma bajeczną technikę, umie czytać grę, jest wielkim piłkarzem. Wygrał wszystko, co było do wygrania, zarówno w klubie, jak i w reprezentacji, a mimo to nadal jest głodny sukcesów. (PS nr 150, 29.06.12 r.);*
- *Udowadniają, że ciężka praca i wielkie zaangażowanie (przy oczywistym talencie) mogą prowadzić na sam szczyt. (PS nr 119, 23.05.12 r.);*
- *Większą inteligencją w grze, piłka mu nie przeszkadza, dużo widzi na boisku i ma zdecydowanie lepsze warunki do walki z obrońcami. (PS nr 247, 22.10.12 r.);*
- *To bardzo mądry gracz, obdarzony olbrzymią inteligencją koszykarską. (PS nr 251, 26.10.12 r.);*
- *X zagrała wówczas błyskotliwie, fantazyjnie i dostarczyła nam mnóstwo emocji, do pełni szczęścia zabrakło zaś naprawdę niewiele. (PS nr 41, 23.10.12 r.);*
- *Każdego z nich stać na przeblysk piłkarskiego geniuszu, o którym powstają potem legendy. (PS nr 39, 09.10.12 r.);*
- *Skalą talentu przerasta już w polskiej lidze nie tylko wszystkich rówieśników. (PS nr 39, 09.10.12 r.);*
- *Maszynka do wygrwania, fenomen, największy talent od Kalkunastu lat. (PS nr 152, 07-08.07.12 r.);*
- *Uważany za jednego z najlepszych rozgrywających świata, nazywany wirtuozem. (PS nr 152, 07-08.07.12 r.);*
- *To magik. Szkoda, że koledzy za nim nie nadążają. (PS nr 237, 10.10.12 r.).*

Zdecydowana większość zwrotów dotyczących nastawienia do wyzwania, meczu, pojedynku przedstawia zawodników jako osoby spragnione rywalizacji, gotowe poświęcić jak najwięcej, by osiągnąć jak najwyższe rezultaty, marzące o zwycięstwie. Właśnie przyczyny zwycięstwa oraz sposoby motywowania do działania stanowią jeden z najciekawszych z punktu widzenia języka elementów rywalizacji, por.:

- *Zostawił na boisku serce. (PS nr 107, 09.05.12 r.);*
- *Ma gen zwycięzcy. (PS nr 107, 09.05.12 r.);*
- *Z zimną krwią pograżył przeciwną drużynę. (PS nr 255, 31.10.-01.11.12 r.);*
- *To piłkarz, którego zazdrości mi każdy trener. Zdyscyplinowany, potrafiący zagrać na każdej pozycji, z błyskiem geniuszu. (PS nr 39, 09.10.12 r.);*
- *Jest odporna, trudno ją wyprowadzić z równowagi. (PS nr 114, 17.05.12 r.);*
- *Jest tytanem pracy i fizycznym fenomenem. (PS nr 115, 18.05.12 r.);*
- *Niezwykłe pracowity i pożyteczny dla drużyny. (PS nr 107, 09.05.12 r.);*
- *Potrafią bardzo szybko odbudować się po porażce. (PS nr 119, 23.05.12 r.);*
- *Trzeba zątem liczyć przede wszystkim na indywidualne talenty zawodników, umiejętności szkoleniowców, no i łut szczęścia. (PS nr 91, 18.04.12 r.);*
- *Zespół stanowi mieszankę doświadczenia z młodością. (PS nr 107, 09.05.12 r.);*
- *Trener podkreślał, że nie potrzebuje jedenastu primabalerin, tylko facetów którzy pójdą na wojnę. (PS nr 242, 16.10.12 r.);*
- *Polskim siatkarzom nie tylko chce się pracować, ale chce się pracować jeszcze bardziej niż rywalom. (PS nr 119, 23.05.12 r.).*

W powyższych przykładach dominują opisy wyjątkowych zdolności przywódczych poszczególnych zawodników, ich grę na najwyższym poziomie, pełne skupienie i najwyższą koncentrację w drodze do osiągnięcia celu, czyli cechy, które mogą zapewnić zwycięstwo.

Przykłady ilustrujące przyczyny zwycięstwa są jedną z najliczniejszych grup. Wynika z nich, iż aby odnieść sukces, niezbędne jest współlistnienie kilku czynników. Należą do nich: indywidualne predyspozycje zawodnika, ogromne zaangażowanie w przygotowania do występu oraz ogromna wola walki podczas spotkania.

Komentatorzy sportowi przywiązują także dużą wagę do nastawienia sportowców przed zawodami oraz do sposobów motywowania się tuż przed startem, por.:

- *Cały sezon czekał na mecze kadry i ten jego entuzjazm jest bardzo widoczny. (PS nr 119, 23.05.12 r.);*
- *On jest nastawiony na sukces. (PS nr 126, 31.05.12 r.);*
- *Teraz nie będą liczyć się słowa, lecz czyny. (PS nr 132, 08.06.12 r.);*
- *Jest pewny, spokojny, na jego twarzy nie widać stresu. (PS nr 137, 14.06.12 r.);*
- *Emanuje od niego pewność siebie. (PS nr 139, 16-17.06.12 r.);*
- *To wojownik, który chce wygrać za wszelką cenę. (PS nr 152, 07-08.07.12 r.);*
- *W życiu jak i w sporcie trzeba walczyć do końca. (PS nr 187, 11-12.08.12 r.);*
- *Jest sportowa złość, którą chcą jak najszybciej rozładować. (PS nr 233, 05.10.12 r.);*
- *To niesamowity waleczak, nienawidzi przegrywać. (PS nr 250, 25.10.12 r.);*
- *Na boisku będzie wypruwać sobie żyły. (PS nr 101, 30.04. – 01.05. 12 r.);*
- *Ma taki charakter, że kiedy coś nie idzie, jego to jeszcze bardziej mobilizuje. (PS nr 137, 14.06.12 r.);*
- *Wydaje mi się jednak, że teraz większy problem ma z psychiką. Źle zaczął sezon i zdecydowanie się pogubił. (PS nr 106, 08.05.12 r.);*
- *Wielka blokada przy jej ambitnym, ale mocno ograniczonym tenisie jeszcze trochę potrwa. (PS nr 107, 09.05.12 r.);*
- *Pozbędzie się graczy, którzy nie walczą. (PS nr 107, 09.05.12 r.);*
- *Wyglądał trochę jakby w tym meczu grał za karę. (PS nr 139, 16-17.06.12 r.).*

Analizowane przykłady ukazują, że w zależności od sytuacji przedmeczowej zawodnicy mogą odczuwać większą motywację do walki lub niechęć i zmęczenie podczas rywalizacji.

Omawianą kategorię, nastawienie przed zawodami, należy uzupełnić o rolę atmosfery zarówno w drużynie, jak i między sportowcem a trenerem. Postawa przedmeczowa zmienia się w zależności od osiągniętych rezultatów w kolejnych minutach rywalizacji, od dyspozycji dziennej zawodnika, czy choćby sytuacji finansowej klubu. Właśnie atmosfera jest podstawą budowania nastawienia przed rozgrywkami, por.:

- *Po ogromnym rozczarowaniu, jakie przeżył w środowy wieczór, gdy selekcjoner nie umieścił go na liście powołanych na EURO, ani nawet wśród rezerwowych, wczoraj dał koncert skuteczności: zdobył w lidze 4 bramki. (PS nr 103, 04.05.12 r.);*
- *Wystarczyło kilka dni, aby zespół powstał z kolan. (PS nr 103, 04.05.12 r.);*
- *Ten zespół słynie z waleczności niezależnie od składu i możliwości finansowych. (PS nr 238, 11.10.12 r.);*
- *Jeden walczył za drugiego, w tym meczu byliśmy drużyną. (PS nr 251, 26.10.12 r.);*

- *Dziewczyny zostawiają na boisku serca, to jest zespół, który walczy.* (PS nr 103, 04.05.12 r.);
- *Pilkarze grają jak z nut, bo klub natychmiast po wygranych wypłaca im ustalone premie.* (PS nr 107, 09.05.12 r.);
- *Ten niepokorny chłopak wcześniej czy później wywoła awanturę i pogrąży zespół.* (PS nr 235, 8.10.12 r.);
- *W klubie powoli zaczynają mieć dość jego fochów.* (PS nr 235, 8.10.12 r.);
- *Jeden chodzi naburmuszony. Nie wiadomo o co chodzi drugiemu.* (PS nr 235, 8.10.12 r.);
- *Zamiast zjednoczyć zespół, doprowadził do tego, że zawodniczki masowo odmawiały gry w kadrze.* (PS nr 106, 08.05.12 r.).

Przytoczone przykłady wyraźnie wskazują różnicę między zawodnikami pracującymi w dobrej i w złej atmosferze. Jak wynika z analizowanego materiału odpowiedzialność za nastrój w drużynie ponosi nie tylko trener czy zawodnik, ale także władze klubu.

Ostatnią grupę wyrażen skupionych w kategorii cech psychicznych zawodnika stanowią przykłady ilustrujące kwestię słabości mentalnej. Współcześni sportowcy nie są w stanie prezentować przez wiele lat i w każdym rozgrywanym spotkaniu tak samo wysokiego poziomu ze względu na dużą liczbę utalentowanych zawodników, którzy za wszelką cenę chcą osiągnąć zwycięstwo. Zjawisko to powszechnie nazywa się wahaniem formy i budzi ono spore zainteresowanie, gdyż ma bardzo różnorodne przyczyny (fizyczne, psychiczne czy nawet związane ze sprawnością używanego podczas rozgrywek sprzętu) i w różny sposób wpływa na sportowców, por.:

- *Potrafi zagrać zarówno wspaniałych, zapierających dech w piersiach meczów, jak i wyjątkowo podły serial, w którym przez kilka odcinków nie potrafi przejść drugiej rundy.* (PS nr 33, 28.08.12 r.);
- *Z rozkapryszonej, często obrażającej się i kreczującej dziewczyny, stała się niezawodną maszyną do wygrywania.* (PS nr 41, 23.10.12 r.);
- *Zrozumiał, że aby dostać podwyżkę trzeba grać, a nie zgłaszać kolejne kontuzje lub demonstracyjnie okazywać niezadowolony.* (PS 12.05.12 r.);
- *Nadal potrzebuje nad sobą solidnego bata.* (PS nr 33, 28.08.12 r.);
- *Zabijała go adrenalina na korcie tracił cierpliwość.* (PS nr 24, 26.06.12 r.);
- *Nie wytrzymały presji psychicznej w najważniejszych momentach.* (PS nr 31, 14.08.12 r.);

- *Przyznaje, że jest zmęczony i marzy o odpoczynku. (PS nr 33, 28.08.12 r.);*
- *Tenis kobiecy to jednak taka zabawa, w której w każdej chwili zawodniczka może strzelić focha, pokłócić się ze swoim chłopakiem czy odstawić jakiś cyrk. (PS nr 122, 26-27.05.12 r.);*
- *Syndrom wypalenia i zadowolenia z siebie powiązany z jednoczesnym stresem. (PS nr 122, 26-27.05.12 r.);*
- *Jeszcze kilkanaście dni temu wydawało się, że jest psychicznie skończony. (PS nr 138, 15.06.12 r.);*
- *Brak oskakania na zawodach od razu o sobie znać. (PS nr 185, 09.08.12 r.);*
- *Wypadki tak doświadczonych sportowców to tylko i wyłącznie kwestia nastawienia i psychiki. (PS nr 152, 07-08.07.12 r.).*

Przedstawione powyżej przykłady stanowią jedynie część poruszanych w języku zagadnień związanych z wahaniami formy. Wyraźnie zarysowują się tu wszelkiego typu przyczyny oraz różnorodność reakcji zawodników: od szybkiego powrotu do najwyższej formy po próby usprawiedliwiania własnego zachowania i słabszej dyspozycji.

Problem odnoszenia porażek w sporcie przedstawia się przede wszystkim z perspektywy mentalnej, gdyż jako główną ich przyczynę wymienia się zazwyczaj niską odporność psychiczną całej drużyny (bez wskazywania na konkretne osoby) przy jednoczesnym pozostawieniu bez jakiegokolwiek zwrócenia uwagi na kwestie niedostatków fizycznych czy braku umiejętności.

- *Chimeryczny i nieskuteczny. (PS 12.05.12 r.);*
- *Grali pod ogromną presją, gonili wygraną od pierwszych minut. Niestety nie udało się. (PS nr 94, 21-22.04.12 r.);*
- *Strata bramki powoduje zbyt duże zmiany w głowach piłkarzy i ma negatywny wpływ na realizację planu taktycznego. (PS nr 103, 04.05.12 r.);*
- *W finale uległy presji i emocjom. (PS nr 106, 08.05.12 r.);*
- *Zabrakło nam mentalności zwycięzców. (PS nr 99, 27.04.12 r.);*
- *Brak odpowiedniej koncentracji. (PS nr 107, 09.05.12 r.);*
- *Zabrakło walki do upadłego. (PS nr 134, 11.06.12 r.);*
- *Nie potrafi wykorzystać osłabienia przeciwnika. (PS nr 134, 11.06.12 r.);*
- *Drużyna skażowana przed tym sezonem na porażki. (PS nr 255, 31.10.-01.11.12 r.);*
- *Zespół traci rytm gry. (PS nr 134, 11.06.12 r.).*

Inną, nie mniej znaczącą przyczyną niepowodzeń podczas rozgrywek jest niewłaściwe przygotowywanie się do nich. Wielogodzinne treningi mają doprowadzić zawodników do jak najwyższej dyspozycji i pomóc im osiągnąć idealną formę. Założenie to jest podstawą współczesnego sportu wyczynowego. Nie wszyscy zawodnicy są jednak gotowi do poświęceń, co pociąga za sobą negatywne skutki, wśród których wymienia się przede wszystkim stagnację danej dyscypliny, rygorystyczne działania trenerów czy wreszcie obniżenie poziomu własnych umiejętności, np.:

- *Tenis nam nieco schamiał. Na kortach brakuje klasy, kultury, pokory, szacunku dla pokonanej rywalki. (PS nr 19, 22.05.12 r.);*
- *Trener pozbędzie się graczy, którzy nie walczą. (PS nr 107, 09.05.12 r.);*
- *Kto nie ryzykuje, ten czasem odcina się od szans na osiągnięcie czegoś więcej. (PS nr 219, 19.09.12 r.);*
- *Bez praktyki wychodzisz z uprawy. (PS nr 138, 15.06.12 r.);*
- *Powinien mówić mniej, a grać więcej, tymczasem jest odwrotnie. Ma talent ale gra nierówno. (PS nr 133, 09-10.06.12 r.).*

Niechęć do pracy w celu udoskonalenia siebie, czy zupełny brak podejmowania prób osiągnięcia perfekcji jest rzadko przedstawianą postawą wśród sportowców o czym świadczy między innymi niska reprezentacja tekstowa (zaledwie 5 przykładów).

W analizowanym materiale znalazły się przykłady ilustrujące zjawisko zupełnie inne: nie zawsze praca nad osiągnięciem doskonałości daje właściwe rezultaty. Niekiedy dążenie do perfekcji powoduje negatywne skutki, do których należą m.in. sytuacje wyrażone następująco:

- *Na igrzyskach zapanowała teraz nowa moda: wejść na sam szczyt i skończyć. (PS nr 185, 09.08.12 r.);*
- *Przekroczyła pewien próg zmęczenia mentalnego i po prostu spisała się troszkę słabiej. (PS nr 122, 26-27.05.12 r.).*

Omówione powyżej zachowania mimo rozmaitych odmian posiadają cechy wspólne, są stosunkowo jednolite i przez użytkowników języka postrzegane negatywnie. Najbardziej interesująca jest jednak różnorodność reakcji na odniesienie porażki, gdyż zawodnicy podchodzą do tej części sportowej rywalizacji w sposób ambicjonalny, co może skutkować dwojaką postawą. Po pierwsze może to być reakcja emocjonalna o charakterze

niesportowym, która jest naganna. Drugą formą działania jest przeproszenie za zaniechanie w treningach, czy za brak koncentracji podczas spotkania z przeciwnikiem i wyrażenie nadziei na lepszy rezultat w kolejnym pojedynku. Właśnie ta postawa jest najczęściej przedstawiana i identyfikowana z prawdziwym duchem sportu.

Omówiona grupa wyrażen jest zdecydowanie najliczniejsza spośród wszystkich scharakteryzowanych kategorii, co świadczy o ogromnym zainteresowaniu sferą psychiczną sportowców, stosowanymi przez nich technikami motywacyjnymi oraz szeroko pojętą odpornością na stres i presję.

Z poddanego analizie materiału badawczego wylaniają się dwie grupy wyrażen, które mają znaczący wpływ na sposób postrzegania zawodnika jako członka społeczności. Pierwsza z nich charakteryzuje postawy społeczne analizowane z perspektywy zawodowej, druga zaś dotyczy pozazawodowych umiejętności społecznych. Na podstawie analizy wyrażen zgromadzonych w tych dwóch zbiorach wylania się następujący obraz sportowca.

Kategoria umiejętności społecznych zawodowych składa się z wyrażen zgromadzonych w trzech podstawowych grupach tematycznych: stosunku zawodnika do konkurencji i nastawienia podczas rywalizacji, funkcjonowania zawodnika w zespole oraz stosunku zawodnika do wykonywanego przez niego zawodu.

Podczas rozgrywek sportowych poziom rywalizacji jest najwyższy, wtedy na zachowanie sportowców główny wpływ wywierają emocje. Wynikają one z głównego celu współzawodnictwa: konieczności pokazania swojej wyższości, przewagi nad rywalami. Rywalizacja ta może prowadzić do reakcji, które w języku są wartościowane w dwojaki sposób:

Zachowania podczas rywalizacji wartościowane pozytywnie:

- *Zachował się jak dżentelmen. Gdy zdobył jedną z kluczowych piłek po szczęśliwym zagraniu w taśmę, przez 15 sekund trzymał rękę w górze i przeproszał przeciwnika. (PS nr 255, 31.10.-01.11.12 r.);*
- *Niestrudzony Serb do ostatnich minut nękał i ośmieszał defensorów gospodarzy, którzy nie byli go w stanie zatrzymać inaczej niż faulami. (PS nr 95, 23.04.12 r.);*

- *Apelował o spokój na boisku i kulturalne zachowanie. (PS nr 255, 31.10.-01.11.12 r.).*

Zachowania podczas rywalizacji wartościowane negatywnie:

- *Podbiegł do arbitra i grożąc mu palcem, wykrzykiwał w twarz różne obelgi. (PS nr 91, 18.04.12 r.);*
- *Byli agresywni i używali nieparlamentarnych słów, dlatego kara jest surowa. (PS nr 94, 21-22.04.12 r.);*
- *Emocji było mnóstwo, a atmosferę podgrzewali zawodnicy, przy kilku okazjach skacząc sobie do gardel. (PS nr 101, 30.04. – 01.05. 12 r.);*
- *Niestety, oprócz prawdziwej adrenaliny i ostrej walki, sporo było w tym zachowań znanych z boisk futbolowych. Chodzi o teatralne upadki i udawane cierpienie, mające na celu spotęgowanie efektu w oczach sędziów i wymuszenie wyższej kary dla rywala. (PS nr 101, 30.04. – 01.05. 12 r.);*
- *To jeden z największych cwaniaków w lidze – sam zaczęcia, prowokuje, ale wyprowadzić go z równowagi jest bardzo trudno. (PS nr 129, 04.06.12 r.);*
- *Chamskie gesty miesza często z geniuszem i artystem. (PSM nr 24, 26.06.12 r.).*

Grupa wyrażeń opisujących zachowania niewłaściwe jest zdecydowanie liczniejsza (12 przykładów do 3). Aby zapobiec aktom przemocy między zawodnikami, wprowadzono reguły zachowania zebrane pod wspólnym mianem *fair play*. Trafnie definiuje i określa rolę tej zasady J. Lipiec, por.:

Pomimo nieprawidłowości i nadużyć, sport jest bodaj jedyną dziedziną, która na serio traktuje reguły, gdzie się mówi nie tylko o podległości wobec przepisów, ale o kanonie fair play. Powiada ona: „przestrzegaj rygorystycznie przepisy, ale bądź jeszcze lepszy niż one, grając w strukturze przypadków i chaosu; masz pokonać rywala w walce uczciwej i czystej, nigdy zaś przy pomocy szczęśliwego trafu i sprzyjających ci okoliczności”. Sport jest – jak mało która strona życia – przepojony etycznością, bo bez niej przestaje być sportem [Lipiec 2000, s. 104].

Zachowania wartościowane pozytywnie, które w pełni realizują ideał *fair play* można wyróżnić zarówno podczas zawodów, rywalizacji z innymi sportowcami, jak i w życiu codziennym sportowca. Wśród wyrażeń określających te zachowania można wyróżnić:

Zachowania podczas rozgrywek zgodne z zasadą *fair play*:

- *Walczą na torze fair, z szacunkiem dla rywala. (PSM nr 18, 15.05.12 r.);*
- *Zanim zaczął cieszyć się ze zwycięstwa, każdemu rywalowi podał rękę. (PSM nr 32, 21.08.12 r.);*

- *Po meczu podkreślił wielkość przeciwnika., zachował się jak dżentelmen. (PS nr 135, 12.06.12 r.);*
- *To męski sport, lecz nie zabrakło wzruszających momentów. Doświadczony bramkarz, mimo porażki, podając rękę każdemu z rywali mówiąc: „Dobra robota”, a na koniec serdecznie uściaskał młodszego kolegę po fachu. (PS nr 136, 13.06.12 r.);*
- *Podając rękę pokazał, że o sprawie należy pamiętać. (PS nr 250, 25.10.12 r.);*

Postawa zawodnika poza rozgrywkami:

- a. Stosunek do zasady fair play:
 - *Jak walczyć ostro, ale fair? (PS nr 109, 11.05.12 r.).*
- b. Świadomość wpływu zachowań sportowców na społeczeństwo:
 - *Apelował o spokój na boisku i kulturalne zachowanie. (PS nr 255, 31.10.-01.11.12 r.);*
 - *Przykłada dużą wagę do walki z przejawami rasizmu na stadionach. (PS nr 230, 02.10.12 r.);*
 - *Umiejętności są mniej istotne, trenerów interesuje, jak zawodnik funkcjonuje w grupie, czy jest inteligentny, jakie ma oceny, jak się zachowuje kiedy nie gra, czy się obraża, marudzi w prasie? (PS nr 220, 20.09.12 r.).*

Reasumując spostrzeżenia zawarte w kategorii określającej zachowania sportowców podczas rywalizacji i poza nią, warto zauważyć, że znacząca część zgromadzonego materiału przedstawia zachowania nieprofesjonalne, podczas gdy postawy wartościowane pozytywnie mają niską reprezentację. Wynika to z faktu, iż postawy te są niezgodne z duchem sportu i wywołują tym samym u komentatorów większe zainteresowanie.

Wszystkie dyscypliny sportu, zarówno zespołowe, jak i indywidualne, podporządkowane są regule współzawodnictwa. Może się ona realizować podczas bezpośredniej rywalizacji z przeciwnikiem, a także jako dążenie do osiągnięcia rekordowego wyniku uzyskanego w całej historii danej dyscypliny. Rolę współzawodnictwa w rozwoju sportu szeroko opisuje J. Kosiewicz, por.:

W widowisku sportowym pojawiają się podstawowe relacje między zawodnikami – aktorami. Jedna z nich dotyczy relacji między sportowcami rywalizujących na arenie drużyn. (...) Dramaturgia, napięcie emocjonalne jest konsekwencją bezpośredniej rywalizacji dwóch lub większej liczby zawodników czy też dwóch zespołów dążących usilnie do pokonania przeciwnika. Od przebiegu owej

rywalizacji zależy przede wszystkim wartość widowiska. Ona właśnie posiada dla spektaklu pierwszorzędne znaczenie [Kosiewicz 2000, s. 186].

Podczas rozgrywek i zawodów emocje między zawodnikami sięgają zenitu, gdyż sportowcy starają się przede wszystkim osiągnąć sukces, czyli pokonać innych. Właśnie w to miejsce wkraczają zasady *fair play*, których celem jest zmotywowanie walczących do zachowania reguł gry i poszanowania przeciwnika bez względu na rozwój wydarzeń, gdyż, jak twierdzi H. Skorowski:

Fundamentalną postawą etyczną ludzi sportu powinna być postawa poszanowania godności osobowej drugiego człowieka. Jest to o tyle ważne i istotne, iż w uprawianiu sportu mamy zawsze do czynienia z drugim człowiekiem, którym jest rywal, często nazywany przeciwnikiem [Skorowski 2000, s. 227].

Wśród zgromadzonych przykładów przedstawiających stosunek zawodnika do przeciwników, najczęściej spotykane są wyrażenia podkreślające wzajemny szacunek rywalizujących względem siebie oraz ilustrujące zachowania wzorcowe, np.:

- *Trzeba szanować rywala, doceniać jego siłę, ale nie ma mony, aby kogokolwiek się bać. (PS nr 110, 12-13.05.12 r.);*
- *Nie położymy się na parkiecie, ale zdajemy sobie sprawę z różnic dzielących kluby. (PS nr 94, 21-22.04.12 r.);*
- *Przegrać z kimś takim, to jak wygrać. (PS 07.07.12 r.);*
- *Podszedł do walki bez żadnych kompleksów wobec bardziej utytułowanego rywala. (PS nr 134, 11.06.12 r.);*
- *Nawiazać wyrównaną walkę. (PS nr 131, 6-7.06.12 r.);*
- *Każdy chce bowiem pokonać mistrza. (PS nr 36, 18.09.12 r.);*
- *Nie można w sporcie być próżnym, trzeba cały czas szanować rywala, iść do przodu. (PS nr 148, 27.06.12 r.).*

Zachowania przedstawione powyżej, określane często mianem pozytywnych, posiadają tak liczną reprezentację w języku, ponieważ przedstawiają uniwersalne wartości nie tylko sportowe, ale i ogólnoludzkie.

Mimo propagowania zasad *fair play* i akcentowania w mediach pozytywnych zachowań sportowych, emocje bardzo często mają największy wpływ na działania zawodników. Zachowania sprzeczne z regułą *fair play*,

przepelnione pogardą, niechęcią, a niekiedy nawet agresją wobec przeciwnika są realizowane w języku za pomocą następujących zwrotów:

- *Kiedy dwóch rodaków walczy o zwycięstwo w indywidualnych mistrzostwach świata to zrozumiałe, że trochę będzie między nimi iskrzyć. (PS nr 109, 11.05.12 r.);*
- *Tylko jeżeli X zasieje w sercu rywalki trochę niepełności, wątplenia, sprowokuje ją do błędów, żyły trend może się odwrócić i wreszcie ją pokona. (PS nr 110, 12-13.05.12 r.);*
- *Każda tenisistka ma rywalkę, która stylem po prostu jej nie pasuje. (PS nr 114, 17.05.12 r.);*
- *Prowadzenie 5:1 wprowadziło ich w zbyt dobry nastrój, bo w kilka minut je stracili. (PS nr 140, 18.06.12 r.);*
- *Fakt, że między oboma zespołami iskrzy, nie jest czymś wyjątkowym. (PS nr 134, 11.06.12 r.);*
- *Psychologiczna wojenka trwała w najlepsze zanim obie drużyny znalazły się na boisku. (PS nr 134, 11.06.12 r.);*
- *Obie strony na dobre zapomniały już o dyplomacji. (PS nr 138, 15.06.12 r.);*
- *Najgroźniejszym rywalem często okazuje się ten, dla którego masz zbyt mały szacunek. (PS nr 255, 31.10.-01.11.12 r.).*

Omówiona kategoria przedstawia stosunek zawodników do przeciwników, z którymi przyszło im rywalizować. Wydawać by się mogło, że zdarzenia o charakterze negatywnym powinny być zjawiskiem marginalnym. Jednak ze względu na powszechne wśród sportowców dążenie do zwycięstwa powtarzają się one coraz częściej, co prowadzi do eskalowania w mediach nieakceptowanych przez środowiska sportowe sytuacji.

Każdy zawodnik podlega ciąglemu sprawdzaniu swoich umiejętności poprzez spotkania i rywalizację z innymi. Właśnie współzawodnictwo pomaga w poznaniu wartości danego sportowca, w określeniu niedostatków i sformułowaniu wniosków, które mogą prowadzić do osiągnięcia coraz lepszych efektów. Rywalizacja wiąże się najczęściej z wyłonieniem zwycięzcy oraz przegranego, co wiąże się z emocjonalną reakcją na uzyskany wynik. W języku przede wszystkim przedstawiane są reakcje na porażki (13 przykładów) przy marginalnie występujących reakcjach na zwycięstwo (2), por.:

Reakcje na zwycięstwa:

- *Gdy znacznie częściej wygrywać, dostanie pozytywnego kopa. (PS nr 109, 11.05.12 r.);*
- *Kiedy człowiek jest szczęśliwy, nie czuje zmęczenia. (PS nr 109, 11.05.12 r.);*

Reakcje na porażki:

- *Po ogromnym rozczarowaniu, jakie przeżył w środowy wieczór, gdy selekcjoner nie umieścił go na liście powołanych na EURO, ani nawet wśród rezerwowych, wczoraj dał koncert skuteczności: zdobył w lidze 4 bramki. (PS nr 103, 04.05.12 r.);*
- *Kiedy mecz się kończy, mój puls jest spokojny. (PS nr 107, 09.05.12 r.);*
- *Jest odporny na niepowodzenia, zastanawiam się, czy tak samo będzie z sukcesem. (PS nr 21, 5.06.12 r.);*
- *To jest duch sportowca, nikt nie lubi przegrywać. (PS nr 99, 27.04.12 r.);*
- *Przegraliśmy. Szkoła ciężkiej pracy. (PS nr 115, 18.05.12 r.);*
- *Chamskie gesty miesza często z geniuszem i artyzmem. (PS nr 24, 26.06.12 r.);*
- *Presja. Często jest nadużywane – obciążeniem psychicznym najłatwiej wytłumaczyć każde boiskowe niepowodzenie. (PS nr 94, 21-22.04.12 r.);*
- *Nie potrafili utrzymać nerwów na wodzy i zachowali się w sposób niegodny sportowca, w sposób niegodny wielkich mistrzów, jakimi przecież są. (PS nr 94, 21-22.04.12 r.);*
- *Obrońca rozumiał, że w ostatnich dniach solidnie narozrabiał i może znacznie poważniejsze konsekwencje niż tylko finansowe. (PS nr 237, 10.10.12 r.).*

Porażka wywołuje u zawodników dwojakie reakcje: przede wszystkim uczucie żalu, które wiąże się z chęcią dalszej pracy, by następnym razem nie popełnić tych samych błędów i wygrać. Z drugiej jednak strony mamy do czynienia z reakcjami emocjonalnymi niezgodnymi z ideałami sportowca. Komentatorzy ukazują oba typy zachowań, gdyż trudno pominąć w relacji moment rozstrzygnięcia rywalizacji i reakcji na przegraną.

Sport jest bardzo zróżnicowaną dziedziną ludzkiej działalności, w której pośród wielu różnych kryteriów podziału znaczącą rolę pełni rozróżnienie na dyscypliny o charakterze indywidualnym i drużynowym. To właśnie sporty drugiej grupy wzbudzają największe emocje i cieszą się największą popularnością, gdyż między zawodnikami tworzą się interakcje, które nie występują w indywidualnej rywalizacji. Przede wszystkim zawodnikom grającym i trenującym w jednej drużynie zostają przydzielone pewne zadania i role, mające na celu właściwe zorganizowanie pracy zespołu i osiągnięcie najwyższych rezultatów, por.:

- *Taki piłkarz jest niezastąpiony. Dobrze wiedzieć, że ma obok siebie koleżkę, o którym wiem, że da się za mnie pokroić, a w niewłaściwym momencie zatrzyma zapędy rywali. (PS nr 130, 05.06.12 r.);*
- *X. przywykł do pełnienia w każdym zespole roli lidera. (PS nr 152, 07-08.07.12 r.);*
- *Miał być mózgiem, sercem i duszą drużyny. Dla młodszych piłkarzy – wzorem, dla starszych – podpora, a dla kibiców ulubieńcem. (PS nr 238, 11.10.12 r.);*
- *Jest elementem szkieletu tej drużyny. (PS nr 250, 25.10.12 r.);*
- *Jest wielkim motywatorem drużyny. (PS nr 250, 25.10.12 r.);*
- *Zapewnia drużynie spokój, nie robi błędów porządkuje grę. (PS nr 243, 17.10.12 r.);*
- *Podniósł team na duchu. (PS nr 107, 09.05.12 r.);*
- *Zawodnik z silnym charakterem, ma bardzo pozytywny wpływ na drużynę. (PS nr 107, 09.05.12 r.);*
- *Scala drużynę i zawsze troszczy się o innych piłkarzy. (PS nr 108, 10.05.12 r.)*

Jedną z najistotniejszych funkcji w zespole pełni kapitan drużyny. Dla poszczególnych sportowców otrzymanie możliwości wystąpienia w tej roli jest zaszczytem i ogromnym wyróżnieniem. Zachowanie kapitana, jego wpływ na pozostałych zawodników drużyny oraz prestiż związany z pełnieniem tej funkcji jest jedną z najwyższych wartości wiązanych z grą zespołową, co potwierdzają następujące przykłady:

- *Nie jest specjalnie charyzmatyczną osobą, ale trener widział chciał, aby opaskę nosił zawodnik będący wzorem do naśladowania dla innych. (PS nr 11, 11.08.12 r.);*
- *Doskonale rozumie obowiązki kapitana. Być może nie czuje się zbyt komfortowo w tej roli, ale radzi sobie bardzo dobrze. (PS nr 22, 12.06.12 r.);*
- *Kapitan reprezentacji musi mieć autorytet, wykazywać siłę spokoju, ale także walczyć pięścią w stół, kiedy potrzeba. X to potrafi. (PS nr 19, 22.05.12 r.);*
- *Kapitan reprezentacji polskiej została wybrana w drodze demokratycznego wyboru, czyli przez wskazanie trenera. (PS nr 101, 30.04. – 01.05. 12 r.);*
- *X. to na pewno lider naszego zespołu, taka duszą drużyny, dlatego był kapitanem. (PS nr 95, 23.04.12 r.);*
- *Zachował się jak prawdziwy kapitan, pociągnął za sobą zespół. (PS nr 140, 18.06.12 r.);*
- *On jest jeszcze lepszy, kiedy ma świadomość, że jest kapitanem. (PS nr 143, 21.06.12 r.).*

Zawodnicy grający w jednym klubie, w jednej reprezentacji spędzają ze sobą wiele czasu na treningach, podczas wspólnych ćwiczeń i przygotowań (czasami bardzo wyczerpujących), razem walczą o zwycięstwo, niekiedy przychodzi im wspólnie przelknąć gorzkie porażki. Dlatego z czasem

sportowcy przywiązują się do reprezentowanej drużyny i starają się być lojalni wobec pozostałych zawodników, por.:

- *Lojalność wobec innych reprezentantów była dla niego na pierwszym miejscu. (PS nr 19, 22.05.12 r.);*
- *Za drużyną wskoczyłby w ogień. (PS nr 95, 23.04.12 r.);*
- *Pilkarze nie mogą pisać źle o kolegach z zespołu, rywalach i sędziach oraz nie mogą publikować zdjęć z treningów lub takich, które przedstawiają kogoś w niekorzystnym świetle. (PS nr 132, 08.06.12 r.);*
- *Odchodź w glorii zwycięży, to złoto jest w dużej mierze jego zasługą. (PS nr 95, 23.04.12 r.);*
- *Przegrać zawsze można, ale zaakceptuj takie wyniki tylko wtedy, gdy zrobiliśmy wszystko, co w naszej mocy. (PS nr 119, 23.05.12 r.);*
- *Opuszczenie kolegów w ważnej chwili, to dla niego rzecz nie do pomyslenia. (PS nr 201, 29.08.12 r.);*
- *Nie jest sztuką oberwać i zejść z boiska, podłożyć drużynie tak zwaną minę. Dostalibyśmy bramkę, potem drugą i byłoby nieprzyjemnie. (PS nr 228, 29-30.09.12 r.);*
- *Oni wszyscy mają charyzmę i są w stanie wziąć odpowiedzialność za drużynę. (PS nr 132, 08.06.12 r.).*

Nie sposób omawiać wizerunek sportowca bez zwrócenia szczególnej uwagi na rolę doping u publiczności. Sport bez kibiców, wiernych fanów, którzy inspirują swojego reprezentanta (lub swoją drużynę), praktycznie by nie istniał. To właśnie obecność osób trzecich, nie zaangażowanych bezpośrednio w rywalizację, sprawia, że współzawodnictwo ma sens. Charakteryzując relacje między kibicami a zawodnikami należy wskazać zależności zachodzące między omawianymi grupami oraz wpływ doping u na rywalizację.

- *Własna hala i kibice to poważne atuty gospodarza. (PS nr 99, 27.04.12 r.);*
- *Wsparcie kibiców to istotny element. (PS nr 247, 22.10.12 r.);*
- *Szykowano zdolnych umrzeć za drużynę Polaków, dzięki którym fani w większym stopniu będą identyfikować się z klubem. (PS nr 119, 23.05.12 r.);*
- *W żadnym innym kraju nie ma takiego szaleństwa na punkcie tej dyscypliny sportu. (PS nr 101, 30.04. – 01.05. 12 r.);*
- *Większość kibiców go kocha, ale są i tacy, którzy widzą przede wszystkim nadmuchany balon oczekiwań. (PSM nr 18, 15.05.12 r.);*
- *Sam X zdobywca serca kibiców szczerością. Ten dzieciak nie pozuje, właściwie zawsze mówi to, co myśli. Czasami zanim zdąży pomyśleć. (PSM nr 18, 15.05.12 r.);*

- *Pochyli się nad każdą karteczkę, jest dla ludzi. (o autografach) (PS nr 128, 02-03.06.12 r.);*
- *Z powodu zachowania kibiców straciły aż 20 procent premii. (PS nr 255, 31.10.-01.11.12 r.).*

Podsumowując wyrażenia związane z rolą dopingu warto zwrócić uwagę na wpływ kibiców na poziom rywalizacji i osiągnięcia poszczególnych sportowców, którzy wprost mówią o ogromnej sile i inspiracji płynącej z kontaktów z fanami. Z drugiej zaś strony zawodnicy starają się zyskać szacunek i uznanie kibiców poprzez prezentowanie najwyższej formy oraz poświęcanie miłośnikom sportu swojego czasu.

Ostatnia grupa wyrażen charakteryzujących umiejętności społeczne zawodowe sportowców zawiera przykłady, w których ukazany jest stosunek zawodników do swojego zawodu, treningów, Igrzysk Olimpijskich oraz gry w reprezentacji kraju.

W analizowanym materiale szczególną uwagę przyciągają przykłady ukazujące stosunek sportowców do treningów i ciężkiej pracy nad doskonaleniem własnego ciała i szczególnych umiejętności mających zagwarantować sukces podczas rywalizacji. Przygotowanie fizyczne do zawodów, które najczęściej wiąże się z ogromnym wysiłkiem i pracą ponad siły jest nieodłącznym elementem życia sportowca. Jednak osoby decydujące się na zawodowe uprawianie sportu zdają sobie sprawę, z tego iż jest to jedyna droga do osiągnięcia sukcesu, więc przywiązują do treningu wielką wagę. O takim podejściu świadczą następujące wyrażenia:

- *Bardzo ciężko pracuje na treningach i to widać. Robi systematyczne postępy. (PS nr 95, 23.04.12 r.);*
- *Trzeba maksymalnie wykorzystać ten czas na pracę. (PS nr 134, 11.06.12 r.);*
- *Przyzwajają sobie profesjonalne podejście: odpowiednią dietę żywieniową, trening oraz wypoczynek. (PS 07.07.12 r.).*
- *Walczą na treningach do upadłego. (PS nr 135, 12.06.12 r.);*
- *Naprawdę ciężko trenował i doszedł do wszystkich zwycięstw przede wszystkim swoją pracą. (PS nr 249, 24.10.12 r.);*
- *Po to poci się na treningach, aby potem mieć możliwość występów w takim spotkaniu i sprawieniu gospodarzom psikusa. (PS nr 233, 05.10.12 r.);*
- *Wkładają całe serce i wszystkie siły w pracę na treningach, są bardzo ambitni. (PS nr 128, 02-03.06.12 r.);*

- *Pracuje 18 godzin, z przerwami na jedzenie i poobiednią drzemkę. Ma nadzieję, że poświęcenie się opłaci. (PS nr 109, 11.05.12 r.);*
- *To tytani pracy. Przewyższają innych doświadczeniem i odpornością psychiczną. (PS nr 185, 09.08.12 r.);*
- *Warto wylać litry potu, bo to przekłada się na wysoką pozycję. (PS nr 250, 25.10.12 r.).*

Jak wynika z powyższych przykładów najczęściej w języku stosowane są wyrażenia podkreślające wysiłek oraz skutki ciężkiej pracy. Ogromny wysiłek włożony w przygotowania do występów sportowych jest powodem do podziwiania zawodników, więc budzi zainteresowanie zarówno ze strony kibiców, jak i mediów.

Podstawą rozwoju współczesnego sportu stało się odrodzenie antycznej idei olimpijskiej, która przed setkami lat stanowiła fundament kultury starożytnej. Nowożytna realizacja tej idei została jednak w pewnym stopniu wypaczona, przez konieczność sprostania oczekiwaniom kultury masowej, której głównym założeniem jest przedstawienie gwałtownych emocji oraz stworzenie widowiska przyciągającego odbiorców. Jak zauważa Ewa Kalamacka:

Z igrzyskami olimpijskimi wiążą się krytykowane zjawiska łączone ze sportem. Igrzyska przestały być wyrazem religii. Odarte z romantycznej ideologii stały się częścią masowej kultury i gigantycznego biznesu rozrywkowego, w którym liczą się prestiż i pieniądze. Olimpiady w XX wieku stały się największym teatrem światowym. To widowisko zwycięstw i klęsk, a więc wyrażające istotę ludzkiej egzystencji [Kalamacka 2000, s. 155].

Oczekiwania odbiorców sportu (m.in. kibiców, którzy z niecierpliwością wyczekują sukcesów swoich reprezentantów) sprawiły, że znaczącą pozycję wśród wyrażen z Igrzyskami Olimpijskimi stanowią opisy emocji. Wszystkie odczucia towarzyszące sportowcom (od smutku i rozczarowania, przez treść i sportową złość, skończywszy na radości z upragnionego zwycięstwa) są przekazywane szerszej publiczności, por.:

- *Wiadomo jakie są igrzyska: tam tylko najtwardsi sięgają po medale. (PS nr 97, 25.04.12 r.);*
- *Z bólem czy bez, przygotowań do igrzysk nie odpuści. (PS nr 102, 02-03.05.12 r.);*
- *Z igrzyskami nie równają się żadne inne zawody. (PS nr 139, 16-17.06.12 r.);*

- *Ma na koncie tytuł mistrza świata, ale srebro z Londynu stawia znacznie wyżej. (PS nr 220, 20.09.12 r.);*
- *Medal olimpijski jest marzeniem każdego sportowca. (PS nr 220, 20.09.12 r.);*
- *Każdy sportowiec chciałby wystąpić w Igrzyskach Olimpijskich, bo to największe wydarzenie. (PS nr 233, 05.10.12 r.).*
- *Stać go w Londynie co najmniej na miejsce w czołowej dziesiątce. (PS nr 126, 31.05.12 r.);*
- *Znajduje się w trakcie ciężkich przygotowań do Igrzysk. (PS nr 132, 08.06.12 r.);*
- *Podporządkowała Igrzyskom wszystko. (PS nr 132, 08.06.12 r.);*
- *On powinien celować w igrzyska, to jego poziom. (PS nr 148, 27.06.12 r.);*
- *Mądrego, pracowitego, rzetelnego. Sportowca, który przez cztery lata zrobił wszystko, aby zdobyć medal olimpijski. (PS nr 187, 11-12.08.12 r.);*
- *Na igrzyskach dużą rolę odgrywa szczęście i nie można liczyć na faworytów. (PS nr 102, 02-03.05.12 r.);*
- *Który zawodnik powie, że jedzie na igrzyska, żeby zająć dziesiąte miejsce? Jeśli jesteś sportowcem chcesz jak najwięcej. (PS nr 114, 17.05.12 r.);*
- *Dzięki X. pełen patosu olimpiizm zszedł z koturnów i to całemu światu się podoba. (PS nr 188, 13.08.12 r.).*

Mimo wymienionych powyżej problemów związanych z przekształceniami idei olimpijskich i dostosowywaniem ich do oczekiwań masowych odbiorców, dla zawodników Igrzyska są najważniejszym wydarzeniem sportowym. Przygotowują się do nich całe cztery lata traktując udział w nich jako najwyższy zaszczyt i spełnienie marzeń. Właśnie dlatego, grupa wyrażen przedstawiających Igrzyska Olimpijskie jako najwyższą sportową wartość jest najliczniej reprezentowana, o czym świadczą przedstawione przykłady.

Badając poszczególne elementy wizerunku sportowca nie sposób pominąć jego stosunku do zawodu, który przyszło mu wykonywać. Z analizy wypowiedzi komentatorów na temat relacji zawodnik – sport wynika, że stosunek ten jest najczęściej zupełnie niezgodny z oczekiwaniami przeciętnego człowieka, który postrzega sportowców jako osoby oddane w pełni swoim treningom, walczące do upadłego i stawiające sport na pierwszym miejscu w swoim życiu, por.:

- *Zabrakło walki do upadłego. (PS nr 134, 11.06.12 r.);*
- *Cel: znalezienie zawodników z wielką wolą pracy i determinacją. (PS nr 135, 12.06.12 r.);*

- *Chęć wzbogacenia się o nowe przeżycia sportowe była kluczowa. (PS nr 136, 13.06.12 r.);*
- *Jeśli chce się zdobyć mistrza, trzeba o tym nie tylko mówić, ale prezentować odpowiedni poziom na boisku. (PS nr 103, 04.05.12 r.);*
- *Tenis kobiecy to jednak taka zabawa, w której w każdej chwili zawodniczka może strzelić focha, pokłócić się ze swoim chłopakiem czy odstawić jakiś cyrk. (PS nr 122, 26-27.05.12 r.);*
- *Powinien mówić mniej, a grać więcej, tymczasem jest odwrotnie. Ma talent ale gra nierówno. (PS nr 133, 09-10.06.12 r.);*
- *Jest utalentowanym i kreatywnym piłkarzem, ale nie zawsze mu się chciało grać. Zmiana otoczenia była dla niego jedynym lekarstwem. (PS nr 201, 29.08.12 r.);*
- *Zawodnik spóźnił się na start. To zachowanie, które nie ma nic wspólnego z profesjonalizmem. (PS nr 129, 04.06.12 r.).*

Komentatorzy sportowi pomijają pozytywne przykłady stosunku zawodników do sportu, ponieważ sami sportowcy w udzielanych wywiadach mówią o wielkiej miłości do swojego zawodu, który nazywają wręcz sensem życia. Jedynie nieznaczna grupa zawodników mówi wprost o swojej niechęci, więc komentatorzy analizują postawę prezentowaną przez sportowców i zwracają uwagę jedynie na niewłaściwe zachowania.

Omawianą kategorię zamyka nieliczna grupa wyrazów, która ukazuje stosunek zawodników do gry w reprezentacji. Zawiera ona przykłady postaw pełnych szacunku do reprezentowania barw ojczystych, jednak z drugiej strony ukazuje niechęć do walki poza drużyną, por.:

- *Kapitan reprezentacji musi mieć autorytet, wykazywać siłę spokoju, ale także walnąć pięścią w stół, kiedy potrzeba. X to potrafi. (PSM nr 19, 22.05.12 r.);*
- *Pomagał chłopakom szybko odnaleźć się w kadrze. (PSM nr 19, 22.05.12 r.);*
- *Lojalność wobec innych reprezentantów była dla niego na pierwszym miejscu. (PSM nr 19, 22.05.12 r.);*
- *Druga do narodowej drużyny była kręta. (PS nr 152, 07-08.07.12 r.);*
- *Zawodnicy nie chcieli wylecieć z reprezentacji. Oni nie stworzyli tych historii wokół siebie specjalnie. (PS nr 91, 18.04.12 r.);*
- *W reprezentacji jest gorszym piłkarzem niż w klubie. (PS nr 138, 15.06.12 r.).*

W zgromadzonym materiale znajduje się jeden przykład pokazujący negatywny stosunek do gry w reprezentacji. Pozostałe wyrażenia ukazują dumę zawodników z powierzonej im roli oraz chęć walki na najwyższym poziomie podczas reprezentowanie kraju.

Na umiejętności społeczne zawodników składają się także zachowania pozasportowe, które także wpływają na wizerunek sportowca wylaniający się z wypowiedzi komentatorów.

Współczesny sport jest bezpośrednio zależny od mediów, które w największym stopniu wpływają na finansowanie poszczególnych dyscyplin, gdyż to właśnie one wykupują prawa do transmisji wydarzeń sportowych, dzięki nim zdobywani są sponsorzy, a przede wszystkim przyciągają kibiców. J. Lipiec przedstawia wpływ mediów i wartości pieniądza na współczesny sport w następujący sposób:

Postępuje naprzód komercjalizacja i gigantomania w organizacji imprez – równoległe z uruchamianiem coraz większych środków finansowych. Nie są to pieniądze szczerzego mecenasa, który nadwyżki przeznaczą na rozwijanie kultury. Pieniądz włożony w sport musi się zwracać, musi rodzić nowy pieniądz [Lipiec 1988, s. 146].

Wpływ pieniędzy na rozwój kariery poszczególnych zawodników i ich stosunek do zarobków jest dla użytkowników języka szczególnie interesujący. Świadczą o tym poniższe przykłady:

- *Pilkarze grają jak z nut, bo klub natychmiast po wygranych wypłaca im ustalone premie. (PS nr 107, 09.05.12 r.);*
- *Pieniądze nie grają podstawowej roli. Najważniejsze są intelekt, mentalność, umiejętność organizacji, wreszcie sympatia dla sportu, której brakuje i zwykłym ludziom i politykom. (PS nr 188, 13.08.12 r.);*
- *Nie jest zadowolony z tego, że nie dostaje pensji na czas. To go frustruje. Myśli o odejściu. (PS nr 91, 18.04.12 r.);*
- *Musiał odejść, bo otwarcie domagał się zaległych pieniędzy. (PS nr 99, 27.04.12 r.);*
- *Jej celem są maksymalnie duże zyski. (PS nr 107, 09.05.12 r.);*
- *Generujesz największe zyski to jesteś na specjalnych prawach. (PS nr 250, 25.10.12 r.);*
- *Wytykano mi zbyt wysokie zarobki w stosunku do czasu spędzonego na boisku. (PS nr 101, 30.04. – 01.05. 12 r.);*
- *Zawodnicy to osoby publiczne, muszą być profesjonalistami, za to im się słono płaci. (PS nr 98, 26. 04.12 r.);*
- *400 000 Euro – tyle zażyczył sobie mistrz olimpijski za występ w stolicy Niemiec. (PS nr 200, 28.08.12 r.);*
- *W pogoni za pieniędzmi. (PS nr 238, 11.10.12 r.).*

Jak wynika z przedstawionej analizy zawodnicy w dwojaki sposób odnoszą się do kwestii zarobków: z jednej strony są one motywatorem do wyťažonej pracy i podstawowym źródłem utrzymania, z drugiej stają się celem samym w sobie i powodują jedynie wygórowane wymagania finansowe wobec organizatorów zawodów.

Nie zawsze sportowców zadowala gaża uzyskana podczas zawodów połączona z funduszami płynącymi z kontraktów. Wtedy sięgają oni do pozasportowych źródeł zarobku takich jak: sesje zdjęciowe, reklamy czy programy telewizyjne, które najczęściej wiążą się z dodatkowym zainteresowaniem ze strony mediów, por.:

- *Bierze udział w efektywnych sesjach fotograficznych. (PS nr 36, 18.09.12 r.);*
- *Na facebooku prezentuje się w zupełnie niesportowych kreacjach. (PS nr 194, 21.08.12 r.);*
- *X chętnie pozuje podczas sesji fotograficznych, a nawet pojawiał się na wybiegu jako model podczas charytatywnych pokazów mody. (PS nr 91, 18.04.12 r.);*
- *Po zakończeniu wspaniałej kariery obfitującej w spektakularne wzloty oraz upadki, został celebrytą i showmanem. (PS nr 99, 27.04.12 r.);*
- *Jest połączeniem wielkiego sportowca z wielkim aktorem. (PS nr 188, 13.08.12 r.);*
- *Świetnie rusza się nie tylko w ringu, ale i w „Tańcu z gwiazdami”. (PS nr 17, 8.05.12 r.);*
- *Chwilowo zajmuje się słodkościami, reklamuje nową markę słodczy. (PS nr 194, 21.08.12 r.).*

Podobnie jak kwestia zarobków, tak i rola mediów w kreowaniu zawodników jest szczególnie istotna w wypowiedziach komentatorskich. Wynika to z faktu, iż to właśnie dzięki mediom poszczególni sportowcy zostają zauważeni i są postrzegani jako gwiazdy światowego formatu. Medialna przemiana z przeciętnego sportowca w celebrytę jest możliwa przede wszystkim dzięki językowi, który dokonuje owej metamorfozy przy pomocy zabiegów podobnych do przedstawionych poniżej:

- *On tworzy taki show jak nikt inny. Cały świat jest wpatrzony w biegnie, gdy biegnie po niej X. (PS nr 31, 14.08.12 r.);*
- *W tym sezonie głośniejsze niż o jego wyczynach na boisku było o jego wybrykach. (PS 6.06.12 r.);*
- *Półfinały Ligi Mistrzów były spektaklem nad spektaklami, w których mieści się wszystko: radość, rozpacz, śmiech, dramat, łzy, nerwy, odwaga i lęk. (PS nr 99, 27.04.12 r.);*

- *Znalazł się na świeczniku. (PS nr 103, 04.05.12 r.);*
- *Stała się obecnie bodaj najbardziej rozpoznawalną postacią sportu polskiego w skali światowej. (PS nr 91, 18.04.12 r.);*
- *Pragniemy ekstazy i emocji, medali, sukcesów, zwycięstw rodaków zapakowanych do telewizora i mechanicznie serwowanych nam z oszłamiającą prędkością. (PS nr 26, 10.07.12 r.);*
- *Był bożyszczem. Media i kibice zachwycali się jego bramkami. (PS nr 247, 22.10.12 r.);*
- *Udziela wywiadu za wywiadem. (PS nr 31, 14.08.12 r.);*
- *Doskonale odnajduje się też w świecie show-biznesu. Na portalach społecznościowych można śledzić niemal każdy jego krok, chętnie udziela wywiadów, jest wiecznie uśmiechnięty. I rozpetał nową modę – wszystkie dzieciaki chcą mieć fryzurę na X. (PS nr 39, 09.10.12 r.);*
- *Jest pasjonatem nowych technologii. Kilka razy dziennie pisze na Twitterze, gdzie ma już ponad milion fanów. (PS nr 41, 23.10.12 r.);*
- *Wie, jak zachwycić publiczność. (PS nr 41, 23.10.12 r.).*

Ogromna popularność oraz gwałtowne wzbogacenie się mają znaczący wpływ na zachowanie zawodników i sposób postrzegania przez nich świata. Zmiany te mogą powodować zarówno pozytywne, jak i negatywne rezultaty, np.:

- *Taki już urok mediów, że trzeba panikować. (PS nr 242, 16.10.12 r.);*
- *Słynie z niewyparzonego języka i problemów z prawem. (PS nr 17, 8.05.12 r.);*
- *Przemądrzali poza ringiem, kochający światło kamer. (PS nr 17, 8.05.12 r.);*
- *Krew w MMA to obowiązkowy element prawie każdej walki. Bo właśnie na takie obrazki czekają kibice. (PS nr 18, 15.05.12 r.);*
- *Wiedział jak pokonać X, ale często nie wiedział, jak radzić sobie poza ringiem. (PS nr 21, 5.06.12 r.);*
- *Wytykano mu zbyt wysokie zarobki w stosunku do czasu spędzonego na boisku. (PS nr 101, 30.04. – 01.05. 2012 r.);*
- *Nie sposób znaleźć najmniejszej rysy na jego wizerunku, także w życiu prywatnym. (PS 6.06.12 r.);*
- *Żaden brylujący przed kamerami celebryta, raczej typ pracującego za kulisami analityka. (PS nr 134, 11.06.12 r.);*
- *To młody, pracowity chłopak, który nie zachowuje się jak gwiazda. (PS nr 220, 20.09.12 r.);*
- *Po sukcesach trzeba być powściągliwym, bo w innym razie nie ma szans na zrobienie kariery. (PS nr 238, 11.10.12 r.);*

- *To niezwykle sympatyczny i skromny facet. Nie ma manier rozkapryszonej gwiazdy. Nie przepada za rozgłosem, nie lubi udzielać wywiadów, ale jednocześnie dorósł do roli lidera zarówno w klubie, jak i kadrze. (PS nr 22, 12.06.12 r.);*
- *Żadnego szpanu, dobrze ułożony chłopak, któremu nauka nie przeszkadzała zostać piłkarzem. (PS 6.06.12 r.);*
- *Pieniądże, moda, własny styl nie są dla niego najważniejsze. Jedyną fanaberią, na jaką sobie do tej pory pozwolił, jest luksusowa rezydencja. (PS nr 36, 18.09.12 r.);*
- *To wspaniała zawodniczka. Cieszy ją gra i zwyciężanie. To bardzo dobry objaw, że nie psują jej pieniądze i medialność. (PS nr 102, 02-03.05.12 r.).*

Powyższe przykłady są świadectwem wpływu mediów na zawodników. Ukazują one zarówno niepożądane przemiany zachodzące pod wpływem środków masowego przekazu, jak i zachowania właściwe, określane jako postawy normalne.

Duża zależność sportu od mediów sprawia, że zawodnicy stają się osobami publicznymi i ich życie podlega ciągłym obserwacjom. Właśnie dlatego tak ważna jest prezentowana publicznie przez sportowców postawa oraz świat wartości, który wyznają. W zgromadzonym materiale znalazły się przykłady opisujące stosunek sportowców do rodziny, religii, osób o innej narodowości oraz osób potrzebujących, por.:

Wrażliwość na innych:

- *Pomaga głównie dzieciom z oddziału onkologii. (PS nr 22, 12.06.12 r.);*
- *Przeznaczają wszystkie pieniądze, które dostaje za występy w drużynie narodowej na cele dobroczynne. (PS 6.06.12 r.);*
- *X chętnie pozuje podczas sesji fotograficznych, a nawet pojawiał się na wybiegu jako model podczas charytatywnych pokazów mody. (PS nr 91, 18.04.12 r.);*
- *Nigdy nie zapomina o potrzebujących. Na boisku i poza nim jest świetnym przykładem do naśladowania. (PS nr 255, 31.10.-01.11.12 r.).*

Rodzina:

- *Obecnie rodzina jest dla niego najważniejsza. (PS nr 99, 27.04.12 r.);*
- *Jest czas na sport, jest czas na rodzinę. (PS nr 146, 25.06.12 r.);*
- *W takich sytuacjach ważne jest, aby dać piłkarzowi wybór i respektować jego zdanie. (narodziny dziecka) (PS nr 253, 29.10.12 r.).*

Religia:

- *Jest skromny, nieśmiały, otwarcie mówi o wierze w Boga i ponad wszystko ceni rodzinę. (PS nr 41, 23.10.12 r.);*
- *Nie kryje się z wiarą w Boga. (PS 6.06.12 r.).*

Stosunek do odmienności:

- *Kryterium narodowości w futbolu nie ma prawa istnieć. (PS nr 119, 23.05.12 r.).*

Z wyrażeń zgromadzonych w tej grupie wylania nam się obraz sportowca, który nie boi się otwarcie mówić o swojej wierze, który szanuje różnorodność etniczną i religijną, dla którego rodzina stanowi najważniejszą wartość. W przedstawionym powyżej materiale nie ma ani jednego przykładu, który ukazywałby sportowców w niekorzystnym świetle.

Analiza najczęściej stosowanych przez dziennikarzy sportowych wyrażeń charakteryzujących zawodników może prowadzić do spostrzeżenia, iż z punktu widzenia komentatorów cechy fizyczne i umiejętności są najmniej istotne. Jednak jest to wniosek niepełny, gdyż należy pamiętać, że media przekazują nam informacje za pomocą wizji ukazując sportowca przede wszystkim przez pryzmat cielesności. Dlatego też dziennikarze sportowi ograniczają swoje wypowiedzi dotyczące fizycznego aspektu sportu do skąpego komentarza.

Podstawową wartością w sporcie jest manipulowanie ciałem człowieka w specyficzny sposób, który realizuje się w doskonaleniu techniki i kontrolowaniu każdego ruchu oraz w wyrażaniu ekspresji za pomocą poszczególnych sekwencji gestów. Owa zewnętrzna forma, zmiany w wyglądzie i świadomość własnej cielesności stają się najważniejszą wartością dla współczesnych sportowców. Właśnie w działaniach opartych na wysiłku, kontakcie fizycznym, niekiedy nawet na bólu lub obrażeniach manifestuje się kult ciała [por. Heinemann 1990, s. 142].

Wśród wyrażeń opisujących fizyczną stronę sportu szczególną uwagę użytkowników języka przyciągają: szybkość, wytrzymałość oraz charakterystyczne dla poszczególnych dyscyplin wyróżniające zawodników umiejętności, którymi przeciętny człowiek nie może się poszczycić, np.:

- *To wysiégowy rzemieślnik. Bardzo szybki i doskonale wytrenowany zawodnik. (PS nr 91, 18.04.12 r.);*
- *Silny jak tur, szybki jak gepard. (PSM nr 39, 09.10.12 r.);*
- *Popłynęła z ulańską fantazją i poprowadziła tę osadę do medalu. (PS nr 186, 10.08.12 r.);*
- *Nieżmordowanego byłego zawodnika. (PS nr 39, 09.10.12 r.);*

- *Mimo prawie 36 lat świetnie wytrzymał tempo meczu i zdobył dwie bramki. (PS nr 138, 15.06.12 r.);*
- *Zawodnik szybki, mocno trzymający się na nogach, niezwykle uniwersalny. (PS nr 134, 11.06.12 r.);*
- *Ma dobrą technikę, dobrą lewą nogę, potrafi grać ze statych fragmentów. (PS nr 134, 11.06.12 r.).*
- *Jest zawodnikiem ze świetnym strzałem i imponującym dryblingiem. (PS nr 255, 31.10.-01.11.12 r.);*
- *X. się nie lęka, robi na boisku, co chce, strzela gole takiej urody, że skautci zwabieni jego barcami mnożą się jak muszki owocówki. (PS nr 39, 09.10.12 r.);*
- *To obecnie największy mózg kobiecego tenisa. Superkomputer, który błyskawicznie przetwarza dane i idealnie reaguje na wszystkie ruchy rywalek. (PS nr 100, 28-29.04.12 r.).*

Przedstawione powyżej umiejętności są oznakami fascynującego i budzącego ogromne zainteresowanie talentu. W przykładach tych można odnaleźć m.in. nagromadzenia epitetów, wyliczenia, metafory, a nawet porównania. Mają one na celu wyrażenie podziwu oraz przekazanie ogromnych emocji towarzyszących transmitowanym wydarzeniom.

W kategorii cech fizycznych grupa wyrażeń charakteryzujących umiejętności fizyczne jest najliczniejsza – zawiera 63 przykłady.

Podobnie jak w czasach antycznych, tak i dziś ciało sportowca przywodzi na myśl przede wszystkim dążenie do idealnej budowy. Ideal ten jest rozumiany przez atletyczną, estetyczną posturę, która stanowi doskonale narzędzie do osiągania najwyższych rezultatów. W języku cechy te realizują się w następujący sposób:

- *Był okazem zdrowia: 186 cm wzrostu, sylwetka bez grama tłuszczu, same mięśnie (nie dziwnego, że był modelem o reklamował m. in. męską bieliznę); oraz końska kondycja. (PS nr 16, 24.04.12 r.);*
- *Kreowana od kilkunastu lat przez największe agencje marketingowe świata na boginię Rosjanka, wysoka, ładna, uwielbiana przez Turków (za co?, aha blondynka), bijąca mocno, jęcząca jeszcze mocniej – doskonałość. (PS nr 251, 26.10.12 r.).*
- *Dbanie o ciało jest dla niego najważniejsze. Dlatego tak dobrze mu się wiedzie. (PS nr 41, 23.10.12 r.).*

Wyrażenia określające cechy fizyczne idealnego zawodnika charakteryzują się dążeniem do hiperbolizacji, wynikającej z próby

przedstawienia zawodnika jako niedoścignionego wzoru. J. Kosiewicz łączy perfekcyjną posturę z poczuciem estetyki, por.:

W obrębie kategorii estetycznej można umieścić m.in. doświadczenie piękna ciała ludzkiego podczas aktywności sportowej czy też piękna konfiguracji rozmaitych elementów i układów sportowych wywołujących przeżycie o właściwościach charakterystycznych dla artysty bądź sztuki [Kosiewicz 1990, s. 119].

Wśród analizowanych wyrażeń opisujących wygląd zewnętrzny sportowca pojawiają się także fragmenty charakteryzujące zawodników o posturze odbiegającej od powyższego ideału. Owa odmienność jest wartościowana w dwojaki sposób. Po pierwsze sportowiec o wątlej budowie ciała stara się ów mankament zatuszować innymi cechami (zachowaniami). Wywołuje to spore zainteresowanie i podziw użytkowników języka, stąd znaczna część komunikatów jest zbliżona do poniższych przykładów:

- *Nieźbyt imponujące warunki fizyczne nadrabia skocznością, dużym wyczuciem i odwagą. (PS 6.06.12 r.);*
- *Ze względu na posturę i dynamiczny styl gry nazywany jest „Atomową Mrówką”. (PS nr 152, 07-08.07.12 r.).*

Z drugiej strony sportowcy o niskim wzroście, nadwadze lub nieproporcjonalnej budowie ciała są w języku piętnowani, a niekiedy nawet poniżani, por.:

- *Często ma problemy z nadwagą, mówi się też, że dyscyplina treningowa nie jest jego mocną stroną. (PS nr 225, 26.09.12 r.);*
- *Drobniutka, trochę nycyfana, nie pokazująca emocji, skażywana na pożarcie, często pogardliwie określana – przepychaczka (pilek). (PS nr 251, 26.10.12 r.).*

Podsumowując kwestię wyglądu zewnętrznego sportowca należy zauważyć, że znaczna część zebranego materiału (11 z 25 przykładów) ukazuje idealne ciało sportowca, które przedstawiane jest jako najwyższa wartość, jednak odmienność także stanowi obiekt zainteresowania (z jednej strony wzbudza podziw, z drugiej zaś krytykę).

Szeroko pojęta kultura fizyczna wiąże się również z dbaniem o zdrowie. W zgromadzonym materiale znajduje się jeden przykład dotyczący zdrowia i przedstawia on sport jako czynnik kontuzjogenny:

- *Znany jest z tego, że często ulega kontuzjom. (PS nr 189, 14.08.12 r.).*

Wynika to z faktu, iż profesjonalne uprawianie sportu zazwyczaj, w dalszej perspektywie, powoduje uszczerbki na zdrowiu. Jak zauważa A. Wohl są one skutkiem szeroko pojętego rekordyzmu, por.:

Taki kierunek rozwoju sportu wywoływał zaniepokojenie. Przeczył on całkowicie przyjętym założeniom, że sport uprawia się wyłącznie ze względów zdrowotnych, czy też ze względu na przyjemność, którą sprawia. Zaczęto bić na alarm, dowodząc, że następuje wypaczenie „czystej idei sportu” [Wohl 1990, s. 199].

W językowych przedstawieniach sportu ta zależność jest marginalizowana, przez co brakuje wyrażeń ilustrujących szkodliwość uprawiania wyczynowego sportu w którejkolwiek z dyscyplin.

Na przestrzeni lat sport rozwinął się w dwóch kierunkach: bardziej powszechny nurt uprawiany dla rozrywki i dobrego samopoczucia sport amatorski oraz sport wyczynowy, który pozwala osiągnąć sukces na arenie międzynarodowej. Specyfikę sportu wyczynowego przedstawia H. Skorowski w następujący sposób:

Współczesny sport wyczynowy jest swoistego rodzaju „zawodem”, który ludzie wykonują. Jest to „zawód”, z którego ludzie żyją zapewniając sobie i swoim rodzinom określony byt. Jest to jednak „zawód” charakteryzujący się specyficznym rodzajem „usług” społecznych. Stąd można mówić o daleko idącej specyfice tej ludzkiej aktywności. Upoważnia to zatem do mówienia także o specyficznej „zawodowej” etyce sportu, która dotyczy zarówno świata moralnych przekonań, jak i określonych postaw. Szczególnie postawy są tu istotne, ponieważ przez nie manifestuje się faktyczna etyczna jakość sportu [Skorowski 2000, s. 229].

Postawa najbliższa sportowemu ideałowi jest reprezentowana w zgromadzonym materiale. Zachowania będące przejawem zaangażowania w codzienne treningi, walki do upadłego w każdym turnieju, radość z uprawiania sportu, szacunek do trenera i innych zawodników są postrzegane jako najwyższa wartość, por.:

- *Nie jest przyzwyczajony do siedzenia na ławce. (PS 6.06.12 r.);*
- *Ja wykażuję się na murawie, a inni są od tego, by kierować. (PS nr 132, 08.06.12 r.);*

- *Nigdy w wielkim turnieju nie zawiódł, zawsze był gwarancją goli. (PS nr 134, 11.06.12 r.);*
- *Każdy z nas był częścią drużyny gospodarza turnieju, przebohdził do historii, to tylko motywowało pozytywnie. (PS nr 152, 07-08.07.12 r.);*
- *Ta dziewczyna nikogo i niczego nie udaje. Broni się wynikami a nie miżdżeniem czy gabinetowymi gierkami. (PS nr 152, 07-08.07.12 r.);*
- *Dla kogoś, kto pojmuje futbol jako sztukę, on wciąż jest geniuszem. (PS nr 230, 2.10.12 r.);*
- *Dobry zawodnik wszędzie da sobie radę i nie będzie szukał tanich wykrętów. (PS nr 232, 4.10.12 r.).*

Wizerunek sportowca zawarty w języku komentatorów sportowych został zrekonstruowany na podstawie artykułów *Przeglądu Sportowego*. Wśród gatunków prasowych, które stały się podstawą analizy należy wyróżnić: notki prasowe, komentarze prasowe oraz wypowiedzi o charakterze informacyjnym.

Obraz sportowca wylaniający się ze zgromadzonego materiału dzieli się na trzy główne kategorie: Psychika, Ciało sportowca, Zachowania społeczne. Wśród wymienionych grup najliczniejszą reprezentację posiadając zbiory wrażeń przedstawiających psychikę zawodnika. Przykłady ilustrujące tę kategorię stanowią, aż 51% zgromadzonego materiału.

Pozostała grupa wyrażen jest dużo mniej liczna przede wszystkim z dwóch powodów. Po pierwsze grupa opisująca społeczne postawy zawodników zawiera znacznie mniejszą liczbę reprezentantów, co może świadczyć o słabszym zainteresowaniu użytkowników języka tą kwestią. Po drugie kategoria ciała człowieka jest ilustrowana nie tylko za pomocą języka, gdyż znaczącą rolę w przedstawianiu sportowca pełni wizja.

Wizerunek sportowca zawarty w języku obejmuje cechy wspólne dla wszystkich zawodników niezależnie od uprawianych przez nich dyscyplin.

Wylaniający się z zanalizowanych kategorii językowy obraz sportowca zawiera przede wszystkim cechy idealnego zawodnika, zaś wyrażenia o charakterze pejoratywnym bądź zwroty ilustrujące negatywne zachowania stanowią bardzo Nieliczną grupę. Postawy te są marginalizowane lub otwarcie krytykowane.

LITERATURA

- Kalamacka E., *Sport XXI wieku epigonem antyku*, [w:] *Sport na przełomie tysiącleci: szanse i nadzieje*, pod red. Z. Dziubińskiego, Warszawa 2000.
- Kosiewicz J., *Kultura fizyczna i sport w perspektywie filozofii*, Warszawa 2000.
- Kosiewicz J., *Ład wewnętrzny i sport*, [w:] *Filozofia kultury fizycznej koncepcje i problemy*, pod red. Z. Krawczyka, J. Kosiewicza, t. 2, Warszawa 1990.
- Lipiec J., *Kalokagatia. Szkice z filozofii sportu*, Warszawa-Kraków 1988.
- Lipiec J., *Sport pomiędzy przeszłością XX wieku a przyszłością XXI wieku*, [w:] *Sport na przełomie tysiącleci: szanse i nadzieje*, pod red. Z. Dziubińskiego, Warszawa 2000.
- Misiuna B., *Uniwersalne zasady i wartości etyczne sportu*, [w:] *Logos i etos Polskiego olimpiizmu*, pod red. J. Lipca, Kraków 1994.
- Heinemann K., *Ciało w perspektywie wartości społecznych*, [w:] *Filozofia kultury fizycznej koncepcje i problemy*, pod red. Z. Krawczyk, J. Kosiewicz, t.1, Warszawa 1990.
- Skorowski H., *Wokół etyki sportu*, [w:] *Sport na przełomie tysiącleci: szanse i nadzieje*, pod red. Z. Dziubińskiego, Warszawa 2000.
- Wohl A., *Nowożytny olimpiady a profesjonalizacja sportu*, [w:] *Filozofia kultury fizycznej koncepcje i problemy*, pod red. Z. Krawczyka, J. Kosiewicza, t. 2, Warszawa 1990.

Мовна візія спортсмена у коментаторських висловлюваннях на основі статей в газеті *Przegląd Sportowy*

Стаття є спробою опису образу спортсмена в мові спортивних коментаторів. Представлений дослідницький матеріал зачерпнуто зі статей поміщених в газеті "Przegląd Sportowy". Головною метою статті є виявлення головних рис в образі спортсмена, які були зібрані в три категорії: фізичні, психічні та соціальні. Аналіз матеріалу доводить функціонування складу рис, які вважаються більш істотними, при одночасному знеціненні інших. З точки зору користувачів мови, найсуттєвішими були визнані психічні риси, які мають найбільшу частотність. Соціальні риси були розділені на професійні – численні і позапрофесійні, які становлять невеликий відсоток від досліджуваного матеріалу. Остання, з точки зору кількості, досліджувана група виразів описує фізичні риси і здібності, вказує на різноманітне сприйняття тілесної сфери в залежності від репрезентованого виду спорту.

Ключові слова: мовна картина світу, спортсмен, фразеологія, лексика

Языковой образ спортсмена в коментаторских высказываниях на материале статей из газеты *Przegląd Sportowy*

Статья является попыткой описания образа спортсмена в языке спортивных комментаторов. Представленный исследовательский материал зачерпнут из статей помещенных в газете "Przegląd Sportowy". Главной целью данной статьи является выявление главных черт в образе спортсмена, которые собраны в три категории: физические, психические и социальные. Анализ материала доказывает функционирование состава черт, считающихся более существенными, при одновременном обесценивании других черт. С точки зрения пользователей языка, самыми существенными были признаны психические черты, имеющие наибольшую частотность. Социальные навыки были разделены на профессиональные – многочисленные и непрофессиональные, которые представляют собой небольшой процент от исследуемого материала. Последняя, с точки зрения количества, исследуемая группа выражений, описывающих физические черты и способности,

указывает на разнообразное восприятие телесной сферы в зависимости от представляемого вида спорта.

Ключевые слова: *языковая картина мира, спортсмен, фразеология, лексика*

The language image of the athlete in the commentator remarks on the material of the articles from the newspaper *Przeгляд Sportowy*

The aim of the article is an attempt to describe an image of sportsman derived from the language of sportscasters. The research material concerns phrases extracted from *Przeгляд Sportowy* magazine.

The main purpose of this research is to point the foremost features of sportsmen, which were divided into three categories – physical, psychological and sociological. The analysis of the material proves some sets of features to be more vital, while others to be depreciated. It is the psychological features that are considered the most crucial from the perspective of language speakers. Moreover, they are the most numerous category. As far as the sociological capacities are concerned, they are divided into further groups, namely professional, which are the largest in number and extraprofessional that constitute a small percentage of the research material. The last but not least is the group of phrases that express physical qualities as well as abilities implies variety of the way different sports perceive the bodily matters.

On the whole, the article aims at specifying the characteristics of sportsman depicted in the language itself.

Key words: *linguistic image of the world, sportsman, phraseology, lexis.*

Екатерина Артамонова

НовГУ им. Ярослава Мудрого, Великий Новгород

ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ И АДЕКВАТНОСТЬ В ПЕРЕВОДЕ В АСПЕКТЕ ДИХОТОМИИ ЗНАНИЕ / ВЕРА

Специфика перевода, отличающая его от всех других видов языкового посредничества, заключается в том, что он предназначен для полноправной замены оригинала и что реципиенты перевода воспринимают его полностью тождественным исходному тексту. Однако абсолютная тождественность перевода оригиналу, безусловно, недостижима. Для определения степени смысловой близости оригинала и перевода были введены понятия **адекватности** и **эквивалентности**, которые люди, незнакомые с лингвистической терминологией, при оценке переводов заменяют расплывчатыми понятиями «точность» и «верность».

Понятия **адекватности** и **эквивалентности** в лингвистике очень тесно связаны, и порой рассматриваются как взаимозаменяемые, а

иногда в них вкладывается разное содержание. Понятие эквивалентности чаще всего определяется как смысловая общность исходного и конечного текстов, то есть эквивалентность ориентирована на результат и сопоставляет тексты оригинала и перевода. В то же самое время адекватностью называется соответствие перевода как процесса данным коммуникативным условиям, иными словами адекватность ориентирована на перевод как процесс.

Понятие адекватности перешло в теорию перевода из теории познания, где термином «адекватный» обозначается верное воспроизведение в представлениях, понятиях и суждениях объективных связей и отношений действительности, то есть в аспекте общепринятого знания. Для теории перевода в качестве подобной действительности будет выступать текст оригинала как стройная система связей и отношений между составляющими его элементами. Задачей переводчика является верное воспроизведение этой системы связей и отношений средствами языка перевода. Синонимы слова верный — правильный, соразмерный, соответствующий — указывают на то, каким должен быть текст перевода по сравнению с текстом оригинала, однако только определение «соразмерный» указывает на конкретные характеристики текста, в данном случае на его размер. Безусловно, текст перевода не может быть ощутимо короче или длиннее текста оригинала, однако любой переводчик знает, что данное требование достижимо лишь относительно. Другие определения («соответствующий» — чему?; «правильный» — по оценке кого?), хоть и часто используются при оценке перевода, имеют расплывчатое содержание.

Таким же расплывчатым по отношению к переводу является и определение «точный». Его синонимы — буквальный, дословный, строгий. Из всех лингвистических терминов к этому расплывчатому определению ближе всего будет термин «эквивалент», который в узком смысле понимается как постоянное равнозначное соответствие, как правило, не зависящее от контекста. Долгое время считалось, что

основной задачей переводчика в процессе перевода является поиск эквивалентов единицам текста на языке оригинала в языке перевода с целью того, чтобы в результате перевода получить полный эквивалент текста оригинала. Однако, как было отмечено выше, абсолютная тождественность текста перевода тексту оригинала недостижима, и текст перевода никогда не может быть полным и абсолютным эквивалентом текста подлинника. Это обуславливается уникальностью словарного состава и грамматического строя каждого языка, а также культурными различиями. Но все же делать из этого вывод, что перевод с одного языка на другой в принципе невозможен, неправильно. Решением проблемы переводческой эквивалентности является попытка обнаружить в тексте оригинала некую инвариантную часть, сохранение которой необходимо для достижения эквивалентности перевода. Чаще всего таким инвариантом выступает или функция текста оригинала, или описываемая в тексте ситуация. Иными словам, если перевод может выполнить ту же функцию или описывает ту же самую реальность, он эквивалентен.

Так или иначе, **эквивалентность** есть соотношение между текстом оригинала (т.е. первичным) и текстом перевода (вторичным). При этом полная эквивалентность является скорее идеализированным конструктом, и достижима лишь в относительно простых коммуникативных условиях. Чем сложнее текст оригинала и чем выше требования к его качеству, тем сложнее будет достичь эквивалентности. Таким образом, можно сделать вывод, что эквивалентность является максимальным требованием, предъявляемым к переводу.

Адекватность же опирается на реальную практику перевода, которая часто не допускает исчерпывающей передачи всего коммуникативно-функционального содержания оригинала. Адекватность связывается с тем, что решение, принимаемое переводчиком, нередко носит компромиссный характер, что перевод требует жертв и что в процессе перевода во имя передачи главного и существенного в исходном тексте (его функциональных доминант)

переводчику нередко приходится идти на известные потери. Отсюда вытекает, что требование адекватности носит не **максимальный**, а **оптимальный** характер: перевод должен оптимально соответствовать определенным (порой не вполне совместимым друг с другом) условиям и задачам. Иными словами, перевод может быть адекватным даже тогда, когда конечный текст эквивалентен исходному лишь на одном из семиотических уровней или в одном из функциональных измерений. Например, полный эквивалентный перевод английского каламбура “Is life worth living? It depends upon the liver”, который приводят в своей книге К. Райс и Г. Вермеер, на русский язык невозможен, так как в тексте оригинала обыгрывается омонимичность слов liver – живущий и liver – печень. Вермеер и Райс проводят переводы каламбура на французский и немецкий языки, с удачно подобранными в первом случае омонимами, а во втором – паронимами: La vie, vaut-elle la peine? C'est une question de foi(e) (*une question de foi – вопрос веры и une question de foie – вопрос печени*); Ist das Leben lebenswert? Das hängt von den Leberswerten ab (*lebenswert – достойный жизни и Leberswerten – состояние печени*) [Reiss, Vermeer]. В обоих случаях перевод будет эквивалентным на уровне предложения (так как сохранен инвариант каламбура), но не на уровне словесных знаков. В русском языке подобрать нечто подобное невозможно. Такой вариант перевода: «Стоит ли жизнь того, чтобы ее прожить? Зависит от самого живущего» можно признать адекватным, но при этом выражение больше не является калабуром.

Еще один пример адекватного перевода, в котором некоторые фрагменты текста неэквивалентны друг другу — сцена из мюзикла “My Fair Lady”, написанного по мотивам комедии Бернарда Шоу «Пигмалион», в которой профессор Хиггинс заставляет свою подопечную, Элизу петь песенку "The rains in Spain fall mainly in the plains". Цель этого фонетического упражнения – научить ее правильно произносить дифтонг /ei/, который в ее диалектном произношении кокни звучит как /ai/. В русском тексте мюзикла Элиза произносит

скороговорку "Карл украл у Клары коралл". Если сравнивать этот фрагмент оригинала с переводом, то их нельзя признать эквивалентными друг другу. Английский зритель поймет, что с помощью этого упражнения Элиза должна избавиться от акцента, присущего лондонцам из низшего сословия. У русского же зрителя появится впечатление, что профессор Хиггинс стремится научить Элизу четко артикулировать труднопроизносимые сочетания звуков, хотя это и противоречит оригиналу. Таким образом, в русском переводе утрачивается важный социально-оценочный компонент текста. И вместе с тем решение переводчика может быть признано в целом адекватным, так как инвариант текста, который можно сформулировать как «Элиза произносит скороговорку» в переводе был передан.

Итак, можно сделать вывод, что понятие эквивалентности всегда связано с воспроизведением коммуникативного эффекта исходного текста, который определяется первичной коммуникативной ситуацией и ее компонентами (коммуникативной установкой отправителя, установкой на первичную аудиторию). Что касается понятия адекватности, то оно, как было отмечено выше, ориентировано на соответствие перевода особым факторам, которые привносит вторичная коммуникативная ситуация (установка на вторичного адресата, который принадлежит к другой культуре).

Понять взаимосвязь между эквивалентностью и адекватностью перевода можно, рассмотрев данную дихотомию в аспекте другой дихотомии – знание/вера. Для начала следует разъяснить, как именно данная дихотомия соотносится с переводом как деятельностью. Мы считаем, что с помощью дихотомии знание/вера можно объяснить профессиональную компетенцию переводчика. Очевидно, что в качестве *знания* воспринимается знание переводчиком языков оригинала и перевода, а также умение их применять. Без сомнений, без *знания* переводчик не будет способен выполнить свою работу, причем для того, чтобы выполнять ее качественно, переводчик обязан

постоянно совершенствовать свои навыки и умения и пополнять свой словарный запас, что касается как иностранных языков, так и родного. Но каким образом частью переводческой компетенции может быть *вера*?

Для того, чтобы выполнить перевод текста качественно, одного знания языков недостаточно — точно так же, как порой недостаточно просто знать эквивалент того или иного слова в языке перевода для того, чтобы сделать адекватный перевод текста, предложения или даже словосочетания. В своей работе переводчики постоянно сталкиваются с нестандартными и сложными ситуациями, которые требуют находчивости, вдохновения, особого чувства языка и других качеств, которые часто трудно классифицировать. Немецкий исследователь В. Вилсс способность спонтанно находить решение проблемы, не основанную на знании и не опирающуюся на логическое рассуждение, называет **переводческой интуицией** [Wilss]. А. С. Маганов уточняет, что интуиция переводчика действует там, где невозможно добиться адекватного перевода ни путем осуществления трансформаций, ни при вербальной замене слов исходного языка эквивалентами языка перевода [Маганов]. По словам В. Н. Крушнова, переводческая интуиция, приобретаемая в ходе практики, заключается не только в легком и быстром поиске эквивалентов, но и в успешной ориентации в вопросах психологии коммуникации [Крушнов]. Возникающие в процессе перевода трудные ситуации заставляют переводчика, как пишет А. Г. Минченков, выдвигать гипотезы, формирующие в сознании новые мысли и ассоциации [Минченков]. Т. А. Фесенко подчеркивает, что интуитивные суждения имеют место во всех ментальных процессах перевода. Интуиция — это, прежде всего, выражение ментальной индивидуальности переводчика [Фесенко].

Таким образом, переводческая интуиция (которую часто называют «переводческим чутьем») которую считаем такой же важной составляющей профессиональной компетенции переводчика, как и знание языков, соотносима с верой. Переводческая интуиция включает

такие компоненты, как чувство (а не просто знание) языка и межкультурная чуткость (а не просто знание культурных различий). Чувство языка большинством специалистов определяется как инструмент контроля над правильностью речи. По мнению Е. Д. Божович, чувство языка — «интуитивный компонент восприятия и порождения речи» [Божович]. И. А. Зимняя предполагает более широкую трактовку: «чувство языка есть неосознаваемые говорящим правила, которые появляются при накоплении лингвистического опыта» [Зимняя]. Несмотря на отнесенность чувства языка к сфере бессознательного, в определенных условиях, как пишут М. М. Гохлернер и Г. В. Ейгер, контроль правильности становится осознанным [Гохлернер]. Это происходит, например, при произнесении публичной речи, когда оратор контролирует правильность произношения, громкость голоса, стилистическое оформление высказывания. Чувство языка функционирует как при порождении, так и при восприятии речи. В первом случае оно проявляется в различной степени уверенности в правильности высказывания, в самооценке и коррекции. Во втором — в оценке соответствия услышанного (прочитанного) языковой норме [Гохлернер].

Автором термина, который дал название второму компоненту переводческой интуиции, является М. Беннет. Согласно Беннету, человеку необходимо выработать **межкультурную чуткость** для того, чтобы быть готовым к межкультурному взаимодействию [Bennett]. Он делает акцент на чувственно восприятии и толковании культурных различий. Людям важно осознать не сходство между собой, а различия, потому что все трудности меж-культурной коммуникации происходят именно из-за неприятия межкультурной разницы. Осознание культурных различий, по мнению Беннета, проходит в несколько этапов. На начальной стадии развития само существование этих различий обычно не осознается человеком. На втором этапе другая культура начинает осознаваться как один из возможных взглядов

на мир. В это время межкультурная чуткость начинает возрастать, человек начинает ощущать себя членом более чем одной культуры. На последних стадиях развития межкультурная чуткость возрастает, так как признается существование нескольких точек зрения на мир. Далее происходит формирование нового типа личности, сознательно отбирающей и интегрирующей элементы разных культур [Bennett].

Переводчику необходимо достигнуть, как минимум, стадии адаптации к различиям, т.е. обладать **межкультурной эмпатией**. По словам Беннета, эмпатия возникает при близком знакомстве с культурой, когда у человека проявляется интуитивное ощущение того, что существует другое мировоззрение [Bennett]. В результате формируется способность адаптировать свое поведение к другой культуре. Для переводчика, который является медиатором культур, важна также способность предсказывать поведение партнеров по коммуникации, к каким культурам бы они ни принадлежали. Стремление к более высокой стадии межкультурной чуткости – интеграции – будет свидетельствовать о сформированности мультикультурной личности переводчика, способной понять множество реальностей и обдуманно совершать поступки в специфической ситуации.

Чувство языка и межкультурная чуткость находятся в тесной взаимосвязи. Л. И. Богатикова объединяет эти два понятия под термином «культурно-языковая интуиция» [Богатикова]. Последняя определяется как неосознанное речевое и неречевое поведение, адекватное и соответствующее конкретной ситуации общения, обусловленное национально-культурными и этнопсихологическими особенностями данной лингвокультурной общности.

Работая над текстом, переводчик стремится создать его эквивалентный и адекватный перевод, но, если представить путь к этому результату, можно увидеть, что эквивалентность и адекватность достигаются по-разному. Во время поиска эквивалента переводчик пользуется определенной стратегией и тактикой, то есть все шаги,

которые он предпринимает для достижения результата, можно проследить: поиск слова в словаре, изучение культурного контекста, подбор нужного вариантного соответствия и т.д. В сложной же ситуации, например, при переводе каламбура, переводчик не может воспользоваться какими-либо правилами, так как каждая нестандартная ситуация требует разного подхода. Когда дело касается непростых ситуаций, и переводчик не может полагаться исключительно на свои знания, ему на помощь приходит его переводческая интуиция. Это вторая сторона переводческой компетенции, которая и соотносится с верой. Шаги при поиске решения нестандартной ситуации проследить невозможно, так как решение приходит будто бы само. На самом деле, чем опытнее переводчик, тем легче он будет выходить из сложных ситуаций, а это значит, что, несмотря на то, что «научить» интуиции невозможно, ее можно развить самостоятельно. Развивая первую сторону своей профессиональной компетенции – сторону *знания*, а также продолжая работать, приобретая все больше опыта, тем самым развивая свою переводческую интуицию – сторону *веры*, переводчик получает опыт, который и является главным показателем его переводческой компетенции.

Таким образом мы пришли к выводу, что эквивалентность перевода обеспечивается той стороной компетенции, которая основывается на знании, так как для поиска прямых/контекстуальных/коннотативных и др. эквивалентов переводчику необходимо отличное знание обоих языков и лингвистической теории. Адекватность же можно соотнести с той стороной компетенции, которая обеспечивается таким отношением к результату как вера, на которой базируется требующаяся переводчику в нестандартных ситуациях **интуиция**.

Сказка Льюиса Кэррола «Алиса в стране чудес» – настоящий вызов для переводчика, так как она изобилует многочисленными каламбурами. Очень интересно наблюдать за тем, как каждый из переводчиков, работавших с этим произведением, справлялся с различными отдельно взятыми сложными ситуациями, благодаря своей

переводческой интуиции. Каламбур «*Mine is a long and a sad tale! Said the Mouse... It is a long tail, certainly*», said Alice... "but why do you call it sad?" построен на омонимии слов – *tail* (история) и *tail* (хвост). Ведущим элементом в данном случае является слово *tail* – хвост, поскольку последующий рассказ Мыши построен в виде фигурного стихотворения, оформленного автором в форме хвоста. Большинство переводчиков этого произведения сохранили этот элемент каламбура, избрав при этом свой собственный путь. П. Соловьева использовала сходно звучащее слово *хвастунья* – *хвастунья*, Н. Демурова *прохвост* – *прохвост*, Б Заходер обыграл устойчивое словосочетание *Этой страшной истории с хвостиком – тысяча лет*. В. Орл обыграл выражение *ходить за кем-то хвостом* («*Это трагическая и замысловатая История*», – гордо сказала Мышь. «*Ее ценители ходят за мной хвостом. Да, длинным и взволнованным хвостом!*» «*Хвост действительно длинный*», – согласилась Алиса и с удивлением посмотрела на хвост Мыши). Б. Балтер и вовсе заменил *хвост* на *продолжение* («*Что ж, вот тебе эта – скорбная история с продолжением*», – грустно вздохнула Мышь, подняв, словно палец, кончик хвоста, а также брови. «*Продолжение у нее, конечно, есть*», – сказала Алиса, проводя глазами по хвосту, – «*Но почему она скорбная?*»).

Смысл еще одного каламбура, построенного на омонимии слов *not* (не-) и *knot* (узел) ("*I had NOT!*" cried the Mouse, sharply and very angrily. "*A knot!*" said Alice, always ready to make herself useful) невозможно даже отдаленно передать в русском переводе, так как отрицательная частица *не* и слово *узел* не имеют ничего общего. В этом случае Н. Демурова придумала собственный, отличный от оригинала вариант, отойдя от текста Кэррола: «*Глупости!*» – рассердилась Мышь. «*Вечно всякие глупости! Как я от них устала! Этого просто не вынести!*» «*А что нужно вынести?*» – спросила Алиса. (Она всегда готова была услужить.) «*Разрешите, я помогу!*» А. Оленич-Гнененко обыграл схожесть звучания слов *skonfuzil* и *узел*: «*Ты судишь обо всём вквивь и вкось!*» — раздражённо вскричала Мышь. «*Ещё никто меня так не конфузил...*» «*Узел!*» — не расслышав как следует, прервала её Алиса. Всегда готовая принести посильную пользу, она заботливо осмотрела

Мышь: «О, позвольте мне помочь вам развязать его!» Сохранить слово «узел» получилось также и у В. Орла и Ю. Нестеренко (В. Орл: «Хвост, хвост!» — совсем разобиделась *Мышь*. «Я сразу поняла, что ты слышала только самый хвост моей истории и пропустила важнейшие места, с которыми он тесно связан». «Хвост? Связан?» — забеспокоилась *Алиса*. «Бедный хвостик! Дайте я его развяжу». Ю. Нестеренко: «Это была завязка!» — взвизгнула разъяренная *Мышь*. «Узелок завязался!» — поняла *Алиса*, и, поскольку она всегда готова была прийти на помощь, тут же предложила: «Позвольте, я помогу его распутать!»).

В другом похожем случае, где игра слов построена на схожести звучания слов *axis* (ось) и *axes* (топоры) (“You see the earth takes twenty-four hours to turn round on its axis...” “Talking of axes”, said the Duchess, “chop off her head!” — «Видите ли, Земля совершает оборот вокруг своей оси за двадцать четыре часа...» «Кстати о топорах», — сказала *Герцогиня*, — «Отрубите-ка ей голову!»), Демурова использовала устойчивое выражение, которое удачно вошло в контекст: «Ведь земля совершает оборот за двадцать четыре часа...» «Оборот?» — повторила *Герцогиня* задумчиво. II, повернувшись к *Кухарке*, прибавила: «Возьми-ка ее в оборот! Для начала оттяпай ей голову!» Оленич-Ганченко сохранил слово *топор*: «Видите ли, Земля совершает полный оборот вокруг своей оси в двадцать четыре часа. Так как вы уже окончили школу, то пора...» «Что касается топора», — крикнула *Герцогиня*, «Отрубить ей голову!» Владимир Орл добавил предлог *вследствие* и существительное *следствие*: «Земля за двадцать четыре часа оборачивается вокруг своей оси, вследствие чего...» «Кстати, насчет следствия», — перебила ее *Герцогиня* и обратилась к *Кухарке*: «Отруби-ка ей голову. Без следствия». А. Пригуляк решил добавить в текст сказки слово *четверть* и построил на нем новую игру слов: «Видите ли, Земля совершает полный оборот вокруг своей оси за двадцать четыре часа. А всего за четверть часа она пролетает...» «Четверть, говоришь», — перебила *Герцогиня*. «Четвертуйте-ка эту девочку».

Рассмотрев несколько примеров того, как разные переводчики справились с одними и теми же выражениями, можно заключить, что приемлемость того или иного варианта перевода определяется на основе интуиции, которая в свою очередь, формируется на основе

знаний и личного опыта каждого отдельно взятого переводчика, а потому у каждого работает по-разному. При этом понять принцип работы переводческой интуиции невозможно. Однако, ясно одно: без хорошо развитого переводческого чутья быть хорошим переводчиком никак нельзя.

Итак, проанализировав понятия эквивалентности и адекватности перевода, а также рассмотрев их в аспекте дихотомии знание/вера, мы пришли к выводу, что эквивалентность перевода всегда связана с воспроизведением инвариантной части исходного текста, то есть его коммуникативной функции, и направлена на первичную коммуникативную ситуацию. Адекватность же ориентирована на вторичную коммуникативную ситуацию и на те факторы, которые она привносит. Чтобы сделать перевод адекватным, переводчику необходимо адаптировать текст к языковым и культурным реалиям его реципиента.

ЛИТЕРАТУРА

- Богатикова Л. И. К проблеме развития культурно-языковой интуиции // Иностранные языки в школе. 2007. № 3. С. 34-38.
- Божович Е. Д. О функциях чувства языка в решении школьниками семантико-синтаксических задач // Вопросы психологии. 1988. № 3. С. 70-78.
- Гохлернер М. М., Ейгер Г. В. Психологический механизм чувства языка // Вопросы психологии. 1983. № 6. С. 137-142.
- Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. 2-е изд. М.: Просвещение, 1985. 160 с.
- Комиссаров В. Н. Слово о переводе. – М.: Международные отношения, 1973, – 215 с.
- Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. – М.: ЭТС, 1999, – 192 с.
- Крупнов В. Н. В творческой лаборатории переводчика. М.: Прогресс, 2000. 50 с.
- Маганов А. С. Переводческая интуиция и способы ее развития // Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2002. № 2. С. 107-111.
- Минченков А. Г. Когниция и эвристика в процессе переводческой деятельности. СПб.: Антология, 2007. 256 с.
- Фесенко Т. А. Лингвоментальная модель процесса перевода // Язык, сознание, коммуникация: сб. ст. М.: МАКС Пресс, 2001. С.58-62.
- Швейцер А. Д. Эквивалентность и адекватность // Коммуникативный инвариант перевода в текстах различных жанров. Сб.н.тр. – Вып. 343 – М.: МГИИЯ, 1989, – с. 52-58.
- Bennett M. J. A Developmental Approach to Training for Intercultural Sensitivity // International Journal of Intercultural Relations. 1986. Vol. 10 (2). P. 179-196.

Reiss K., Vermeer H. Towards a general theory of translational action: Skopos theory explained. Translated into English by Christiane Nord. English reviewed by Martina Dudenhöfer. Manchester, St. Jerome, 2013.

Wilss W. Kognition und Übersetzen. Zu Theorie und Praxis der menschlichen und der maschinellen Übersetzung. Tübingen: Niemeyer, 1988. 360 S.

Еквівалентність і адекватність перекладу в аспекті дихотомії знання / віра

У вищевикладеній статті дихотомія знання / віра використовується, щоб вказати на відмінності і подібності між поняттями еквівалентності та адекватності перекладу. Компетентність перекладача, яку автор пов'язує з еквівалентністю і адекватністю перекладу, розглядається як поєднання знання і віри. інтуїція перекладача, яку автор пов'язує з "вірою", розглядається як ключовий аспект компетентності перекладача.

Ключові слова: *еквівалентність, адекватність, переклад, перекладацька інтуїція, міжкультурна чуйність.*

Równoważność oraz adekwatność tłumaczenia w aspekcie dychotomii wiedza/wiara

W powyższym artykule, dychotomia wiedza/wiara służy do podkreślenia różnicy i podobieństwa między pojęciami równoważności i adekwatności tłumaczenia. Kompetencja tłumacza, którą autorka łączy z równoważnością i adekwatnością tłumaczenia, jest traktowana jako połączenie wiedzy i wiary. Intuicja tłumacza, którą autorka łączy z „wiarą”, jest traktowana jako kluczowy aspekt kompetencji tłumacza.

Słowa kluczowe: *równoważność, adekwatność, tłumaczenie, intuicja tłumacza, wrażliwość międzykulturowa.*

Equivalence and adequacy of translation in the view of knowledge/belief dichotomy

In the foregoing article knowledge/belief dichotomy is used to point out differences and similarities between the concepts of equivalence and adequacy of translation. Translator's competence, which the author links to equivalence and adequacy of translation, is viewed as a combination of knowledge and belief. Translator's intuition, which the author connects with "belief", is considered the key aspect of translator's competence.

Key words: *equivalence, adequacy, translation, interpretation, translator's intuition, interpreter's intuition, intercultural sensitivity.*

**Ewa Sikora
UJK w Kielcach**

WIERZENIA PIERWSZYCH SŁOWIAN ODZWIERCIEDLONE W IMIONACH ZŁOŻONYCH

Imiona to nazwy osobowe służące do identyfikacji ludzi. Od zarania dziejów służyły do oznaczania osób, a tym samym stanowiły element porozumiewania się. Swoje funkcje identyfikacyjne pełniły przede wszystkim w najbliższym otoczeniu jednostki, wszędzie tam gdzie relacje międzyludzkie miały bezpośredni charakter [Dubisz 1988: 219]. Imię

uznawane jest za nazwę osobową nadaną dziecku z woli rodziców lub opiekunów po narodzinach.

W czasach przedchrześcijańskich, jak przypuszcza Stanisław Bystroń [Bystroń 1938: 8], imię nadawano dziecku przy postrzyżynach, po przyjęciu chrześcijaństwa na chrzcie, w dalszych przemianach prawno-obyczajowych imię stało się (w przeciwieństwie do nazwiska) indywidualną nazwą osobową potwierdzoną w urzędzie stanu cywilnego. Jak twierdzi J. Bubak „Imię obok nazwiska jest najważniejszym elementem służącym do ustalenia tożsamości osoby” [Bubak 1983: 145]. Przy czym imię ma bardziej swoisty, prywatny charakter, podczas, gdy nazwisko nacechowane jest emocjonalnością. Imię jako nazwa osobowa indywidualna przeciwstawia się także indywidualnemu przezwisku przez odmienność intencji i sytuacji pragmatycznej [Malec 1996: 215].

W niniejszym artykule zajmuję się omówieniem najstarszej warstwy polskiego imiennictwa osobowego, mianowicie imionami staropolskimi dwuczłonowymi. Zachowane źródła z X-XV w. dowodzą funkcjonowanie licznej grupy imion staropolskich. D. Karpluk [Karpluk 1973] zauważyła, że liczba imion dwuczłonowych wydaje się być zbliżona do liczby zamieszczonych we współczesnych kalendarzykach. Sporządziła wykaz 447 imion słowiańskich z tego okresu, a w wydawanych ostatnio kalendarzach można ich znaleźć około 500. Można zatem przypuszczać, że największe zmiany w imionach miały nie ilościowy, lecz jakościowy charakter i dotyczyły ich funkcji, formy językowej oraz związku semantycznego z oznaczonym obiektem.

Najliczniejszą część imiennictwa staropolskiego stanowią imiona dwuczłonowe o charakterystycznej budowie słowotwórczej. Źródła staropolskie poświadczają ponad 600 imion złożonych męskich oraz ok. 120 żeńskich. W ich skład wchodzi ok. 150 rdzeni leksykalnych. M. Malec zauważa, że na pierwszy człon omawianych złożzeń składają się:

a) tematy nominalne (przymiotniki, rzeczowniki, zaimki), np. *Dobrogost*, *Wszęrad*, b) formy przypadkowe rzeczowników i zaimków, np. *Bogumił*, *Sobieśław*, c) archaiczne formy komparatywne przymiotników, np. *Boleśław*

(*bolijъ) d) archaiczne formy pierwiastkowe, np. *Czasław* (: ps. *cati ‘czekać’), e) częste formy werbalne, np. *Chwlibog*, *Kazimir*, *Stanisław*, d) wyrazy odimienne (przysłówki, prepozycje, przeczenie), np. *Bliźbor* (: ps. *bližь ‘blisko’), *Niemir*. Natomiast drugi człon był tworzony głównie przez tematy nominalne (rzeczowniki, przymiotniki), np. *-gniew*, *-mił*, i dewerbalne, np. *-bad*. Paradygmat fleksyjny imion dwuczłonowych został na gruncie słowiańskim podporządkowany rodzajowi naturalnemu desygnatu, np. imię męskie *Bolesław*, żeńskie *Bolesława*. Większość imion staropolskich ma odpowiedniki w innych językach słowiańskich [Cieślíkowa 2002: 298].

W Polsce badania naukowe nad imionami podjęto stosunkowo niedawno, bo na przelomie XIX i XX wieku. Zapoczątkował je w latach osiemdziesiątych XIX wieku etnograf i językoznawca Jan Karłowicz. Kontynuatorami byli liczni językoznawcy i historycy. Opisując stan badań w tej dziedzinie, należy zacząć od wymienienia pracy Witolda Taszyckiego, pt. „*Najdawniejsze polskie imiona osobowe*” [Taszycki 1925], wydanej w 1925 roku. Z inicjatywy Taszyckiego opracowany i wydany został siedmiotomowy „*Słownik staropolskich nazw osobowych*” [Taszycki 1965-1987]. Badaniem imion zajmowali się również uczniowie Taszyckiego. A. Cieślíkowa, M. Malec (i inni) opracowały „*Indeks a tergo do Słownika staropolskich nazw osobowych*” [Cieślíkowa, Malec 1993] oraz „*Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*” [Cieślíkowa, Malec 1995]. Ponadto powstały liczne monografie autorstwa znanych, polskich językoznawców. M. Karpluk [Karpluk 1961], zajęła się opracowaniem słowiańskich imion kobiecych. Cieślíkowa z kolei dokonała badań nad imionami i innymi nazwami odapelatywnymi [Cieślíkowa 1990]. Ważne miejsce w polskiej antroponimii zajmują prace M. Malec, w których autorka zajmuje się omówieniem imion dwuczłonowych [Malec 1971], pochodnych od nich skrótów [Malec 1982] oraz imion chrześcijańskich [Malec 1994]. O dwuczłonowych imionach słowiańskich i polskich pisał T. Milewski [Milewski 1969].

Imiona słowiańskie były używane do czasu przyjęcia chrześcijaństwa w 966 r. Do tego czasu stanowiły jedyny model imiennictwa. Po przyjęciu

chrztu przez Polskę imiona słowiańskie stopniowo zostawały zastąpione imionami chrześcijańskimi.

Wśród staropolskich imion słowiańskich, ze względu na budowę J. Grzenia wyróżnia dwa typy imion:

1. Imiona złożone, zbudowane z dwu (rzadziej trzech) elementów, np. *Bogu-sław*, *Bratu-mił*, *Kazji-mierz*. Istnieje także wiele form od nich pochodzących, tj. skróceń, zdrobnień i spieszceń, np. *Szym*, *Szymek*, *Szymusz* (od *Szymon*).
2. Imiona proste, których budowa opiera się na jednym elemencie. Są to imiona pochodzące od imiesłowów (np. *Radwan*) oraz od wyrazów pospolitych, oznaczające części ciała, np. *Broda*, *Jęzor*, *Żyła*, oraz różne wyrazy charakteryzujące ludzi, np. *Uchacz*, *Szczodr*, *Prus*, *Strach* [Grzenia 2002; 17].

Z kolei, ze względu na znaczenia Grzenia wyróżnia następujące typy imion:

1. Imiona odnoszące się do walki, zawierające elementy: *-bor*, *Broni-*, *Kazji-*, *-pełk*, *Raci-*, *-woj*, np. *Świętobor*, *Bronisław*, *Kazimir*, *Świętopełk*, *Racimir*, *Mścimój*.
2. Imiona wskazujące na ideał bohaterski, wyrażające pragnienie sławy, zawierające elementy: *Mir-*, *-mir*, *Sław-*, *-sław*, np. *Miroslaw*, *Sławomir*, *Chwalisław*.
3. Imiona wskazujące na powiązania rodzinne: *Miłodziad*, *Bratumił*, *Sulibrat*, *Siestrzemil*.
4. Imiona wyrażające stosunek do innych ludzi, np.. *Drogomir*, *Gościrad*, *Radogost*.
5. Imiona „negatywne”, tworzone z przeczeniem *nie*, np. *Niemir*, *Nierad*; z dawnymi elementami oznaczającymi brak lub małość, np. *Bieżdar* oraz z elementami wyrażającymi zamieszanie, udrękę, niepokój, np. *Męcimir*, *Tomisław*. Imiona tego typu nadawano w celu odwrócenia uwagi demonów lub złych mocy.
6. Imiona kulturowe zawierające elementy *Bog-*, *-bóg*, *Trzeb-*, np. *Bogdan*, *Bożydar*, *Trzebiemir* [Grzenia 2002: 17].

Porównując imiona staropolskie z imionami tworzonymi przez inne grupy etniczne, Karpluk [Karpluk 1973] zauważyła, że w imionach staropolskich rzadkie są odniesienia do przedmiotów, czynności dnia powszedniego. Brak jest elementów słownych związanych z myślistwem, hodowlą, rybołówstwem, uprawą ziemi, choć prace te były doskonale znane Słowianom. Jeśli jednak nie znalazły odbicia w imiennictwie, to oznacza, że unikano w imionach złożonych elementów związanych z codziennością a preferowano treści wzniosłe. W imionach tych przeważają ideały i abstrakcyjne życzenia i usytuowania do nosicieli imion. Cienkowski twierdzi, że „Zbytnią fantazją i pomysłowością imiona te nie grzeszą. Nie są również zbyt subtelne i wyrafinowane. Przeważają w nich określenia dosadne, nierzadko rubaszne” [Cienkowski 1992: 34].

W artykule skupiam się na imionach słowiańskich wyłącznie dwuczłonowych. Dokonując analizy znaczeniowej wybranych imion dwuczłonowych, chciałam ukazać zawartą w nich wiarę i wierzenia naszych przodków.

U podstaw słowiańskich plemion leży tradycja nadawania imion wcale nie przypadkowych. Pierwotne wierzenia związane z nadawaniem imion dotyczą strefy symboliczno-mistycznej, a także pragmatycznej. Maria Malec twierdzi, że nadanie imienia istocie ludzkiej – to jakby dopełnienie jej stworzenia, wydobyć jej z anonimowości i wprowadzenie w ludzki świat [Malec 2000: 313]. To imię tworzyło człowieka, nadawało mu charakter, indywidualne cechy. Wierzono, że imię nadaje kierunek losowi nowonarodzonego dziecka, zapewnia opiekę pozytywnych sił wyższych lub zabezpiecza przed działaniem wrogich sił demonicznych. Imię było więc pewnego rodzaju amuletem. Wśród imion dwuczłonowych są takie, które oznaczają cechy już posiadane przez obdarowanego imieniem oraz takie, które wyrażają życzenia i oczekiwania rodziców wobec narodzonego dziecka. Imienia te mogą zawierać różne intencje, sugestie, świadczące o ogromnej wierze naszych przodków w moc słowa [Cienkowski 1967: 155]. W ówczesnym systemie imienniczym chodziło o pewnego rodzaju błogosławieństwo dla dziecka na całe jego życie. Pierwotne imiona

dwuczłonowe tworzone były każdorazowo, nie powtarzały się. Stanowiły wtedy żywy system imienniczy [Sowa 1995: 12].

Dzisiejsze imiona nie mają przejrzystej motywacji, jednak w momencie powstawania zapewne miały znaczenia, które możemy określić jako pierwotne lub etymologiczne. Niestety upływ czasu powoduje, że ustalenie pierwotnego znaczenia imion jest bardzo trudne i często musi pozostać w sferze hipotez [Grzenia 2002: 14]. Wiele kłopotów sprawiają próby wyjaśnienia pierwotnych sensów imion złożonych. Często się zdarza, że bez kłopotu możemy rozszyfrować składniki imienia, jednak bardzo trudno jest objaśnić logikę całości. Np. imię *Miłosław* składa się z dwóch znajomych połączonych elementów: *Mił-* ‘mily’, *-sław* ‘sława’. Jaki jest jednak sens całości? Imię można tłumaczyć na kilka sposobów, zarówno jako ‘ten, któremu miła jest sława’, ale także jako ‘ten, który zyskać chce sławę’. Praktycznie każda próba objaśnienia znaczenia pozostaje kwestią przypuszczeń, toteż w przypadku omawiania badanych imion konieczne było ograniczenie się do podania sensu poszczególnych członów.

Analizowane w artykule imiona złożone składają się z dwóch samodzielnych znaczeniowo pierwiastków semantycznych pełniących względem siebie określoną funkcję syntaktyczną i znaczeniową. Stanowią one odbicie wyższego poziomu kulturowego, są wynikiem wielkiej wiary ówczesnych ludzi w magię i potęgę słowa.

Bazę materiałową wykorzystaną w artykule stanowi 90 wybranych imion dwuczłonowych męskich, zaczerpniętych z wykazu polskich imion słowiańskich zachowanych w źródłach staropolskich X-XV wieku [Karpluk 1973: 18-22]. Zbadanie znaczenia poszczególnych imion, jak już wspominałam jest nie możliwe, możemy tylko domyślać się jakich aspektów życia ówczesnych Słowian imiona te dotyczyły i dzięki temu przypuszczać jaką wiarę i wiedzę imiona te zawierały. Konieczne było tłumaczenie znaczenia imion według określonych schematów. Zebrane imiona podzieliłam według 6 modeli, w których wydzieliłam pierwiastki semantyczne. Ponieważ staropolskie imiona dwuczłonowe mają genezę prasłowiańską, znaczenie pierwiastków semantycznych rekonstruowałam na

podstawie słowników etymologicznych [Cieślakowa, Malec, Rymut 1995-2000]. Ze względu na charakter analizowanych imion, wśród przedstawionych modeli głównych wyodrębnione zostały szczegółowe podmodele, umożliwiające bardziej dokładną analizę prezentowanych nazw.

1. MODEL

CZYNNOŚĆ + OBIEKT CZYNNOŚCI/OBIEKT CZYNNOŚCI + CZYNNOŚĆ

a) 1 człon (obiekt) – zmienny + 2 człon (czynność) – stały

Istotą podmodelu I jest to, że nazwy powstają poprzez wykorzystanie tematu w postpozycji wyrazu. W przedstawionym modelu temat (zarazem jądro modelu) imion przyjmuje formę peryferyjną czasownikową, którą stanowi czynność, w modelu poprzedzona przez obiekt.

Imiona, w których tematem (jądrem) jest częśćka –*SŁAW*:

Jarosław – ps. **jarь* ‘surowy, ostry’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, który słynie z porywczowości;

Lutosław – ps. **lutь* ‘srogi, ostry’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, który słynie ze srogości,

Racisław – scs. **ratiti se* ‘walczyć, zмагаć się’, **ratь* ‘walka’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, który jest sławny z wojowania,

Włodzisław – **volsti*, **voldati* ‘walka’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’, ten, który sławny jest z wojowania,

Wojosław – ps. **vojь* ‘wojownik’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, który jest sławnym wojownikiem,

Siemisław – ps. **semьja* ‘rodzina, ród, własność’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, który jest sławny w rodzinie,

Dobrosław – ps. **dobrь* ‘dobry’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, który sławny jest z dobroci,

Dziwisław – ps. **diviti se* ‘dziwić się’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, który sławi zachwyty,

Sławosław – ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, który sławi sławę,

Stanisław – ps. **stati* ‘stan, stać’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, który służy swóju stan, zawód,

Brodzysław – imię złożone z członów *Brodzi-* ‘brodzić’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, który pławi się z sławie,

Bronisław – ps. **borniti* ‘bronić’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, który broni sławy,

Chociśław – ps. **chotěti* ‘chcieć’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’- oznacza tego, który chce sławy,

Chwalisław – ps. **chvaliti* ‘chwalić’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, który chwali sławę,

Cieszysław – ps. **těsiti* ‘cieszyć’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’- ten, który cieszy się sławą,

Częsław – ps. **čestb* ‘cześć, dobre imię, zaszczyt’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, który czci sławę,

Częsław – (ps. **čajati* : *čati* – "spodziewać się, oczekiwać" + **slava* ‘sława’ – mogło oznaczać tego, który oczekuje sławy"),

Dzięzysław – ps. **držati* ‘trzymać’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ ten, który posiada sławę,

Godzysław – ps. **goditi* ‘godzić’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, który godzi się na sławę,

Grodzysław – ps. **gorditi* ‘grodzić, otaczać’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, który otacza się sławą,

Tomisław – ps. **tomiti* ‘dręczyć’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, którego dręczy sława

Trzębisław – ps. **terba* ‘niszczyć’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, który niszczy sławę,

Tworzysław – ps. **tvoriti* ‘tworzyć’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, który stwarza sławę,

Władysław – ps. **voldati* ‘władać’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’- ten, który włada sławą.

b) 1 człón (czynność) – zmienny + 2 człón (obiekt czynności) – stały
W prezentowanym podmodelu nazwy powstają poprzez wykorzystanie tematu (jądra) w postpozycji wyrazu. Temat *-mir* oznaczający obiekt czynności przyjmuje formę rzeczownikową stałą. Temat poprzedzony jest członem zmiennym w postaci czasownika w prepozycji:

Imiona, których (tematem) jądrem jest cząstka *MIR-*, *-MIR*:

Gościmir – ps. **gostiti* ‘podejmować gości, gościć’ + **mirь* ‘pokój, zgoda’ – ten, u którego gości pokój, zgodę,

Borzymir – ps. **boriti* ‘walczyć’ + **mirь* ‘pokój, zgoda’ – ten, który walczy o pokój zgodę,

Bronimir – ps. **borniti* ‘bronić’ + **mirь* ‘pokój, zgoda’ – ten, który broni pokoju, zgody,

Budzymir – ps. **buditi* ‘budzić’ + **mirь* ‘pokój, zgoda’ – ten, który budzi pokój, zgodę,

Chociimir – ps. **chotěti* ‘chcieć’ + **mirь* ‘pokój, zgoda’ – ten, który pragnie pokoju zgodę,

Ciehomir – ps. **těsiti* ‘cieszyć’ + **mirь* ‘pokój, zgoda’ – ten, którego cieszy pokój zgodę,

Domamir – ps. **domь* ‘pomieszczenie, gdzie człowiek żyje ze swoją rodziną, majątek, strony rodzinne’ + **mirь* ‘pokój, zgoda’ – ten, niesie pokój, zgodę rodzinie,

Krzesimir – ps. **krěsiti* ‘krzesić, budzić’ + **mirь* ‘pokój, zgoda’ – ten, który budzi pokój, zgodę,

Lubomir – ps. **lubbь* ‘luby, kochany, lubić’ + **mirь* ‘pokój, zgoda’ – ten, który lubi pokój, zgodę,

Prosimir – ps. **prošiti* ‘prosić’ + **mirь* ‘pokój, zgoda’ – ten, który uprasza pokój/ zgodę,

Racimir – scs. **ratiti se* ‘walczyć, zмагаć się’ + **mirь* ‘pokój, zgoda’ – ten, który walczy o pokój, zgodę

Sędzymir – ps. **soditi* ‘osądzać’ + **mirь* ‘pokój, zgoda’ – ten, który osądza pokój, zgodę,

Sławomir – ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ + *mirь* ‘pokój, zgoda’ – ten, który sławi pokój, zgodę,

Strzeżymir – ps. **stergiti* ‘strzec’ + **mirь* ‘pokój, zgoda’ – ten, który strzeże pokoju, zgody,

Sulimir – ps. pln. **suliti* ‘obiecywać’ + **mirь* ‘pokój, zgoda’ – ten, który obiecuje pokój, zgodę,

Tegomir – ps. **tegoti* ‘przyciągać’ + **mirь* ‘pokój, zgoda’ – ten, który tworzy pokój, zgodę,

Tworzymir – ps. **tworiti* ‘tworzyć’ + **mirь* ‘pokój, zgoda’ – ten, który stwarza pokój, zgodę,

Wojmir – ps. **wojь* ‘wojownik’ + **mirь* ‘pokój, zgoda’ – ten, który wojuje o pokój, zgodę,

Znamir – ps. **znati* ‘znać’ + **mirь* ‘pokój, zgoda’ – ten, który zazna pokoju, zgody,

Mysłimir – ps. **mysliti* ‘myśleć’ + *mirь* ‘pokój, zgoda’ – oznacza tego, który myśli o pokoju, zgodzie,

Mirosław – ps. **mirь* ‘pokój, zgoda’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, który sławi pokój, zgodę.

c) 1 człón (czynność) – zmienny + 2 człón (obiekt czynności) – stały

W prezentowanym podmodelu nazwy powstają poprzez wykorzystanie tematu (jądra) w postpozycji wyrazu. Temat *-gniew* oznaczający obiekt czynności przyjmuje formę rzeczownikową stałą. Temat poprzedzony jest członem zmiennym w postaci czasownika w prepozycji.

Imiona, których jądrem jest cząstka –*GNIEW*:

Mirogniew – ps. **mirь* ‘pokój, zgoda’ + ps. **gněvь* ‘gniew’ – ten, który łagodzi gniew,

Mścigniew – ps. **mьstiti* ‘mścić’ + ps. **gněvь* ‘gniew’ – ten, który mści się w gniewie,

Zbygniew – człón *zby* ‘pozbyć się, zbyć się, zbyć’ + ps. **gněvь* ‘gniew’ – ten, który pozbywa się gniewu,

Jarogniew – ps. **Jarъ* ‘surowy, ostry’ + ps. **gněvъ* ‘gniew’ – ten, który jest srogi w gniewie.

d) 1 człón (czynność) – zmienny + 2 człón (obiekt czynności) – stały
W podmodelu nazwy powstają poprzez wykorzystanie tematu (jądra) w postpozycji wyrazu. Temat *-bor* oznaczający wykonywaną czynność przyjmuje formę czasownikową stałą. Temat poprzedzony jest członem zmiennym w postaci czasownika w prepozycji.

Imiona, których jądrem jest cząstka –BOR:

Milobor – ps. **miľъ* ‘miły’ + ps. **boriti* ‘walczyć’ – ten, który miłuje walkę,
Mysłibor – ps. **mьsľiti* ‘myśleć, myśli’ + ps. **boriti* ‘walczyć’ – ten, który myśli o walce.

2 MODEL

CZYNNOŚĆ + ADRESAT CZYNNOŚCI/ADRESAT CZYNNOŚCI + CZYNNOŚĆ

a) 1 człón (czynność) – stały + 2 człón (adresat czynności) – zmienny

W prezentowanym podmodelu nazwy powstają poprzez wykorzystanie tematu (jądra) w prepozycji wyrazu. Temat *miľo-* przyjmuje formę czasownikową stałą, która łączy się z adresatem czynności zmiennym, na który składa się rzeczownik w postpozycji.

Imiona, których jądrem jest cząstka *Miľo-*:

Milobrat – ps. **miľъ* ‘miły’ + ps. **bratъ* ‘syn tych samych rodziców lub jednego z nich, krewny dalszego stopnia, członek wspólnoty rodowej’ – oznacza tego, który miłuje bliskich,

Milodźiad – ps. **miľъ* ‘miły’ + ps. **dědъ* ‘dziadek’ – ten, który miłuje dziadka,

Milogost – ps. **miľъ* ‘miły’ + ps. **gostiti* ‘podejmować gości, gościć’ – ten, który miłuje gości,

Miľostrij – ps. **miľъ* ‘miły’ + ps. **stryjъ* ‘brat ojca’ – ten, który miłuje brata swojego ojca,

Milowit – ps. **miľb* ‘mily’ + ps. **witb* ‘pan, władca’ – ten, który miluje pana,

Milowuj – ps. **miľb* ‘mily’ + ps. **ujb* ‘wuj’ – ten, który miluje wuja.

b) 1 człón (czynność) – zmienna + 2 człón (adresat czynności) – stały

W przedstawionym podmodelu nazwy powstają poprzez wykorzystanie tematu (jądra) w postpozycji wyrazu. Temat *-woj.* oznaczający adresata czynności przyjmuje formę rzeczownikową stałą, poprzedzony jest członem zmiennym w postaci czasownika w prepozycji.

Imiona, których (tematem) jądrem jest cząstka –WOJ:

Budźiwój – ps. **buditi* ‘budzić’ + ps. **wojb* ‘wojownik’ – ten, który budzi wojowników do walki,

Mściwój – ps. **mstiti* ‘mścić’ + ps. **wojb* ‘wojownik’ – ten, który mści wojownik,

Rzędźiwój – ps. **rediti* ‘rządzić’ + ps. **wojb* ‘wojownik’ – ten, który rządzi wojownikami,

Sędźiwój – ps. **soditi* ‘osądzać’ + ps. **wojb* ‘wojownik’ – ten, który sądzi wojowników,

Strzędźiwój – ps. **stergi* ‘strzec’ + ps. **wojb* ‘wojownik’ – ten który strzeże wojowników.

c) 1 człón (adresat czynności) – zmienny + 2 człón (czynność) – stały

W podmodelu nazwy powstają poprzez wykorzystanie tematu (jądra) w postpozycji wyrazu. Temat *-sław* pełniący funkcję wykonywanej czynności przyjmuje formę czasownikową stałą. Temat poprzedzony jest rzeczownikowym członem zmiennym w postaci adresata czynności w prepozycji.

Imiona, których jądrem jest człón –SŁAW:

Gościsław – ps. **gostiti* ‘podejmować gości, gościć’ + ps. **slawa* ‘sława’, **slawiti* ‘sławić’ – ten, który sławi gości,

Ludostław – ps. **ludb* ‘lud, ludzie’ + ps. **slava* ‘sława’, **slaviti* ‘sławić’ – ten, który sławi lud.

d) 1 człon (adresat czynności) – stały + 2 człon (czynność) – zmienny

W podmodelu nazwy powstają poprzez wykorzystanie tematu (jądra) w prepozycji wyrazu. Temat oznaczający adresata czynności przyjmuje formę rzeczownikową stałą, poprzedzony jest członem zmiennym w postaci czasownika w postpozycji.

Pozostałe imiona, których jądrem są różne człony:

Gościvit – ps.**gostiti* ‘podejmować gości, gościć’ + ps. *vit* ‘witać’ – ten, który wita gości,

Gościrad – ps.**gostiti* ‘podejmować gości, gościć’ + ps. **radb* ‘zadowolony, radosny’ – ten, który raduje się z przybycia gości,

Lubogost – ps. **lubb* ‘luby, kochany, lubić’ + ps.**gostiti* ‘podejmować gości, gościć’ – ten, który lubi podejmować gości,

Mścinvuj – ps. **mstiti* ‘mścić’ + ps. **vjb* ‘wuj’ – ten, który mści wuja.

3. MODEL

CZYNNOŚĆ + CZYNNOŚĆ, KTÓRA JEST OBIEKTEM 1 CZYNNOŚCI

1 człon (czynność) – zmienny + 2 człon (czynność, która jest obiektem pierwszej czynności) – stały

W prezentowanym podmodelu nazwy powstają poprzez wykorzystanie tematu (jądra) w postpozycji wyrazu. Temat *-myśl* oznaczający wykonywaną czynność przyjmuje formę czasownikową zmienną. Temat poprzedzony jest członem zmiennym w postaci czasownika w prepozycji oznaczającego czynność, która jest obiektem pierwszej czynności:

Imiona, których jądrem jest człon – MYSŁ

Cieszmyśl – ps. **tesiti* ‘cieszyć’ + ps. **mysliti* ‘myśleć, myśli’ – ten, którego cieszy myślenie,

Tworzymyś – ps. **tvoriti* ‘tworzyć’ + ps. **mysliti* ‘myśleć, myśli’ – ten, który tworzy myśli,

Lubomyś – ps. **l’ubъ* ‘luby, kochany, lubić’ + ps. **mysliti* ‘myśleć, myśli’ – lubiący myślenie,

Lubowid – ps. **l’ubъ* ‘luby, kochany, lubić’ + ps. **viděti* ‘widzieć’ – ten, który lubi widzieć, obserwować.

4. MODEL OKOLICZNIK + CZASOWNIK

1 człon (okolicznik) – zmienny + 2 człon (czasownik) – stały

Istotą podmodelu jest to, że nazwy powstają przez wykorzystanie tematu imienia w postpozycji wyrazu. Temat oznaczający wykonywaną czynność przyjmuje formę czasownikową stałą. Temat poprzedzony jest członem zmiennym w postaci okolicznika w prepozycji.

Imiona, których jądrem jest człon –*MYSŁ*:

Dobromyś – ps. **dobrъ* ‘dobry’ + ps. **mysliti* ‘myśleć, myśli’ – ten, który ma dobre myśli,

Bolemyś – ps. **bol’e* ‘lepiej, więcej, bardziej’ + ps. **mysliti* ‘myśleć, myśli’ – ten, który myśli lepiej od innych.

Imiona, których jądrem jest człon –*RAD*:

Więcerad – ps. **větjъ* ‘więcej’ + ps. **radъ* ‘zadowolony, radosny’ – ten, który raduje się więcej niż inni,

Wszęrad – ps. **вѣсь* ‘wszystek, każdy, zawsze’ + ps. **radъ* ‘zadowolony, radosny’ – ten, który raduje się zawsze.

5. MODEL OBIEKT (ISTOTA ŻYWA) + CZASOWNIK

a) 1 człon (obiekt – istota żywa) – zmienny + 2 człon (czasownik) – stały

W prezentowanym podmodelu nazwy powstają poprzez wykorzystanie tematu (jądra) w postpozycji wyrazu. Temat przyjmuje formę czasownikową

stałą. Poprzedzony jest członem zmiennym określanym w modelu jako **istota żywa**, który występuje w modelu w prepozycji.

Imiona, których jądrem jest człon –MIE:

Bogumił – ps. **bogъ* ‘bóg, los’ + ps. **miľъ* ‘miły’ – ten, który jest miły bogu, losowi,

Ludomił – ps. **ludъ* ‘lud, ludzie’ + ps. **miľъ* ‘miły’ – ten, który jest miły dla ludu,

Bratumił – ps. **bratъ* ‘syn tych samych rodziców lub jednego z nich, krewny dalszego stopnia, członek wspólnoty rodowej’ + ps. **miľъ* ‘miły’ – ten, który jest miły bratu,

Gostmił – ps. **gostiti* ‘podejmować gości, gościć’ + ps. **miľъ* ‘miły’ – ten, który jest miły dla gości,

Siestrꙋmił – ps. **sestra* ‘siostra’ + ps. **miľъ* ‘miły’ – ten, który jest miły siostrze,

Imiona, których jądrem jest człon –RAD:

Bogurad – ps. **bogъ* ‘bóg, los’ + ps. **radъ* ‘zadowolony, radosny’ – ten, który jest radosny losowi, bogu,

Braturad – ps. **bratъ* ‘syn tych samych rodziców lub jednego z nich, krewny dalszego stopnia, członek wspólnoty rodowej’ + ps. **radъ* ‘zadowolony, radosny’ – ten, który jest radosny bratu,

Siemirad – ps. **se̋mьja* ‘rodzina, ród, własność’ + ps. **radъ* ‘zadowolony, radosny’ – ten, który jest rad z siebie.

b) 1 człon (atrybut – orzeczenie imienne) – stały + 2 człon (adresat) – zmienny

Istotą prezentowanego podmodelu jest to, że nazwy powstają poprzez wykorzystanie tematu (jądra) w postpozycji wyrazu. Temat, który jest zmienny, wskazuje na osobę nazywaną w modelu adresatem. Temat poprzedzony jest członem stałym w postaci atrybutu – orzeczenia imiennego w prepozycji wyrazu:

Imiona, których jądrem jest człon *DOBRO*:

Dobrogost – ps. **dobrъ* ‘dobry’ + ps.**gostiti* ‘podejmować gości, gościć’ – ten, który jest dobry dla gości,

Dobrovit – ps. **dobrъ* ‘dobry’ + ps. **vitъ* ‘pan, władca’ – ten, który jest dobry dla pana,

Dobrovoj – ps. **dobrъ* ‘dobry’ + ps. **vojъ* ‘wojownik’ – ten, który jest dobry dla wojowników,

Imiona, których jądrem jest człon *MIŁO*:

Milogost – ps. **miłъ* ‘miły’ + ps.**gostiti* ‘podejmować gości’ – ten, który jest miły dla gości/miłuje gości,

Milobrat – ps. **miłъ* ‘miły’ + ps. **bratъ* ‘syn tych samych rodziców lub jednego z nich, krewny dalszego stopnia, członek wspólnoty rodowej’ – ten, który jest miły dla brata/miłuje brata.

Dokonane powyżej pogrupowanie imion złożonych na poszczególne modele pokazuje, że człony imion złożonych/dwuczłonowych mają gramatyczną charakterystykę rzeczownikową, czasownikową, przymiotnikową, rzadziej występują formy zaimkowe i przysłówkowe.

Znaczenia pierwiastków semantycznych występujących jako składniki wymienionych imion dwuczłonowych świadczą o bogatym życiu umysłowym i psychicznym Słowian w epoce powstawania imion dwuczłonowych. Imiona obrazują istniejący system wartości w życiu rodzinnym i społecznym, zarówno w warunkach pokoju, jaki i wojny. Znaczna liczba pierwiastków semantycznych należących do szeroko pojętego tematu wojny, walki, z cechami wojownika jest równoważona przez pierwiastki wskazujące na wartości życia w pokoju, przestrzeni domu i rodziny.

Charakterystyczną cechą imion dwuczłonowych jest ich abstrakcyjny charakter. Modele wskazują na przewagę członów, na które składają się rzeczowniki, głównie abstrakcyjne. W analizowanych przeze mnie imionach stanowią one najliczniejszą grupę. Imiona dwuczłonowe tworzone są także poprzez człony przymiotnikowe, tematy i rdzenie czasownikowe, okoliczniki. Jedynie w tzw. imionach rodzinnych, należących

prawdopodobnie do warstwy późniejszej, występują rzeczowniki konkretne, nazwy pokrewieństwa i powinowactwa: brat, dziad, siostra, wuj.

LITERATURA

- Bubak J., *Nadawanie imion w Polsce. Aspekt prawny i językowy*, „Socjolingwistyka 5”, 1983, s. 145-163.
- Bystron S., *Księga imion w Polsce używanych*, Warszawa 1938.
- Cieślíkowa A., *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe : proces onimizacji*, Wrocław 1990.
- Dubisz S., *Między nonymi a danymi laty. Eseje o języku*, Warszawa 1988.
- Grzenia J., *Słownik imion*, Warszawa 2002.
- Indeks a tergo do Słownika staropolskich nazw osobowych*, pod red. A. Cieślíkowej i M. Malec, Kraków 1993.
- Karpluk M., *Polskie imiona słowiańskie*, Warszawa – Kraków 1973.
- Karpluk M., *Słowiańskie imiona kobiece*, Wrocław 1961.
- Malec M., *Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych*, Wrocław 1971.
- Malec M., *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków 1994.
- Malec M., *Imiona słowiańskie*, [w:] *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*, pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko, A. Cieślíkowej, Kraków 2005.
- Malec M., *Kształtowanie się kategorii imienia w Polskim systemie antroponimicznym*, „Antroponimia słowiańska SOW”, Warszawa 1996, s. 209-221.
- Malec M., *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Wrocław 1982.
- Milewski T., *Indoeuropejskie imiona osobowe*, Wrocław 1969.
- Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, pod red. A. Cieślíkowej i M. Malec, Kraków 1995.
- Taszycki W., *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*, Kraków 1925.
- Taszycki W., *Słownik staropolskich nazw osobowych*, Wrocław 1965-1987.

Вірування слов'ян, відображені в складних іменах

Мета статті полягає в тому, щоб обговорити найстаріший шар польського ономастического лексикону, тобто старопольські двоскладні імена. Корпус даних, який використовується в статті, представляє 90 двоскладних чоловічих імен, взятих зі списку польських імен слов'янського походження, збережених в слов'янських джерелах X-XV ст., укладеного М. Карплук. Імена, що складаються з двох самостійних семантичних елементів, розділені на 6 основних моделей і кілька підмоделей, виділених для більш детального аналізу. Здійснене групування імен, представлених в кожній моделі, показує, що кожен член складного імені володіє категоріальними характеристиками іменника, дієслова, прикметника, рідше займенника. Значення елементів свідчать про багате інтелектуальне і психічне життя слов'ян в епоху формування двоскладних імен.

Ключові слова: семантичний аналіз, складання

Вера славян, отображенная в сложных именах

Цель статьи состоит в том, чтобы обсудить самый старый слой польского ономастического лексикона, т.е. старопольские двусложные имена. Корпус данных, используемый в статье, представляет 90 двусложных мужских имен, взятых из списка польских имен славянского происхождения сохранившихся в славянских источниках X-XV в., составленного М. Карплук. Имена, состоящие из двух самостоятельных семантических элементов, разделены на 6 основных моделей и несколько подмоделей, выделенных для более детального анализа. Осуществленная группировка имен,

представленных в каждой модели, показывает, что каждый член сложного имени обладает категориальными характеристиками существительного, глагола, прилагательного, реже местоимения. Значения элементов свидетельствуют о богатой интеллектуальной и психической жизни славян в эпоху формирования двусложных имен.

Ключевые слова: *семантический анализ, сложения.*

Slavs' faith displayed in the two-parts names

The aim of the article is an overview of the oldest layer of Polish names, i.e. traditional Polish two-parts names. The base material used in the article is the 90 names of men have taken from the list of Polish names of Slavic preserved in Slavic sources 10-15th century collected by Karpluk. Names consisting of two separate semantic elements have been divided by the 6 main models and several derived from these submodels for a more thorough analysis. Made the above grouping of names placed on the individual models shows that the members have names have grammatical characteristics of noun, verb, adjective, there are forms of pronominal and adverbial. The importance of semantic elements that occur as components of the listed names have testify to a rich mental life of the Slavs in the age of the formation of the two-parts names.

Key words: *analysis semantic, compound names.*

Аркадиуш Матаховски
УЯК в Кельце

СТЕРЕОТИПЫ ЗАКЛЮЧЁННЫЕ В АНТРОПОНИМАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЛЬСКИХ И РУССКИХ АНЕКДОТОВ)

«Джонни проснулся, умылся, сел за стол, выпил молока, пошёл гулять, встретил Пусси, поздоровался с ней. Они долго мирно беседовали, а потом он подло обманул её: съел мышку, которую она принесла для своих котят [...]» [Суперанская 1970: 12]. Такое предложение даёт классиком советской и российской ономастики – Александрой Васильевной Суперанской, в качестве примера иллюстрирующего довольно редкую ситуацию, в которой (как и в нашем, нынешнем случае) произошло введение незнакомого адресату имени собственного в речь. Данному примеру предшествует следующее утверждение: «В обычной ситуации, если мы только не пишем по специальному заданию, мы не можем рассказывать о незнакомом объекте, употребляя незнакомое имя и не объясняя, кто это такой, как не можем и составить изложение из одних собственных имён, не соотносимых с объектами» [Суперанская 1970: 11]. Но если поменять

имя *Джонни* на напр. *Абрам*, кажется, что пустое до сих пор предложение пополняется неким смыслом, а в контексте слов *они долго мирно беседовали, а потом он подло обманул её*, оказывается даже что, учитывая подлинную фразу и серьёзное научное намерение Суперанской, мы создали примитивный анекдот.

Наш пример, на фоне вышеуказанного вывода российского лингвиста, показывает что: 1) имя собственное незнакомого объекта может иногда содержать в себе какую-то (кроме очевидной – грамматической) семантическую информацию; 2) анекдоты с такими именами собственными являются примерами необычной речевой ситуации, создаются по специальному заданию. Поскольку анекдоты, как простые художественные произведения, чаще всего создаются, а уж точно воспроизводятся (как вид искусства!) целесообразно (кибернетически), они и отличаются от типичных бытовых (синергетических) речевых ситуаций, о которых намекает Суперанская. Это кажется очевидным. Первый выделенный аспект более сложный, но интересный с нашей ономастической точки зрения. Чтобы его рассмотреть, следует вернуться к нашему примеру и задуматься, зачем рассказывать о приключениях незнакомого нам Абрама? Если наш текст является анекдотом (произведением искусства) то понятно, что он создан для того, чтобы рассмешить слушателя и никакого реального Абрама, о котором идёт речь, нигде в мире быть не должно. Такой антропоним введён в текст с иной прагматической целью, он не должен соотноситься с конкретным объектом (тем более, если объекта нет). Он скорее всего употреблён символически и выполняет функцию этнонима (названия нации), пополненного дополнительной информацией в качестве стереотипа, существующего и в польской, и в русской среде. Суть нашего анекдота заключается в том, что под антропонимом *Абрам* подразумевается совокупность евреев (этноним), которые, бывает, сначала *мирно беседуют*, но в конце концов *подло обманывают* (стереотип). Затем, если имя собственное не соответствует непосредственно объекту, который называет (человеку), а отсылает на

самом деле к чему-то другому (нации), имеем дело с результатом вторичной номинации, в основе которой лежит метонимия, а точнее её разновидность – синекдоха, в которой целое (еврей) обозначается через часть (еврей Абрам). В нынешней статье нами и разрабатывается первый из указанных выше аспектов, т.е. специфика **антропонимов**, встречаемых в русских и польских анекдотах, **содержащих дополнительную информацию в качестве стереотипов**. Такие попытки выявить закономерности отражения в антропонимах информации о специфических особенностях наций, учёные классифицируют как вопросы **социальной ономастики** [Бондалетов 1970: 17-23]. Наш вопрос выделяется однако среди других вопросов этой отрасли социальной лингвистики, так как в её рамках экстралингвистическая информация обычно хранится в семиотической структуре слова, в его морфологическом строе, а в случае наших примеров (умышленно заново семантизированных слов!) – практически вся информация является семантической.

Вспоминая о социолингвистике начнём с дефиниции самого стереотипа и определения его местонахождения и функции в социальной коммуникации. По словам Наталии Васильевой из московского Института языкознания РАН: «стереотипы в сфере собственных имён можно рассматривать как разновидность социальных и этнокультурных стереотипов» [Васильева 2010: 453]. Под **этнокультурным стереотипом** подразумевается тут устойчивый упрощенный, эмоционально окрашенный образ какой-то этнической группы, который легко распространяется на её представителей [далее называем их просто стереотипами]. Такие стереотипы создаются по принципу не наблюдения самих фактов связанных с обсуждаемой в них нацией, но их интерпретации авторами стереотипов. Этот факт, в свою очередь, возбуждает интерес у представителей когнитивной лингвистики, которые стереотипизацию понимают как вид категоризации. Среди этнокультурных стереотипов различаются: 1) **автостереотипы**, т.е. распространённые среди представителей данной

нации образы относимые к самим себе; 2) **гетеростереотипы**, т.е. закреплённые в данной группе суждения о других народах. При этом, в трактовке гетеростереотипов в рамках одной общины допускаются региональные различия [Васильева 2010: 453].

Подробного дальнейшего анализа требует однако выделение учёной, в рамках этнокультурных вопросов, дихотомии: стереотип – типичное имя, которая опирается на следующую разницу: 1) **стереотипы** создаются по принципу интерпретации фактов, 2) **типичное имя** опирается на их восприятие, т.е. на наблюдаемую частотность употребления имени в данной среде. Такое разделение свидетельствует о том, что типичность имени стереотипом не является. Это, как нам кажется, довольно спорное утверждение. Ведь и поляку и русскому известно, что Абрам из нашего анекдота это еврей, хотя доказательств этому нет. Знаем это, казалось бы потому что есть такие стереотипы, как: у мужчин-евреев часто имя Абрам, у русских – Иван, у американцев – Джон и т.д. Во всяком случае, о том, что от типичного имени очень близко к стереотипу, могут свидетельствовать несколько фрагменты рассматриваемого нами текста, в котором оба понятия выступают, как будто бы вперемешку, напр. «интересные данные о **гетеростереотипах** в области антропоники может дать анкетирование с заданием в автонимном модусе, например, «назовите **типичное имя** для немца» [Васильева 2010: 453]. Этот вопрос тоже продолжим в дальнейшей части наших рассуждений.

На примере лексических единиц: *еврей* и *Żyd* (польское слово, переводится как *еврей*), которых будем придерживаться по поводу их богатой разработки, как в анекдотах, так и в научной литературе, укажем закреплённые в них дополнительные (кроме наименования нации) семантические элементы, т.е. стереотипы, т.е. перечень потенциальных, устойчивых и известных в польской и русской культурах коннотации. Как показывают рассмотренные нами анекдоты, стереотипы о *еврейской нации*, которых они и касаются, в польской и русской культурах похожи друг на друга. В качестве примера,

масштабнее иллюстрирующего потенциальное лексико-семантическое «стереотипное богатство», приведём результаты ономастических исследований польской учёной над соответствующей единицей польского языка. Итак, рассматривая процесс **апеллятивации этнонимов**, Анна Тырпа с краковского Института польского языка ПАН (Польской академии наук) отмечает следующие, встречаемые в польских диалектах, значения апеллятивизированного этнонима *Żyd* (последовательность не имеет значения): 1) продавец торгующий на одном месте; 2) скупщик краденого (в воровском аргю); 3) исповедник иудаизма; 4) безбожник, не подчиняющийся законам Христианской Церкви; 5) мужик, бросающий народный костюм; 6) скупой человек; 7) лжец, обманщик. Учёная (как и мы) считает, что результаты её исследований могут быть полезными при разработке этнокультурных стереотипов. Вышеуказанные значения этнонима (кроме очевидного № 3) лишены прямого семантического отношения к называемой этим словом нации. Затем, скупщик краденого любой национальности может быть в Польше назван *евреем*. Связь с еврейской нацией осталась тут только во внешней форме слова и мотивации для этой новой (стереотипной) номинации. Вышеуказанные значения лексической единицы рассматриваются Тырпой как бывшие этнонимы, т.е. апеллятивизированные онимы, значит на самом деле уже апеллятивы. Учёная на основании своих исследований делает вывод, что нередко стереотипы отражают отношение местного народа к представителям чужой нации, с которыми пришлось им встречаться [Тырпа 2006: 262-267] (что часто и является мотивацией для образования упомянутых единиц). Указанное выше в пункте 7) сводится в одно целое с предложенной нами интерпретацией анекдоты о Абраме.

Чтобы полностью понять механизм существования стереотипов придётся нам обратиться сначала к вопросам теории коммуникации. Так вот, Матэуш Ковальски со Силезского университета в Катовицах, опираясь на взгляды И. Канта и Ж. Пиаже, которые и мы разделяем, делает следующие выводы. Невозможно понять мир таким, каким он

по-настоящему, сам по себе есть. Окружающую нас действительность можем лишь наблюдать по-человечески и самому строить (воссоздавать) в своём разуме её образ, так как всякие стимулы, которые мы от неё получаем (всякие, которые мы в состоянии получить) интерпретируются лично нами. Затем, Я (как элемент наблюдаемой действительности) для меня это: во-первых, вещь сама по себе, которую могу сенсорно наблюдать, исследовать; во-вторых, конструкт моего разума, т.е. создан мною образ самого себя, интерпретирован мной итог моих только что упомянутых наблюдений. То же самое происходит с тем, что понимаем под понятием ДРУГОЙ ЧЕЛОВЕК. Он является для нас элементом окружающей нас действительности и образом «о нём», который мы сформулировали в своём сознании. Из совокупности созданных нами образов всего вокруг состоит наша **картина мира**. Приступая к коммуникации с ДРУГИМ ЧЕЛОВЕКОМ полагаю, что наши картины мира в какой-то степени похожи друг на друга. Этого требует успешная коммуникация [противоположный случай может напоминать попытку поговорить «по-человечески» с инопланетянином. Получится ли это? Нет уверенности (это наш пример)]. Затем, в процессе коммуникации, «постепенно узнавая собеседника», начинаю наблюдать черты характерные для его картины мира, т.е. создаю картину картины мира другого человека. Для такого метаобраза картины мира другого человека, созданного в собственном разуме, автор придумывает новый термин – **реплика**. Автор пишет о ней: «кажется мне она фундаментом и условием порождения ряда стереотипов, которые понимаю как алгоритмы социального поведения индивидуумов» [наш перевод] [Ковальски 2016: 194-202]. Получается затем, что человек не в состоянии понять другого человека таким, каким он и есть, а способен лишь создать для себе его постоянно некомплектную, упрощённую картину, основываясь на том, что в удалось о нём заметить. Кажется, это на самом деле является и стереотипизацией, значит фундаментом социальных контактов, основным видом понимания (концептуализации) мира. Ведь каждый

стол, как нам кажется, должен быть таким, какой есть у нас дома, какого нам показывали в школе: «Смотрите ребята, вот это стол!». А современные столы бывают разные и иногда надо серьёзно задуматься над «столовостью» данного изделия, названного этим словом... . Что затем отличает указан нами сначала стереотип, который принято называть стереотипом от указанного только что стереотипа, которого не принято так называть? То же самое, что отличает стереотип от типичного имени. Это относится к дефиниции стереотипа, которую приведём опять: «устойчивый упрощенный, эмоционально окрашенный образ какой-то этнической группы, который легко распространяется на её представителей». Ни в том, что Иван кажется полякам типичным русским именем, ни в том, что все знают, как должен выглядеть настоящий стол, нет эмоциональной окрашенности. Типичность имени похожая на стереотип. Для неё характерны все остальные признаки, кроме эмоционально-оценочного компонента, т.е. устойчивость, упрощающий характер и социальность, т.е. широкую известность в данном социуме, и способность распространяться.

Углублённое понимание стереотипа (как основного приёма межчеловеческой коммуникации) должно затем учитывать тоже его индивидуальный характер, позволяющий каждому из нас концептуализировать окружающий мир по-своему. Как отнести это к устойчивости стереотипов и их способности распространяться? По нашему мнению, в отношении к этническим стереотипам, замкнутым во вторично использованных антропонимах, это связано с вопросом социализации человека и понимания онимов как **знаков культуры**. Человек воспитывающийся, живущий в данной среде, сознательно или подсознательно принимает эффекты её концептуализации мира, т.е. его картина мира не может избежать отпечатка картин мира живущих рядом людей. С так понимаемым вопросом социализации связан тоже вопрос распространения этнонима как культурного знака. Короче говоря, одинаковое понимание этнонима (содержащего стереотип)

обуславливает принадлежность к данному культурному кругу. Более подробно этот вопрос рассматриваем в статье «Имя собственные как знаки культуры» [Matachowski 2016: 78-84]. Такое понимание онимов объясняет, почему смысл анекдота об Абраме понятен так для поляков, как и русских, и т.д., т.е. антропоним *Абрам* это знак значимый, напр., в культуре славян.

Зная, что такое стереотип, как он работает и как может выглядеть в практике, приходится нам найти место, в котором он хранится. Итак, местом, в котором хранится стереотип считаем **концепт**, понимаемый как «содержание понятия, его смысловую наполненность в отвлечении от конкретно-языковой формы его выражения» [В.А. Абушенко, Н.А. Кацук 2003]. Ведь, называющий определённый концепт этноним (концептуальный номинат), напр. *немцы* - это совокупность наших знаний о современной территории Германии, истории этой страны, её гражданах и всё прочее, что в нашей когниции какими-нибудь отношениями связано с этим понятием, значит тоже и этнокультурный стереотип, как вид знаний, т.е. сформулирован в культурной среде концептуализирующего человека упрощённый образ представителей немецкой нации.

С семантической точки зрения, определение местонахождения стереотипа как чего-то нового, пополняющего первичное толкование слова, требует тщательной разработки этнонима как **когнитивного понятия** и одновременно культурного концепта. Такой разбор значения даёт Олег Лещак из Университета Яна Кухановского в г. Кельце. Учёный, кантист, представитель функционально-прагматической научной методологии в структуре любого понятия выделяет 2 части: **категориальную** и **референтивную**. Категориальная часть состоит из наличия информации в понятии о его сходстве с другими понятиями, позволяющей вписывать его в определённые понятийные категории, по принципу - от самой широкой, к самой узкой, т.е. напр. *еврей Абрам* входит в категорию исповедников иудаизма, которые входят в категорию религиозных

людей, которые входят в категорию людей, которые входят в категорию жителей земли, которые входят в категорию живых существ и т.д. Ключевым в такой категоризации становится самый первый момент, в котором квалифицируем понятие в самой узкой категории. Он называется **десигнатом** или **интенционалом**, «это всё то особенное, что выделяет данное понятие из минимальной группы категориально сходных однородных понятий» [Лещак 1996: 192]. Это одна составная ядра понятия. Второй его частью является референтивная часть. Она представляет собой не иерархию, как в предыдущем случае, но имеет полевою структуру, включающую в себя множества других, ближе или далее расположенных понятий, с которыми данное, центральное понятие, связано по смежности. Итак, например, *Żyd* (еврей) для поляка в полевой структуре может сочетаться с: *Izrael* (Израиль), *Mojżesz* (Моисей), *Abram* (Абрам), *Rabinowicz* (Рабинович), *Jankiel* (Янкель), *Stary Testament* (Ветхий завет), *Pascha* (Пасха), *getto* (гетто), *pejsy* (пейсы), *skąpy* (скупой), *lichwa* (ростовщичество) и т.д. [наши примеры]. Указанные выше, и другие элементы организованы в структуре поля по принципу «ядро – периферия». Самые ядерные референтивные элементы (**денотат**, **экстенционал**) в сочетании с такими же категориальными показателями образуют ядро языкового знака, **сигнификат** [Лещак 1996: 188-196]. Как было написано, мы сами подобрали ассоциации для референтивной части значения этнонима. Эта сторона структуры понятия является субъективной, т.е. выглядит у каждого человека совершенно по-другому. Если она настолько неустойчивая, то создать и сохранить стереотип можно именно в ней, путём индивидуального установления связи между понятиями типа: *еврей* и *скупой*, опирающегося на собственный опыт или на принятие стереотипа в готовом виде как культурно-языкового наследия. Намного сложнее ввести по своему вкусу какие-нибудь изменения в категориальную часть значения. Такой принцип подтверждает концепция функционального анализа предложения (т.н. актуальное членение

предложения) Вилема Матезнуса, в которой дихотомия «**тема - рема**» похожая на только что указанную «денотат - десигнат» [Иванов 2009: 1-8]. Если применить эту теорию не к предложениям, а к понятиям, то *тема* обозначает «старую», известную уже информацию о понятии, а *рема* – «новую», актуализированную в данном употреблении. Итак, темой понятия, номинативной единицы из нашего анекдота – *Абрам*, является информация о том, что «какой-то человек, назван в высказывании этим личным именем (первичная номинация), а ремой – типичность имени вместе со стереотипом. Функциональность анекдота, т.е. успешное восприятие сообщения, т.е. улыбка или смех адресата зависят именно от понимания ремы. Адресат такого сообщения должен подразумевать, что Абрам это типичный еврей (типичность имени) а еврей, в общем-то - обманщики (стереотип). Вышеуказанное наличие типичности имени и стереотипности в семантике онима являются признаками произошедшей вторичной номинации.

Однако, подобранное нами в качестве примера личное имя, это не единственная возможность употребления имени собственного в тексте, в функции носителя дополнительной информации – стереотипа. Итак, такая экстралингвистическая информация может заключаться в антропонимах следующих типов:

1. **личное имя,**
2. **отчество (в Польше отсутствует),**
3. **фамилия,**
4. **прозвище, псевдоним.**

Надо учитывать, что стереотип является только одним из типов информации, которую могут «нести» антропонимы. Они могут быть также носителями следующей, более или менее устойчивой, упрощенной и эмоционально окрашенной, информации:

- А) **возраст;** *Александр Сергеевич* (взрослый) – *Саша* (молодой),
- Б) **пол;** *Станислав* (муж.) – *Станислава* (жен.), *Мустафа* (муж.),
- В) **социальный статус;** (здесь приведём пример из литературы):

– *А сам поедешь с товаром?.. Первый коммерциентрат...» Продавать в Амстердам?..*

– *Языкам не учен... А повелишь, так – что ж? Поторгуем и в Амстердаме, в обман не дадимся.*

– *Молодец!.. Андрей Андреевич, пиши указ... Первому неготианту-навигатору... Как тебя, — Жигулин Иван, а по батюшке?*

Жигулин раскрыл рот, поднялся, глаза вылезли, борода задралась.

– *Так с **отчеством** будешь писать нас?.. Да за это – что хошь!*

И, как перед спасом, коему молился об удаче дел, повалился к царским ножкам... [Голстой 1974],

Г) социальная принадлежность:

Мария Малец из краковского Института польского языка ПАН утверждает, что личное имя может указывать на определённый культурный круг, социум, региональный охват [Malec 2001, 69]. Итак, имя может говорить о вероисповедании или национальности его носителя. Вот примеры. В XVI в, кальвинистская власть Женевы предупреждает родителей города, чтобы не давать детям имени святых Римско-католической церкви. [Schaff 1910]. Указами с 1940 и 1941 г., в свою очередь, немецкая власть обязывает поляков с Вартегау давать детям славянские имена предопределённые в соответственном списке, чем хотелось подчеркнуть раздел по происхождению между гражданами Третьего рейха [Krawczyk-Турга 2004: 81-82].

Последний из вышеуказанных видов информации является несомненно самым интересным, богатым и многофункциональным. Дополнительная информация того типа, закреплённая в рассматриваемых онимах вытекает не с их грамматических (напр. морфологических) признаков или формы слова, но является лексической частью его значения, т.е. той, к которой стереотип способен подключиться, с которой впоследствии и сливается.

Проведение анализа стереотипов заключённых в антропонимах именно на анекдотах показало, что социальную принадлежность можно выразить не только с помощью антропонима-символа. Для точности нашего исследования, мы сосредоточились только на материалах, в которых на разные способы указывается народность

героев. Итак, в анекдотах народность персонажей указывается тремя основными путями:

1) с помощью антропонима (разработан нами уже):

Абрам, владелец овощной лавки, предупреждает жену:

– Запомни, ничего сегодня не покупай в лавке у **Рабиновичей**.

– Почему?

– Потому что они одолжили наши весы.

(стереотип: еврей = скупой человек, лжец, обманщик [соответственно, № 6 и 7 в указанном списке А. Тырпы]),

2) при помощи прямого указания народности, страны,

*Гафи Каспаров проиграл **цыганскому** шахматисту... уже на втором ходу он лишился обеих коней!*

(стереотип: цыган = вор),

3) при помощи других средств (описания обстановки (страна, город), указания интонации, типичной лексики, цитаты и т.д.),

Грицко и Петро заготавливают дрова.

– Петро, дай **сокиру!**

– **Та на**, лови!

– Хе...

– **Та ты не хекай! Ты кажи, поймав чи ни?**

(стереотип: украинец = ограниченный),

4) при помощи метафоры и метонимии. Вместо этнонима в анекдоте даётся его известный представитель (метонимия: член общества за общество; напр. Путин за *представителей русской власти, за страну русских*) или символ (метафора: напр. Дед Мороз за *русских*).

Соответственно:

– Почему *Санта-Клаус* разносит подарки один, а **Дед Мороз** – со *Снегурочкой?*

– Особенности национального характера. **Санта-Клаус** после встречи Нового Года домой сам доберется, а **Деда Мороза** должен кто-то дотащить

(стереотип: русский = пьяница).

Или же:

Prezydent Rosji i USA założyli się, czyjego państwa osiągnięcia są lepsze... **Jelcyn** pojechał do Ameryki. **Clinton** zaprowadził go do małego pokoiku, na środku którego był mały stolik z guziczkiem. Po zachęceniu zbliżył się **Jelcyn** do stolika, nacisnął guziczek, a tu wielki huk, bum, coś błysnęło. **Jelcyn** wygląda przez okno, patrzy, a tam w chmurze dymu jego spalona limuzyna. **Clinton** z triumfującą miną spojrzął na zdziwionego przeciwnika. Następnie **Clinton** udał się do Rosji, i tak podobnie jak poprzednio znaleźli się w małym pokoiku, na środku którego był mały stolik z guziczkiem. Po zachęceniu zbliżył się **Clinton** do stolika, nacisnął guziczek, a tu nic... Następnie z ironicznym uśmiechem powiedział:
 – Eeee, to u nas w Ameryce to wszystko działa!
 A **Jelcyn** zdziwiony:
 – Nie panimajesz...? Ameryki nie!

Наш перевод:

Президенты России и США сделали ставку, чья страна имеет величайшие технические достижения... **Ельцин** приехал в Америку. Там всё готово, его ждали. **КЛИНТОН** вводит его в комнату. Ельцин на столе видит маленькую кнопку. Нажимает её и слышит громкое «бум». Смотрит в окно, его лимужин взорвался. **КЛИНТОН** обрадовался удивлению **ЕЛЬЦИНА**... Затем, **КЛИНТОН** едет в Россию. Опять в комнате маленькая кнопка. Нажимает, и ничего не случилось. С ироничной улыбкой говорит **ЕЛЬЦИНУ**:
 - Вот видишь, у нас в Америке всё работает как следует, а у Вас...
ЕЛЬЦИН с удивлением отвечает:
 – Не понимаешь? Америки нет!

(стереотип: русские = агрессивный, на всё способный народ).

В вышеуказанном анекдоте можно подставить методом субституции вместо **Ельцина** и **Клинтона**, напр. **Путина** и **Обаму** и это никак не меняет его смысла. Фамилия президента не обозначает тут его самого. Она употреблена вторично с целью обозначения русских, их страны. Надо отличать такие онимы от стандартных онимов, использованных референтивно, как в анекдоте:

– Почему **Татьяну Дьяченко** назначили советником **Ельцина**?
 – Потому что она лучше **Ельцина** знает, что он хочет сказать, а что нет.

Конечно, вышеуказанные способы выражения народности в анекдотах могут выступать отдельно или смешиваться, в рамках одного текста. Как покажет приведённый ниже пример, употребление вместе всех приёмов делает информацию о народности полностью ясной. Стереотип, на который опирается тот анекдот, адресат может заранее знать, или нет. Он напрямую указан в тексте, является основным выводом из него:

Идёт грузин (2) с бумерангом в руке, побитый весь:

– **Гоги (1)**, кто тэбэ так пабил?

– А, вот этот штук мэна так пабил (3).

– Гоги, так выбрось его!

– Ага, вот попробуй сам выбрось!

(стереотип: грузин = недалекий).

Совсем другим примером анекдота, который, в свою очередь, безусловно требует у адресата усвоенных заранее знаний о конкретном стереотипе, является краткий анекдот:

Абрам (1), как ваше здоровье?

– Не дождётся

(стереотип: еврей = подозрительный).

В рамках одного анекдота можно тоже найти несколько этнокультурных стереотипов. Пример, который приведём, указывает на две нации, народность которых выражена разными способами:

Поляк (2А) приходит в костел (3А) на исповедь и говорит священнику:

– **Пан ксендз (3А)**, я согрешил.

– В чем заключается грех, сын мой?

– Я обманул еврея (2В)...

Ксендз (3А) после короткого раздумья:

– Это не грех, сын мой. Это чудо!

(стереотипы:

А. поляк = хитрый, обманщик, католик;

В. еврей = хитрый, обманщик).

Вопросом, который требует дальнейших исследований, является частота вышеуказанных способов выражения народности в

польских и русских анекдотах. Наши вступительные поиски показывают однако что, в отличие от русских анекдот, в польских выразительно преобладает второй способ, т.е. прямое определение народности героя, а традиционным набором героев польских анекдот являются: *Polak*, *Rusek* i *Niemiec* (поляк, русский и немец). Такое сочетание выступает тут как фразем, очень часто повторяющийся в начале анекдотов штамп. Только потом, внутри анекдота последовательность героев может меняться:

Idą Polak, Rusek i Niemiec (2) przez las i nagle zatrzymał ich diabeł:

– *Jeśli powiecie coś i przez 20 minut będzie słychać echo to was puszczę.*

Pierwszy był Niemiec:

– *Heil Hitler! (3) - Głos rozchodził się przez 5 minut.*

Następny był Rusek:

– *Zdrastwujcie! (3) - Głos rozchodził się 10 minut.*

Ostatni był Polak:

– *Wódkę dają! "Gdzie!?" rozchodziło się 2 godziny...*

На русском:

Идут лесом поляк, русский и немец (2) и внезапно хватает их дьявол: Если скажете что-нибудь а эхо будет слышно 20 минут, отпущу.

Немец крикнул: - *Хайль Гитлер! (3) – слышалось 5 минут.*

Русский крикнул: - *Здравствуйте! (3) – звучало 10 минут.*

Поляк крикнул: - *Водку раздают! «Где!?» повторялось 2 часа...*

(стереотип: поляк = [хитрый, пьяница].

В русских, встречаемых в Интернете анекдотах часто появляются все три способа выражения народности. Тяжело нам определить один преобладающий. В польских – выражение этнической принадлежности антропонимом (1) или напр. интонацией, цитатой (3) применяются довольно редко, намного реже её прямого указания.

Несмотря на вышеуказанное, «говорящие» о народности вторично использованные антропонимы, которые всё таки встречаются в анекдотах, могут выполнять в них разные функции. Поэтому их употребление в этих текстах можно разделить по трём критериям:

а) **формальное употребление** – имя вместе с прямым указанием народности героев играет роль описания обстановки (названием

страны, города), языка, культуры и. т.д. Если народность в анекдоте непосредственно определена, никакой значимый антропоним в принципе уже не нужен. Если представить тот же анекдот без данного имени, он всё таки понятен, не теряет своего смысла. Такие антропонимы в анекдотах семантически пусты, выполняют лишь формальную функцию.

Встречаются два грузина. Один с синяком под глазом.

– *Что случилось, Гиви?*

– *Представляешь, еду я по горной дороге. А на дороге сидит лягушка.*

Замерзла, голодная. Привез я ее домой, молока дал, положил с собой в кровать отогреться. Утром просыпаюсь - а рядом лежит дзвужка, ноги от зубов, красивая такая. Веришь, Ваню?

– *Верю, Гиви!*

– *А жена нэ взрит!*

(стереотип: грузин = ловелас),

б) семантическое употребление – использование антропонима чётко в смысле этнонима. Единственным лишь антропонимом выражается народность героев текста. Иначе её не догадаться. Данное, значимое имя функционально важное. Создаёт контекст. Если её убрать или методом субституции поменять, на другое любое имя, стереотип, на которого анекдот опирается станет непонятным, а затем и смысл меняется. Имя выражает тут народность героя, которую надо в начале раскрыть, чтобы понимать ход дальнейших событий:

*Умерла у **Абрама** жена. Приходит он в газету - объявление давать.*

Заплатил

*по минимальному тарифу и дает текст: «**Сара** умерла».*

Ему говорят:

– *Но за минимальную цену вы можете дать четыре слова.*

– *Тогда добавьте: "Продам Москвич"*

(стереотип: еврей = скупой, хитрый).

Сравните вышеуказанное с:

*Умерла у **Васи** жена. Приходит он в газету - объявление давать...*

или с:

*Умерла у **одного человека** жена. Приходит он в газету - объявление давать...*

Конечно, смешно что заново вставленные герои тоже оказываются хитрыми, но смысл анекдота поменялся. Доказательством этому является отсутствие такого типа анекдотов. Анекдот поменял свой смысл, когда мы лишили его стереотипа, над которым любят смеяться как поляки, так и русские. Над анекдотом об *одном человеке* может смеяться любой человек мира, а дело ведь не в этом. Подлинный анекдот должен быть смешным в определённом культурном кругу.

в) прагматическое употребление – антропоним выполняет максимально важную функцию. Именно на него целиком опирается юмор анекдота. Без антропонима он вроде бы, незавершённый, не смешной. Он вообще не анекдот. Народность героя не служит, как в предыдущих случаях, описанию обстановки. Этническая принадлежность тут ключевая, вводится в текст в ходе событий, неожиданно, благодаря чему можно навязать связь между произошедшим и стереотипом, что и смешно:

Маленький городок, магазин одежды, одновременно служащий и ателье пошива.

Угрюмый и прижимистый клиент долго роется на полках магазина и, наконец, найдя нужную вещь, с подозрением спрашивает у продавца:

– Сколько это стоит?

– Что вы сказали, простите? – спрашивает продавец, близорукий, рассеянный, и, по-видимому, слегка глуховатый парень.

– Я хотел узнать, сколько стоит вон тот костюм! – недовольно повторил покупатель.

Разобравшись, наконец, чего от него хотят, продавец громко кричит мастеру, сидящему за стеной в соседней комнате:

– Эй, Степан, сколько стоит та серая двойка, которую ты шил для презентации?

– Восемьсот пятьдесят рублей, – рассеянно говорит мастер.

– Семьсот пятьдесят рублей! – громко объявляет глухой продавец клиенту. Закройщик, поглощенный своим делом, не слышит его слов и не вмешивается.

Покупатель быстро рассчитывается, забирает костюм и уходит.

– Молодой человек! Вам надо купить слуховой аппарат, такой, как у меня, а то вы очень быстро разоритесь, – говорит продавцу бойкая старушка, наблюдавшая всю эту сцену.

Тот недовольно смотрит на нее, но ничего не отвечает. Однако когда старушка уходит, он снова обращается к мастеру, на этот раз не громким, а самым обычным голосом:

*– Слушай, **Абрам**, и они еще будут учить нас бизнесу! Только я собирался снизить цену на этот хлам до пятисот рублей, а тут такой удачный случай!*

Все использованные нами в качестве примеров анекдоты находятся в широкодоступных бытовых интернет-ресурсах. Они поданы нами в оригинальных версиях, что может подтвердить их поиск с помощью любой поисковой системы. Мы не идентифицируемся ни с выражаемыми в них ценностями, ни со стереотипами, которые понимаем лишь как языковой материал для анализа.

ЛИТЕРАТУРА

- Kowalski M., *Wprowadzenie do teorii komunikacji*, [в:] Лещак О., Волковинский О. (ред.), *Школа открытого разума*, Том 7, Тернополь 2016.
- Krawczyk-Турра А., *Imiona zakażane i unikane*, [в:] Rajakowska-Kensik M., Czachorowska M. (ред.), *Nazwy mówią*, Быдгощ 2004.
- Malec M., *Imię w polskiej antroponomii i kulturze*, Краков 2001 [в:] Krawczyk-Турра А., *Imiona zakażane i unikane*, [в:] Rajakowska-Kensik M., Czachorowska M. (ред.), *Nazwy mówią*, Быдгощ 2004.
- Matachowski A., *Nazwy własne jako znaki kultury*, [в:] Лещак О., Волковинский О. (ред.), *Школа открытого разума*, Том 7, Тернополь 2016.
- Schaff P., *History of the Christian Church*, vol. 8, Нью-Йорк 1910 [перевод: Salacki J.], [в:] *Literatura Chrześcijańska*, http://www.literatura.hg.pl/cal_disc.htm [30.06.2016].
- Турра А., *Apelatywizacja etnonimów*, [в:] Abramowicz Z., Bogdanowicz E. (ред.), *Onimizacja i apelatywizacja*, Белосток 2006.
- Абушенко В.Л., Капук Н.Л., *Концепт*, [в:] Грицанов А.А., Абушенко В.Л. (ред.), *Социология: Энциклопедия*, Минск: 2003, <http://sociology.encyclopedia.academic.ru/497/%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A6%D0%95%D0%9F%D0%A2> [20.06.2016].
- Бондалетов В.Д., *Ономастика и социолингвистика*, [в:] Никонов В.А., Суперанская А.В. (ред.), *Антропонимика*, Москва 1970.
- Васильева Н.В., *Антропонимические стереотипы в кросскультурном аспекте*, [в:] Мартынов А.В. (ред.), *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*, № 4 (2), 2010, [http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/99999999_West_2010_4\(2\)/12.pdf](http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/99999999_West_2010_4(2)/12.pdf) [20.06.2016].
- Иванов Н.В., *Актуальное членение предложения: на пути к новой парадигме теории*, [в:] *Проблемы и перспективы развития лингвистики, межкультурной коммуникации и лингводидактики. Вып. 3. Сборник научных статей по материалам Международной конференции "История и теория языка. Принципы преподавания иностранных языков"*, Том 1, Москва 2009, <http://old.mgimo.ru/files/63216/63216.pdf> [30.06.2016].
- Лещак О.В., *Языковая деятельность. Основы функциональной методологии лингвистики*, Тернополь 1996.

Суперанская А.В., *Языковые и внеязыковые ассоциации собственных имён*, [в:] Никонов В.А., Суперанская А.В. (ред.), *Антропонимика*, Москва 1970.
Толстой А. Н., *Пётр Первый*, Москва 1974, http://royallib.com/book/tolstoy_aleksey/petr_perviy.html [20.06.2016].

Стереотипи в антропонімах (на матеріалі польських і російських анекдотів)

Основною темою роботи є аналіз вторинно використаних в анекдотах, для позначення нації, ономастичних одиниць. Охарактеризованим в даній статті матеріалом є як справжні анекдоти, що стосуються етнокультурних стереотипів, так і саме поняття стереотипу, що враховує його носія – вторинно використаний антропонім. Перша частина роботи є теоретичним введенням до мовознавчої теми, що порушується, тобто детального характеристикою стереотипа разом з його етнокультурним різновидом, розкриттям їх зв'язку з ономастичними антропонімами. В ході своїх міркувань, автор переходить до більш практичної частини роботи, де на конкретному мовному матеріалі показує типи інформації, які можуть бути виражені різного типу антропонімами, способи передачі національної приналежності в анекдотах і функції, які виконують в них вторинно використані антропоніми.

Ключові слова: *власна назва, онім, антропонім, етнонім, вторинне використання, стереотип, етнокультурний стереотип, анекдот, народність, нація, ономастика, номінація, концепт, культурний знак.*

Stereotypy zawarte w antroponimach (na materiale dowcipów polskich i rosyjskich)

Zasadniczym przedmiotem artykułu jest analiza użytych wtórnie w dowcipach, dla oznaczenia nacji, jednostek onimicznych. Materiał scharakteryzowany w artykule stanowią zarówno dowcipy dotyczące stereotypów etnicznych, jak i pojęcie samego stereotypu wraz z jego nośnikiem – wtórnie użytym antroponimem. Pierwsza część pracy stanowi teoretyczne wprowadzenie do podejmowanej językoznawczej tematyki, tzn. szczegółowy opis stereotypu wraz z jego etnicznym wariantem, i związkiem z onomastycznymi antroponimami. W toku swoich rozważań autor przechodzi do bardziej praktycznej części artykułu, gdzie na konkretnym materiale językowym pokazuje możliwe typy informacji wyrażane poprzez użycie różnego rodzaju antroponimów, sposoby przekazywania narodowości (wraz ze stereotypem) w dowcipach oraz funkcje, jakie pełnią w nich wtórnie użyte antroponimy.

Słowa kluczowe: *nazwa własna, onim, antroponim, etnonim, wtórne użycie, stereotyp, stereotyp etniczny, stereotyp narodowy, dowcip, narodowość, nacja, onomastyka, nominacja, koncept, znak kultury.*

Stereotypes included in anthroponyms (based on the material of Polish and Russian jokes)

The basic theme of the article is an analysis of the secondary use of onyms to denote nationality in jokes. The material characterized in the article includes jokes about ethno-cultural stereotypes as well as the concept of a stereotype itself, with its carrier – the secondarily used anthroponym. The first part of the article is a theoretical introduction into its linguistic subjects, i. e. a detailed characteristics of a stereotype and its ethno-cultural variant, and its relationship with onomastic anthroponyms. In the course of the discussion the author goes into more practical part of the article, where on the basis of the specific language material, he shows possible types of information expressed through the use of various kinds of anthroponyms, the ways to communicate nationality in jokes (together with a stereotype) and also the functions of the secondarily used anthroponyms performed in the jokes.

Key words: *proper name, onym, anthroponym, ethnonym, secondary use, stereotype, ethno-cultural stereotype, joke, nationality, nation, onomastics, onomatology, nomination, concept, cultural sign.*

**Karolina Ociepa
UJK w Kielcach**

PRZYCZYNY PROGRAMOWE TRUDNOŚCI W OPANOWANIU ŚRODKÓW JĘZYKOWYCH Z ZAKRESU JĘZYKA ANGIELSKIEGO W SZKOLE PODSTAWOWEJ I GIMNAZJUM

Warunkiem skutecznej komunikacji jest zachowanie elementarnej poprawności językowej, właściwe posługiwanie się językiem i znajomość rządzących nim regul. Decyduje to o możliwości skutecznego porozumienia, gdyż nieumiejętność poprawnego posługiwania się językiem rodzi problemy komunikacyjne i utrudnia funkcjonowanie w społeczeństwie.

Zacznijmy od dość oczywistych uściśleń. Kompetencja językowa to termin Noama Chomsky'ego, użyty w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku w odniesieniu do ludzkiej zdolności językowej, a ściślej do zdolności przyswojenia regul danego języka. Dziś pojęcie to nazywane także wiedzą językową, używane jest w odniesieniu do łącznej umiejętności posługiwania się językiem, tzn. do zdolności rozumienia i tworzenia zdań w danym języku (kompetencja ściśle językowa) oraz do posługiwania się tą zdolnością w interakcjach społecznych (kompetencja komunikacyjna lub pragmatyczna) [Kurcz 2005: 100].

Irena Polańska twierdzi, że z całą pewnością w ciągu ostatnich lat wzrósł poziom kompetencji językowej, choć w wielu przypadkach wciąż znacznie odbiega od tego, co zgodnie z opisem poziomu wymagań na egzaminach student powinien reprezentować. Pomimo, że nauczanie języka angielskiego zaczyna się już w szkole podstawowej, kontynuowane jest w gimnazjum i szkole średniej, wiedza dotycząca gramatyki języka angielskiego jest niezwykle powierzchowna i przeważnie zasadza się na cytowaniu wyuczonych na pamięć regulek [Polańska 2011: 35].

Jednym z czynników wpływających na poprawność językową jest znajomość podstaw gramatyki danego języka. Bez umiejętności gramatycznych trudno jest stworzyć poprawną wypowiedź. Nauka języka

bez gramatyki jest po prostu niemożliwa. Gramatyka jest nieodłączną częścią języka – bez niej mamy tylko kilka bezładnych słów, z których niewiele wynika. Gramatyka organizuje myśli, wprowadza porządek, pomaga uporządkować chaos. Gramatyka niesie za sobą znaczenie. Twierdzi się, że nośnikami znaczenia są słowa, jednakże Lucyna Gołębiowska wysnuwa tezę, iż wiele można zrozumieć na podstawie samej tylko analizy gramatycznej [Gołębiowska 1998: 37].

Gramatyka ułatwia komunikację, więc tworząc poprawne wypowiedzi pomagamy naszym rozmówcom lepiej i łatwiej zrozumieć sens naszej wypowiedzi.

Według Encyklopedii Powszechnej gramatyka to zbiór semantycznych i formalnych środków organizujących tekst językowy oraz nauka o budowie i rozwoju systemu gramatycznego danego języka. Reasumując gramatyka to zbiór językowych wzorów, według których łączy się ze sobą wyrazy w celu uzyskania odpowiedniego znaczenia.

Zastanówmy się również, czym jest język. W Encyklopedii Powszechnej znajdziemy następującą definicję języka:

1. Każdy system znaków stosowany przez ludzi we wzajemnej komunikacji;
2. System znaków dźwiękowych (wtórnie znaków pisanych) służących porozumiewaniu się członków danej społeczności; na dany język składa się określony zasób leksykalny (słownik) oraz zbiór reguł posługiwania się językiem (gramatyka); współcześnie odróżnieniu podlega pojęcie języka jako abstrakcyjnego i społecznego systemu od jego indywidualnej realizacji (mowa, tekst);
3. Organ anatomiczny człowieka, odgrywający podstawową rolę w procesie wytwarzania mowy.

Planowanie treści sprawdzianów dotyczących sprawności językowej w dużym stopniu determinuje podstawa programowa, która wyznacza umiejętności przewidziane do opanowania przez uczniów na kolejnych etapach kształcenia. W poszukiwaniu trudności w opanowaniu umiejętności gramatycznych, zwanych w praktyce dydaktyki języka angielskiego środkami językowymi, skupimy się na przyswajaniu reguł posługiwania się językiem.

Na podstawie sprawozdań z wyników sprawdzianu szóstoklasisty i egzaminów gimnazjalnych, wynika, iż uczniowie największe trudności mają w zakresie umiejętności gramatycznych. Przyczyny mogą być wielorakie, jednak podłożem naszym badań będą czynniki programowe. Aktualna podstawa programowa w zakresie przedmiotu język obcy nowożytny na temat znajomości środków językowych mówi niewiele. Informacja jest bardzo lapidarna i uogólniona: „Uczeń posługuje się bardzo podstawowym zasobem środków językowych (leksykalnych, gramatycznych, ortograficznych oraz fonetycznych), umożliwiającym realizację pozostałych wymagań ogólnych w zakresie tematów wskazanych w wymaganiach szczegółowych” [Podstawa Programowa 2012: 29].

W zalecanych warunkach i sposobach realizacji zwrócono uwagę, że II etap edukacyjny nawiązuje do poziomu A1, a III etap do poziomu A2 w sześciostopniowej skali poziomów biegłości w zakresie poszczególnych umiejętności językowych według Europejskiego Systemu Kształcenia Językowego zdefiniowanego przez Radę Europy. Aby znaleźć wymogi odnośnie znajomości środków językowych, należy odnieść się do wytycznych Rady Europy, które można znaleźć w dokumencie Common European Framework of Reference for Languages. Na podstawie tego dokumentu tworzone są programy nauczania, które są zgodne z wymienionymi w nim zagadnieniami gramatycznymi odpowiadającymi danemu poziomowi.

Poziom A1	Poziom A2
Zaimki: Osobowe (I, you, he, she, it, we, you, they); Wskazujące (this, that, these, those); W funkcji dopełnienia (me, you, him, her, it, us, you, them); Pytające (who, what, which, where, when, why i how); Nieokreślone (something, anyone, nobody, etc.);	Czasy gramatyczne: Present Continuous i going to; Present Perfect; Future Simple i going to; Past Continuous; Rozróżnienie między Past Simple a Past Continuous; Present Perfect Continuous;
	Porównania: the...the...; more and more; as; than; like; similar; different; the same as; much; as many; as little; as few
	Czasowniki: do i make;

	have i have got; would + love, hate, prefer, mind;
Czasy gramatyczne: Present Simple; Present Continuous; Past Simple; Future Simple;	Formy dzierżawcze: Zaimki dzierżawcze (mine, yours, hers, etc.); Porównanie zaimków i przymiotników dzierżawczych; Dopełniacz saksoński (dzierżawcza forma rzeczownika); Przyimek "of";
Czasowniki: "to be" w czasie Present Simple; "to have" w czasie Present Simple; modalne mówiące o umiejętnościach (can/can't); be able to; should; have to; would like;	
Przedimki: Nieokreślone (a, an); Określony (the);	Pozostałe zagadnienia: Zapisywanie i wymawianie dat; Past Participle; Rzeczowniki odczasownikowe; Gerund a bezokolicznik; Pierwszy tryb warunkowy; Strona bierna (Present Simple i Past Simple)
Przymyki: Miejsca (behind, on, in, above, in front of, etc.); Czasu (in, on, at);	
Pozostałe zagadnienia: Podstawowa forma liczby mnogiej rzeczowników ; Przymiotniki dzierżawcze (my, your, his, her, its, our, your, their); Forma dzierżawcza rzeczownika (dopełniacz saksoński); There is i there are; Tryb rozkazujący – podstawowe zdania; Używanie zaimka "it" do mówienia o czasie, dacie i pogodzie; Przysłówki częstotliwości; Podstawowe przysłówki i ich miejsce w zdaniu; Uprzejme pytania z can/could i may; There was i there were; Wyższa i najwyższa forma przymiotników; Podstawowe rozróżnienie rzeczowników policzalnych i niepoliczalnych; Określenia ilości stosowane z rzeczownikami policzalnymi i niepoliczalnymi; Pytania o podmiot i dopełnienie w czasach Present Continuous, Past Simple i Future Simple;	

Programy te są napisane poprawnie pod względem merytorycznym, jedynie brak jest czasowego przydziału godzin na poszczególne zagadnienia.

Nauczyciel decyduje, ile godzin należy poświęcić na dany temat, czyli pisze własny rozkład bazujący na podstawie programowej i programie nauczania. Na ten temat wypowiedziała się Jadwiga Kowalikowa w artykule zatytułowanym „Dydaktyk języka czyta podstawę programową”:

Główną przyczyną uchybień upatruje się w permanentnym braku czasu, co zmusza do bolesnych, podejmowanych wbrew sobie, decyzji i wyborów. Deficyt ów, który został niejako z góry wpisany w dyszharmonie, jaka zachodzi pomiędzy obfitością programowych treści nauczania a za małą, niewystarczającą do ich pełnej realizacji liczbą godzin języka polskiego, pogłębiają zakłócenia w planowanym omawianiu lektur, niechętnie i z ociąganiem się czytanych przez uczniów. Dochodzi do zaburzeń w rytmie i tempie pracy, co powoduje, że przyparty do muru polonista rezygnuje z realizacji niektórych tematów. Wybór pada niestety najczęściej na tematy tzw. Językowe [Nieszporek-Szamburska 2012: 15].

Wynik sprawdzianu czy egzaminu, z jednej strony pokazuje, czy uczniowie opanowali jakiś materiał, przyswoili sobie pewną sprawność (podnieśli jej poziom), z drugiej jednak strony informuje, czy działania nauczyciela były skuteczne [Nieszporek-Szamburska 2012: 189].

Wyniki sprawdzianu szóstoklasisty i egzaminów gimnazjalnych z języka angielskiego wskazują, że największą trudność sprawiają uczniom zadania na znajomość środków językowych. Spróbujmy krótko przeanalizować wyniki ostatniego sprawdzianu szóstoklasisty (pierwszy był w 2015 roku) oraz ostatnich czterech egzaminów gimnazjalnych. Wyniki sprawdzianu i egzaminów są ogólnodostępne na stronie Centralnej Komisji Egzaminacyjnej.

Wyniki sprawdzianu i egzaminów z zakresu środków językowych w procentach	SS 2015	EG 2012		EG 2013		EG	
		Podst.	Rozsz.	Podst.	Rozsz.	Podst.	Rozsz.
	52	46	24	46	29	65	44

SS – Sprawdzian szóstoklasisty

EG – Egzamin gimnazjalny

Zadanie na znajomość środków językowych na sprawdzianie szóstoklasisty wymagało od uczniów uzupełnienia luk w tekście odpowiednimi słowami z ramki. Można przypuszczać, że błędny dobór słów do luk w tekście spowodowany był zarówno nieznaną słownictwa jak i brakiem zrozumienia kontekstu, w jakim te słowa miały być użyte. Zadania na znajomość środków językowych są również największym wyzwaniem dla zdających egzamin w gimnazjach. Duży odsetek uczniów nie podejmuje próby ich rozwiązania albo uzyskuje bardzo niskie wyniki. Wskazywać to może na zbyt duże skupienie się na umiejętnościach receptywnych i mniej intensywną pracę nad jakością języka uczniów. Na poziomie podstawowym zadanie na znajomość środków językowych polega na odpowiednim uzupełnieniu luk podanymi słowami. Analiza wyborów zdających pokazuje, że uczniowie mają problemy ze zrozumieniem tekstu. Bardzo często wybierane przez nich odpowiedzi wskazują, że nie są oni w stanie określić jaka część mowy pasuje w dane luki. Natomiast na poziomie rozszerzonym wskazanie poprawnych odpowiedzi wymaga znalezienia związków logicznych, leksykalnych i gramatycznych, pomiędzy poszczególnymi fragmentami zdania. Analiza zadania wykazała, że uczniowie nie potrafią poprawie zastosować odpowiednich form podanych słów. Można wysnuć wnioski, że nie opanowali wiedzy gramatycznej, która wymagana jest, aby osiągnąć poziom A2 biegłości językowej według Rady Europy.

Jedną z przyczyn niskich wyników może być brak wiedzy gramatycznej z języka polskiego. Być może podstawa programowa i programy nauczania języka polskiego są niedoskonałe i Polak ma niewystarczającą wiedzę gramatyczną. Uczeń szkoły podstawowej i gimnazjum ma, być może, problemy w zakresie językoznawstwa polskiego i dlatego trudno mu pojąć zagadnienia gramatyczne w języku angielskim. W związku z tym przyjrzyjmy się wynikom sprawdzianu szóstoklasisty i egzaminom gimnazjalnym z języka polskiego z ostatnich czterech lat. W praktyce dydaktyki języka polskiego umiejętności gramatyczne zwane są świadomością językową. W podstawie programowej języka polskiego, w odróżnieniu od języka obcego

nowożytnego, wyraźnie wymienione zostały zagadnienia gramatyczne, które uczeń powinien umieć po ukończeniu danego etapu edukacyjnego.

Podstawa programowa na II i III etapie edukacyjnym obejmuje elementy z zakresu odbioru i tworzenia wypowiedzi oraz wykorzystania zawartych w nich informacji.

II etap edukacyjny – klasy IV – VI	
Odbiór wypowiedzi i wykorzystanie zawartych w nich informacji	Tworzenie wypowiedzi
<p>Świadomość językowa. Uczeń:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) rozpoznaje podstawowe funkcje składniowe wyrazów użytych w wypowiedziach (podmiot, orzeczenie, dopełnienie, przydawka, okolicznik); 2) rozpoznaje w tekście zdania pojedyncze nierozwinięte i rozwinięte, pojedyncze i złożone (współrzędnie i podrzędnie), równoważniki zdań – i rozumie ich funkcje; 3) rozpoznaje w wypowiedziach podstawowe części mowy (rzeczownik, czasownik, przymiotnik, przysłówki, liczebnik, zaimki, przyimek, spójnik) i wskazuje różnice między nimi; 4) rozpoznaje w tekście formy przypadków, liczb, osób, czasów i rodzajów gramatycznych – rozumie ich funkcje w wypowiedzi; 5) rozpoznaje znaczenie niewerbalnych środków komunikowania się (gest, wyraz twarzy, mimika, postawa ciała). 	<p>Świadomość językowa. Uczeń:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) rozróżnia i poprawnie zapisuje zdania oznajmujące, pytające i rozkazujące; 2) przekształca zdania złożone w pojedyncze i odwrotnie, a także zdania w równoważniki zdań i odwrotnie – odpowiednio do przyjętego celu; 3) stosuje poprawne formy gramatyczne wyrazów odmiennych; 4) poprawnie stopniuje przymiotniki i przysłówki i używa ich we właściwych kontekstach; 5) pisze poprawnie pod względem ortograficznym, w tym w razie potrzeby wykorzystuje wiedzę o: a) wymianie głosek w wyrazach pokrewnych oraz w tematach fleksyjnych wyrazów odmiennych, b) różnicach w wymowie i pisowni samogłosek ustnych i nosowych, spółgłosek twardych i miękkich, dźwięcznych i bezdźwięcznych, c) zapisie „nie” z rzeczownikami, przymiotnikami i czasownikami, d) sposobach pisania nazw własnych i nazw pospolitych; 6) poprawnie używa znaków interpunkcyjnych: kropki, przecinka, znaku zapytania, cudzysłowa, dwukropka, nawiasu, znaku wykrzyknika; 7) operuje słownictwem z określonych kręgów tematycznych (na tym etapie skoncentrowanym przede wszystkim wokół tematów: dom, rodzina, szkoła i nauka, środowisko przyrodnicze i społeczne).
III etap edukacyjny – gimnazjum	
Odbiór wypowiedzi i wykorzystanie zawartych w nich informacji	Tworzenie wypowiedzi
<p>Świadomość językowa. Uczeń:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) rozumie pojęcie stylu, rozpoznaje 	<p>Świadomość językowa. Uczeń:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) rozróżnia normę językową wzorcową oraz

<p>styl potoczny, urzędowy, artystyczny i naukowy;</p> <p>2) rozpoznaje wyrazy wieloznaczne i rozumie ich znaczenia w tekście;</p> <p>3) dostrzega zróżnicowanie słownictwa – rozpoznaje słownictwo ogólnonarodowe i słownictwo o ograniczonym zasięgu (wyrazy gwarowe, terminy naukowe, archaizmy i neologizmy, eufemizmy i wulgaryzmy; dostrzega negatywne konsekwencje używania wulgaryzmów); rozpoznaje wyrazy rodzime i zapożyczone (obce) – rozumie ich funkcję w tekście;</p> <p>4) rozpoznaje cechy kultury i języka swojego regionu;</p> <p>5) rozpoznaje w zdaniach i w równoważnikach zdań różne rodzaje podmiotów, orzeczeń, dopełnień, okoliczników oraz przydawkę – rozumie ich funkcje;</p> <p>6) rozróżnia rodzaje zdań złożonych podrzędnie i współrzędnie, imiesłowowe równoważniki zdań, zdania bezpodmiotowe oraz rozumie ich funkcje w wypowiedzi;</p> <p>7) odróżnia temat fleksyjny od końcówki;</p> <p>8) odróżnia czasowniki dokonane i niedokonane; rozpoznaje tryby i strony (czynną i bierną) czasownika oraz imiesłowu – wyjaśnia ich funkcje w tekście;</p> <p>9) rozpoznaje temat słotwórczy i formant w wyrazach pochodnych i wskazuje funkcje formantów w nadawaniu znaczenia wyrazom pochodnym.</p>	<p>użytkową i stosuje się do nich;</p> <p>2) sprawnie posługuje się oficjalną i nieoficjalną odmianą polszczyzny; zna granice stosowania slangu młodzieżowego;</p> <p>3) tworząc wypowiedzi, dąży do precyzyjnego wysławiania się; świadomie dobiera synonimy i antonimy dla wyrażenia zamierzonych treści;</p> <p>4) stosuje związki frazeologiczne, rozumiejąc ich znaczenie;</p> <p>5) stosuje różne rodzaje zdań we własnych tekstach; dostosowuje szyk wyrazów i zdań składowych do wagi, jaką nadaje przekazywanym informacjom; 6) wykorzystuje wiedzę o składni w stosowaniu reguł interpunkcyjnych; stosuje średnik;</p> <p>7) przekształca części zdania pojedynczego w zdania podrzędne i odwrotnie, przekształca konstrukcje strony czynnej w konstrukcje strony biernej i odwrotnie, zamienia formy osobowe czasownika na imiesłowu i odwrotnie – ze świadomością ich funkcji i odpowiednio do celu całej wypowiedzi; zamienia mowę niezależną na zależną;</p> <p>8) wprowadza do wypowiedzi partykuły, rozumiejąc ich rolę w modyfikowaniu znaczenia składników wypowiedzi;</p> <p>9) wykorzystuje wykrzyknik jako część mowy w celu wyrażenia emocji; stosuje wołacz w celu osiągnięcia efektów retorycznych;</p> <p>10) stosuje poprawne formy odmiany rzeczowników, czasowników (w tym imiesłowów), przymiotników, liczebników i zaimków; stosuje poprawne formy wyrazów w związkach składniowych (zgody i rządu);</p> <p>11) operuje słownictwem z określonych kręgów tematycznych (na tym etapie rozwijanych i koncentrujących się przede wszystkim wokół tematów: rozwój psychiczny, moralny i fizyczny człowieka; społeczeństwo i kultura; region i Polska).</p>
---	--

Wyniki sprawdzianu i egzaminów z zakresu świadomości językowej w procentach	SS 2015		EG 2012		EG 2013		EG 2014	
	OW	TW	OW	TW	OW	TW	OW	TW
	50	64	69	71	55	70	67	58

SS – Sprawdzian szóstoklasisty

EG – egzamin gimnazjalny

OW – odbiór wypowiedzi

TW – tworzenie wypowiedzi

Analizując wyniki sprawdzianu i egzaminów gimnazjalnych należy podkreślić, iż z roku na rok jest coraz mniej zadań na sprawdzenie świadomości językowej uczniów. W roku 2015 najwięcej zadań koncentrowało się wokół analizy i interpretacji tekstów kultury (12 zadań z 22 na umiejętność analizy i interpretacji tekstów kultury, 10 zadań na odbiór i tworzenie wypowiedzi), natomiast w 2012 roku większość zadań skupiała się wokół odbioru wypowiedzi i wykorzystania zawartych w nich informacji (w 14 z 22 zadań sprawdzano umiejętność odbioru wypowiedzi). Może w tym należy upatrywać powodów coraz niższych wyników na egzaminie gimnazjalnym z zakresu świadomości językowej. Przykładowo w klasie piątej szkoły podstawowej w rozkładzie do podręcznika "Jutro pójdę w świat" jest 21 jeden tematów z zakresu gramatyki na 119 zaplanowanych. Są to głównie tematy związane z klasyfikacją części mowy oraz wypowiedzeń. Program nauczania języka polskiego w szkole podstawowej i gimnazjum koncentruje się głównie na częściach mowy i zdania, oraz na składni zdania pojedynczego i złożonego. Natomiast program języka angielskiego, w związku z tym, że uczniowie zaczynają naukę od podstaw, obejmuje wszystkie zagadnienia gramatyczne, począwszy od odmiany czasownika „być” i zaimków osobowych, kończąc na umiejętności użycia czasów, trybów i stron czasownika oraz mowy niezależnej i zależnej.

Każdy język ma ponadto własne charakterystyczne elementy, które mogą nie występować w innych językach. Poniżej wymieniamy treści gramatyczne, które różnią język angielski i polski:

Język angielski: czasy proste i ciągle, przedimki, czasowniki posiłkowe do budowy pytań i przeczeń, czasowniki nieregularne, Question tags – frazy pytajne, Verb patterns – użycie rzeczownika odczasownikowego lub bezokolicznika z „to”.

Język polski: aspekty czasownika, rodzaje rzeczownika, formy męskoosobowe i niemęskoosobowe, przypadki – deklinacja rzeczownika i przymiotnika, koniugacja czasownika, związek zgody.

Z wieloletniego doświadczenia jako nauczyciel w szkole podstawowej i gimnazjum wiem, że treści, które nie występują w języku polskim stanowią największy problem w procesie uczenia się języka angielskiego. Przykładem mogą być czasy angielskie, które dzielą się na proste i ciągle oraz przedimki, które nie występują w języku polskim.

W związku z tym faktem, należałoby się zastanowić, jaka metoda przekazywania wiedzy językowej byłaby najskuteczniejsza.

Wiedza językowa dotycząca języka rodzimego jest wiedzą utajoną, ukrytą i nieuświadomioną. To właśnie szkoła pozwala na uświadomienie uczącym się na czym polega ta wiedza, co uczniowie wiedzą o języku i co dzięki tej wiedzy potrafią (Kurcz 2005: 104). Jeśli porównamy nauczanie języka rodzimego i języka obcego, zauważymy, że dzięki bardziej bezpośrednich instrukcji, wiedza uczących dotycząca języka obcego jest bardziej jawna (Pawlak, Derenowski, Wolski 2009: 57). Ucząc się języka obcego uczniowie są bardziej świadomi procesu uczenia się niż w przypadku, gdy używają i uczą się języka rodzimego. Wielu metodyków, jak na przykład Grabe i Stoller proponują wykorzystanie tej specyficznej sytuacji w nauczaniu. Uczniowie mogliby bardziej wykorzystać strategię, które używają w języku rodzimym, niż uczyć się w języku obcym strategii, które mogą okazać się dla nich zupełnie nowe. Możliwe też byłoby wykorzystanie umiejętności, które uczniowie rozwinęli w języku obcym w celu zwiększenia świadomości dotyczącej języka rodzimego. Wszelkie nowe propozycje stawiają nowe wyzwania wobec nauczycieli języków obcych i zachęcają ich do zintegrowania pracy z programem nauczania języka polskiego.

Po dokonaniu analizy podstawy programowej oraz programów nauczania języka angielskiego i języka polskiego, możemy wysnuć wnioski, iż świadomość językowa w zakresie języka polskiego i opanowanie tak zwanych środków językowych języka obcego, w naszym przypadku angielskiego, są wzajemnie od siebie uzależnione. Uczniowie, którzy

opanowali wiedzę językową, rozumieją zagadnienia gramatyczne języka rodzimego, mają łatwiejszy start w opanowaniu gramatyki języka angielskiego. Ponadto badania wykazały, że w polskich szkołach coraz mniejszy nacisk kładzie się na przekazywanie wiedzy czysto językowej. Zakres materiału wytyczonego w podstawie programowej jest zbyt duży i nauczyciele są zmuszeni z rezygnacji z niektórych treści i są to głównie treści gramatyczne. W związku z powyższym przyczyny niepowodzeń na sprawdzianie i egzaminach gimnazjalnych to kumulacja kilku czynników: zbyt obszerny program i za mała liczba godzin na realizację programu (MEN nie przewidziało, że w szkole oprócz zajęć dydaktycznych odbywają się też imprezy szkolne, są wycieczki, nie zawsze zapewnione są zastępstwa za nieobecnych nauczycieli), klasy nie są dzielone na grupy o dopasowanym poziomie zaawansowania, nauczyciele, aby uzyskać dobre wyniki na egzaminach, uczą głównie rozwiązywać testy. Chcąc uzyskać lepsze wyniki powinniśmy poświęcić dużo więcej czasu na poszukiwanie najlepszych metod nauczania gramatyki. Każdy uczeń jest inny i naszym zadaniem, jako pedagogów, jest sprawić, aby opanowanie wiedzy językowej stało się łatwe i przyjemne.

LITERATURA

- Centralna Komisja Egzaminacyjna, www.cke.edu.pl
- Chmiel Małgorzata, Jak diagnozować sprawność językową uczniów? Uwagi o zadaniach nauczyciela związanych z diagnozowaniem kształtującym, [w]: Nieszporek-Szamburska Bernadeta, Wiedza o języku i kompetencje językowe uczniów, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012.
- Common European Framework of Reference for Languages, Council of Europe: http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/source/Framework_EN.pdf.
- Encyklopedia Powszechna, T. IV, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków 2007.
- Gołębiowska Lucyna, O giętkości języka – poradnik dla uczących się języków obcych, Wiedza Powszechna, Warszawa 1998.
- Grabe William, Frederick L. Stoller, Teaching and Researching Reading, Pearson Education Longman, Londyn 2002.
- Kowalikowa Jadwiga, Dydaktyk czyta Podstawę Programową [w]: Nieszporek-Szamburska Bernadeta, Wiedza o języku i kompetencje językowe uczniów, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012.
- Kurcz Ida, Psychologia języka i komunikacji, Scholar, Warszawa 2005, wyd. 2
- Kusiak Monika, Rola języka polskiego w uczeniu się języków obcych, [w]: Pawlak Mirosław, Derenowski Marek, Wolski Bartosz, Problemy współczesnej dydaktyki języków obcych, Poznań-Kalisz 2009.
- Podstawa Programowa z komentarzami, Tom 3. Języki obce w szkole podstawowej,

gimnazjum i liceum, MEN 2012.

Polańska Irena, *Możliwości schematycznego przedstawiania reguł gramatycznych w nauczaniu języka angielskiego*, Zeszyty Glottodydaktyczne 2011, nr 3.

Програмні причини труднощів у опануванні англійських мовних засобів в початковій школі та гімназії

Приводом до написання даної статті стала погана робота учнів польських початкових і середніх шкіл з англійськими мовними засобами та зв'язком її з мовною свідомістю, набутою уїд час вивчення польської мови. Шукаючи причини, ми проаналізували основні програми і навчальні плани викладання англійської та польської мов. Крім того були представлені результати тестових іспитів шестикласників і гімназистів за останні чотири роки. Результати ясно вказують на зниження рівня опанування граматики. Висновки з дослідження свідчать про те, що навчальний план є завеликим і вчитель, щоб реалізувати основну програму, часто змушений відмовитися від чисто лінгвістичної проблематики. Крім того, ми прийшли до висновку, що мовна свідомість у сфері рідної мови має великий вплив на граматичні навички студентів у англійській мові. Звичайно, є змістовий матеріал, що відізняється у обох мовах, але учень, який засвоїв польську граматику, має більше шансів на добрі результати з граматики англійської мови.

Ключові слова: базова програма, навчальні програми, мовні засоби, мовна свідомість.

Програмные причины трудностей в овладении английскими языковыми средствами в начальной школе и гимназии

Поводом для написання данної статті стала плохая робота учащихся польских начальных и средних школ с английскими языковыми средствами и ее связь с языковым сознанием, приобретенным при изучении польского языка. В поиске причин мы проанализировали основные программы и учебные планы преподавания английского и польского языков. Кроме того были представлены результаты тестовых экзаменов шестиклассников и гимназистов за последние четыре года. Результаты ясно указывают на снижение уровня усвоения грамматики. Выводы из исследования свидетельствуют о том, что учебный план является слишком обширным и учитель, чтобы реализовать основную программу, часто вынужден отказываться от чисто лингвистической проблематики. Кроме того, мы пришли к выводу, что языковое сознание в сфере родного языка имеет большое влияние на грамматические навыки студентов в английском языке. Конечно, есть содержательный материал, отличающийся в обоих языках, но ученик, усвоивший польскую грамматику, имеет больше шансов на хорошие результаты в области грамматики английского языка.

Ключевые слова: базовая программа, учебные программы, языковые средства, языковое сознание.

Curricular causes of difficulties in mastering of use of English language in primary and lower secondary school

The principal motive of the creation of this article is poor performance of the primary and lower secondary school students in the field of, in the theory of English language teaching called, use of language, and language awareness in the theory of Polish language teaching. Searching for the causes we analysed the Core Curriculum and curriculums of English and Polish language. Furthermore, we presented the results of the 6th Grade Test and the Lower Secondary School Exams in English and Polish in the last four years. The results show that from year to year the level of grammar knowledge is lower. The conclusions of our research imply that curriculums are overloaded and teachers, in order to execute the Core Curriculum,

must leave out some contents, these are mainly grammatical contents. Besides, we stated that language awareness of the mother tongue has a very big influence on the grammatical knowledge of use of a foreign language. Obviously, there are contents which are different in both languages, however, the student who mastered Polish grammar has a bigger chance to do well in the part of exam concerning use of English.

Key words: *the Core Curriculum, curriculums, use of language, language awareness.*

Justyna Jedlikowska
UJK w Kielcach

KATEGORIE ONOMAZJOLOGICZNE JAKO NARZĘDZIE PORZĄDKOWANIA WIEDZY O ŚWIECIE

Niezmiernie istotny wkład w XX-wieczne badania językoznawcze wniosła monografia Miloša Dokulila, która po raz pierwszy została opublikowana w Polsce w 1979 roku nakładem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Już sama ranga wydawnictwa wskazuje na to, iż pozycja Dokulila jest godna uwagi. Monografia ta zawiera teoretyczne podstawy słowotwórstwa w języku czeskim. Jej cechą wyróżniającą jest wnikliwe przedstawienie rozważań nad pojęciem struktury onomazjologicznej. To właśnie w tej publikacji Dokulil wyjaśnia pojęcie kategorii onomazjologicznej i przedstawia jej klasyfikację. Książka ta stanowi zatem wybitne źródło wiedzy zarówno dla językoznawców zajmujących się słowotwórstwem, jak i tych, których przedmiotem zainteresowań jest semantyka.

Założenia teorii Dokulila wpisują się w szerokorozumiany kontekst badań z zakresu onomazjologii. Onomazjologia w językoznawstwie czeskim i rosyjskim bywa nazywana mianem teorii nominacji. Jest ona definiowana jako jeden z dwóch działów semantyki. Onomazjologia jest przeciwstawiana pod względem kierunku prowadzenia badań nad jednostkami języka semazjologii, w której to punktem wyjścia jest zawsze forma jednostki, a nie pojęcie, które reprezentuje. M. Król zauważa, że „ujęcie onomazjologiczne wyznacza kierunek badania od znaczenia do formy, a co za tym idzie – od strony mówiącego” [Król, s. 103]. Jej zdaniem jest to związane z tym, iż „punktem wyjściowym rozważań jest intencja mówiącego, który szuka dla jej wyrażenia odpowiednich środków językowych lub też, w przypadku braków

takich znaków językowych jakie zaspokoilyby jego potrzeby komunikacji, dokonuje procesu nazywania, czyli nominacji pojęć” [Król, s. 103].

Zrozumienie istoty kategorii onomazjologicznych nie jest możliwym bez zrozumienia sposobu przetwarzania przez człowieka wiedzy o świecie. Dla zrozumienia istoty procesów związanych z porządkowaniem wiedzy o świecie konieczne jest przybliżenie dwóch pojęć funkcjonujących w językoznawstwie. Są to: **obraz świata** i **językowy obraz świata**. Przybliżenie tych pojęć pozwoli na zrozumienie idei onomazjologii, idei funkcjonowania kategorii onomazjologicznych oraz kryteriów ich klasyfikowania.

Zdefiniowanie tak pozornie prostych, bo często stosowanych, terminów jak **obraz świata** i **językowy obraz świata** może przysporzyć pewnych trudności. Martyna Król zauważa, iż „w przypadku większości terminów lingwistycznych «jednoznaczność» terminologiczna obowiązuje tylko w ramach pewnych szkół” [Król, s.112]. Terminy, których wyjaśnienie jest konieczne w niniejszym artykule, są w ramach różnorodnych koncepcji językoznawców definiowane w wieloraki sposób. Zostaną tu przywołane dość rozpowszechnione i ogólne definicje tych terminów. Są one wystarczające bowiem dla zrozumienia sposobu przetwarzania przez człowieka wiedzy o świecie zdobywanej poprzez szeroko rozumianą działalność.

Pojęcie obrazu świata jest jednym z najważniejszych pojęć, które ukazują naturę człowieka i jego istnienia, relacje ze światem oraz na czynniki wpływające na jego funkcjonowanie. Obraz świata w lingwistyce jest rozumiany jako przedstawienie o świecie utrwalone w świadomości człowieka. W obrazie świata wyrażone są specyfika człowieka i jego stosunek do świata. Są w nim wyrażone główne komponenty ludzkiej świadomości. Działalność prowadzona przez człowieka z jednej strony wpływa na kształtowanie obrazu świata, a z drugiej przechowywany w pamięci obraz świata modeluje działalność człowieka [Красных].

Kolejnym terminem jaki należy zdefiniować jest językowy obraz świata. Jedną z najbardziej lakonicznych definicji tego terminu, jaką można

odnaleźć w pracach lingwistów, jest definicja, w której językowy obraz świata jest rozumiany jako świat w lustrze języka [Красных]. Należy zwrócić uwagę na to, że nie wszystkie elementy obrazu świata mają swoje nazwy w językowym obrazie świata. Są bowiem pojęcia, które nie są nazwane, ale człowiek odczuwa je intuicyjnie. Zdaje sobie sprawę z tego, że coś występuje w jego obrazie świata, w jego świadomości jest element, który trudno wyrazić za pomocą środków językowych. Przykładem mogą być trudności z wyrażeniem za pomocą słów wrażeń sensorycznych, emocji, bądź bólu, który człowiek odczuwa.

Między obrazem świata, rozumianym jako zakodowane w psychice wyobrażenie o realnym świecie i zachodzących w człowieku procesach emocjonalnych, woliowych i konceptualnych, oraz językowym obrazem świata, rozumianym jako realizacja w języku wyobrażeń o świecie i procesach zachodzących w psychice człowieka, istnieją złożone relacje. Na potrzeby niniejszego artykułu wystarczającym jest przyjęcie rozumienia świata jako relacji między człowiekiem i środowiskiem, w jakim on funkcjonuje. Odzwierciedlenie świata w świadomości, wyobrażenie człowieka o świecie oraz informacje o człowieku i jego otoczeniu stanowią komponenty obrazu świata. Z kolei informacja o człowieku i jego otoczeniu zakodowana w języku jest określana mianem językowego obrazu świata [Гончарова].

Z przywołanymi powyżej pojęciami ściśle związana jest koncepcja aktu tworzenia nowego wyrazu i nazwy w ogóle M. Dokulila. Uważa on, iż zakłada ona z reguły, że „uogólniony obraz rzeczywistości (treść) zostaje najpierw w określony sposób opracowany i uporządkowany, zaszerogowany w sposób odpowiadający możliwościom wyrażania, a dokładniej mówiąc, sposobom nazywania danego języka” [Dokulil, s. 41].

Zgodnie z definicją M. Dokulila kategoria onomazjologiczna to podstawowa struktura pojęciowa, tworząca w danym języku podstawę nazwy. Struktura kategorii onomazjologicznych, zdaniem M. Dokulila, jest w zasadzie dwustopniowa. Czeski językoznawca w swojej monografii zauważa, że „zjawisko, które ma zostać nazwane, jest z reguły najpierw

zaszeregowane do określonej klasy pojęć wyrażającej się w danym języku kategorialnie, a następnie w ramach tej klasy zostaje określone przez pewną cechę” [Dokulil, s.42]. Zgodnie z jego koncepcją klasa pojęć należy do struktury onomazjologicznej pojęcia jako człon określany – baza onomazjologiczna. Z kolei cecha należy natomiast do struktury onomazjologicznej pojęcia jako człon określający – cecha onomazjologiczna. Zdaniem M. Dokulila „baza onomazjologiczna jest zawsze prosta (różni się jedynie (...) różnymi stopniami uogólnienia), cecha onomazjologiczna natomiast może być zarówno prosta jak i złożona” [Dokulil, s.42].

Zgodnie z jego koncepcją możliwe jest wydzielenie czterech podstawowych kategorii słotwórczych. Są to: kategoria substancji, kategoria właściwości (atrybutu), kategoria akcji (procesu) oraz kategoria okoliczności [Dokulil, s. 45-46]. W teorii onomazjologicznej Dokulila te cztery struktury pojęciowe uznaje za podstawowe. Tworzą one w danym języku podstawę każdej nazwy. Kategorie te pozostają we wzajemnych relacjach. Pojęcie danej kategorii jest określane przez stosunek do pojęcia kategorii pozostałych. Zdaniem czeskiego lingwisty stosunek jednej kategorii do pozostałych jest zróżnicowany: „w ramach onomazjologicznej kategorii substancji przy motywie właściwości chodzi jedynie o stosunek cechy do substancji, przy motywie akcji o taki sam stosunek, ale z dodatkową komplikacją – mianowicie różnymi sposobami ukierunkowania cechy akcji – przy motywie substancji i okoliczności chodzi o złożony stosunek, składający się z podstawowego stosunku cechy do substancji, ewentualnie do okoliczności (czyli motywow)” [Dokulil, s. 46].

Czym są kategorie onomazjologiczne? Ujmując w prostych słowach przywołane powyżej rozważania, kategorie onomazjologiczne stanowią zbiór ogólnych pojęć, do których można sprowadzić pojęcia reprezentowane przez wszystkie funkcjonujące w języku jednostki leksykalne, tj. zarówno leksemy, frazemy (клиппе), frazeologizmy jak i teksty precedensowe. Oznacza to, że człowiek próbujący dokonać procesu nazywania, szukając odpowiednich słów próbuje związać je z daną kategorią

onomazjologiczną, dzięki czemu nadaje nowej jednostce leksykalnej nie tylko odpowiednią strukturę pojęciową lecz również ściśle określoną formę. Poszczególne kategorie onomazjologiczne są reprezentowane w języku przez ściśle określone części mowy: kategoria substancji jest nierozzerwalnie związana z rzeczownikiem, kategoria akcji z czasownikiem, kategoria atrybutu – z przymiotnikiem, zaimkiem, liczebnikiem i imiesłowem przymiotnikowym, natomiast kategoria właściwości z przysłówkami. Do kategorii substancji należą wszystkie jednostki leksykalne nazywające ludzi, zwierzęta, przedmioty, miejsca, surowce, itd. Kategorię procesu reprezentują wszystkie czasownikowe określenia czynności i stanów. Kategorię atrybutu reprezentują wszelkie jednostki leksykalne nazywające cechy, które można przypisać substancjom. Natomiast kategorię okoliczności reprezentują jednostki leksykalne wskazujące na cechy procesów.

LITERATURA:

Dokulil M., *Teoria dermyacji*, Wrocław 1979.

Król M., *Typologia homonimii językowej w aspekcie onomazjologiczno-dyskursywnym*, Kielce 2014.

Гончарова Н. Н., *Языковая картина мира как объект лингвистического описания*, <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-obekt-lingvisticheskogo-opisaniya> [10.12.2016].

Красных В.В., *Картина мира vs. языковая картина мира*, http://vassilenkoanatole.narod.ru/olderfiles/1/kartina_mira.pdf [12.12.2016].

Ономасіологічні категорії як засіб упорядкування знань про світ

Головною метою цієї роботи є подання ономасіологічних категорій Мілоша Докуліла як засобу упорядкування знань про світ. Враховуючи характер даної роботи, слід підкреслити, що основним завданням було визначення термінів ономасіологія, мовна картина світу, картина світу та ономасіологічна категорія.

Ключові слова: *ономасіологія, мовна картина світу, картина світу, ономасіологічна категорія.*

Ономасіологіческие категории как средство упорядочения знаний о мире

Главной целью настоящей работы является представление ономасіологіческих категорий Мілоша Докуліла как средства упорядочения знаний о мире. Учитывая характер данной работы, следует подчеркнуть, что основной задачей являлось определение терминов ономасіологія, языковая картина мира, картина мира и ономасіологіческая категория.

Ключевые слова: *ономасіологія, языковая картина мира, картина мира, ономасіологіческая категория.*

Onomasiological category as the tool of subjugation knowledge about the world

This article brings up the matter of onomasiological category by Miloš Dokulil. Onomasiological category is shown as the tool of subjugation knowledge about our world.

Particular interest is put to define the following terms: onomasiology, linguistics' picture of the world, world view and onomasiological category.

Key-words: *onomasiology, linguistics' picture of the world, picture of the world, onomasiological category.*

Małgorzata Oracz
UJK w Kielcach

LEKSYKA ABSTRAKCYJNA W TEKSTACH NAUKOWYCH

W poniższym artykule podejmuję temat występowania leksyki abstrakcyjnej w tekstach naukowych, które funkcjonują w ramach dyskursu naukowego oraz form tworzenia leksyki abstrakcyjnej.

Tekst naukowy to specyficzna forma wypowiedzi wyodrębniona w ramach dyskursu naukowego. **Dyskurs** – egzemplifikacja działalności językowej. Dyskurs z jednej strony posiada swoje charakterystyczne cechy, z drugiej jednak strony te cechy są charakterystyczne dla działalności językowej. Przy analizie **dyskursu naukowego** najważniejszym jest określenie celu poznawczego. Celem dyskursu naukowego jest dojście do prawdy, czyli odpowiedź na pytania, „czym jest obiekt jako taki”, „jaki on w istocie jest”, „jakim sposobem generalnie działa” czy „skąd się generalnie bierze i jak się z reguły zmienia”. Najważniejsze w tych pytaniach jest uogólnienie i oderwanie od pojedynczych zjawisk i odchyień. W ramach tego typu dyskursu można wyróżnić dyskurs:

- nauk przyrodniczych;
- lingwistyczny;
- matematyczny;
- chemiczny;
- biologiczny, itd.

Dla dyskursu naukowego charakterystycznym jest użycie języka literackiego, a więc języka normatywnego, którego funkcjonowanie regulują określone normy. Jest to główna forma funkcjonowania języka. Język literacki – to język kultury, który jest tworzony na wysokim jej poziomie. Posługują się nim osoby wykształcone. W języku literackim zauważalna jest obecność słów obcego pochodzenia, żargonizmów, kancelarizmów. Dlatego też występuje kodyfikacja (tworzenie reguł), pokazujących prawidłowość

funkcjonowania języka. Reguły są opisane w słownikach językowych [Формы].

Tekst – to abstrakcyjna, gramatyczna struktura wypowiedzi. Jest to przede wszystkim zwarta pod względem treści i logiczności jednostka językowa wyodrębniona na podstawie mowy. Funkcje, które pełni tekst zależą od typu dyskursu, w którym on funkcjonuje. **Tekst naukowy** – jest kompleksem zdań spójnych gramatycznie, logicznie. To względnie zamknięta całość z rozpoznawalną funkcją komunikacyjną. Tekst naukowy – to specyficzna forma wypowiedzi z postawioną, nastawioną w całej swej istocie na przekaz informacji. Jest szeregiem teorii związanych z danym problemem. W całej swojej istocie wyróżnia się specyficznym stylem naukowym i językowym. W tekstach naukowych autorzy stosują formę bezosobową. Nie występuje w nich dialog z odbiorcą. Charakteryzuje go oficjalny styl wypowiedzi. Tekst naukowy charakteryzuje wykorzystanie słów (leksyki), związanej z daną dziedziną. W tego typu tekstach stosowane są również ogólnie przyjęte słowa takie jak, np.: *charakteryzuje się, zgodnie z, wychodząc od, dlatego iż, ponieważ, w stosunku do, odnośnie*. Odbiorcami tekstów naukowych jest wąski krąg osób związanych z daną dziedziną. Nie są przeznaczone dla szerokiego audytorium.

Głównym zadaniem tekstu naukowego jest dokładne przedstawienie informacji o przedmiocie badań, fakcie lub zjawisku rzeczywistym. Tekst jest przede wszystkim środkiem wyrażania myśli. Tekst naukowy posiada temat, którym jest obiekt pracy oraz podtemat, który jest częścią składową tematu, (jest jego częścią składową, odróżniając się bardziej wąskim aspektem rozpatrywania problemu) [Научный текст].

Terminy występujące w tekstach naukowych dokładnie i jednoznacznie nazywają specjalistyczne pojęcia pochodzące z danej dziedziny i działalności, będące elementem określonego systemu terminów. Termin jest pojęciem jednoznacznym nie wyraża ekspresji, jest stylistycznie neutralny. W dyskursie naukowym występuje ogólna leksyka naukowa, czyli jednostki leksykalne, które oznaczają ogólne pojęcia i mogą być wykorzystywane w dyskursie naukowym, niezależnie od jego przynależności do tej lub innej sfery nauki,

np. słowa: *system, struktura, model, typ, rodzaj, mechanizm, prąd, ruch, warunek, ilość, stosunek, działanie, kierunek, stan* [Научный стиль]. Prawie każde słowo w tekście naukowym oznacza nie konkretne, ale **ogólne pojęcia** lub **abstrakcyjne zjawisko**. Nie mają one typowego odzwierciedlenia, przedstawienia w rzeczywistości empirycznej [Научный стиль].

Leksyka abstrakcyjna, która występuje w tekstach naukowych – to kompleks słów z abstrakcyjnym znaczeniem jakości, cechy, stanu, działania. W jej skład wlicza się abstrakcyjne rzeczowniki posiadające gramatyczne odzwierciedlenie kategorii abstrakcyjności jako cechy formy, liczby mnogiej, kompatybilne w stosunku do liczebników. W szerokim znaczeniu wychodząc z semantycznego punktu widzenia do leksyki abstrakcyjnej można zaliczyć także słowa innych części mowy [Определение термина]. Niektóre czasowniki są bardziej abstrakcyjne niż drugie. Występują czasowniki związane z konkretną czynnością, np. *pisać, czytać, chodzić, biegać* oraz czasownikami wyrażające wewnętrzny stan, itd., np. *nienawidzić, weselić się, smucić się* [Определение термина].

Bogactwo leksyki abstrakcyjnej w tekstach naukowych ma istotny wpływ na swoiste funkcjonalno-semantyczne zabarwienie tekstu. Abstrakcyjna leksyka wyraża całość długotrwałego procesu formowania społeczeństwa, intensywności kulturowego rozwoju nacji w ciągu jej historii. Abstrakcja i sam proces abstrahowania jest nadzwyczaj charakterystyczny dla języka. Zestawienie tego co konkretne, z tym co abstrakcyjne, przenika wszystkie szczeble językowej struktury i znajduje odzwierciedlenie w słowie jaki i jego znaczeniu, a także w innych jednostkach języka. Najbardziej widocznym przykładem abstrakcji w dziedzinie leksyki jest dzielenie znanych powszechnie słów na konkretne i abstrakcyjne. Te pierwsze oznaczają rzeczy, obiekty, mechanizmy, itd., zaś drugie cechy, właściwości, procesy. Oprócz tego kategorie leksyki abstrakcyjnej mogą różnić się jeden od drugiego stopniem swojej abstrakcyjności. Naturalnym jest, że działanie jest bardziej abstrakcyjne od rzeczy, przedmiotu. Z kolei działanie fizyczne jest bardziej konkretne, niż działanie mentalne, np. czasowniki (*rozbić, złamać – myśleć, czytać*).

Znaczenie słowa jest także abstrakcją, odróżnia główne właściwości semantyczne słowa. O znaczeniu słowa możemy mówić dopiero, poznając kontekst w jakim zostało ono użyte. Interpretując znaczenie słowa, bierzemy pod uwagę wszystkie typowe konteksty, odrzucamy nietypowe konteksty niecharakterystyczne, przypadkowe. Gramatycznie wyabstrahowane rzeczowniki charakteryzują się tym, iż ich część posiada tylko formy liczby pojedynczej (połysk, szum, cisza, cierpienie, dobro, zło). Tylko nieliczne z abstrahowanych rzeczowników mogą zostać użyte w liczbie mnogiej, przy kategoryzacji znaczenia radości życia, piękna przyrody, szumy w sercu). Niektóre rzeczowniki abstrakcyjne posiadają tylko formy liczby mnogiej, np. lalki, itd. Obecnie istnieje tendencja do rozszerzania sfery użycia form liczby mnogiej u abstrakcyjnych liczebników (typu zgodności niezgodności).

Najbardziej produktywnym sposobem tworzenia rzeczowników z abstrakcyjnym znaczeniem jest sposób sufiksalny, np. w języku rosyjskim:

- 1.-ость- – przy pomocy, którego są tworzone rzeczowniki od podstawy przymiotników i imiesłowów biernych ze znaczeniem abstrakcyjnej cechy; właściwości (*wesołość, elastyczność, wyrafinowanie*);
- 2.-мость- /-емость- – za pomocą, których tworzone rzeczowniki od podstawy czasowników ze znaczeniem stanu (*záchorowalność – заболееваемость*);
- 3.–ни(е), – używane dla tworzenia rzeczowników od podstaw czasownika), ze znaczeniem działania, procesu (*budowanie – строение, wynalezienie – изобретение*);
- 4.–аци(я) – dzięki, którym od podstawy czasownika są tworzone rzeczowniki ze znaczeniem działalności (*agitacja – агитация*);
- 5.–к(а)- – od podstaw czasownika tworzone rzeczowniki, np. (*wypełnianie – заливка, odrzucenie – браковка*);
- 6.–ств(о) – wykorzystany dla tworzenia rzeczowników ze znaczeniem stanu, położenia, działalności, (*naśladowanie, przewodnictwo*);
- 7.-изм- – dzięki nim tworzone są rzeczowniki będące nazwami ideologii, kierunków, skłonności (*демократизм*);

8.-upa- – wykorzystywany dla tworzenia słów do oznaczania sfery działalności, zawodu, (*архитектура, скульптура*);

9.-аж- – wykorzystywany dla tworzenia nazw działalności (*монтаж, инструкция*), ilości (metraż, tonaż), a także przy tworzeniu słów ze zbiorowym znaczeniem (*картонаж* – opakowanie kartonowe).

Kategorie abstrakcyjności i sam proces abstrakcyjności ma niezwykle istotne znaczenie w procesie uczenia się języków. Należy zwracać uwagę na procesy, które zachodzą w mowie, gramatycznie, leksyko-semantyczne stosunki i zasady. Takiego rodzaju uogólnienia faktów mownych składają się na proces abstrahowania, w czasie którego formułujemy całościowe przedstawienie o tym jak wygląda język, jakie są jego nieprzypadkowe stosunki między jego jednostkami, morfemami, słowami, konstrukcjami semantycznymi. Pojęcie stanowi podstawę myślenia naukowego. Każda jednostka leksykalna w dyskursie oznacza pojęcie lub abstrakcję. Każde pojęcie jest abstrakcyjne, jako że występuje ono w języku tylko na poziomie myśli.

LITERATURA

Абстрактная лексика, <http://www.textologia.ru/slovari/lingvisticheskie-terminy/abstraktnaya-leksika/?q=486&n=279>, (2016-11-23).

Коротцова, С. В., Марченко, Л. В., Швейко, Е. В. Современный русский язык морфемика. Словообразование. Ростов-на-Дону 2008. <http://textarchive.ru/c-1369691.html>, (2016-11-21).

Научный стиль. <http://www.studfiles.ru/preview/2804269>, (2016-11-22).

Научный текст. <http://refleader.ru/otryfsmerebew.html>, (2016-11-23).

Формы существования языка. Литературный язык. Стилистические ресурсы русского литературного языка. Функциональные стили. <http://www.studfiles.ru/preview/4410337>, (2016-11-20).

Абстрактна лексика в наукових текстах

Метою статті було представлення абстрактної лексики в наукових текстах. Тому ми дали загальне визначення дискурсу, представили типологізацію дискурсу а також визначили науковий дискурс. Метою наукового дискурсу є ясне і чітке повідомлення об'єктивної інформації про досліджуваний об'єкт. В ході аналізу наукового тексту дуже важливо викрити ісентні властивості об'єкта та представити його у системі наукової інформації. Для наукових текстів характерне є використання абстрактної лексики – слів, які виражають поняття, характеристики, відношення, властивості.

Ключові слова: *текст, дискурс, науковий дискурс, абстрактна лексика.*

Абстрактная лексика в научных текстах

Целью статьи было представление абстрактной лексики в научных текстах. Для этого мы дали дефиницию дискурса, представили типологизацию дискурса, а также определение научного дискурса. Целью научного дискурса является ясное и точное сообщение объективной информации об исследуемых объектах. Во время анализа научного текста очень важным является раскрытие имманентных признаков предмета, представление предмета в системе научной информации. Для научных текстов наиболее характерным является использование абстрактной лексики – это слова выражающие понятия, качества, отношения, свойства.

Ключевые слова: *текст, дискурс, научный дискурс, абстрактная лексика.*

Abstract lexis in scientific texts

The purpose of the article was to present the abstract lexis in scientific texts. We have given a definition of discourse, presented the typology of discourse, as well as the definition of scientific discourse. The aim of scientific discourse is clear and accurate communication of objective information about the object. During the analysis of the scientific text it is very important to reveal the inherent attributes of the subject and present the subject in the scientific information system. For scientific texts most characteristic is using of abstract lexis – the words expressing concepts, quality, relationships, properties.

Key words: *text, discourse, scientific discourse, abstract lexis.*

Кацпер Граевски
Университет в Белостоке

**СТОЛКНОВЕНИЕ ВЕКОВЫХ ТРАДИЦИЙ
И ЦИВИЛИЗАЦИИ («АГРЕССИВНОЙ»
СОВРЕМЕННОСТИ) В ПОВЕСТИ ВАЛЕНТИНА
РАСПУТИНА «ПРОЩАНИЕ С МАТЕРОЙ»**

В русской литературе второй половины XX века появилось явление, получившее название «деревенской прозы». Изначально в этом русле писатели создавали литературные очерки, в которых представляли колхозную деревню. Согласно социалистической идеологии колхозная деревня описывалась как разноцветная и веселая [Drawicz 2007, s. 446]. Вскоре читатели, как и авторы почувствовали жажду правды, так как социалистический реализм ей противоречил. Такая возможность пришла после разоблачения культа личности Сталина, с наступлением Хрущевской оттепели (с 1956 г. до середины 60 гг.). В это же время появились очерки, затрагивающие темы проблем тогдашней деревни. Одним из писателей, ставшим писать в этом направлении был Валентин Григорьевич Распутин (1937 – 2015). Распутин в Своем творчестве пишет о неразрывной связи человека с природой и историей, доказывая тем, что жизнь человека начитается с момента его рождения, и состоит она не только из современности [Wasilew 1979, s.320]. Существование человека это взаимосвязь прошлого, настоящего и будущего.

Интересным вопросом является идея «деревенской прозы». В советское время власть пропагандовала идею прогресса, атеизм. А ведь в своих сюжетах произведения этого жанра затягивают темы традиционных ценностей, за что Распутин был награжден Орденом Ленина и Орденом «Серп и Молот» за большие заслуги в развитии

советской литературы. Возможно, «деревенская проза» не была сопротивлением писателей против власти и поиском правды, а попыткой власти приостановить миграцию с деревень до переполненных городов? Этот вопрос оставим другим исследователям.

В настоящей работе рассмотрим проблемы: столкновения народной нравственности и «губительного» прогресса, противопоставления мира людей пожилых и молодых – конфликт поколений, на материале повести «Прощание с Матерой» (1976). Распутин в произведении изображает последние дни Матеры, деревни над Ангарой, которая будет затоплена в связи со стройкой Братской ГЭС. Автор раскрывает в нем мир ценностей героев, подчеркивая их отношение к «малой родине», народным корням и к техническому прогрессу, размышляет о проблемах культуры и экологии, смысла человеческой жизни и преемственности поколений. В повести можем обнаружить многие контрасты и конфликты.

Мир героев

Распутин в свою повесть не включает много героев, но зато глубоко изображает их внутренний мир. Мир персонажей можно разделить на два основных типа людей: «свои» и «чужие». Своими являются «коренные» жители деревни, а чужими - работники, приехавшие с целью очищения деревни и приготовления ее под затопление. Название «чужие» не является официальным и пользуются им лишь определенные группы жителей Матеры (... *и не просто было сразу сказать, свои это или чужие*) [Распутин 1980, с. 91]. Однако эта классификация героев является условной, так как и среди «своих», т.е. коренных жителей деревни, есть люди, которые соглашаются на затопление деревни и становятся на сторону прогресса.

Другая классификация, предлагаемая А. Вавжинчаком, выделяет три типа персонажей, которых можно разделить по принципу отношения к родине и техническому развитию - справедливые, чужие и потерявшиеся [Wawrzyńczak 2005, s. 69]. Причем два последних типа,

по принципу отношения к народным ценностям и традиции, можно объединить в одну группу (чужие и потерявшиеся).

Постараемся охарактеризовать каждую группу, сосредоточивая наше внимание на самых ярких представителях определенного типа.

Справедливые

Слово «справедливый», как определение типа героя, появляется в работе Божены Жеймо [Žejmo 2000, s. 47]. Литературовед замечает, что прототипом такого «справедливого» героя являлась Матрена из рассказа А. Солженицына «Матренин двор» (1959). К такому типу героев из «Прощания с Матерой» можем отнести Дарью, Настасью, Симу, Богодула и Павла. Такой тип героя противопоставлен «советскому идеалу человека», так как отличается несикаженной народной нравственностью.

Наиболее выразительным персонажем из этой группы была Дарья, которая оставалась в Матере до последнего момента. Она является хранительницей давних традиций. Дарья относится с огромным уважением к могилам своих предков, к родной избе. Настасья, в свою очередь, не может представить себе жизнь без деревенских домашних приборов (*Егор, ты погляди: совсем доброе корыто. Как новое ишо. В ём воду можно держать* [Распутин 1980, с.62]).

Ниже охарактеризуем некоторые основные элементы мировоззрения «справедливых» героев.

- **Привязанность и уважение к дому.** Распутин пишет о Дарье: *А как можно отдать на смерть родную избу, из которой выносили отца и мать, деда и бабу, в которой сама она прожила всю, без малого, жизнь* [Распутин 1980, с. 165]. Перед пожаром своей избы, Дарья решила побелить ее и прибраться, на что один из поджогщиков зареагировал так: *Ты, бабука, в своем уме?! Жить, что ли, собралась? Мы завтра поджигать будем, а она белит* [Распутин 1980, с. 167]. В. И. Хомяков заметил, что Дарья относится к избе, как к покойнику - выполняет прощальный ритуал «Она моет ее [избу – замечание автора.], обряжает как покойника, чтобы проводить в последний путь свой родной дом» [Хомяков].

• **Уважение к плодам натуры** (божьим дарам) *...оставалось по-прежнему старое и святое, как к богу, отношение к хлебу и картошке* [Распутин 1980 с. 168]. Сима, Катерина и Богодул перевозили картошку Настасьи, чтобы не сгорела в пожаре. В выше приведенном предложении Распутин обращается к христианской традиции, где хлеб является «телом Христа». Одновременно, автор подчеркивает также уважение к труду, ведь и приготовление хлеба, и выращивание картошки, требует многих человеческих усилий, а кроме того эти продукты являлись основой питания деревенского народа.

• **Уважение к усопшим.** В повести «Прощание с Матерой» Распутин много внимания уделил этой теме. Говоря о предках, надо начать с того, что вместе с деревней должен быть затоплен и погост. Дарья, Сима, Богодул пытались прогнать санитарную бригаду, разоряющую кладбище. *А ну-ка марш отседова, нечистая сила! - задыхаясь от страха и ярости, закричала Дарья и снова замахнулась палкой. Мужик отскочил. (...) -Вы откуда здесь взялись? Из могилки, что ли?* [Распутин 1980 с.130]. Дарья несколько раз просила своего сына - Павла, о помощи в перенесении могилки в другое место, чтобы спасти их от затопления Матеры. Вспомнив о своем муже, Дарья начинает размышлять: *Господи, как легко растает человек с близкими своими, как быстро он забывает всех (...). Хоронит - волосы рвет на себе от горя, на ногах стоять не может, а проходит пол-года, год, и того, с кем жили вместе двадцать, тридцать лет (...) будто бы никогда не было. Что это? - так суждено или совсем закаменел человек? (...) Нет, дик, дик человек, так и зверь не умеет* [Распутин 1980 с. 130]. В этих словах Дарья выражает очень важную мысль: что люди теряют свое человечество и становятся просто «дикими зверями», их сердца каменеют. Дарья, осознав, что уже не будет возможности перенести могилки родных, стала очень переживать и чувствовала себя виноватой. Она отправилась на кладбище к своим родителям, чтобы с ними «поговорить», и там произносит покаянный монолог:

...Вот пришла. Совсем ослобонилась, корову и ту седни увезли. Можно помирать. А помирать, тятка, придется мне мимо Матеры. Не лягу я к вам, ниче не выйдем. И вас хотела с собой взять, чтоб там вместе

лягчи, и это не выйdet. Не сердитесь на меня, я не виноватая. Я-то виноватая, виноватая, я уж потому виноватая, что это я, на меня пало. А я бестолковая, не знала, че делать. Ты мне, тятка, говорил, чтоб я долго жила... я послушалась, жила. А нашто было столь жить, надо бы к вам, мы бы вместе и были. А теперь че? Не помереть мне в спокойе, что я от вас отказалась, что это на моем, не на чьем веку отрубит наш род и унесет. Ой, унесет, унесет... А я, клятая, отделяюсь, другое поселенье зачну. Кто мне такое простит?! Тятка! Мамка! Я-то в чем виноватая? (...) А меня-то вы видите? Видите, какая я стала? Я ваша, ваша, мне к вам надо... рази можно меня к живым? Я ж туда непригодная, я вашего веку. Мне к вам... я бы избу ишо проводила и к вам. Пушай огонь, вода... (...) Избу нашу, тятка, не седи заври тоже... тоже туды. А я глядеть буду. Подойду, чтоб не сильно пекло, и буду глядеть, хорошо ли горит. А после приду и скажу тебе. Че я сделаю? Ну?» [Распутин 1980 с.155].

Для того, чтобы перенести прах своих родителей, Дарья пыталась сделать все, все что было в ее силах. Однако это не получилось, и их могилы должны были быть затоплены. На прощание героиня с огромной болью пробовала признать свою виноватость. Ей было жаль, что после своей смерти не сможет быть она похоронена рядом со свими родителями.

- **Привязанность к животным.** Простые жильцы с уважением относились также к животным и считали их частью своей семьи: *Надо завтри поискать ее [кошку – зам. автора], покликать. Как я без ее? Ой, да как я теперь жить-то буду? Как я одна-то буду* [Распутин 1980 с.179].

Привязанность к родной земле, это часть привязанности и любви к т.н. «малой родине», которой является деревня, а шире – весь деревенский быт.

«Справедливые» до такой степени соединены с деревней, что дед Егор, переехав в поселок, скоро умирает. Настасья, которая первой из материнских старух переехала в поселок, жалуется например на то, что нет возможности поставить самовар, а вода не является ни вкусной, ни натуральной: *Ой, да какой там чай! Вода не дай бог мореная, ее там травят чем-то, чтоб Ангарой не пахла* [Распутин 1980 с.178]. Городская жизнь является тяжелой также и по другим причинам, например, из-за

большого движения на улицах (из-за шума также) или от необходимости покупки продуктов:

Житье, правда что, нелегкое. Город, он город и есть. Хлебушко купить надо, картошку купить, лук купить. Хлебушко, он не дорогой... Аксинья меня раз на базар потащила. Ехали, ехали на колесах – уменя ажно голова закружилась. Ну, приехали. Дак нашто и ехали? Котелок картошки три рубли стоит, головка чесноку – рубль. Да это че, думаю, деется, где таких рублиев набратья?! Это чистое разбойство! Я так ни с чем и обратно поехала. Нагляделась зато за глаза. Эти подгородные-то наживаются, ой, наживаются выше головы.

• **Религиозность**

Важной чертой «справедливых» является религиозность, неразрывно связанная с их жизнью. Религиозность проявляется во многом – борьба за сохранение кладбища, молитвы, а самый яркий ее пример это покаяние Дарьи и представление страшного суда:

Ей представилось, как потом, когда она сойдет отсюда в свой род, соберется на суд много-много людей - там будут и отец с матерью, и деды, и прадеды - все, кто прошел свой черед до нее. Ей казалось, что она хорошо видит их, стоящих огромным, клином расходящимся строем, которому нет конца,- все с урюжыми, строгими и вопрошающими лицами. А на острие этого многовекового клина, чуть отступив, чтобы лучше ее было видно, лицом к нему одна она. Она слышит голоса и понимает, о чем они, хоть слова звучат и неразборчиво, но самой ей сказать в ответ нечего. В растерянности, в тревоге и страхе смотрит она на отца с матерью, стоящих прямо перед ней, думая, что они помогут, вступятся за нее перед всеми остальными, но они виновато молчат. А голоса все громче, все нетерпеливей и яростней... Они спрашивают о надежде, они говорят, что она, Дарья, оставила их без надежды и будущего. Она пытается отступить, но ей не дают: позади нее мальчишеский голос требует, чтобы она оставалась на месте и отвечала, и она понимает, что там, позади, может быть только Сенька, сын ее, зашибленный лесиной...» [Распутин, 1980 с. 155].

Дарья представляет себе страшный суд как встречу со всеми своими родными, когда придет время за все ответить, рассчитаться. Героиня все время чувствует себя виноватой, ее душа не находит покоя.

Как справедливо заметил Вавжинчак [Wawrzyńczak 2005, s. 70], среди хранителей нравственности и традиции преобладают (прежде всего) женские персонажи. Это имеет связь с характером традиционного русского быта, где именно женщины являлись хранительницами семейного очага. К женщинам обращались за советами, женщины поддерживали традиции, а изба, это было царство женщины. При этом мужчины являются более податливыми на влияния и новинки.

Потерявшиеся и чужие

Следуя мысли А. Вавжинчака, замечу, что группу героев «потерявшихся» составляют персонажи, у которых есть деревенские корни, но эти персонажи уже успели почувствовать удобства современной жизни [Wawrzyńczak 2005, s. 71]. Так себя ведут Петруха, Клавка Стригунова и (в меньшей степени) Соня.

Хотя они выросли в деревне, хотят из нее уехать, их тянет в город, к удобной жизни. Клавка так сильно хотела покинуть родную деревню, что сама *подговорила их* [поджигателей – К.Г.] *спалить ее избу* [Распутин, 1980 с.136] Клавка Стригунова с радостью отреагировала на информацию о стройке ГЭС и о затоплении деревни: *давно надо было утопить. Живым не пахнет... не люди, а клопы да тафаканы. Нашли где жить - середь воды... как лягушки* (Распутин 1980, с. 51). Соня уехала в горо, где *успела в конторе отвыкнуть от плотной работы и, насилвишись, видать, надорвалась. Там, в новом поселке, она так за лето изменилась, что Дарья порой смотрела на нее как на незнакомую: потолстела, одрябла, остригла на городской манер и закручивала в колечки волосы, отчего лицо сделалось больше и круглей; глаза заплаыли и казались прищуренными и маленькими* [Распутин 1980, с. 151].

Андрей, внук Дарьи, одобрительно настроен на стройку ГЭС: *Завод он для пожилых, для семейных, чтоб на пенсию оттуда уходить. Мне охота, где молодые, как я сам, где все по-другому... по-новому. ГЭС отгрохают, она тыщу лет стоять будет* [Распутин 1980, с.97]. Андрей однако с некоей симпатией относится к Матере, жалеет деревни, но его взгляды

«современные» – он одобряет развитие страны, прогресс, большие стройки, развитие. Андрей понимает, что решение о затоплении Матеры не зависит ни от него, ни от жителей: *Матёру, бабушка, все равно затопят – хоть со мной, хоть без меня. Я тут ни при чем. Электричество, бабушка, требуется...* [Распутин 1980, с. 9].

Самым ярким примером людей «потерявшихся» является Петруха (сын Катерины). Петруха сам решил сжечь свою избу: *В деревне мало кто сомневался, что вспыхнула она не по какой другой причине, как по исполнению его собственного желания* [Распутин 1980, с. 68]. Во время пожара своей хаты он испытывает своеобразную радость *Петруха стоял, теребя руками голую грудь и беспокойно подергивая головой; пытливые взгляды людей обозлили его* [Распутин 1980, с. 73].

Чужими являются работники, которые приезжали в Матеру (Воронцов, работники леспромхоза). Распутин подчеркивает, что их работа не приносит никакой пользы, только варварски разоряет существующий деревенский уклад жизни: *Работой своей и казались они страшными - той последней окончательной работой, которой на веки вечные и суждено закрыть Матеру* [Распутин 1980, с. 148].

Проанализировав персонажей, можно сказать, что в общем счете группа «справедливых» имеет два основных вида ценностей – относящихся к земле (уважение к дому, любовь к малой родине, крестьянство), и относящихся к времени (соблюдение вековых традиции, память о предках, легенда царского лиственя).

Царский лиственень

В Матере росло таинственное дерево, называемое жителями «царским лиственем». В деревне издревле существовала легенда, что *царским лиственнем крепится остров к речному дну, к одной общей земле, и покуда стоять будет он, будет стоять и Матера* [Распутин 1980, с. 159]. Лиственень перенес очень много, он пострадал в грозе (сломало верхушку), с ним связано несколько трагических судеб (например место самоубийства Паши). Лиственень уже был старый и слезала с него кора, но стоял крепко. Работники, подчищающие деревню, не могли его срезать – топоры

отскакивали и соскользывались, бензопила тоже с ним не справилась. Работники пробовали поджечь дерево, но огонь его не трогал. В. И. Хомяков в своей статье пишет: «Царственный листвень есть символ вечного существования, не даром пожарники не могут справиться с ним» [Хомяков]. Листвень это символ жизни Матеры.

Значение названия «Матера»

Название деревни Матера имеет символическое значение. Это слово вызывает ассоциации со словом мать (в значении мать – земля, мать - родина), материк - земля, которую со всех сторон окружает океан. В повести деревня Матера была расположена на острове, на реке Ангаре.

В повести «Прощание с Матерой» Распутин предостерегает людей от опасности технического развития, но одновременно замечает и понимает его неизбежность (не отрекается от) цивилизационных перемен [Drawicz 2007, s. 484]. В одной из своих работ Ивона Зданович точно определила, что повесть «Прощание с Матерой» «подводит своеобразный художественный итог размышлениям писателя о трагической судьбе деревни перед неизбежностью технического прогресса, осуществляемого варварскими, жестокими и антигуманными методами» [Зданович 2015, с. 378]. Вавжинчак замечает, что поступок Петрухи является угрозой для малой родины, символом ухода от традиции и деревенского общества [Wawrzyńczak 2005, s.72].

Повесть была создана в эпоху, когда Советский Союз стал преимущественно городским и уходит в небытие веками складывавшийся крестьянский уклад жизни. Произведение пронизано мотивами прощания, «последнего срока», «последнего поклона», разрушения сельского дома, а также тоской по утрачиваемым нравственным ценностям, упорядоченному патриархальному быту, единению с природой.

ЛИТЕРАТУРА

- Historia literatury rosyjskiej XX wieku, praca zbiorowa p. red. A. Druwiczka*, PWN, Warszawa 2007
- Wasiliew, W. *W imię prawdy i dobra człowieka*, (w:) *Antologia radzieckiego eseju literackiego*, PIW, Warszawa 1979
- Wawrzyńczak, A. *Naród i państwo w twórczości pisarzy rosyjskich nurtu "wiejskiego"*, Kraków 2005
- Żejmo, B. *Problemy estetyczne we współczesnej prozie i publicystyce rosyjskiej*, Łódź 2000
- Зданович, И. *Мировоззренческая установка В. Распутина на проблему научно-технического прогресса ("Прощание с Матерой", "Пожар")* (w:) *Творческая личность Валентина Распутина: живопись-чувство-мысль-воображение-откровение*, Иркутск 2015
- Распутин, В. *Прощание с Матерой*, (w:) *Валентин Распутин повести*, Молодая Гвардия, Москва 1980
- Хомяков, В. И. *II пришел великий день гнева*,
http://www.univer.omsk.su/trudy/fil_ezh/matera.html (17.04.2016).

Зіткнення вікових традицій і цивілізації («агресивної» сучасності) в повісті Валентина Распутіна «Прощання з МатЬорою»

У статті проаналізовано світ героїв повісті В. Распутіна «Прощання з МатЬорою». Персонажі розділені за принципом їхнього ставлення до технічного розвитку та затоплення рідного села. Далі розкривається тема легенди «царського листяника» і пояснюється значення назви села «МатЬора».

Ключові слова: *сільська проза, Распутін, будівництво ГЕС, Ангара, МатЬора, Ангара, технічний розвиток.*

Starcie wiekowych tradycji i cywilizacji (agresywnej nowoczesności) w opowieści Walentina Rasputina "Pożegnanie z Matorą"

W niniejszym artykule przeanalizowany został świat bohaterów opowieści "Pożegnanie z Matorą". Bohaterowie zostali sklasyfikowani na podstawie swojego stosunku do postępu technicznego i zatopienia Matory. W dalszej części artykułu poruszono temat legendy "królewskiego drzewa" oraz wyjaśniono znaczenie nazwy wsi.

Słowa kluczowe: *proza wiejska, Rasputin, budowa elektrowni wodnej, Angara, Mator, postęp.*

A clash between age-old traditions and civilizations (aggressive modernity) in Valentin Rasputin's story "Farewell to Mator"

In this article we examine the world of the heroes of the story "Farewell to Mator". The heroes were characterised on the basis of their attitudes to technical progress and the sinking of Mator. The following part of the article embraces the legend of "the royal tree" and explains the meaning of the name of the village.

Key words: *rural prose, Rasputin, construction of hydroelectric power station, Angara, Mator, progress.*

**РОМАН ЛЮКО ДАШВАР «ПОКРОВ»: СПРОБА
ХУДОЖНЬОГО ОСМИСЛЕННЯ ВІРИ В РОДОВЕ
ПРОКЛЯТТЯ**

Письменниця, журналіст та сценарист Люко Дашвар (справжнє ім'я – Ірина Іванівна Чернова) – одна з найвідоміших та найуспішніших представників сучасної української літератури. Її романи високо оцінюються у професійних літературних колах. Так, Люко отримала премію «Коронація слова» у 2007 р. за твір «Село не люди», а роман «Молоко з кров'ю» став дипломантом «Коронації слова 2008». Третій твір авторки «РАЙ.Центр» став дипломантом конкурсу «Коронація слова 2009» у категорії «Вибір видавців». Загальний наклад книжок письменниці складає вже понад 300 тисяч примірників. У зв'язку з цим багато українських ЗМІ називає авторку «найтиражованішою письменницею країни»: «Вона пише так гостро й пронизливо, психологічно й чутливо, що торкається струн душі кожного...» [Дашвар, с. 4].

Дослідження творів Люко Дашвар знаходяться на початковому етапі. Здебільшого критики відносять її творчість до масової літератури. Тоді як письменниця стверджує: «Не приймаю поділу на «елітарну» та «масову» літературу – цей поділ походить із винятково суб'єктивних категорій» [Українська правда життя]. Не зважаючи на ярлик «масовості» романів авторки, вони мають свій стиль, творчу манеру і, найголовніше, тематику творів. У творах Дашвар не знайти шаблонності, фальшивості, схематизму, повторів та прогнозованості подальшого розвитку сюжету – неприємних характеристик масової псевдолітератури, яку освічені люди відкидають через її низьку якість. Письменниця стверджує, що «прототипами літературних героїв та сюжетів є здебільшого почуті або побачені явища реального життя».

Митець слова Дашвар майстерно закручує інтригу, наповнює життя героїв випробуваннями, тому романи письменниці викликають

емоційну концентрацію читача на подіях завдяки правильно сформованій інтризі, що, за словами Зофії Мітосек, становить «гру традицій та інновацій» [Мітосек 2008], та скеровують до аналізу життєвих істин й «суворих реалій». «Я не літературознавець і не літературний критик, тому не беру на себе відповідальності професійно говорити про літературу. Як на мене, є цікаві людям книжки та нецікаві, є книжки, що «чіпляють», змушують думати. Сподіваюся, мої книжки саме такі» [Українська правда життя], – припускає Люко Дашвар.

На основі роману «Покров» читач переконується, що письменниця відновила «з глибин душі українця вічні теми, інтерес до яких дрімав з початку нової епохи незалежної України, але настільки індивідуалізувала і внесла власне авторського колориту, що вони звучали по-новому» [Сучасні українські письменники].

Отже, мета статті – проаналізувати осмислення віри в родове прокляття через художні образи роману «Покров» Люко Дашвар.

Роман «Покров», опублікований 2015 року, дев'ятий у літературному доробку письменниці. Це родинна сага семи поколінь, події якої охоплюють часи козацтва та революції гідності. «Покров» – роман, що поєднує далеке минуле і сучасність; книга про важливість родинної крові, яка має неабияку силу, про силу родинного прокляття, про віру в це прокляття, про життя, його підступність і його щасливий фінал. Уперше революція Гідності стала тлом для подій, що мали відлуння з далекого минулого в сьогоденні. В основі сюжету роману – доля нащадків багатого хорунжого Яреми Дороша, козака, що зраджує дружині з гарною молодницею Перпетуєю, і від тої любові народжується син. Дружина Яреми позашлюбного сина й коханку знайти не може, бо ті жили на Катеринославщині. Станіслава, польська шляхтянка, чоловіка ніколи не любила, однак не терпить такої нахабності і проклинає його і весь його рід. Гнів її слів мав руйнівну силу: *...у гроб зажене, сльози не зронить, не зупиниться – вдача не та* [Дашвар 2015, с. 20].

За Біблією, родове прокляття – це страждання нерозкаяних дітей через наслідки батьківських гріхів. Учені ж трактують поняття родового прокляття як «найскладнішу з точки зору подолання енергетичну проблему» [Родове прокляття]. За дослідженнями науковців, родове прокляття вражає здебільшого кармічне тіло, тобто головний інформаційний шар, своєрідну програму росту й розвитку людини (поле молекули ДНК). Вважається, що число сім керує духовною енергією, тому родове прокляття передається до сьомого коліна і спрямоване навіть не проти конкретної людини, а проти цілої сім'ї та роду.

Дорош перед смертю намагається перебороти прокляття, суть якого в тому, що його нащадки однаково загинуть, тобто сьоме коліно стане останнім. Ярема помирає в тяжких муках, не змігши пригадати усіх предків до сто двадцять шостого родича (це могло б зняти родове прокляття): *Сто двадцять шість кісток крутить-ломить – то сто двадцять шість предків ваших до сьомого коліна в могилах стогнуть. Усіх згадати треба...Усіх покликати на ім'я, яким нарекли при хрещенні душу православну* [Дашвар 2015, с. 20].

Як людині звільнитися від прокляття, яке спричинили її предки? Чи можливо це взагалі? На це запитання шукають відповідь герої роману, які вірять у силу родового прокляття. У Біблії читаємо, що кров Ісуса Христа змиє усякий гріх і не дає поширитися дії прокляття в житті людини, яка щиро кається й приймає Господа у своє серце. Так, Перпетуя, дізнавшись про все, вирішує жити дуже скромно, а заощаджені гроші вкладає у «Банк Монреалю». Бажаючи щастя дітям коханого чоловіка, вона заповідає скриню із золотом обом гілкам роду Дороша: *Хай скарб золотий і молитви мої щирі допоможуть їм рід Дорошів зберегти і нас, грішних, простити* [Дашвар 2015, с. 27].

Люко Дашвар через образ баби Кривошиїхи передає народну мудрість, глибоку віру в силу роду: *По-божому, коли людина сама своїх предків знає! Тому і поміч не потрібна, бо рідна кров – покров, захист. А хто кров свою не шанує, тому помагати гріх! Кожен свої шляхи сам здолати має*

[Дашвар 2015, с. 355]. У Кривошпіїхи віра в родові прокляття є розумінням того, що за гріх має настати кара, але гідне життя допоможе людині подолати силу прокляття: *Якщо гідних більше серед предків, подолують прокляття, а як ні – вже ніщо не допоможе* [Дашвар 2015, с. 356].

Рід ворожки Кривошпіїхи походить від Сіркового коріння. Вона завжди з'являється в потрібному місці у потрібний час: біля Яреми, у Перпетуї, на Майдані, у Дорошівці, біля Мар'яни... Вона ніби зв'язківець між поколіннями, народна мудрість, народна віра, щира порадиця; вона вірить у Бога, вірить у силу крові, вірить у силу самої людини, поважає предків, допомагає людям змінювати власними вчинками своє життя: *...гідне життя проживе – додасть нащадкам сили. Підлим лисом крутитиметься – забере у синів-онуків снагу* [Дашвар 2015, с. 27].

Письменниця по черзі переносить читача то в давні часи, то хвиліє теперішнім: *Невтримний Майдан залив Україну морем людських сподівань: тисячі всесильних мерзли в наметах, віддаючи свій вогонь мільйонам розгублених. Вогонь розтікався, палив на попіл слова – розмови – пусте, коли дім горить, – дістався людських сердець* [Дашвар 2015, с.56]. *Майдан жив натхненню і вперто розливав навкруги хвилі жаданої волі, як гідності: по бруду, зламаних лавках, автопокришках, зім'ятих пластикових стаканчиках – форма танула. Поступаючись місцем суті. Хіба воля буває чистенькою, як відтисований фрак? Коли це воля пахла парфумами? Тільки потом... Чому ж ти, Боже, не дав, щоби тільки потом. Не кров'ю...* [Дашвар 2015, с.199]. Трагічний стан у країні тісно пов'язується із трагічним станом у сім'ї головної героїні.

Мар'яна Озерова живе в сучасному Києві. Вона не переймається долею країни, не цікавиться революційними подіями, а турбується лише про своє щастя, прагне вдало вийти заміж. Шукати спадкоємців Дороша дівчина починає на прохання Хотинського, але згодом дізнається, що вона і сама є нащадком роду Яреми Дороша по лінії Перпетуї. У тролейбусі, випадково побачивши Ярка, закохується у хлопця, а згодом дізнається, що і він нащадок славного роду по лінії Станіслави. Кохання до Ярка, його погляди на життя (*То різні*

речі: надумати здивувати когось і просто жити, викликаючи щире здивування людей. Ярکو просто жив, дивуючи Мар'яну щохвилини [Дашвар 2015, с.136]) змінюють ставлення Мар'яни до подій у країні, адже багато чого можна зробити, якщо ця країна вам рідна. Якщо ви не почуваетесь сусідкою, яка вештається чужим двором. Сусідське не болить, тільки дратує. Болить тільки своє... [Дашвар 2015, с.195]

Єдиний девіз рухав усіма вчинками героїв Люко Дашвар: «Так далі жити не можна!». Мар'яна детально дізнається про свій родовід по лінії тата від Пітера Кравчука, української ін'юрколегії та працівників «Банку Монреалю». Дівчина повірила у прокляття роду і намагається його подолати, прислухається до порад Кривошиїхи, але разом з тим вірить у власні сили: *У мене в роду всі славні! Я зможу... – загорілася Мар'яна [Дашвар 2015, с. 356].* Вона збирає архівні матеріали роду по материнській лінії, щоб просити покрову в семи поколіннях, у 126 предків: *...їй допомагала доля, бо ж їм на небесах прикро, що рід обірветься. За два місяці майже всіх відшукала... [Дашвар 2015, с.358].* Архівні пошуки допомагають Мар'яні віднайти *загублені у вирі війн і революцій імена [Дашвар 2015],* зібрати хронологію власної родини.

Ярко Расвський-Дорош сповідує дещо іншу віру. Його життєва філософія – кватроченто (мистецький напрям Італії XV ст.) – «кожен має право займатися вільною творчістю, а перевага людини в її гідності. Свобода волі – першопричина злетів людського духу» [1, с.134]. Родове прокляття для нього не має сили, адже хлопець у нього не вірить. Ярکو вірить лише в Бога та силу людської душі. Він щирий у своїх почуттях і відвертий. Любов – от що є скарбом і заповітом предків, а не спадок та гроші.

Подолати родове прокляття може людина енергетично сильна, гармонійна, та, яка впевнена у собі, яка щиро вірить і надіється. Шлях до оновлення та очищення вимагає постійної боротьби, пошуків істини, а також відновлення родинних зв'язків, які оберігають від лиха: *...в чорному безкінечному просторі кружляли злі люди: насміхалися, реготали відверто й гнівно, (...), вимагали крові. Їх відганяли інші: приймали на себе удари,*

тримали одне одного за руки, утворювали живий захисний покрив [Дашвар 2015, с. 376].

Розвіється прокльон, як за сім колін у роду станеться те, чого бути не може, – казала Кривошніха. І неможливе стається. Із покровом роду Мар'яна, якій пророкували безпліддя, народила хлопчика від Ярка, бо тільки від коханого могли народжувати жінки в її родині. Хоча заповіт Перпетуї не був виконаний і дві гілки роду Дорошевого зійшлись в одну – це послугувало визволенням від прокляття. Спасіння роду важливіше за гроші.

Отже, сім'я, родина повинні завжди залишатися найвищими цінностями для кожної людини. Люко Дашвар утверджує, що родові прокляття існують і що будь-які наші вчинки знайдуть відгук у майбутньому, стануть причиною нещастя або благополуччя. Герої роману «Покров», з одного боку, вірили в силу прокляття, а, з іншого, зрозуміли, що без жертв («Ціна яка?») і боротьби не можна здобути щастя.

ЛІТЕРАТУРА

Дашвар Люко. Покров/Люко Дашвар. – К.: Клуб сімейного дозвілля, 2015.

Мітосек З. Кінець мімесису? / З. Мітосек // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. : / [упоряд. Б. Бакули ; за заг. ред. В. Моренця ; пер. з пол. С. Яковенка]. – К. : Вид. дім «Кисво-Могилянська академія», 2008.

Родове прокляття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cvjr.net/ua/narodno-obriadovii/rodove-prokliattia>.

Сучасні українські письменники. Люко Дашвар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jenya1993.livejournal.com/678.html>.

Українська правда життя. Люко Дашвар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.ppravda.com.ua/interview/2010/08/16>.

Powieść Luko Daszwar „Pokrow”: próba artystycznego pojmowania wiary w klątwę rodową

W artykule analizie powieść «Pokrov» przez nowoczesne ukraińskiego pisarza Luko Daszwar. Uwagę zwraca się na wierze w siłę przekleństwa rodziny, stosunków rodzinnych, moc przeszłości na przyszłość i prawa człowieka do walki o własny los.

Słowa kluczowe: *Luko Daszwar, powieść «Pokrov», klątwa rodzinna, wiara, stosunki rodzinne.*

Роман Люко Дашвар «Покрова»: попытка художественного понимания веры в родовые проклятья

В статье анализируется роман «Покрова» современной украинской писательницы Люко Дашвар. Внимание акцентируется на вопросах веры в родовое проклятье, силы

родственных связей, власти прошлого над будущим и права человека бороться за свою судьбу.

Ключевые слова: *Люко Дашвар, роман «Покров», родовое проклятие, вера, родственные связи.*

Novel by Luko Dashvar "Pokrov": the attempt of artistic comprehension of belief in the family curse

The article deals with the analysis of novel «Pokrov» by modern Ukrainian writer Luko Dashvar. The attention is paid to belief in the family curse, strength of family relations, power of the past over the future and the human's right to struggle for own destiny.

Key words: *Luko Dashvar, novel «Pokrov», family curse, belief, family relations.*

Алия Васильева

НовГУ им. Ярослава Мудрого, Великий Новгород

**РОЛЬ ПРОСТРАНСТВА В СОЗДАНИИ ЭФФЕКТА
ДОСТОВЕРНОСТИ**

(на примере готической литературы)

Проблема взаимоотношений знания и веры имеет давнюю историю. Она активно обсуждалась еще в средневековой философии. Некоторые философы склонны противопоставлять эти два понятия, считая, что чистое знание объективно, а значит, рационально. И в противоположность ей вера иррациональна, так как строится на чувственном восприятии. Однако если рассматривать веру как психологический акт, мы увидим, что вера является основным способом получения новых знаний. Многие знания, обретенные в школе, университете, а то и просто из СМИ, мы принимаем на веру, так как окружающая нас информация настолько обширна и необъятна, что мы физически не сможем проверить истинность каждого утверждения. Выходит, вера и знание взаимосвязаны: знания – это полученная информация, в которую мы когда-то поверили, а вера – это опыт и полученные ранее знания, которые позволяют так или иначе судить о достоверности новой информации. Итак, вера – это «гносеологический феномен, позволяющий человеку упростить процесс его бытия за счет отказа от постоянной проверки и перепроверки знания о тех или иных сторонах объективной и субъективной реальности» [Иошкин 2009].

Получая новую информацию, человеку легче принять ее тогда, когда она не противоречит имеющемуся опыту, в противном случае она вызовет подозрение и необходимость проверить ее достоверность. Это один из способов «манипуляции» сознанием аудитории. Художественная литература — сфера выдумки, описываемые события являются плодом фантазии писателя. Примечательно, что слово “fiction”, означающее в английском языке художественную литературу, имеет также значения «выдумка», «домысел», «фантазия». Чтобы заинтересовать и втянуть читателя в свой вымышленный мир, автору необходимо создать достоверные и понятные читателю образы. В этом ему помогает обращение к опыту. В данной статье мы рассмотрим, как писателям готической литературы удается поглощать внимание аудитории, держать их в напряжении и тем самым заставлять верить, хотя они изначально понимают, что все это лишь выдумка автора.

Жанр готики относится к литературе иррационального. Готическая литература зародилась в XVIII веке, ее основоположником является Хорас Уолпол со своим «Замком Отранто». Стилизация повествования под старинную рукопись, исключительное внимание к сюжету, хронотоп замка — эти и другие находки Уолпола были приняты и усовершенствованы его последователями. Если первые произведения готики описывали события Средневековья (изначально готика ассоциировались в первую очередь с «варварской» эпохой готов), то после работ писателя и литературного критика Натана Дрейка готика утвердилась как жанр, напрямую связанный со сверхъестественным и направленный в первую очередь на то, чтобы вызвать у читателя «сладкий страх».

Вскоре готика завоевывает популярность. Многочисленные литературные журналы и альманахи заполняются короткими готическими новеллами анонимных авторов. Многие известные английские писатели испробовали себя в качестве создателей подобных произведений. Среди них: Чарльз Диккенс, сестры Бронте, Вальтер Скотт, Оскар Уайльд и другие.

Развитие готических тенденций в литературе открывало новые стилистические возможности их приверженцам. Элементы готической поэтики нашли применение во множестве литературных направлений, доказывая, что это еще не познанное поле весьма плодородно. В числе жанров, на которые готика оказала огромное влияние, числятся исторический роман, фантастика, ужасы, психологический триллер и многие другие.

Почему же готический роман так полюбился читателями? Изначально готика была лишь литературным экспериментом. «Его авторы искали универсальную форму для выражения новых идей, понятий, искали нового героя, новые способы художественного изображения. При всем этом роман ориентировался на запросы читателей, был тесно связан с их интересами, учитывал изменения вкуса» [Ясакова 2010: с. 38]. В отличие от таких романов, как, например, рыцарский, многие готические произведения рассказывали истории о людях среднего класса, к которому принадлежит большая часть читателей.

Еще одна, и возможно, главная причина популярности готики – чувства, которые она пробуждает в сознании читателя. "Готический роман был довольно резкой реакцией на рационализм современного ему мира еще и потому, что был устремлен – как и роман сентиментальный — на пробуждение чувствительности – прежде всего, страха" [Будур 1999, с. 54]. Страх – одна из самых сильных эмоций. В 18 веке желание испытывать страх было вызвано сменой эстетических предпочтений и повсеместной критикой рационалистических просветительских взглядов. Мистические истории прекрасно восполняют этот недостаток чувств.

Не замыкаясь узкими рамками одного жанра, одного литературного направления, «готическая» проза со времени своего возникновения и становления развивается в русле различных жанрово-эстетических систем. Готический роман представляет собой относительно свободную конструктивную форму повествования, в которой разные

авторы воплощали различные задачи – от стилизации Средневековья до исследования глубин человеческого сознания. Таким образом у готического жанра нет строго определенной временной, идеологической или функциональной прикреплённости, и сам термин лишь указывает на особый сюжет, характер конфликта и наиболее общие особенности построения повествования.

Говоря об отличительных особенностях этого жанра, следует упомянуть:

- 1) особую "любовь" к прошлому. Чаще всего либо описываются события, происходящие в прошлом, либо прошлое накладывает сильный отпечаток на настоящее (к примеру, герой въезжает в старое здание, таящее тайны предыдущих хозяев, или находит дневник с секретами);
- 2) переплетение реальности и сверхъестественного, мистического, возбуждающее страх;
- 3) этический конфликт, связанный с проблемами преступления и наказания и такими мотивами, как общение с дьяволом, родовое проклятье, возмездие;
- 4) особый хронотоп, характеризующийся изолированностью (средневековые здания, экзотические места, одиноко стоящие хижины);
- 5) усложнённую повествовательную технику (рассказ в рассказе, многочисленные источники);
- 6) ярко выраженный символизм.

Произведения этого жанра затрагивают проблемы Добра и Зла, поиска истинного знания и стремления обхитрить природу. «Готическая проза... привносит в литературу новое отношение к миру, основанное на признании загадочности и даже непознаваемости бытия, на сомнении или разочаровании в тех истинах, которые были самоочевидными для просветительского века». [Антонов 2012] Герои готики повсеместно сталкиваются с необъяснимым: приведения, вампиры, мифические существа... Так что же заставляет читателя

сохранять напряжение на протяжении всего произведения? Что так щекочет нервы и как автору удастся заставить читателя верить в описываемые события?

Главным средством достижения эффекта достоверности в готических произведениях является пространство. По определению Ю. М. Лотмана, пространство – «модель мира данного автора, выраженная на языке его пространственных представлений»; «континуум, в котором размещаются персонажи и совершается действие». П. А. Флоренский кроме описания действий сюда же относит мысли и чувства героев и самого писателя.

С помощью топоса, наполненного опасностью и непредсказуемостью, писатель раскрывает нам “особый тип мышления, который ставит под вопрос традиционное понимание добра и зла, добродетели и воздаяния, который стремится переосмыслить и проверить философские, религиозные и этические убеждения посредством создания в основе своей неустойчивого и непостижимого мира” [Bayer-Berenbaum, с. 38] Пространственные описания приобретают настолько важную роль в создании мрачной готической атмосферы, что вскоре топос превращается в главного персонажа произведений и основной сюжетобразующий элемент.

Одна из функций готического пространства – создание эффекта достоверности. Читатель воспринимает изолированный топос как отдельный мир, со своими законами и правилами. В другом мире может произойти все, что угодно. Это заставляет читателя верить в описываемые события, даже самые сверхъестественные.

Рассматривая особенности построения готического художественного пространства, мы опирались в первую очередь на классификацию отечественного исследователя Г. В. Заломкиной [Заломкина 2006]. Она подразделяет готическое пространство на три типа:

1) **Сценическое пространство** или «осязаемая» форма пространства;

- 2) **Психологическое пространство** или «внутреннее» пространство души, сюда входят описание мыслей, страхов, тайных желаний;
- 3) **Нарративное пространство** или переплетение вставных повествований.

Согласно Г.В. Заломкиной, практически все в готических произведениях относится к категории пространства, поэтому от него в первую очередь зависит эффект достоверности. Среди основных средств достижения достоверности мы выделили:

- **указание времени и места.** Помещая персонажа в определенную среду, называя и именуя место его пребывания, автор, с одной стороны, осуществляет географическую конкретизацию описываемого события, приближая его к действительности, а также определенным образом характеризует персонажа:

*Первая запись... датирована 15 августа 18** года – приблизительно три недели спустя после моего отбытия в Престон.*

Зимой 1927/28 года чиновники Федерального управления произвели секретное расследование некоторых странных обстоятельств в бывшем морском порту Инсмут, штат Массачусетс.

Дата и место заключают в себе очень емкую информацию. Наш опыт, включающий знания, полученные из курса истории или из художественных произведений и фильмов, позволяет тут же представить быт описываемой эпохи: мы примерно знаем, как люди жили в определенном веке, во что они одевались, как они отличались от нас. Это позволяет создать более детальную картину, помогая читателю вжиться в события. В готическом жанре это мало вероятно, но стоит учитывать, что будущее время не несет в себе сколько смысла для читателя, так как каждый автор проектирует будущее по своему усмотрению.

– **усложненный нарратив** или переплетение вставных повествований, отсылки к другим источникам. К примеру, герой находит старинный манускрипт, написанный со слов одного человека, переписанный другим, отредактированный третьим, и так далее:

Нижеследующий рассказ в точности скопирован с записей доктора Хесселюса.

Найдено среди бумаг покойного Фрэнсиса Уэйленда Герстона из Бостона.

Такая разноголосица и фрагментарность текста словно освобождает писателя от ответственности за достоверность событий, о которых он пишет, и запутывает читателя, заставляет его принимать описываемое за чистую монету.

- **достоверные пространственные описания за счет художественных средств.** Очевидно, литературное пространство невозможно создать без использования средств выразительности: именно они придают образность и помогают читателю лучше представить происходящее. Многие писатели готической литературы стараются описывать пространство как можно приближеннее к реальности, сверхъестественное же персонаж воспринимает в первую очередь через органы слуха и зрения, и лишь иногда — тактильно. Ощущение постоянного присутствия ирреальных сил, ожидание встречи с ними, событийная и психологическая подготовка их появления играют более важную роль, чем прямое и открытое изображение ужасов. Герою мерещатся шорохи, странные звуки, сияние. Складывается ощущение, что большая часть описываемого — это лишь результат воспаленного ума персонажа, а вовсе не что-то сверхъестественное. Мы осознаем, что на самом деле ничего из описываемого может и не происходить, что это лишь сон или галлюцинация героя, однако детальное описание страха действующего лица заставляет нас сопереживать и чувствовать то же самое.

Для анализа средств выразительности мы взяли четыре непереведенные готические новеллы XIX-XX вв: *Captive of the Banditti* (1801), *Extracts from the Gosschen's Diary: No. I* (1818), *No. 252 Rue M. Le Prince* (1895), *The Lame Priest* (1901). Методом контекстуального анализа нами были отобраны выразительные средства, встретившиеся в описаниях всех уровней готического пространства. Совокупно мы получили 398 примеров. В результате

более тщательного количественного анализа имеющихся троп мы выделили наиболее часто употребляемые: эпитеты (49%), метафоры (19%), олицетворения (6%), метонимии (6%), гиперболы (4%). По выведенной статистике в каждом предложении, описывающем пространство, в среднем употребляется 4 выразительных средства.

При использовании средств выразительности происходит компрессия информации – такие средства воздействуют на чувственный опыт читателя, в результате чего даже короткое выражение способно вызвать огромное количество эмоций и ассоциаций. К примеру, в следующем предложении одни эпитеты заставляют бурно работать фантазию:

*A hot **dead wind** drifted in great puffs through the city, and **ragged masses** of vapour swept the purple sky; an **unsavoury night** altogether, one of those nights of **hopeless lassitude** when one feels, if one is at home, like doing nothing but drink mint juleps and smoke cigarettes.*

Следует обратить внимание и на семантическую составляющую выразительных средств в описании готического пространства. Подавляющая часть имеет негативную коннотацию, это помогает создать мрачное авторское видение пространства.

Мы видим, что пространство – это некий сосуд, в котором размещаются герои, их мысли, действия. В готической литературе пространство настолько важно, что является одним из главных персонажей, способных влиять на судьбу героев. Какими бы сверхъестественными не были описываемые события, именно реалистичное пространство, воссозданное по привычным читателю деталям и на основе его чувственного опыта, позволяет создать тот эффект достоверности, который захватывает дух и заставляет читателя вжиться в новый мир. Также вкратце рассмотрели основные средства достижения эффекта достоверности, среди которых выделили указание места и времени, сложный нарратив и использование средств выразительности для детального описания пространства. В готике последние также помогают создать характерную мрачную атмосферу.

ЛИТЕРАТУРА

- Bayer-Berenbaum, L. The Gothic imagination: Expansion in Gothic literature and art/Fairleigh Dickinson University Press; London.
- Антонов С.А. У истоков готической прозы // Клара Рив. Старый английский барон. М., 2012, с. 27
- Будур Н. Английская готическая проза и пути ее развития/Терра-Книжный клуб, СКЦ Нора, 1999, 352 с.
- Заломкина Г.В. Поэтика пространства и времени в готическом сюжете/Самара: Издательство «Самарский университет», 2006. 227 с.
- Иошкин В. К. Вера как гносеологический феномен// Философия и общество. Выпуск №1(53)/2009
- Лотман Ю.М. Художественное пространство в прозе Гоголя / Ю.М. Лотман // Лотман, Ю.М. О русской литературе. — СПб: Искусство-СПБ, 1997
- Москвин В.П. Выразительные средства современной русской речи. Тропы и фигуры. Терминологический словарь — Ростов н/Д: Феникс, 2007, с. 197.
- Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Изд. 2-е. — М.: Просвещение. 1976.
- Сдобников В. В., Петрова О. В. Теория перевода — М.: АСТ: Восток—Запад, 2007. с. 154
- Флоренский, П.А. Анализ пространственности и времени в художественно-изобразительных произведениях// Флоренский, П.А. Статьи и исследования по истории философии искусства и археологии. — М.: Мысль, 2000, с. 19.
- Ясакова Ю. Б. От античности к XIX столетию. История зарубежной литературы/М.: Флинта, Наука. 2010, с. 21

Роль простору в досягненні ефекту достовірності (на прикладі готичної літератури)

Стаття розглядає роль простору в досягненні ефекту достовірності в художній літературі, зокрема в готичному жанрі. Представлена коротка характеристика готичної літератури, класифікація простору в готичній, коротко розглянуті основні засоби досягнення ефекту достовірності з використанням просторових описів.

Ключові слова: *простір, жанр готики, засоби досягнення ефекту достовірності.*

Rola przestrzeni w osiągnięciu efektu prawdziwości (na przykładzie literatury gotyckiej)

Artykuł analizuje rolę przestrzeni w osiągnięciu efektu prawdziwości w literaturze pięknej, zwłaszcza w gatunku gotyckim. Artykuł zawiera krótką charakterystykę literatury gotyckiej, klasyfikację przestrzeni w stylu gotyckim, krótki opis głównych środków do osiągnięcia efektu prawdziwości za pomocą opisów przestrzennych.

Słowa kluczowe: *przestrzeń, gatunek gotycki, środki osiągnięcia efektu prawdziwości.*

The role of space in achieving authenticity effect (in the context of gothic literature)

The article examines the role of space in achieving authenticity effect in fiction, particularly in gothic genre. A brief description of gothic literature is given, as well as classification of “gothic” space. The research briefly describes the main means of achieving authenticity effect using spatial descriptions.

Keywords: *space, gothic genre, the means of achieving authenticity effect.*

**ВІРА В НАДПРИРОДНЕ ЯК РУЙНІВНИК ЗВИЧНОГО
ЖИТТЯ ЛЮДИНИ (ЗА МІСТИЧНО-ДЕТЕКТИВНИМ
РОМАНОМ СЕРГІЯ БУТА «ЛИСТИ З ТОГО СВІТУ»)**

Віра завжди мала високий вплив на суспільство і, у процесі розвитку воно отримало змогу обирати у що вірити. А слова *«Будемо вірити, якщо не можемо второпати»* Августина Аврелія та *«Віра – це впевненість без доказів»* Анрі Амьеля дають дуже влучну її характеристику.

Та що є «віра»? Сайт Wikipedia подає два визначення даного поняття: **«Віра** – сприйняття людиною чого-небудь (тверджень, свідчень, фактів тощо) як істинних, правдивих, іноді без попередньої перевірки на основі тільки внутрішнього, суб'єктивного переконання, що не потребує більше ніяких доказів. **Віра** – це впевненість у реальному існуванні надприродних істот, особливих якостей в окремих предметах» [2].

В контексті нашого дослідження, краще підходить друге визначення поняття віра «віра». Саме з вірою пов'язаний містично-детективний роман Сергія Бута «Листи з того світу», що став предметом нашого дослідження.

Сергій Бут – сучасний український письменник. Народився на Галичині. Дитинство і шкільні роки провів у шахтарському регіоні, де разом з друзями досліджував занедбані будівлі та штольні, лазив по дахах і підвалах радянських «хрущовок».

У студентські роки замість економічних наук займався самовидавництвом студентської газети. Тоді вперше разом з одногрупником спробував написати роман і загорівся ідеєю створити кіносценарій. 2004 року влаштувався на держслужбу, але незабаром звільнився, вважаючи цю справу нецікавою і нудною. З цього моменту занурився у творчість. Активно починає займатися фотографією і написанням кіносценаріїв. У 2010 році його твір під назвою «Псих з Аляски» стає дипломантом конкурсу «Коронація слова».

2011 року, після відвідування Личаківського кладовища, починає писати перший роман – «Листи з того світу», над яким активно працює, подорожуючи Україною та іншими країнами. 2014 року роман отримує нагороду на «Коронації слова» і видається.

Досить часто можна натрапити на містичні історії та розповіді про привидів чи інших нереальних, надприродних істот. Є багато телевізійних шоу, які стверджують присутність серед нас потойбічних сил. Багато наукової та художньої літератури написано на дану тему. Та ми не сприймаємо ці історії як серйозні та правдиві. На нашу думку, це спричинено тим, що важко повірити в те, з чим не зустрічалися протягом життя.

Саме це сталося з героєм детективного роману Сергія Буга «Листи з того світу» – Андрієм. *Студент Львівської політехніки Андрій Багрій – майбутній реставратор і пристрасний колекціонер старожитностей.* Він живе звичним життям: навчається, працює, зустрічається з друзями та має свої захоплення. Пересічний хлопець – нічого незвичайного. Проте доля вносить свої сюрпризи, затягуючи студента в трагічну та загадкову історію родини Ісавих, яку він розслідує:

Я дістав складений удвоє аркуш паперу, списаний уздовж і впоперек. Не маючи сил стримувати цікавість, узявся читати давнє послання.

Ніколи не замислювалася над існуванням Господа, але материнське серце змушує звернутися саме до Нього. Мабуть, ніхто у світі не здатен зарадити моїй біді, крім Неба. Очі не просихають від безперервного плачу, серце розривається від болю і б'ється мов в агонії. Воно відчуває, знає, що настав момент розплати за помилки минулого. (...) Він повернувся. Повернувся раптово й несподівано, чітко розражувавши час своєї появи, – коли Сашка не було поруч. Коли не було до кого звернутися, нікому захистити. Минулого тижня я побачила його біля ратуші із фотоапаратом, але він так швидко розчинився в натовпі, що я переконала себе, ніби то був міраж. Як виявилося – даремно. Донька пропала вчора [Буг 2015; с. 21-22].

Знайдений в старому склепі лист назавжди змінює життя студента.

Андрій перебирається на нову квартиру, хазяйка якої виявляється ворожкою. Та це, сумнівне, заняття хазяйки він сприймає з недовірою

та скептицизмом. Ворожка намагаючись переконати хлопця у протилежному, розповідає йому історію:

Якось до мене звернувся поважний чоловік, просив сказати, коли стане багатим. Однак кавова гуща віщувала протилежне: зубожіння. ...У нього виявили рак печінки. За кілька місяців він витратив на лікування всі свої заощадження... [Бут 2015; с. 42].

Але це не переконує хлопця, і він подумки промовляє до читача: *Це звучало переконливо, але вірити я не збирався [Бут 2015; с. 43].* Він не мав наміру сперечатися зі своєю орендодавницею, тож відповів якомога лаконічніше:

Можливо, у цьому щось є, але особисто мені не доводилось зустрічатись із подібними фактами [Бут 2015; с. 43].

Тобто, можна зробити висновок, що хлопець користується правилом: «Краще один раз побачити, ніж сто раз почути». Та, все-таки, хазяйка не полишає спроби поселити в хлопцеві віру в надприродне. Вона пропонує йому поворожити на кавовій гущі. Це зацікавило Андрія: *Ну, що там вийшло? – спитав я, не помітивши, як моя байдужість перетворилася на зацікавленість [Бут 2015; с.43].* На що ворожка мовила: *Нічого такого. Візерунок невиразний, – відповіла вона коротко, та я здогадався, що – нечесно [Бут 2015; с.43].* Її слова заклали сумніви в голові студента, а через хвилину ворожка розбиває чашку. Андрій вже немає сумнівів у неправдивості слів Ельзи Олександрівни (хазяйки-ворожки), натомість, у нього виникає нестримне бажання дізнатися, що вона побачила в кавовій гущі, що викликало в неї такий шок. Хлопець був настільки зацікавлений, що майже одразу: *...глигнув на візерунок, залишений гущею на стінках філіжанки, витягнув із кишені мобільний і за лічені секунди сфотографував «пророцтво»... [Бут 2015; с. 43].* Андрій починає досліджувати та вивчати те чого не розуміє і в що не вірить.

Бажання отримати відповідь щодо «пророцтва» стає ідеєю фікс. Перше чим зранку зайнята голова Андрія – знайти того, хто зможе йому допомогти: *...я натрапив на вивіску, що інформувала про послуги ворожки... Ще вночі я думав дізнатися значення візерунка... Сподіватися, що ця людина скаже правду підстав не було. Хвилювало інше: що то за правда?*

*Відповідь на своє запитання я мав намір отримати за кілька хвилин [Бут 2015; с.45]. Зайшовши до квартири, відразу збрехав, що його друг скористався послугами... і йому наворожили щось не зрозуміле. Хоча студент і не вірить в надприродне, та все ж він дивується від точності слів старої ворожки, яка враз його розкусила: *Що саме? – То були перші її слова. – І не варто обманювати. Вам це не личить* [Бут 2015; с. 46]. Та й надприродним це назвати не можна, а швидше проникливістю. Та з кожною наступною реплікою жінки, у хлопця виникає почуття існування чогось незбагненого. З розмови з ворожкою він розуміє, що її не так легко обманути, вона наче є «детектором брехні».*

Щодо «пророцтва» Андрій отримує неоднозначну відповідь: – *Ворожіння, синку, – це не гра. Що кава чи карта показала – те треба прийняти з повагою та серйозністю. Лишень так можна оминути біду. Знаки віщують тобі небезпеку, але не бійся. Мужність і розум допоможуть тобі. Не втікай, не озирайся та будь насторожі. Служайся свого серця і не давай страхові розповзатися твоїми жилами* [Бут 2015; с. 48]. Хлопець був шокованим і децю спантелеченим, адже однозначної відповіді він не отримав, але острах тепер став його супутником: *Її слова затьмарили розум. Мій візит скінчився. І, як виявилось згодом, слова ворожки «це все» стосувалися тільки її. Для мене ж усе тільки починалося* [Бут 2015; с. 49]. Отже, саме «пророцтво» з кавової гущі стає «темною хмарою» над головою Андрія.

Головний герой не лякливий за натурою, він не вірить у всю цю «магічну маячню», а віру інших людей сприймає зі скептицизмом. Він намагається запевнити друзів, що це все є нереальним, і твердо стоїть на своїх переконаннях.

Та через деякий час хазяйка-ворожка починає чути дивні речі з квартири, що знаходиться вище, і Андрій починає турбуватися про її здоров'я:

– *А ви не чули?*

– *Ні.*

Ельза Олександрівна нарешті повернула голову.

– *Як? Ви не чули, як цілу ніч нагорі хтось ходив туди-сюди і не давав спати? – Очі Ельзи Олександрівни висловлювали мені недовіру.*

– *А хіба над нами хтось живе?* – спитав я, згадавши слова баби Наталки.

– *Ні. Та це не значить, що цього не було.*

– *Просто ваша сусіда казала, що в тій квартирі зроду-віку нікого не бачила.*

Погляд Ельзи Олександрівни вороже націлився на мене – у ньому зблиснуло божевілля.

– *А хто сказав, що це люди?* [Бут 2015; с. 85].

Читач може зробити висновок, що хазяйка-ворожка, як людина що вірить в надприродне, завзято намагається довести свою правоту. І хлопець, сповнений скептицизму, піддається на авантюру спіритичного сеансу, де збирається розвіяти всі сумніви і довести, що надприродних чи більше – потойбічних сил не існує.

І от прийшов час спіритичного сеансу. Все відбувалося в атмосфері містики та тасмничості. Хазяйка викликала дух батька Андрія. Та навіть на дивні рухи порцелянової тарілочки хлопець не «повівся». Хлопець пішов, так і не отримавши відповіді; здавалося він мав би бути задоволеним собою та його мучили роздуми і докори сумління: *Відчуття перемоги повністю затьмарив напад, що стався в Ельзи Олександрівни. Ще більше дошкуляв факт, що я використав ім'я батька в цій ганебній грі, результати якої були відомі задалегідь* [Бут 2015; с. 101]. Він був впевнений у своїй правоті, але все ж таки піддався на провокацію хазяйки.

Здається, все просто в житті, та це на перший погляд. Життя має свої плани, і свої загадкові й неймовірні стежки, які приводять туди, куди зовсім не очікуєш. Саме так сталося і з Андрієм – якимось містичним чином героїня листа зі склепу, давно викрадена дівчинка, виявилася тою самою хазяйкою-ворожкою. Можливо це справді містичне втручання, можливо хтось із потойбічного світу став провідником хлопця. І вже після такого збігу обставин, студент не так скептично ставився до історії про привида з верхньої квартири:

Дорогою я зиркнув на вікно своєї кімнати і заразом — на вікно поверхом вище. Воно вкривалося таким шаром бруду й пилу, що я здалеку міг розгледіти рівчаки, залишені по собі струмочками дощової води. Такі вікна були лише в покинутих квартирах, і версія Ельзи Олександрівни про

кроки над головою видавалася дивною. Якщо й вірити в існування потойбічного світу, то духи точно позбавлені маси [Бут 2015; с.128].

Дівчина головного героя твору, Оксана, також хоч і не вірить в існування привидів та все ж таки насторожено відноситься до ситуації, що склалася:

*– Недобре все це, Андрію. Лихам якимось чути. Знайди іншу квартиру...
– Гри з духами – не жарти. ... все це виглядає дуже дивно: лист із цвинтаря, дівчинка, ворожіння...* [Бут 2015; с.133].

Та хлопець не дуже прислуховується до слів подруги, що згодом псує йому життя.

Через деякий час ворожка потрапляє до лікарні через нервовий напад, причиною якого стало страшне СМС повідомлення: *Я заберу тебе до себе у пекло* [Бут 2015; с.152], підслухана фраза з діалогу хазяйки: *– Не хочу! Чуси? Він повернувся з того світу. Повернувся за мною!* [Бут 2015; с.156] – неабияк занепокоїли хлопця. А клопоти, які звалилися на нього, поки хазяйка перебувала у лікарні, принесли йому невдачі на роботі.

Все начебто стало налагоджуватися – хазяйка одужала. Та містика і жорстокість життя остаточно перевертає все з ніг на голову. Андрій, повернувшись на зйомну квартиру знаходить тіло хазяйки підвішене до стелі. Побачена картина забрала землю з-під ніг юнака:

Голова пішла обертом. Я присів навколішки біля самогубці, аж раптом на її лівій руці помітив напис, виведений кульковою ручкою. Останні букви, що відкрилися зору, були з латинської абетки. Я викрутив кисть, аби побачити цілісний напис. Два слова, закарбованих ручкою на шкірі, зчинили паніку, здійняли бурю й хаос, зруйнували віру! О, San Michele! [Бут 2015; с. 172].

Віра і скептицизм хлопця були остаточно знищені: Послання на руці жінки, написане абияк, винесло вирок логіці: потойбічність існує, і Ельза Олександрівна була провідником! Словосполучення «Сан-Мікеле» синіло на руці, мов татування, і слугувало неспростовним доказом існування зв'язку між двома світами.

Жодна людина в цій країні не знала, що там, у далекій Венеції, на острові Сан-Мікеле, похований мій батько. ... Та Ельза Олександрівна вже тоді знала відповідь [Бут 2015; с. 173].

Ворожка, залишивши відповідь у такий спосіб, усунула ...*всі сумніви щодо існування потойбічного світу* [1; с. 173]. Після такого страшного повороту долі Андрій вже не міг заперечувати незаперечне. Та й ставши спадкоємцем, він сам почав вчувати дивні звуки у верхній квартирі, що пустувала вже багато років.

Страх оволодів Андрієм і став його постійним провідником: *Три наступних ночі виявилися суцільним жахом, спричиненим безсонням. Алягаючи в ліжку, насправді я заступав на нічну варту, що тривала до світанку. Не змикаючи очей, я мужньо ніс службу* [Бут 2015; ст. 222-223]. Звичне життя стало тяжким та напруженим.

На роботі Андрій також був знервованим і це призвело до звільнення.

Андрій вже й сам розуміє, що ця історія з потойбічними силами зруйнувала його життя, а також знеслила як морально, так і фізично: *Я став схожий на привида. Схудлий від нерегулярного харчування, втомлений від постійного недосипання, зі скляними очима... Я мало нагадував колишнього себе, навіть у найгірші часи* [Бут 2015; с. 245].

Отже, проаналізувавши містично-детективний роман «Листи з того світу» Сергія Бута, ми дійшли висновку, що віра – це якір, який дає людині впевненість у будь-чому. Та як показує життя – не завжди те, у що ми віримо, є істинним, і дуже часто наша віра може піддаватися сумнівам. Життя – це непередбачувана арена, на якій ведеться боротьба між вірою та випадком, який може перевернути догори дригом все, що було звичним. Людина ж просто обирає в що вірити, а іноді їй це може бути нав'язане іншими.

ЛІТЕРАТУРА

Бут С. Листи з того світу: роман / Сергій Бут; передм. А. Кокотихи. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 304 с.: іл.
Віра, [в:] Вікіпедія – вільна енциклопедія, <https://uk.wikipedia.org/wiki/Віра>

Вера в сверхъестественное как разрушитель привычной жизни человека (по мистико-детективному роману Сергея Бута «Письма с того света»)

В статье анализируется роман «Письма с того света» Сергея Бута, а именно влияние веры в сверхъестественное на жизнь человека. Вера сопровождает человечество с давних пор, и на протяжении всего времени она только усилила свои позиции.

Подчеркивается, что вера в сверхъестественное является характерной чертой отдельных индивидов. Утверждается, что встреча со сверхъестественным разрушает привычную жизнь человека, так как оно не является частью быта человека.

Ключевые слова: *Сергей Бут, роман «Письма с того света», человек, вера, судьба, сверхъестественное, призрак.*

Wiara w nadprzyrodzone jako niszczytel zwykłego ludzkiego życia (wg mistycznej detektywistycznej powieści Siergia Buta "Listy z zaświatów")

W artykule analizuje powieści "Listy ze świata" Siergiej Bout, mianowicie wiara w nadprzyrodzoną wpływ na życie człowieka. Wiara towarzyszy ludzkości od dłuższego czasu, a przez cały czas tylko umocniła swoją pozycję. Należy podkreślić, że wiara w nadprzyrodzone jest charakterystyczna dla osobników. Zarzuca się, że spotkania z nadprzyrodzonymi przerw zwykle ludzkie życie, ponieważ nie jest częścią ludzkiego życia.

Słowa kluczowe: *Siergij But, powieść "Listy z zaświatów", człowiek, wiara, los, nadprzyrodzone, duch.*

Belief in the supernatural as a destroyer of usual human life (on mystical detective novel «Letters from another world» by Sergii But)

In the article the novel «Letters from another world» by Sergii But is analyzed, especially the influence of faith on human life. Faith accompanies mankind for a long time, and throughout the time it only strengthened its positions. It is emphasized that belief in the supernatural is characteristic of individuals. It is argued that the meeting with the supernatural breaks the usual human life, because it is not a part of human life.

Keywords: *Sergii But, the novel «Letters from another world», man, faith, fate, the supernatural, the ghost.*

**Каролина Булковска
Университет в Белостоке**

ТЕМА ВЕРЫ И НЕВЕРИЯ В ПОЭЗИИ Ф. И. ТЮТЧЕВА (НА ОСНОВЕ СТИХОТВОРЕНИЙ „ФОНТАН”, „НАШ ВЕК”, „О ВЕЩАЯ ДУША МОЯ!”)

Федор Иванович Тютчев – один из наиболее знаменитых представителей золотого века русской литературы, признанный уже своими современниками гениальным мастером и творцом. Достоевский называл его „первым поэтом-философом, которому равного не было, кроме Пушкина”. Мнение Достоевского разделяли Лев Толстой, Афанасий Фет, Иван Аксаков, Алексей Хомяков.

Проблема веры и неверия занимает особое место в творчестве Тютчева и издавна является предметом глубокого исследования. В своей работе хотим рассмотреть некоторые стихотворения, которые показывают сложное отношение поэта к вере. Главным образом

сосредоточимся на попытке определения главных направлений его поэтической мысли, связанных с его мировоззрением и духовностью.

Е. А. Маймин верно отмечает: „Почти во всех стихах Тютчева замечена установка на философскую мысль. Более того, подобно философским стихам Любомиров Тютчевские стихи, рассмотренные как целое, заключают в себе относительно законченную концепцию. У Тютчева это в первую очередь пантеистическая концепция мира. Все это, однако, не мешает Тютчеву быть сперва поэтом, а потом уже философом” [Маймин 1976, с. 146].

В творчестве Тютчева очень важное место занимает стремление к постижению духовной жизни человека и, последовательно реализуется тема веры. На формирование философской лирики Тютчева повлияли такие пантеизм, немецкая философия, особенно натурфилософия Шеллинга и глубокий интерес к французскому мыслителю Блезу Паскалю.

Тютчев рано познакомился с западноевропейской культурой. С 19 лет он находился на дипломатической службе в Мюнхене. Но на протяжении всего своего пребывания за границей поэт не забывал именно о русской христианской традиции. Священное же Писание, мотивы из которого часто появляются в его философских стихотворениях, было ему, разумеется, хорошо знакомо уже с детских лет.

Стихотворение „Фонтан" написано на первом этапе творчества Тютчева т. е. в 1836 году – во время пребывания на Западе. В этот период формируется интерес поэта к миру идей, появляются в его творчестве категории души и духа, вырабатывается концепция человека, в дальнейшем свойственная Тютчеву.

В двустрофном стихотворении представлены два образа. Первый – „сияющий фонтан”, котором восторгается лирический герой, динамичной картиной рукотворного чуда:

*Смотри, как облаком живым
Фонтан сияющий клубится;
Как пламенеет, как дробится*

*Его на солнце влажный дым.
Лучом поднявшись к небу, он
Коснулся высоты заветной –
И снова пылью огнецветной
Ниспасть на землю осужден.* [Тютчев 2010, с. 53].

Все цитаты стихотворений Ф. Тютчева в настоящей работе даются по этому изданию. В дальнейшем в скобках указывается страница)

Ф. Н. Пицкель выделяет в стихотворении второй образ – „водомерт смертной мысли”, жадно рвущийся к небу. „Живописная картина неиссякаемой струи, которая всякий раз низвергается с высоты „незримо-роковой дланью”, напоминает о силе и одновременно ограниченности человеческого разума” [Пицкель 1986, с. 94]:

*О смертной мысли водомерт,
О водомерт неистоцимый!
Какой закон непостижимый
Тебя стремится, тебя метет?
Как жадно к небу рвешься ты!..
Но длань незримо-роковая,
Твой луч упорный преломляя,
Сверкает в брызгах с высоты (с. 53).*

В этом стихотворении, на первый взгляд, не выражается конкретное отношение к религии. Можем только догадываться, что этой „дланью незримо-роковой” является какое-то высшее небесное существо, возможно, что сам Бог. Изгнанный из рая человек был обречен на то, чтобы скитаться по земле до страшного суда. Именно этот человек, как земное существо, стремится к сфере сасгит, он жаждет отыскать утраченный им рай. Все его естество испытывает тяготение к небесному пространству. К сожалению, он ограничен в своей воле зависит от рока, который непреодолим. И в том заключается трагедия человека, обреченного на смерть.

Духовная сфера человека, представленная в этом стихотворении Тютчева, близка христианскому пониманию этой темы. Топос утраченного рая непосредственно указывает на глубокую связь лирического субъекта с верой, и христианской религией.

По нашему мнению, в этом стихотворении, как и в остальных, написанных в это время Тютчевым, доминирует пантеистический взгляд на мир. На связь поэта с пантеизмом обращает внимание в своей статье А. В. Шапурина: „У истоков тютчевского пантеизма лежало страстное желание поэта увидеть „в творении Творца”, приблизиться к пониманию замысла Божия относительно человека и его места в мире” [Шапурина 2006, с. 165]).

Стихотворение „Наш век” написано Тютчевым уже после возвращения на родину. В это время в России происходили большие политические перемены. Бурная полемика между славянофилами и западниками, между либералами и революционными демократами не могла не оставить следа на творчестве поэта. Кризис Европы связан прежде всего с рождающимся и наступающим атеизмом. Можем только догадываться, что Тютчев, называя это стихотворение „Наш век”, хотел обратить внимание именно на эту проблему. Филишпов определял это явление следующими образом: „ И Гофман, и Гоголь, и Тютчев переносят мир вещей и отношений, первоначальный хаос плоти в саму душу, в душевно-плотную предоснову ее: умер не только сам подвиг веры, умерло в духе человеческом и само стремление к вере, и, тем самым, гибнет сама субстанция духа, ибо дух разлагается в эмпирических и практических подробностях, теряет саму основу свою – стремление к божественному единству и полноте, и тонет в первоначальном хаосе вещности” [Исупов 2005, с. 691].

Стихотворение построено по принципу антитезы: плоть – дух, свет – тень, безверие – вера, не просит – жаждет, невыносимое – выносит. Это указывает на противоречивый характер стихотворения. Лирический герой переживает душевные сомнения. Он ищет основу, которая даст человеку поддержку, но не может ее найти:

*Не плоть, а дух растлился в наши дни,
И человек отчаянно тоскует...
Он к свету рвется из ночной тени
И, свет обретши, роццет и бунтует (с. 124).*

В стихотворении „Наш век” нашла свой отзвук эпоха романтизма. Лирический герой этого стихотворения – человек-бунтарь, спорящий с Богом, на что указывает индивидуализм, свойственный романтическим персонажам. Он не в состоянии преодолеть себя, помолиться и обратиться к Богу за помощью:

*Безверием палим и иссушен,
Невыносимое он днесь выносит...
II сознает свою погибель он,
II жаждет веры... но о ней не просит* (с. 124).

Следует согласиться с польским исследователем К. Прус: „W sferze wartości nadrzędnych Tytaczew lokował dar gorącej wiary (...) Wiara w świecie, w którym człowiek zdany jest na siebie, była nadzieją i podporą. Jej apologia napotykała jednak przeszkody w postaci indywidualizmu i egoizmu współczesnego człowieka, jego racjonalizmu i zagubienia wartości duchowych” (К. Prus, 1997, s. 185):

*Не скажет ввек, с молитвой и слезой,
Как ни скорбит перед замкнутой дверью:
«Впусти меня! – Я верю, боже мой!
Приди на помощь моему неверью!..»* (с. 124).

Права Афанасьева утверждая, что „В стихотворении „Наш век” (1851) представлен доведенный до апокалипсического абсурда эстетический вариант несостоявшейся молитвы. Безверие, выворачивающее наизнанку сами представления о вечных ценностях, разрушает целостность религиозного мировосприятия, поэтому возникает осознание погибели и жажда веры и тут же обостряется трагическая невозможность обращения к *просительному* слову” [Афанасьева 2005, с. 181].

Интересно интерпретирует стихотворение *О вещая душа моя!*, написанное Тютчевым в 1855 году Рышард Лужный во вступлении к собранию стихотворений поэта: „Dusza znajdująca się w stałej rozterce, „jakby na progu podwójnego bytowania”, wciąż niezdecydowany mieszkaniec „dwóch różnych światów”, najtrafniej oddaje procesy myślowe

oraz towarzyszącą im atmosferę uczuciową podmiotu lirycznego obracającego się w kręgu tych właśnie spraw” [Luźny 1978, s. XLIII]:

*О вещая душа моя!
О, сердце, полное тревоги,
О, как ты бьешься на пороге
Как бы двойного бытия!..* (с. 150).

Антитеза дня и ночи, выступающая в этом стихотворении, представлена им иначе, чем в других философских стихотворениях Тютчева. Мир, который открывается перед человеком ночью, является небесным и одновременно пророчески-неясным. Тот, виденный лирическим субъектом днем, мир земной – болезненный и страстный. Оба этих образа имеют негативную окраску. Боль, скорбь и неуверенность в будущем – так в нескольких словах можем определить состояние души, выступающее в вышеуказанном стихотворении.

*Так, ты – жилища двух миров,
Твой день – болезненный и страстный,
Твой сон – пророчески-неясный,
Как откровение духов...* (с. 150).

В последней строке представлен другой, чем в предыдущих стихотворениях образ человека и его отношения к Богу. Так как раньше человек-бунтарь не мог покориться Богу, так в этом стихотворении он хочет преклонится перед Христом. В нем ищет опоры и поддержки. Такую интерпретацию этой последней строки особо отметил в своей работе Казимеж Прус: „Człowiek XIX w. pragnął wiary łagodzącej wątpliwości, osłabiającej egoizm i zatwardziałość serca, ale nie umiał już wierzyć, bo świat był bezbożny, przesiąknięty sceptycyzmem i indyferentyzmem. W wierszu *O wiążęca duszo...* (*O wiążęcaja dusza moja!*..., 1855) najpełniej wyrażono tragizm człowieka, w którym wiara zmagą się z obojętnością religijną, a serce uznaje prawdę Chrystusa i jak Maria Magdalena błaga o łaskę” [Prus, 1997, s. 185]:

*Гускай страдальческую грудь
Волнуют страсти роковые –
Душа готова, как Мария,
К ногам Христа навек прильнуть* (с. 150).

Подытоживая анализ стихотворений: „Фонтан”, „Наш век”, „О вещая душа моя!” представленных нами выше, следует сказать, что в них высказывается отношение человека к Богу, собственно, эволюция этого отношения – от невозможности обращения к Христу, к открытости к небесной сфере и также – готовности уверовать.

ЛИТЕРАТУРА

- Афанасьева Э. М., *Молитвенная лирика Ф.И. Тютчева* [в:] *Духовные начала русского искусства и образования: Материалы V всероссийской конференции с международным участием... («Никитские чтения»)*, Великий Новгород, 2005,
- Исупов К. Г., *Ф. И. Тютчев – pro et contra: личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей: антология*, Санкт-Петербург 2005
- Маймин Е. А., *Русская философская поэзия: Поэты-любимудры, А.С. Пушкин, Ф.И. Тютчев*, Москва 1976
- Пичкель Ф. Н., *Поэт-диалектик (о своеобразии поэзии Ф. И. Тютчева)* [в:] *Русская литература – N 2*, Ленинград 1986
- Тютчев Ф. И., *Стихотворения*, Москва 2015
- Шапурина А. В., *К вопросу о религиозности онтологической лирики Ф. И. Тютчева* [в:] *Федор Иванович Тютчев. Проблемы творчества и эстетической жизни наследия*, Москва 2006
- Prus K., *Sacrum w liryce szkoły Tytaczewa: Fiodor Tytaczew, Paweł Wiazemski* [в:] *Sacrum w literaturach słowiańskich*, Lublin 1997
- Tiutczew F., *Wybór poezji*, oprac. Ryszard Łuźny, Wrocław 1978

Тема віри і невіри в поезії Федора Тютчева (на матеріалі віршів «Фонтан», «Наше століття» і «О моя віщая душа»)

У статті представлений аналіз віршів Федора Тютчева: «Фонтан» «Наше століття» та «О моя віщая душа». Була зроблена спроба охарактеризувати основні течії поетичної думки Федора Тютчева, пов'язані з його світоглядом. Також на основі віршів представлені крайні точки зору на зв'язок між людиною і Богом.

Ключові слова: віра, невіра, золотий вік російської літератури, герой ліричний, духовне життя.

Temat wiary i niewiary w poezji Fiodora Tytaczewa (na podstawie wierszy „Fontanna”, „Nasz wiek”, „Natchniona, wieszczca duszo ma!”)

W artykule przeprowadzono analizę wierszy Fiodora Tytaczewa: „Fontanna”, „Nasz wiek”, „Natchniona, wieszczca duszo ma!”. Podjęto próbę scharakteryzowania głównych nurtów myśli poetyckiej Fiodora Tytaczewa, związanej z jego światopoglądem. Przedstawiono również, na podstawie wierszy, skrajne punkty widzenia więzi łączącej człowieka z Bogiem.

Słowa kluczowe: wiara, niewiara, złoty wiek literatury rosyjskiej, bohater liryczny, duchowe życie człowieka.

The theme of faith and disbelief in the poetry of Fyodor Tyutchev (based on „Fountain”, „Our Age”, „Oh, my prophetic soul!” poems)

The theme of faith and disbelief in the poetry of Fyodor Tyutchev (based on „Fountain”, „Our Age”, „Oh, my prophetic soul!” poems). The article carry out the analysis of Fyodor Tyutchev „Fountain”, „Our Age”, „Oh, my prophetic soul!” poems. Furthermore, an attempt was made to characterize the authors world view by stating his main thoughts.

Moreover, basing on his poems the article describes the opposite viewpoints of the bond connecting man with God.

Key words: *faith, disbelief, the golden age of Russian literature, a character, spiritual life of the man.*

Зоряна Руднік

КОГПА ім. Тараса Шевченка, Кременець

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЗМУ В РОМАНІ ЧИНГІЗА АЙТМАТОВА «ПЛАХА»

Серед наукових здобутків, які сприяють розвитку літературознавства, одне із провідних місць належить, зокрема, психології. У наш час літературою високого рівня можна назвати ту, яка спирається на засади психологізму. Адже важливо спонукати до роздумів, подати проблему підтекстово, завуальовано, аби читач зміг «прожити» твір по-своєму, спираючись на власну точку зору. Словник літературознавчих понять Белокурова С. П. подає наступне трактування поняття психологізм: «Психологізм (від грец. *ψυχη* – душа і *logos* – поняття, слово) – спосіб зображення душевного життя людини в художньому творі: відтворення внутрішнього життя персонажа, її динаміки, зміни душевних станів, аналіз властивостей особистості героя» [Белокурова 2012, с. 253]. Проблема психологізму є однією з найвагоміших у дослідженні багатогранної спадщини Чингіза Айтматова, киргизького письменника-прозаїка, гуманіста, лауреата Державної премії.

Ще декілька років тому це ім'я нічого не говорило шанувальникам літератури. Проте, вже сьогодні ім'я Айтматова займає одне з найвизначніших місць поряд із видатними майстрами прози.

Його творчість не може не привертати увагу читачів, адже вона спонукає до роздумів над вічними цінностями, що непадвладні часові. Твори митця багатогранні, глибокі за змістом, наповнені актуальною проблематикою та розгалуженою системою художніх образів.

Спираючись на сучасні дослідження даної проблеми, можна стверджувати, що художній психологізм ще не цілком визначився як предмет наукового вивчення. Проблеми художнього психологізму

перебувають у колі наукових інтересів українських та зарубіжних дослідників. Психологічну методологію першим запровадив О. Потебня, який поєднав психологічний аналіз твору з аналізом лінгвістичним [Наєнко 2003, с. 117]. Увага до психічної сфери людини, її переживань та почуттів – визначальні риси прози ХХІ століття, зокрема, творчості Ч. Айтматова.

Серед великої кількості критичних статей та досліджень за творчістю Айтматова можна виділити праці А. Газізової, Т. Давидової, І. Кузнєцової, А. Лебедєвої та ін., проте, спеціального дослідження, в якому були б розглянуті психологічні тенденції у творчості письменника, на даний час немає.

Твори Ч. Айтматова викликають неабиякий інтерес і європейської літературної критики. Мустай Карім пише: «Чингиз Айтматов – один из немногих наших тюркоязычных писателей, который заставил чужестранного, особенно западного читателя вступить в общение со своими героями, заставил любить и ненавидеть их, сопереживать им» [цит. за: Темаєва 2010, с. 3].

Метою статті є з'ясування особливостей психологізму та аналіз його засобів, використаних Айтматовим для передачі внутрішнього світу героїв. Дослідження проведено на матеріалі повісті Айтматова «Плаха», оскільки прикметна ознака цього твору – виразний психологізм. Психологізм – це передача художніми засобами внутрішнього стану персонажа, його думок, переживань, зумовлених внутрішніми й зовнішніми чинниками [Психологізм].

В основі будь-якого літературного твору стоїть людина з її складним і неоднорідним внутрішнім світом. І тут письменник виступає в ролі своєрідного психолога, що допомагає розкрити сутність характеру героя, його думки, почуття та переживання за допомогою психологічних прийомів. Айтматова можна назвати великим майстром у вивченні психології не лише людини, а й, зокрема, тварин. Його роман «Плаха» – це спроба дослідити душевну свободу людини, це віра у можливість воскресіння «гиблої» душі. Крім традиційних засобів

проникнення у внутрішній світ героя – портрет, пейзаж, художня деталь, міміка, жести – автор використовує суто нові прийоми, тим самим залишаючи героя наодинці з його совістю та свободою дій. У творі Ч. Айтматова на перший план виступає проблема людини і природи та трагічні наслідки їхньої взаємодії.

Не випадково і те, що всі події роману більшою чи меншою мірою пов'язані із природою. У світовій літературі духовність і багатство внутрішнього світу героїв визначалися ступенем близькості до природи. Герої, в яких внутрішня суть переважає над зовнішньою формою, люблять природу, бережливо до неї відносяться. Натомість у «Пласі» люди руйнують природу, і проблеми екології, в свою чергу, обертаються небезпечною деформацією людської душі.

У романі «Плаха» можна виділити три основні сюжетні лінії, які зв'язані спільною проблематикою. Перша лінія – це доля пари вовків, Акбари і Тапчайнара. Невипадково саме з розповіді тварин Ч. Айтматов розпочинає свій роман. Вовки, які за своєю природою приречені вбивати, щоб дати життя собі і своєму потомству, зображені благородними, сильними і красивими. Їх непохитна вірність та звірина ніжність ставлять вовків на щабель вище від багатьох звичайних людей, не даючи другим право на першість: *У цій парі лютих Акбара була головою, була мозком, їй належало право розпочинати полювання, а він був вірною силою, надійним, невтомним, безвідмовним виконавцем її волі. Ці стосунки ніколи не порушувалися* [Айтматов 1998, с. 6].

Айтматов є послідовником А. Толстого та І. Тургенева у створенні одного з компонентів літературного твору – пейзажу. Значною функцією його пейзажів є психологізм. Це досягається за допомогою використання письменником великої кількості метафор, епітетів та порівнянь: *Над Монюкумами абсолютно круглою жовтою кулею вискотилася місяць, осяяв землю сталим синюватим світлом. Не видно було ні кінця, ні початку цієї землі. Скрізь темна, ледь уловима дальина зливалася з зоряним небом* [Айтматов 1998, с. 10]. У романі Монюкумський степ, який автор назвав ще й саваною, розростається до масштабів тодішнього СРСР

або навіть Землі, адже саме в лоні даної території відбуваються всі ці трагічні події.

Проте все ж головна роль у стилі письменника належить метафорі. Вона допомагає не тільки поживаленню, але й наближенню до людських рис образів тваринного світу. Яскравим прикладом цього є епізод ревнощів Акбари: *...коли її вовк зник до світанку і повернувся з чужим запахом іншої самки, <...> бридким духом безсоромної тічки, це викликало в неї нестримну лютю і роздратування, тоді вона рішуче відмовилася від нього, несподівано встрамила ікла глибоко в плече і на покару примусила його шкутильгати багато днів позаду* [Айтматов 1998, с. 6].

Важливу роль у художньому творі відіграє вміння автора намалювати словесний портрет героя. Аналізуючи зовнішні характеристики двох тварин роману, можна простежити чітку динаміку змін. Коли на початку це красиві, вільні і незалежні вовки: *...для досвідченого ока вони відрізнялися від тутешніх співбратів. Насамперед – за коти шерсті на ший, що густо обрамлювали плечі на зразок сріблясто-сірої мантії від позруддя до холки <...> а якби хтось побачив Акбару зблизька, його вразили б її прозоро-сині очі – винятковий, а можливо, єдиний у своєму роді випадок* [Айтматов 1998, с. 7]. Пройшовши такий складний шлях, сповнений постійних випробувань у боротьбі не лише за своє життя, а й за життя своїх вовчат, звірі переповнені зневірою і ненавистю до цього жорстокого і несправедливого світу людей. І вже немає тієї впевненості і незалежності, залишається лише віра в помсту за смерть своїх дітей: *Акбара, як завжди, йшла попереду. Обросла перед линанням довгими, скуйовдженими пасмами, у темряві вона була страшна. Очі її світилися фосфоричним блиском, язик вивалювався – можна було подумати, що вона скажена. Ні, не стихало горе у вовчиці, що втратила дітей, не могла вона забути про свою втрату* [Айтматов 1998, с. 261].

Друга сюжетна лінія твору пов'язана, насамперед, із долею Авдія Калістратова, «сретика-новодумця», вигнаного з духовної семінарії за його неприпустимі з точки зору релігії та сталих церковних постулатів ідеї про «Бога-сучасника». Головного героя автор наділив неабиякою

мужністю, витривалістю та незламністю духу, що, у свою чергу, допомогло йому пройти цей нелегкий життєвий шлях. Авдій намагається ствердити любов і добро власними вчинками, однак всі його намагання розбиваються об жорстокі реалії гріховного світу: спроби повернути на праведний шлях наркоманів, що торгують анашею, благородні наміри у визволенні тих же покидьків, а також, жорстока робота як спосіб врятуватися від самотності – все це приносить йому невдачі.

Дивним є те, що навіть вовки у своїй вічній боротьбі за виживання хижацьким способом життя є значно гуманнішими від звірів у людській подобі. Доказом цього слугує епізод зіткнення Акбари і Авдія Калістратова, який грався з маленькими вовчєнятами: *...і в несамовитому стрибку раптом перемакнула через його голову, обдавши звірячим духом, і тієї ж миті їхні очі зустрілися, Авдій побачив вогневий синій погляд вовчиці, її незрівнянні сині і жорстокі очі, і мороз побіг по шкірі, а вовчиця тим часом ще раз, стрімко, як вітер перескочила через нього, і кинулася до вовчєнят...* [Айтматов 1998, с. 91]. Відчувши добрі наміри людини, вовчиця все ж не зачепила Авдія, що ще раз доводить благородність намірів звірів порівняно з намірами людей.

Аналізуючи внутрішній світ Авдія Калістратова, можна стверджувати, що він більшою мірою розкривається не через зовнішню мову, а через внутрішню, яка, як правило, виливається в монолог героя. Тривожний монолог людини в жорсткому середовищі. Людини, яка, заблукавши у намаганнях змінити світ на краще, у спробі подолати зло, буде незабаром замордована у степу виконавцями злочинних планів.

Для опису внутрішнього світу Авдія Калістратова Айтматов використовує весь арсенал художніх засобів. У романі наявні авторські відступи, а саме спогади головного героя, які дають змогу читачеві глибше зрозуміти, усвідомити внутрішній світ персонажа, його переживання: *І раптом почувся Авдію його власний голос – голос читав батькові його улюблену молитву про затоплений корабель, як колись вдома в*

дитинства, стоячи біля старого піаніно, але тільки тепер відстань між ними була величезна... [Айтматов 1998, с. 182]. Чомусь саме з останніми подихами життя в Авдія перед очима пропливають ті солодкі спогади безтурботного дитинства. З боєм на душі герої розуміє, що вороття назад вже немає. Шлях обрано, і тільки б вистачило сил витримати не зламавшись.

Айтматов розпочав писати «Плаху» саме з новели про Понтія Пілата і Ісуса Христа, яка стала главою роману, опорною точкою подальших роздумів письменника. Із біблійного сюжету автор обрав допит Понтієм Пілатом Ісуса, перетворивши допит у філософсько-психологічний диспут.

Для прокуратора Понтія Пілата Бог – це лише зручне прикриття влади кесаря, спосіб засліплення людей. Для нього немає нічого вищого влади Риму. *Що вигідно Риму – то понад усе* – стверджує Понтій [Айтматов 1998, с. 125]. А це означає, що кесар і є Бог, а Бог – це кесар, абсолютна гільйотина для непокірних. Ті, хто мають силу, – мають владу, вони володарі, а ті, хто безсилі, – раби. Це споконвічний порядок, так було, так є і так буде. Люди, народ, для прокуратора – нікчемний непотріб, до якого він і відчуває фізіологічну огиду і який завжди слід за силою і благами.

Світ, в якому відбувається деградація суспільства і руйнація природних багатств, приречений на загибель. Так вважає подорожуючий у часі та просторі Авдій Калістратов, перенесений у Гефсиманію для того, аби порятувати Христа від засліплених матеріальним багатством людей, які блукають у пошуках, щоб стати вище самого Бога:

Так думатимуть ті покоління, яким Твій подвиг здаватиметься мало не безглуздя, які на той час осягнуть будову матерії до її первісної суті і, подолавши земне тяжіння, ступивши у космічні сфери, змагатимуться за всесвіт один з одним в зажерливості жажливій, прагнучи до галактичного панування, і хоча й нескінченний простір, але їм і всесвіту буде мало, бо, щоб помститися за невдачу на землі, вони готові будуть на угоду своїм амбіціям саму планету розвіяти на порох, планету, на якій Ти намагався зголосити культ милосердя. То Ти подумай, що для них Бог, коли вони себе

вище за Бога вважають, що їм дивак, який завис на хресті, коли, знищивши всіх разом, вони саму пам'ять твою зітруть з лиця землі [Айтматов 1998, с. 149-150].

Слід зауважити, що проблема визнання Бога, яку поставив письменник у романі, викликала спротив панівної ідеології. Ще довго Айтматов потерпатиме від жорстокої критики та несприйняття його ідей. Вже скоро з'являться статті типу “На свидание с боженькой”, в яких іронізували над авторськими богошуканнями. Але то були інші часи...

Не менш цікавою і водночас доволі трагічною є третя і завершальна сюжетна лінія твору. У ній ми стикаємося із зовсім новими героями (не враховуючи Акбару і Ташчайнара), зокрема, чабаном Базарбасм та Бостоном, які мають символічне значення, як і вовки. Вони виділяються з однорідної маси людей як ватажки ворожих груп чабанів. І тільки вони їздять на конях. Мазь коня Базарбая – «то гніда, то бура», мазь коня Бостона – «золотава». Можливо саме тут автор робить натяк на перевагу одного героя над іншим.

У романі Ч. Айтматов подає лише два життєві шляхи людини, третього не дано. Сутність кожного з них – це доля Бостона або Базарбая. Цікавим є те, що Авдій у перекладі означає «шлях». Таким чином, загибель Авдія – це не кінець його шляху, це лише продовження. І продовжує нести його важку ношу сильніший із виживших – Базарбай. Таким чином, можна стверджувати, що символізм Айтматова в жодній ситуації, в якій він використовується, не може бути розшифрований однозначно.

Багато уваги автор приділяє і розкриттю трагедії Бостона, яка є однією з наймасштабніших у романі. Бостон потрапляє в немислиме зіткнення обставин. Три вбивства лягають каменем на його душу: вбивство сина, Акбари і чабана Базарбая. І всього лиш одне з них є свідомим. Бостон молить вовчицю повернути вкраденого нею сина, але не бачачи жодного іншого виходу стріляє і таким чином вбиває власного сина. Саме в даному епізоді автор наголошує на трагічній відповідальності за скоєне зло, яка лягла на плечі Базарбая.

Всі герої Айтматова висловлюють найважливіше, найпотаємніше, кричать у нестямі або шепочуть у смертельному бреду останні визнання. Що може бути відвертішим, ніж стан істерики, коли відкривається як на долоні весь внутрішній світ людини? Прикладом цього є завершальний епізод роману, а саме трагічна сповідь Бостона за скоєне: - *О, Донжулюк, один ти розумієш, що я наробив!* – плакав він, *здрігаючись усім тілом від ридань. – Як мені бути? Сина своїми руками вбив і, не поховавши, відходжу і кохану жінку залишаю саму* [Айтматов 1998, с. 275]. У цей момент Базарбай переживає тяжку психологічну травму, переживання не дають йому спокою, і він «виливає» все це назовні.

Таким чином, в образі Бостона, Базарбая та Акбари гине все Людство і Природа в тому числі. Їхня загибель – це велика трагедія, що уподібнюється до загибелі Світу вцілому. Таким є пророцтво самого автора.

Аналізуючи особливості психологізму в романі «Плаха» Чингіза Айтматова, можна стверджувати, що особливого значення у творі набуває проблема людини і природи. Тривожно і гостро автор описує нагальні проблеми того часу – збереження природи, наркоманія, жадоба до багатства, що так калічить людські душі. Таким чином, з метою повного розкриття внутрішніх переживань своїх героїв Ч. Айтматов крім традиційних психологічних прийомів – портрет, пейзаж, художня деталь, міміка, жести, використовує ще й суто нові, тим самим, залишаючи героя наодинці з його совістю, думками та переживаннями.

ЛІТЕРАТУРА

- Айтматов Ч. Т. Плаха / Ч. Т. Айтматов. – Київ: Дніпро, 1998. – 275 с.
- Белокурова С. П. Словарь литературоведческих терминов / С. П. Белокурова. – Москва: Паритет, 2012.
- Наснко М. К. Історія українського літературознавства: [підручник] / М. К. Наснко. – К. : Видавничий центр «Академія», 2003.
- Темаева Х. Н. Духовно-нравственный и художественный мир Чингиза Айтматова и его мотивы в северокавказской прозе : дис. канд. філ. наук : 10.01.02 / Темаева Х. Н. – Майкоп, 2010.
- Психологізм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.gl/y4IP8c>.

Особенности психологизма в романе Чингиза Айтматова «Плаха»

Статья посвящена анализу средств психологизации, использованных писателем Чингизом Айтматовым в романе «Плаха». На материале данного произведения представлен анализ образов художественного произведения; определены композиционные приемы, использованные писателем для изображения внешнего мира и раскрытия внутренней жизни героев; осуществлен поиск художественных деталей, которые усиливают психологизм в произведениях художника.

Ключевые слова: *Чингиз Айтматов, роман «Плаха», психологизм, портрет, религия, природа, человек.*

Psychologiczne cechy powieści Czingiza Ajtmatowa „Szafot”

Artykuł analizuje środki psychologizacji wykorzystywane przez pisarza Czingiza Ajtmatowa w powieści „Szafot”. Na materiale tej pracy przedstawiono analizę postaci utworu; zidentyfikowane chwytów kompozycyjne, stosowane przez pisarza do obrazowania świata zewnętrznego oraz ujawniania wewnętrznego życia bohaterów. Ponadto dokonano poszukiwań detali artystycznych, które wzmacniają psychologizm w utworach pisarza.

Słowa kluczowe: *Czingiz Ajtmatow, powieść „Szafot”, psychologizm, portret, religia, przyroda, człowiek.*

Psychological features in the novel of Chingiz Aitmatov "Scaffold"

The article analyzes the psychological tools used by a writer Chinghiz Aitmatov in a novel «The Scaffold». On the material of this work there are analyzed images of the artwork; defined compositional techniques used by the writer to depict the outside world and opening the inner life of the characters; searched artistic details that enhance the psychologism in the works of the artist.

Keywords: *Chinghiz Aitmatov, a novel «The Scaffold», psychologism, portrait, religion, nature, man.*

Ольга Фірман

ТНПУ ім. В. Гнатюка, Тернопіль

ЦІННІСНА ПАРАДИГМА НОВЕЛІСТИКИ НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ

Наталена Королева – колоритна постать в українській літературі ХХ століття. Її творчість є високоінтелектуальною, оскільки вийшла з євангельських джерел і ренесансу Західної Європи, де домінували ідея трансцендентної природи людини та духовних чинників її життя. Утім доробок письменниці не став загальнознаним та належно поцінованим за її життя. Помітне зростання наукового інтересу до творчості Наталени Королевої спостерігаємо лише в останні роки. Неординарна та екзотична проза белетристики пережила кілька етапів читацької та наукової рецепції. Творча активність Наталени Королевої припадає на 20-і роки ХХ ст., коли вона оселилася в Чехії та одружилася з

В. Королівом-Старим. Літературознавчий інтерес до її творів у 30-х роках зумовила різноспрямована критика, яка мала дуалістичний характер: від панегірико-фіміамних рецензій («Чи справді повість «буцим-то релігійна?» П. Ісаїва) до прискіпливо-нищівних студій («Повість буцим-то релігійна» М. Рудницького). У 40-50-их роках «штіль» у виданні прози письменниці обґрунтовується тим, що місцезнаходження Наталени Королевої було невідоме. На початку 60-х рр. виходять друком кілька оглядових розвідок про приватне і творче життя авторки (Л. Биковський, О. Копаць). Наталена Королева ж допомагає своїм видавцям у Канаді та друкує нові оповідання в еміграційній україномовній пресі. У той час розгортається полеміка з приводу достовірної біографії письменниці, спричинена появою її автобіографічної повісті «Шляхами й стежками життя». До початку 80-х рр. ім'я Наталени Королевої з'являється принагідно в окремих спогадах митців діаспори. Згодом про письменницю починають писати у літературознавчих часописах (О. Мишанич, Р. Федорів, В. Шевчук та ін.), де публікації мали переважно ознайомчо-біографічний характер, позаяк більшість її прозових творів залишалася раритетною. У 90-х роках ХХ ст. виходять друком наукові праці, в яких літературознавці досліджують окремі аспекти прози Наталени Королевої: євангельська тематика («Євангельський контекст у творчості Наталени Королевої» В. Антофійчука), імпресіонізм («Імпресіонізм в українській прозі 1890-1930-х років» П. Ямчука), етнічні мотиви Іспанії («Іспанська культура кризь призму творчості Наталени Королевої» Н. Сороки). К. Буслаєва, І. Голубовська, Н. Мафтин, Ю. Мельнікова, І. Остащук та ін. аналізують жанрові особливості та художній феномен прозописма авторки. Опрацьовуючи історичні та біблійні теми, вона свідомо оминала історію України, вписуючи Скіфію, Русь-Україну в історико-культурний дискурс античності і середньовіччя. Наталена Королева оновила жанр історичної повісті, літературної легенди, здійснивши симбіоз східної і західної культур, язичництва і християнства, романського, арабського, греко-римського і слов'янського світоглядів та

стилів. Вона, як людина широких горизонтів, новітньої європейської культури, знавець світових тем, всебічно обсервувала людину і її духовний світ. Персонажі малої прози письменниці – біблійні, античні і міфологічні постаті, яких єднає пошук істини, Абсолюту, високі ідеали добра і любові. Її підґрунтям є міфологія, культурологія, християнська історіософія, що найповніше відобразилося у новелістичному дискурсі авторки.

Після епохальних подій Першої світової війни та Національної Революції українська художня література, наснажена тогочасною європейською ідеалістичною та ірраціоналістичною філософською думкою (Е. Гартман, М. Шелер, В. Дільтей, Ф. Ніцше, О. Шпенглер, А. Бергсон, Х. С. Чемберлен, С. Бжозовський та ін.), стала якісно іншою. Характерно, що Наталена Королева в межах неоромантизму, символізму, психологічного реалізму намагалася осмислити ірраціональні субстанції буття, емоційно-вольові зусилля українців, аксіологічні категорії у світовому контексті. Таким чином, тенденція до ускладненої образності, естетизму, романтичного світовідчуття, що простежується у модерних М. Коцюбинського, Лесі Українки, О. Кобилянської, Б. Лепкого, М. Черемшину, М. Яцкова та ін., поліфонічно увиразнилася у прозописі белетристики. Важливо, що суспільно-політичні та ідейно-культурні тенденції в Україні першої половини ХХ ст. яскраво глибинно відобразилися у її творчості («Во дні они», «Інакший світ», «Легенди старокиївські», «Без коріння», «Предок», «Що є істина?» та ін.).

Новелістика Наталени Королевої характеризується актуалізацією християнської тематики, «поглибленням морально-психологічної проблематики, художньої історіософії; у стильовому плані це було освоєння техніки психологічного реалізму та неоромантизму» [Баган 2007, с. 659]. На наш погляд, її засадничі тенденції оксиденталізму, культурного екзотизму, новоромантичної естетики, християнізму (християнського екзистенціалізму) були закономірним продовженням концепцій української літератури, що поширювались на

національному ґрунті українськими літераторами після Першої світової війни. Принагідно зазначимо, що феномен релігійного екзистенціалізму пояснює існування як шлях, що приводить людину до Бога. Людське Я є відкритим до спілкування та розвитку, щоб долучитися до вічного і досягнути висот духу. Так, у новелах Наталена Королева наскрізною виводить проблему екзистенції особистості, спрямованої до досягнення трансценденції (Бога і Вічності людини) через індивідуально-інтимний порив до неї («Драхма», «Лепрозний», «На морі Галилейським» та ін.) в дусі християнських, антипозитивістських та традиціоналістських європейських ідей того часу. Саме католицьке вчення спонукало письменницю відтворити й історично обґрунтувати культурний, духовний, ментальний сенс та значимість Євангелія у збірці «Во дні они» та у таких новелах, як «Лію», «Анастатика», «Самотність», «У нічому не прогрішився» та ін. Вона демонструє читачам, як класичні світоглядні моделі (сила добра, милосердя, любов, святість, краса, істина) набувають нових значень, доповнюючись новими конотаціями. «Наталена Королева взялася змодельювати у мікродеталях, як у людські душі проникали перші промені чистоти, співчутливості, віри у моральний поступ і переродження» [Баган 2007, с. 666].

Властиво ХХ століття марковане глобальним практицизмом, в силу чого християнський екзистенціалізм звучав у той час особливо глибоко і контрастно. У прозовому дискурсі Наталени Королевої змодельовано два світи – світ видимий, реальний та світ трансцендентний, – бо фабульність новел вводить нас у світ духовний. Наративи збірки «Во дні они» наскрізь пронизані символами, розширюючи екзистенцію персонажів поза фізичні час і простір. «Царство Боже відкривається перед нашими очима, промениста постать Ісуса Христа запрошує увійти туди. Але це царство не в облаках неосяжних, але тут серед людей бідних чи багатих, на базарах велелюдних... Це Царство Боже в людських душах» [Копач 1962, с. 18]. Авторка майстерно вводить у текстуальну канву метафізичний елемент через симбіоз раціонального

та екзистенційно-духовного, таким чином поглиблюючи їх та виходячи поза межі психологічного реалізму, що був панівною тенденцією в тогочасній літературі. Персонажі новел у вирішенні конфлікту «людина – спокуса – вибір – наслідок» керуються християнськими засадами, оскільки проза Наталени Королевої твориться на «міцному ґрунті християнського світогляду», як зазначав О. Мох в ювілейній статті, присвяченій письменниці.

У ціннісній парадигмі християнського екзистенціалізму провідне місце належить філософській категорії любові. У новелі «Лік» самарянин Йозабад, осмислюючи неприємність із юдеєм Абіятаром, говорить: «Нехай не покидає тебе любов та правда. І напиши на таблиці серця свого: Любов...». Так сказав їхній Мудрий над мудрими. Сказав... А як багато вони говорять про неї. Як докладно знають вчені й невчені, взагалі люди, всі її прикмети, вартість, якість, властивості, ознаки!.. А хто тим часом може справді сказати: – Очистив я серце своє, чистий я від гріха ненависти?» [Королева 2007, с. 557]. Він розуміє любов як терпіння, мудрість, взаєморозуміння, самопожертву. Його трактування цього поняття контрастує із начебто християнською позицією юдея Абіятара. Останні слова самарянина дають розуміння любові як найвищої цінності: «– Нема способу, щоб не зустрічатись чи то з юдеями, що ненавидять нечистих самарян, чи то з римлянами, що за підвладних невільників уважають і одних, і других, годі втекти від того, щоб не обертатись серед крамарів, до грошей ласих. Є тільки цей єдиний спосіб: забути, що вони – самаряни, юдеї, лихварі, в'язничники чи якісь подібні інші. Хай будуть – тільки люди і край. Тільки – люди!.. Так же говорить Равві з Назарету...» [Королева 2007, с. 563]. Відносини екзистенції з трансценденцією лише у вищих проявах стають любов'ю, а любов до людини і до Бога – це глибинне розв'язання всіх межових ситуацій.

Істина як філософська категорія є лейтмотивом усієї прози Наталени Королевої, зокрема й у її новелістиці («На морі Галилейськiм», «Що є правда?», «Лік» та ін.). Особливо оригінальним,

на наш погляд, є рецепція мотиву пошуку істини у новелі «Лепрозний» («Прокажений»). Леві є вигнанцем, бо хвороба забрала у нього можливість бути повноправним громадянином: «А нечистому немає місця ані в людському милосерді, ані в співчутті, бо ж цим словом закінчуються назавжди всі людські відношення й взаємини. Три довгих роки такого існування зробили з Леві твір, що жахався власної тіні» [Королева 2007, с. 202]. Ісус Христос, образ якого письменниця не подає, зіцілює його. Їй важливо досягнути і проаналізувати наслідок Божого благодійства. Крізь призму традиційного євангельського сюжету Наталена Королева модифікує біблійну колізію, в основі якої – проблеми пошуку істини, віри й невір'я у божественність Ісуса Христа. Персонаж Леві, видужавши, безмірно вдячний месії, знаходиться у стані повного блаженства й відчуття, що знайшов істину в житті: «І, немов на доказ, що дійсно було так, бризкаючий потік сонячного сяйва залив стару Рахеліну хатку й стіл, на який поносила синові все, що десь мала в запасі. І молоде красне обличчя прокаженого, і сяючі вицвілі очі матері» [Королева 2007, с. 204]. Авторка ускладнює нарацію, коли вводить мотив неусвідомлення героєм себе як частини Божого задуму і чуда. «Певною мірою оповідання Н. Королевої побудоване на загальновідомому принципі давньогрецького театру «*deus ex machina*» [Антофійчук 2000, с. 37], де вона розкриває внутрішній світ головного персонажа, акцентуючи увагу на відсутності моральних основ у вірі Леві. Звісно ж він пішов за Ісусом, та у сутичці із розбійником Варравою локалізується трагізм фабули і лейтмотиву новели – крихкість і межовість розуміння категорії істини: «Через Нього ж тут люди гинуть!.. І правда, коли кажуть, що як же Він міг врятувати себе самого! Хіба таки й справді дав себе зв'язати Месія? Та ще на те, щоб судили Його погані римляни?! Он, як ловили Варраву, так він мало не два десятки люда потовк» [Королева 2007, с. 207]. У Леві похитнулася певність, чи справді Ісус його зіцілив. Кульмінацією новели є сцена біля палацу римського прокуратора Пилата, коли весь натовп шалено кричав на захист розбійника Варрави, «Леві не пізнав свого голосу, але

вив далі; в спільний тон з цілим натовпом: «Варраву!..» [Королева 2007, с. 208]. Таким чином, у новелі «Лепрозний» відомий євангельський сюжет трансформується через авторську конкретизацію драматичних реалій буття пересічної людини, тому фатум долі окремої особистості набуває символіко-прогностичного звучання.

Аналіз малої прози Наталени Королевої переконливо свідчить, що авторка активно працювала у річищі філософії вітаїзму – оптимістичної віри в енергетику життя, вічний порив до Абсолюту, яким є Бог. Її новели, глибоко закорінені в християнську духовність, майстерно синтезували національну традицію та модерні ідеї католицького ренесансу. Всупереч потужним секуляризаційним процесам початку ХХ ст. Наталена Королева досліджувала трансцендентну природу людини і релігійно-філософські основи її життя і своє авторське бачення і розуміння категоріальних парадигм людського буття своєрідно втілювала у художніх творах.

ЛІТЕРАТУРА

- Антофійчук В. Євангельський контекст у творчості Наталени Королевої / В. Антофійчук // Слово і час. – 2000. – №8. – С. 36-44.
- Баган О. Неоромантизм. Неоконсерватизм. Неокатолицизм / О. Баган // Королева Н. Без коріння. Во дні они. Quid est veritas? [Текст] : повість, роман, новели, повідання, спогади / Н. Королева; Наук.-ідеолог. центр ім. Д. Донцова. – Дрогобич : Відродження, 2007. – С. 655-669.
- Копач О. Наталена Королева / О. Копач. – Вінніпег : Накладом УВАН, 1962. – 36 с.
- Королева Н. Без коріння. Во дні они. Quid est veritas? [Текст] : повість, роман, новели, повідання, спогади / Н. Королева; Наук.-ідеолог. центр ім. Д. Донцова. – Дрогобич : Відродження, 2007. – 669 с.

System wartości nowelistyki Nataleny Korolewy.

W artykule, przez pryzmat filozoficzno-aksjologicznych kategorii poddana badaniu zostaje nowelistyka Nataleny Korolewy, a w szczególności jej związki z wymiarem duchowym Pisma Świętego, gdzie Bóg rozpatrywany jest jako byt pierwotny. W artykule przeanalizowano transformację gatunku literackiego – noweli, poprzez zaktualizowanie kategorii „wartość”, postrzeganej z literaturoznawczego punktu widzenia, oraz przemiany w zakresie chrześcijańskich reminiscencji, które uwidoczniły stylowe, formalno-treściowe, strukturalne przymioty modernistycznej noweli Nataleny Korolewy.

Słowa kluczowe: *kategorie aksjologiczne, nowela, postać, temat chrześcijaństwa, wartość.*

Ценностная парадигма новелистики Наталени Королевой

В статье исследуется новелистика Наталени Королевой сквозь призму философско-аксиологических категорий, в частности, прослеживаются связи с духовным

контекстом Священного Писания, где Бог рассматривается как исходная субстанция. Прослеживается трансформация новеллистического жанра через актуализацию категории «ценность», которая воспринимается сквозь призму литературоведческих реалий, и видоизменение христианских реминесценций, что сделало выразительным стиливые, формально-содержательные, структурные параметры модернистской новеллы Наталени Королевой.

Ключевые слова: *аксиологические категории, новелла, персонаж, христианская тематика, ценность.*

The value paradigm of Natalena Koroleva`s novels

In the article novels of Natalena Koroleva in the light of philosophical and axiological categories are examined. Relations with the spiritual context of The Holy Scripture where God was considering as the primary substance are traced. The transformation of novelistic genre throughout the category of "value" which can be perceived through the prism of literary reality and Christians` allusions modifications are also analyzed. It clarified style, formal-semantic, structural options of Natalena Koroleva`s modernists novels.

Key words: *axiological categories, novel, character, Christian theme, value.*